

શ્રેષ્ઠ. હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસ અંધમાળાને...

ઉપોદ્યાત.

સુરતના વનની અને ધધાયે મુખાઈ નિવાસી રંગજીભદાસ
હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસે તા. ૧૬ સપ્ટેમ્બર સન ૧૮૭૭ને રોજ
વીંધ કબુલે, તે અન્વયે પ્રથમ સન ૧૮૮૦માં રૂ. ૨૦૦૦) સોસાઈ-
ટીને મળ્યા, એવી સરતથી કે તેના બ્યાજમાંથી સામાજિક સુધારો
થાય એવાં પુસ્તકો તૈયાર કરી ઉપાવવાં.

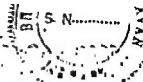
ચાલરુ વીંધથી શ્રેષ્ઠ. હરિવલ્લભદાસે આમુક પ્રસંગ બન્યા પછી
જાડી રહેલી પોતાની તમામ મિલકત, પુસ્તક પ્રગારને માટે સોસાઈટીને
અર્પણ કરેલી છે. તે અન્વયે ૧૮૮૪માં રૂ. ૧૮૦૦૦)ની સરકારી નોટો
સોસાઈટીને મળી છે. આ રીતે કુલ રૂ. ૨૦૦૦૦) ની નોટો પુસ્તક
તૈયાર કરાવવા તથા તે પ્રસિદ્ધ કરાવવા માટે સદરુદ્ધ વિદ્યાગિલારી અને
પરોપકારી ઉગર મુદરથ તરફથી મળી છે. તેમાંથી આજ પર્વત ની-
ચેનાં પુસ્તક “શ્રેષ્ઠ. હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસ અંધમાળા” તરીકે
પ્રસિદ્ધ થયાં છે—

૧. કથી કથી ન્ચાતો કન્યાની આજીવથી નાની થતી જાય છે, તેનાં
કાજો તથા સુધારો કરવાના ઉપાય વિશે નિગમ.
૨. માને શીખામણ.
૩. નીનિ મદિર.
૪. બાળકમાંથી થતી દાનિ.
૫. પુનર્વિચાર પક્ષની પૂરેપૂરી સોજોગોળ આના ફરેલી.
૬. બોજન બચવાર ત્યાં કન્યા બચવાર.

- ૭ ધાર્મિક પ્રશ્નો
- ૮ વિશાલ તત્ત્વ વિધુ
- ૯ બેન્ગલિન ક્રાંતિન (જીજ્ઞાસુ આદિતિ હાથ છે)
- ૧૦ બોધક ચરિત્ર
- ૧૧ સદ્વર્તન
- ૧૨ ગુપ્તશ
- ૧૩ જનજી દાદાજી ચૌધરીનું ચરિત્ર
- ૧૪ ગુજરાતનો ઇતિહાસ, ભાગ ૧ લો (પ્રાચીન ઇતિહાસ)
- ૧૫ ગુજરાતનો ઇતિહાસ, ભાગ ૨ લો (આધુનિક ઇતિહાસ)
- ૧૬ નીતિ સિદ્ધાન્ત,
- ૧૭ ક્રાન્તીસ બેદનનું જીવન ચરિત્ર
- ૧૮ હરિવલ્લભદાસ બાગેશ્વરિદાસનું ચરિત્ર,
- ૧૯, પરીપત્ર.

પ્રસ્તાવના.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના વિષય

પ્રથમ વિચાર કરીએ. આ

ઉપર મધ્યાપ્ત છે. ધર્મનો આશય, મનુષ્યનાં ઐદિક સુખ. તરફ દુઃખ તરફ કરીને તેના પારલૌકિક સુખ તરફ લક્ષ્ય સુખગતો હોય છે. મનુષ્યને ઐદિક સુખની પ્રાપ્તિ કરી આપવા સંજ્ઞાની નો કે ધર્મની આજ્ઞા હોય તેપણુ તે પાળવા માટે પણ સ્વર્ગપ્રાપ્તિની આજ્ઞા જતાવેલી હોય છે. પ્રાચીન કાળમાં મનુષ્યોને પારમાર્થિક સુખનાં સાધનો સુલભ કરવાને મદદ કરવી એ પરોપકારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગણીતો હોયો જોઈએ, અને એજ ધારણે પરોપકાર વિશેની રૂઢિ પડેલી હોયી જોઈએ. પરંતુ જે મનાયે મનુષ્યના વ્યાવહારિક જીવનમાંની ધણી બાજનોનો ધર્મમાં મધ્યેશ ધણ ગયો છે, અને તે સંજ્ઞાથી રૂઢિને ધર્મગાનું સ્વરૂપ આવેશું છે, તેમજ પરોપકાર સંજ્ઞાથી રૂઢિની પણ સ્થિતિ થયેલી છે. હાલમાં, કેટલીક હરવેલી બાબતને પરોપકાર કહેવો અને પરોપકાર કરવાથી પુણ્ય થાય છે અને પાપ નાશ પામે છે માટે તે કરવો જોઈએ એજ ભોલોની પરોપકાર વિશેની સમજુતીનો ગૂઢ અર્થ છે. આ મુકરર કરેલી વાતો પૈકી કેટલીકનો સંજ્ઞ મનુષ્યના પારલૌકિક સુખ તરફ છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. બ્રાહ્મણોને જ્ઞાન આપતું તથા તેમને જમાડવા એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ પરોપકાર સમજવામાં આવે છે. પોતાના શરીરની બારેબાર સેનાની અથવા રૂપાની તુલા કરી તે બ્રાહ્મણોમા વહેંચી દેવી, અથવા હજાર કે ઘણ બ્રાહ્મણુ જમાડવા એ મોટામાં મોટો વર્ણુ ન થઈ શકે એવો પરોપકાર માનવામાં આવે છે. ભોલોને પારમાર્થિક સુખની પ્રાપ્તિ મળવા માટે તેમનામાં ધર્મગાનનો પ્રસાર થવો જોઈએ, અને તે જ્ઞાન સંપ્રદિત આશુ રહેવું જોઈએ. આ કાર્ય બ્રાહ્મણોને સોંપેલું

હોવાને લોધે તેમને પોતાના નિર્વાહનાં સાધન મેળવવા માટે શ્રમ કરવો ન પડે એમ ધારીને પરોપકારની આ યોજના તેમને માટે કરેલી હોય એમ જણાય છે. કોઈનું ઘર મંડવી આપવું એ પણ મોટા પરોપકાર મનાય છે ઘણા પ્રાચીન કાળથી આપણા લોકો માનતા આવ્યા છે કે પુત્ર વગર માણસને સદ્ગતિ મળતી નથી.

(ઇવુઝસ્ય મત્તિર્નાસ્તિ) અને આમુક માણુમને લગ્ન કરાવી આપનાથી તેને પ્રજોત્પત્તિ થજે તો આપણને મોટું પુણ્ય લાગશે એ માટે એ વાતને એટલું જાણ મહત્ત્વ મળેલું છે. પચાસ સાંઠ વર્ષના એક ગરીબ માણસ પોતાના બાર ચૌદ વર્ષના છોકરાને લઈને તેના લગ્ન કરવા માટે ધરોહર કરી બિજા ભાગે છે એવા ઉદાહરણો અનેક મળે છે લોકો પણ તેના લગ્ન કરાવી આપીશું તો આપણને પુણ્ય થજે એમ માની તેને કંઈ પણ રકમ આપે છે આવા ઉદાહરણો જોવા જઈએ તો પુષ્કળ મળે તેમ છે. યાત્રા જનાર મનુષ્યને મદદ કરી જોઈએ એવી લોક સમજાતી થતાં કારણ 'પુ' 'પુજ' દેખાય છે અમસતો કરવા, સદાનંત જાણવા, દેવગ જાણવા, ધર્મશાળાઓ કમળરી અને જળાશય ખોદાવા વગેરે જાગતોનાં પણ પરોપકારમા સમાવેશ થાય છે ગરીબ માણુઓ ગામમા ઘેરેઘેર બિજા ગામના જાય અને લોકો તેને મૂળીમૂઠી લોક અથવા દાલો આપે એ પડે પકારતો પ્રકારનો નિહાનો થઈ પડેલો છે. આવી મુખ્ય જાગતો શિરાય બીજી ઘણીક જાનક જાગતોનાં પણ પરોપકારમા સમાવેશ થયેલો છે

પરોપકાર સંબંધી આપણા લોકોની સમજ ફેરી છે તેનું કિર્ગફીન કર્યા પછી હવે સાપ્રતકાળમા કેન્દ્રીક જાગતોમા કેન્દ્રક કરવા જરૂરના છે તેનો સિદ્ધાર ફરીએ જે વખતે પરોપકાર સંબંધી આવી મમજ થઈ હતી, તે વખતમા અને આજના વખતમા જમીન આમમાન જોટલો તકાવત પડી ગયો છે તે વખતની વ્યવસ્થામા જે

પરોપકારની જરૂર હતી તે, પ્રસ્તુત કાળની સ્થિતિ પરથી ઉપયોગી થઈ પડે એમ નથી. આદ્યજોને દાન આપનાં અને બોજવન કરાવી નુકસાન એ જે સર્વોત્તમ મન્યવશે પરોપકાર છે, તે સંબંધી વિચાર કરના પદેલાં એટલું તો કહેવાની જરૂર છે કે, હાલના કહેવાતા શ્રદ્ધાળુ લોકોની મરકરી કરીને તેમનું મન દુઃખાવવાનો આ ભેજાનો શુદ્ધ હેતુ નથી. પરંતુ જે વાતને લોકો ઉપકાર તરીકે માને છે તે ઉપકારજ નથી પણ અપકાર છે એમ જેમની સમજ, હોય તેમજો પોતાના મન પ્રમાણે લોકોની અપકાર પ્રવૃત્તિ બંધ પાડવાનો યત્ન કરવો જરૂરનો છે. પ્રાચીન કાળમાં જ્યારે આદ્યજોનો ધજોખમે વખત અખાવન અને અખાવનમાં જનો હતો ત્યારે આવા પરોપકારની આવશ્યકતા હતી. પરંતુ જેમના તરફથી હાલ તે કાર્ય થતું નથી તથા અગાડી પણ થવાનો સંભાવ નથી તેમને આવી રીતે મદદ કરવાથી પેલાનો જોરો ઉપયોગ થાય છે. પૂર્વની વિદ્યા આપણા લોકોમાં જેવીને તેથી માત્ર સ્વે એવી હિમ્મત રાખનારાઓએ તે ખીલ સાધનથી પરિપૂર્ણ કરી લેવી જોઈએ છીએ, આ પરોપકારથી પાછું કરીને લેકાની બિશુક વર્ગનેજ માત્ર ઉત્તેજન મળે છે. આ વર્ગમાંના ધજાક લોકો પોતાનો ધજો કાળ નિરર્થક માનનારા છે. આ પરોપકારનો જોરો અસક્તની વિદ્યાનું રદસ્થ બનવાના પડિને તૈયાર કરવા તરફ વળે તો કંઈક ફાયદો માપ ખરો.

પરોપકારના વળી કેટલાક પ્રકાર સંબંધી પણ ધર્મીક જાણનો સંબંધ જેવી છે. પરંતુ તે મજી દઈ હાલ તો ઘેરેઘેર બીજા માગનારાઓને બિદ્યા આપવાનો જે પ્રયાસ પડી ગયેલો છે તે સંબંધી વિચાર કરીએ. બિદ્યા માગવી એ જેમનો કુળધર્મ હોય એવી પણ કેટલીક જાતે આપણા લોકોમાં છે. સાસ મજબૂત શરીરના આરોગ્ય અને કામ કરવાને સક્તિમાન હોય તેવા માણસો પણ કંઈ ઉ-

ધોમ ન કરતા બિશ્વા માગી તેના ઉપર પોતનો નિર્વાહ કરતા જા-
 વામાં આવે છે મચારથી સાજા સુધી મહેનત અને ઉધોમ કરનારા-
 ઝોના પેટ બચતા નથી, પણ નિરવોગી લોભ બીજા માગી સુ-
 ખેથી નિર્વહ કરી શકે છે આવી જ્યાં સુધી જનમમાજની સ્થિતિ
 હોય ત્યાં સુધી તેમના માથા ઉપર થઈ શકવાની આશા નથી બિશ્વા
 માગના આવનારાઓને 'જન', એમ કહેતુ એ ધણી પેટીઓની રૂઢિને
 લીધે ધણુ જારે લાગે છે રૂઢિનું જોર ધણુ વિવશજી છે રિ-
 ચારો લીધે માજુસને જો કે સત્ત જોડાની અસર થાય તો-
 પણ રૂઢિઓ તેમના ઉપર પેનાનો યોડો ધણો અગલ ચલા-
 વ્યા વગર મેલી નથી જિનાડી આડે ઉતરસથી અથવા વિ-
 ધવાના શુકન થઈ કંઈ પણ અનિદ થવાનું નથી એવી મનની પક્ષી
 ખાસો દોષ છતાં પણ તેવો પ્રકાર જની આવતા કેટલાક માજુસનો
 પણ એકદમ થોભ્યા વગર રહેનો નથી, તેમજ ઘેરેઘેર કરનાર મજ-
 બૂત અને સખિમાન બીજા માગનાઓને આપતુ એ નુકમાનકારક
 છે એવો મનનો પક્ષો નિશ્ચય થવા છતાં પણ તે બીજારી આંગળો
 આવીને દમો મે છે ત્યારે માજુમને તે રિચાર જ્યાં દોષ લા મ્હી
 મ્હી દાખો તેને આપવા જાય છે પણ આ કામનું શુ પરિણામ
 આવે છે તે જુઓ માજુમ સ્વભાવથીજ આગમુ છે. માજુસ કામ
 કરાને જે પ્રત્ય થય છે તે નક્કાજીનીજ થાય છે બીજા માગી
 પેટ જાગ્યાઓને ઉભોમ કરવો પડે તે જીવ ઉપર આવે છે આશ
 લાગના દોકલ પણ બીજા ઉપર આક્રમિત કરનાર નીરડે છે. તે
 સિવાય જાવ બીજારીએમા વળી બીજા ઉધોમથી નાગીપમ થ
 મેશ્વએનો વધારો થાય છે કાન્જ કે પચામાંથી પેટપૂર ખાવાનું
 ન મરે તેો જોઈ પચાથી કરાજી કેટલાક લોક મહેસો ને સંધિ એવે
 બીજનો માર્ગ લે છે આ રીતે જે લોકોનો સમજમાં દાડી જેટલો

પન્ન ઉપરોઠ. નથી તેવાઓને એક સમુદાય સમાજ ઉપર આધાર રાખીને દમેશાં સમાજને પાછળ પાડે છે; તે દિવાલ જીતી પળ ખોટા પરિણામ થાય છે. મનુષ્ય ઉદ્યોગમાં દેવ સ્વરે તેને નવા પ્રકારના રોંગ મૂકતા નથી. પરંતુ ' નવરો બેઠો નબોદ વાગે ' એ કહેવત પ્રમાણે અનુચીતી બીજારીઓનો કાળ ખટપટમાં જાય છે. આ બીજારી વર્ગથી સાંઘાળુ શુદ્ધ કરનારા માણસે કુલ્પિત થાય છે. તેમ માણસોને બીજા આપવી એ પોતાને ખરેખરે શુદ્ધગાર મંડળી ઉભી કરવા જેવું થાય છે.

આ બીજારીઓ સર્વથા વિચાર કરતાં જીતી પ્રકારના પ્રતિષ્ઠિત બીજારીઓ ખાટે પળ બે શબ્દ સજવા અંગે પ્રાપ્ત થાય છે. આ લોકોને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે દક્ષિણા અથવા જમિન આપવામાં આવે છે. પુણ્યોઓ, વેદિયા, ત્રિશુક, ચાત્રી અને દરિકયા કરનારા ઈત્યાદિ વર્ગમાંના કેટલાક લોકો સંભાવિત રીતે બીજા માગવાનાં કામ કરે છે. દરિકયા કરનારને તેની કથાના શ્રવણથી ખુશ થઈ પાંચ દશ રૂપિયા વિદ્યવગીરીના આપવા એ તો જાણે એક પ્રકારનો આપ લેનો વ્યાપાર થયો. પરંતુ એકરો માણસ કોઈ શુદ્ધરથને ઘેર જઈ કહે કે ' હું દરિકયા કરનાર છું ' એમ કહીને બીજા માટે તેને જે રૂપિયા અથવા આઠ આના કહીને હાથમાં આપ્યા એ તો બીજાજ કહેવાય. આવી રીતે કોઈ વેદિયાને જોવાની તેની પાસે કોઈ ધર્મની કિંવા કવચી દક્ષિણા આપવી એ તો એક પ્રકારનો જાણે મરજી વ્યવહાર થયો. પણ વજમાનનું તેવું કંઈ પણ કાર્ય હોય વગર તેની પાસે પૈસાની વાચના કરે એ તો શુદ્ધ બીજાજ થાય. આવી જાતના સંભાવિત બીજારીઓનો આપણી સમાજને મોટો ઉપદ્રવ છે. પોત પોતાના ધર્મમાંથી પેટપૂર પૈસા ન મળે તો વધારે મેઝા મેજાવા સાર વર્ગમાં કેટલાક દિવસ જીતે ધધો કરવો અથ-

વા જેમાંથી પેટપૂર ન મળતું હોય તે ધધો છોડી પેટ બનાય તેવો
ખીન્ને ધધો કરવો. વાયનાથી વાયક અને ઘાતાર બેઉના ઉપર માટે
પરિણામ થાય છે. વાયકને હાજીદા કરાની ટેવ પડનાથી તેની
ચળવળ નહીં થાય છે, અને ઘાતારને આત્મસ્તુતિ સામગ્રવાની ખુરી
ટેવ પડી જવાથી તેની નિરૂદ્ધ પ્રાપ્તિ થોડે તો તે થોડા તેનાથી સહન
થઈ શકતા નથી એમ થાય છે.

ઉપરના વિચાર સર્વોચ્ચ સૌને પસંદ ન આવે તોપણ આપ
જી અોક નકારની સમજુતી પ્રમાણેજ પરોપકાર સળધી સમજુતી
પણ મળી જોઈએ એમ ધણા લોકોને લાગ્યા વગર રહેશે નહિ.
આપણા લોકોમાં જે પરોપકારશુદ્ધિ છે તેનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન
ન કરતા તેને જૂઠું વનણ આપવાની જરૂર છે. પશ્ચિમ તરફની કે-
ળવણીમાં થોડો ધણો પ્રમથ જેમના ઉપર પડ્યો છે તેમના મનમાં
આના પ્રકારના વિચાર ઉત્પન્ન થવા માડ્યા છે અને સમજાય નહિ
તેવી રીતે તેમના વિચારો ફરતા માડ્યા છે. આવે વખતે ઇગ્લાનના
અતિ વિખ્યાત વિદ્વાન જુદા તત્ત્વવેત્તા હરબર્ટ સ્પેન્સરના વિચારો આ-
પણા લોકોને ધણા ઉપયોગી થઈ પડશે.

“આત્મ પ્રતિતત્ત્વ” નામના મસકી પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં સ્પે-
ન્સર સાહેબના વિચારની સામાન્ય દિશા બતાવી છે તેનું પ્રથમ અ-
વલોકન કરનારને આ પુસ્તકમાંના વિચારો સારી રીતે સમજાશે, અને
આ પુસ્તકમાંના “પરોપકારી પ્રકાર” અને “પરોપકાર મળધી
સામાન્ય વિચાર” એ ઉપોદ્ધાનરૂપ અને ઉપસહારરૂપ પ્રકરણો મ-
નનપૂર્વક વાંચવાથી પણ વાયકને પરોપકાર સળધીની કાં પનાનો વ-
ધાય વિચાર ધ્યાનમાં આવશે. પરંતુ જે વાયકને એટલું વાંચવાની
ચોખ્ખતા ન હોય તેમને માટે અને આ પુસ્તકમાંના પરોપકારની
દર્શના મળશે થોડું સખતુ આવરૂપક છે.

મનુષ્યના વર્તનના આચરણના આપ પ્રમાણે એ જાગ્ર મધ્ય રહે છે. એક અલ્પ સંજયી વર્તન અને બીજું આભાસિક વર્તન. જે વર્તનનું પરિણામ મુખ્યત્વે કરીને તે વર્તન કરનાર વ્યક્તિના ઉપર આવે તે અલ્પ વિલાપ વર્તન. અને જેનું પરિણામ બીજી વ્યક્તિના પર આવે તે સામાજિક વર્તન કહેવાય. જે સામાજિક વર્તન સમાજના અસ્તિત્વને કિંવા સાથિને સાધક કે બાધક હોય તેનો વિચાર કરવાએ ન્યાયનીતિનું કામ છે. મમાત્મનું આધારણ રીતે પણ પોતાનું મનું એ તેના અસ્તિત્વને જરૂરનું છે પરંતુ તેનું સારી રીતે પોતાનું મનું નેની મદતી થતી એ હેતુને ઉપસાધક કિંવા અપસાધક એનું જે મનુષ્યનું સામાજિક વર્તન તેનો વિચાર કરવાએ પરોપકારનીતિનું કામ છે. આ દૃષ્ટિએ જે સામાજિક વર્તન મમાત્મનું સારી રીતે પોતાનું મનું નેનો ઉકળે થવામાં મદદગાર હોય તેનો પરોપકારના અતર્ભાવ થશે. વ્યક્તિપર પરોપકાર કરવાનો થયો તોપણ ઉપરનો હેતુ આપ્ય થવાને મદદ મળતી જોઈએ, અને એમ માન્ય તોજ પરોપકારના તરફની તેને અનુમતિ મળે, નહિતો મનવાની નહિ, એ આ પુરતક-ર્થોના પરોપકારના કષ્ટનાનો મુદ્દા અર્થ છે એમ કહીશું તોપણ ગાંધી.

કેટલાક વાચક ઉપચોદિષ્ટિયું વાંચનારા હોય છે. પુરતક કરનારના વિચાર પોતાના વિચાર મારે જરોખર જોઈતા ન આવ્યા તોપણ તે પુરતકને અદંબધી અતંમુધી સાંતપત્રે વાંચી જઈ તેના વિચાર કિંવા છે તે જોવાની તેમને ધીરજ રહેતી નથી. પુરતક દાખમાં આવ્યું એટલે તેનું વચ્ચેનું એક પ્રકરણ કાઢીને યાંગી જોયું અને તે જો તેના વિચારમાં ઠીક લાગ્યું તો આખું પુરતક વાંચે નહિતો તેને નાખી દે એવા થળા વાગદો છે. આ રીતે દર પાંચ પ્રકરણ વાંચ્યાં એટલે થયું જાણે આખું પુરતક વંચાઈ રહ્યું. આવા વાચકોને એટલુંજ કહેવાનું કે, આ પુરતકમાં પરોપકારના જે અનેક પ્રકાર જતાવેલા છે તે તેમના વિચારને જાણેજના ન આવે તોપણ અને પરોપકારની જે

ગ્યાખ્યા કરી છે તેની સાથે તો તે મળતા આવશે પ્રસંગોપાત મા-
જુમના વર્તન સમયે જે મૂલનાઓ કરી છે તેથી પરોપકારનો મુખ્ય
હેતુ સાધ્ય થાય છે એમ લાગે વિચાર કરતાં જણાઈ આવશે.

હવે પરોપકારની આવશ્યકતા વિશે વિચાર કરીએ સમાજનું
સાચું રીતે પોષણ થઈ તેનો ઉત્કર્ષ થવો એ વાત સર્વને ઈષ્ટ લાગશે
આ વાતની ઇચ્છા કયુન કરીને તે સિદ્ધિએ પરોએ એવો ઉપાય
કરવાની આવશ્યકતા કયુન કરી જોઈએ, એટલે પરોપકારની આવ-
શ્યકતા આપોઆપ નિદ્ધ થાય છે કામચુ, ઉપર આપેલી પરોપકારની
ગ્યાખ્યા પ્રમાણે આ વાત જની આવવાને સહાયજીત એવા જે વર્તન
તેનેજ ' પરોપકાર ' કહેવાનો છે

મનુષ્ય મમાજનું સારી રીતે પોષણ થઈ તેની ચઢતી થવી આ
હેતુ મદ્ય કરતાજ તેમા આપોઆપ બીજા એક વાતનો અતર્ભાવ
થાય છે એ વાત એ છે કે, તે સમાજને એકદર પ્રમાણથી શુભ
થતું જોઈએ એવું થયેલો સખન ન ટોચ તો મમાજનું અસ્તિત્વ
કાયમ રાખવામા કઈ અર્થજ નથી મનુષ્ય જન્મે ત્યાંથી સગસરી
પ્રમાણે સુખોત્પત્તિ કિંમ દુઃખોત્પત્તિ ટોચ તે પ્રમાણથી તે ઇષ્ટ કિંવા
અનિષ્ટ સમાજનું જોઈએ એ સખધે મતભેદ નથી કોઈ પશ્ય વર્તનનું
એકદર પરિણામ પોતાને, બીજાને અથવા બનેને પણ શુભ મગે તે-
વું હોય તો તે વર્તન સારૂ અને જોનાથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તેવું હોય
તે નકાર એમ માનવાનો રીવાજ સર્વજ છે. આ મુખ્ય તરતમાથી
નીતિના બીજા ગૈણ્યતરવો ઉત્પન્ન થાય છે માણસને પોતાના, બીજા
ના અથવા બનેના પણ સુખની કલ્પના મુઠથી હોવા શિવાય
"મનુષ્ય અબાનની પૂર્ણતા," "સદ્વર્તન," "સદ્દેવ" ઇત્યાદિ શબ્દો
નિરર્થક થઈ જાય તેથી પરોપકારના વર્તનની સમાજના પોષણને તથા
ઉત્કર્ષને આવશ્યકતા છે, એટલે તે વર્તન એકને અથવા આખા સ-
માજને સુખોત્પત્તિ થાય એમ ધ્વનિત થાય છેજ વાસ્તવિક રીતે

આ બે કલ્પનાઓ જિમન દોનાં એક કલ્પનની તરફ જુદી જુદી દિશાએ જોવાને લીધે તેનાં બે સ્વરૂપ દેખાય છે.

મનુષ્યની જુદાં પ્રાણીઓના ઉત્ક્રમણમાં પણ આ બે વાતના નિકટ સંબંધ જણાય છે. સુખ યાવ એ રીતે વર્તે પાછળ પ્રાણીઓની પ્રગતિ દેવ છે, અને દુઃખ યાવ નેવળી નેઆ પાછા દે છે. સુખદુઃખ સિવાય પ્રાણીના વર્તન ઉપર બીજા કશાનો પણ પદ્ધિમાં ધરો નથી. મનુષ્યની ઉત્પત્તિની પૂર્વે જે સ્વભાવિક પ્રાણીઓની અમોખ પેઢીઓ ઘણું મધ્ય તેના આરંભથી માંડીને જે ક્રિયા પ્રાણીના, તેની જાતિના અથવા ઉભવના અર્થને આપવા દેવા, તેથી તેને સુખ મળતું, અને જે અપકારક દેવા તેથી દુઃખ થતું એવી ક્રિયા અને તેનાં ફળ એમના આભાવિક સંબંધ મળે છે. શારીરિક મરતે મરણના મળથી માણસની પ્રગતિ તેના પૂર્વે તરફથી વંચાવરણના સંસ્કારોએ પ્રાપ્ત થયેલી દેવ છે, અને તેને યોગે જની આવનારી ક્રિયા અને સુખદુઃખ એમાં આભાવિક સંબંધ ધણે દરજ્જે કામ મરે છે. એકંદરે માણસની આભાવિક પ્રગતિ તેના અને તેની જાતિના કલ્યાણના માગે દેખાવાને સમર્થ છે એમ કહેવાને દરજ્જા નથી. જમણી રિયનિમાંથી સુખરેલી ગિનિમાં જતાં માણસની આભાવિક પ્રગતિ અને તેની મરતેનાં એમનાં યોગે જગત્તે થયો. ને મરણનાં આભાવિક અને દુનિમ પ્રવલ પૂર્વે જ શરૂ થએલો છે, અને તે એક પૂર્ણપણે આપિત યાવ ત્યાં સુધી ને સુખના યુગ સુધી એવીજ રીતે ચાલુ રહેશે. ઉપર મનુષ્યની પૂર્ણવસ્થામાં તેના સ્વભાવની ધરના એવી યોગે કે, બીજા જીવસૃષ્ટિનાં જે પ્રમાણે સુખને માટે પ્રાણીઓની પ્રગતિ હતી અને તેજ ક્રિયા પોતે તથા સંબંધક યાવ ને પ્રમાણે મનુષ્ય સંબંધે પણ ચાલવા માંડશે. મનુષ્ય સિવાય બીજા પ્રાણીઓમાં શારીરિક મરતે આગે જ પડે અંબ દેવ છે, પરંતુ માણસની માન-

ચિક ગમ્મેનો બાગ મહત્વનો છે અને તે સ્વર્ગધે પણ મુખ માય તેની ક્રિયા કરવા તરફ તેમની પ્રવૃત્તિ થયી આ તેની ક્રિયાથી બા-
કિતનું આ જ્ઞાતિનું કિત થયું એવું ગાભારિક રીતે જ બની આવી.

ઉપરના વિચેચનથી એટલું જણાઈ આવશે કે, મનુષ્ય—ગાભાર-
જનું સારી રીતે પોષણ મળે તેના ઉત્કર્ષ થવો, એટલે તેના એ-
કદર મુખની વૃદ્ધિ થયી, એવી ઇચ્છામા પરોપમગ્નો ઉદય છે પરો-
પકાર સળવી લોકમા ચાલતી આવેલી સમગ્રજામા પણ આવી જ ઇ-
ચ્છા અસ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે કાલજી જે વર્તનથી એકદરે
દુખની વૃદ્ધિ થતી હોય તે વર્તન ઉપકારનાં નથી પણ અપકારના
છે એમ માનવાનો સર્વ માન છે.

આ પરોપમગ્નિને પુસ્તકની પ્રસ્તાવના પૂરી કરતા પહેલાં પુસ્તક
પ્રગટ કરનાર અને વિદ્યા વૃદ્ધિ કરનાર ગુજરાત વર્તમાનપત્ર સંપાદકની જે
દેશીજાતિનું કામ કરવાને પુસ્તકો આવી પ્રકટ કરે છે, પુસ્તકો રચાવા
ના ફડ ફટકા રાખે છે, પુસ્તકો ખરીદ કરી અથકારોને ઉત્તેજન
આપે છે, કેળવણીને ઉત્તેજ આપનારા ફડો ફટકા રાખી તેમનો
વલિવટ કરે છે અને ખીજી દરેક રીતે ગુજરાતમા કેળવણી તથા
માનનો વધારો અને દેવાનો માય એવા યત્ન કરે છે તે વિષે બે
શબ્દ લખ્યા વગર ચાલતું નથી. પરોપકાર કાળની દરેક વ્યક્તિની
અને વ્યક્તિમુદ્દાની ફરજ છે પરંતુ તે પસંદ હવામાં એક કા-
લમાંથી બે ફડ પ્રાપ્ત થાય તો ઉત્તમ આપણા સોમની આધુનિક
ચિંતિમા જે વિચારો વડે પ્રસ્તુત વર્તનો ઉપર સારી આસપ થવાનો
સમય હોય એવા પશ્ચિમ તરફના વિદ્વાન અને તત્ત્વજ્ઞતાના ચિ-
ચાર કેવળ ગુજરાતી જાણનારાઓને સારી રીતે જણાવના માટે તેના
પુસ્તકો ગુજરાતી ભાષામા પ્રકટ કરવા માટેના ફડ સ્વાધીનમા રાખી
તેની વ્યવસ્થા કરવી તથા અથકારો પાસે પુસ્તકો રચાવી વાચનારા-
ગોળે તે ઓછી કિંમતે મળે એવા પ્રયત્ન કરવો એટલે વાચનારા ઘણા
એક રીતે કરવા કે જેમના હાથમા સાચા પુસ્તકો જાય તથા તેમના

તરફથી તેમના લાગતા વગમતા પુસ્તકો વાંચી શકે. આરાં પુસ્તકો રચનાનો અને વાંચવાની દૃષ્ટિ આપણા લોકોને ટેવ પડી નથી. પણ કેવળ પૈસાની સાલએ માત્ર વગરની ચોપડીઓ પ્રસિદ્ધ કરવાના હંદમાં ન પડતાં આરાં પુસ્તકો રચવાની અને વાંચવાની લોકોમાં અભિરુચી ઉત્પન્ન કરવી એવા સંદર્ભથી શુભચિન્ત વર્નાકુલર સોસાયટીએ એ દાગ માથે લીધું છે અને આખરે તેના દાલના ઉદ્યોગી અને પારમાર્થિક મંત્રીની મહેનત અને ખંતથી આજ સુધીમાં ૬૦૦ ઉપરાંત હાંદી પર્યવના મેળારો અને ૫૦ રજીસ્ટર સાઈબેરીઓ થઈ ગઈ છે તેમને સારાં સારાં નવાં પુસ્તકો વાંચવા મળે છે. તેમની સંખ્યાનો વધારો થઈ ચોડી મુદતમાં ૧૦૦૦ હાંદી પર્યવના મેળારો અને ૧૦૦ સાઈબેરીઓ થશે તો સારાં પુસ્તકો વાંચવાને ધણા જાતુને અનુકૂળતા પડશે. આવી રીતે સોસાયટીના ઉદ્યોગને લીધે તેના અધ્યક્ષ અને મંત્રીને ઘણાં પણા સારા મળ્યાં છે. આવો ને આવો જ સોસાયટીને અધિક યશ પ્રાપ્ત થાઓ અને લોકોને ચોડી કિંમતમાં ઉદાર વિચારોથી બરેલાં પુસ્તકો વાંચવાને મળે.

આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં તથા તે સજાથી મરાડીમાથી અને જીજી દેકાણેથી પુસ્તકને અનુકૂળ માધ્યમોમાં સાધનો અને સલાહ વગેરે સૂચના કરવામાં અને તેનાં પ્રકાશિત વગેરે જોવામાંની એ સળેલા ગૃહમંથોએ મને મદદ કરી છે તેમનો આભાર જાનવો એ મારી પ્રથમ ફરજ છે:—

રા. બા. દાલસાંકર ઉમિયાસંકર.

રા. રા. દત્તાત્રય ખડેરાવ ગુમે.

છેવટ જોના વડે મને એક પ્રખ્યાત તત્ત્વવેત્તાના પુસ્તકો વાંચવાનું અને લખવાનું બન્યું અને જે ગૃહસ્થના સહવાસથી મને ધંધર ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા ચોંટી તેથી કાળે કાળેને ધંધર આસ્તાની સંપૂર્ણતાએ પહોંચીશ એમ બાસે તેનું સ્મરણ કરૂં છું આવો ને આવો જ ખરા ધર્મ ઉપર બાપ અને શ્રદ્ધા રહેવાની જે ધંધરની મારા ઉપર પૂર્વ દૃષ્ટા છે તે જગત-કર્તાનો આભાર માની આ પ્રસ્તાવનાનો લેખ પૂરા કરૂં છું.

અચર્યા

અનુક્રમણિકા

પરોપકારનો પ્રકાર

૫૮

૧

નિવૃત્ત્યાત્મક પરોપકાર.

પ્રકાર

૫૯

૧	શ્રવણી વાગ્તે કવહને લીધે થનારી સગ્માસત્તરીની મર્યાદા	૨૮
૨	કરારની હદ	૪૬
૩	અરેઝ મોમ નો ન આપણ માટે આ મસલમનની આ રમ્યમ્તા	૬૫
૪	પોતના ઉકારોની મર્યાદા	૮૩
૫	પરદો નસિક કવાની મર્યાદા	૮૫
૬	પારકા શુલ્હની નસરાની મર્યાદા	૧૧૨

અનુક્રમણિકા પરોપકાર.

૭	નિવૃત્તિ સ્ત્રી પુરુષના પરસ્પર ઉપકાર	૧૦૬
૮	માતાપિતા ઉકાર ઉપર ઉપકાર	૧૪૩
૯	ઉકારાના માતાપિતા ઉપર ઉપકાર	૧૫૮
૧૦	આત્મીની માનજાત	૧૬૫
૧૧	જુલમમા અને સમ્પ્રદાયા કમાઈ પડવાને મદદ	૧૭૭
૧૨	સગા વહાવા તથા મિત્રને પૈસાની મદદ	૧૮૦
૧૩	ગરીબોને મદદ	૨૦૧
૧૪	સામાજિક પરોપકાર	૨૩૭
૧૫	રાજ્યકીય પરોપકાર	૨૭૦
૧૬	પરોપકાર વિશે સામાન્ય વિચાર	૨૮૪

થાય છે તેનું તે બાળકને જ્ઞાન પણ હોતુ નથી. આવી રીતે આસ-
પાસના પદાર્થો, ક્રિયા અને તેના ધર્મ, સજ્ઞ, એમનાં પ્રતિબિંબના
અનેક પ્રકારનાં વર્ગીકરણ દરેક મનુષ્યના મનમાં અજ્ઞાન હોવા છતાં
હોય છે આ ક્રિયા જ્ઞાન પુરસર થઇને પૂર્ણતાને પહોંચે છે એટલે
તેને શાસ્ત્રીય વિચારનું સ્વરૂપ આવે છે.

આપણને ન સમજાય એવા જે ઉપર લખેલા પ્રકારના મનો-
વ્યાપાર બની આવે છે. અને જેના યોગે આપણને ન સમજાય તેમ
આપણે વર્તનક્રમ બને છે. તેને “વિવેક” એવી સગા આપી દોય
તો આસે બુદ્ધિ નામનો જેમનોધર્મ છે તે આ વિવેકશક્તિ પરજ
આધાર રાખે છે જેટલી જેટલી પ્રાણીમાં વિવેકશક્તિ વધારે તેટલી
તેટલી તેનામાં બુદ્ધિમત્તા વધારે દોય છે. પ્રાણીઓનું * ઉત્ક્રમણ થતાં
તેમની વિવેકશક્તિનું પણ ઉત્ક્રમણ થતું જાય છે આ વિવેકશક્તિ-
ને ઉત્ક્રમણ થવાના બે દારણ છે, એક ઉપયોગ અને બીજું જીવ-
નાર્ય કસદને લીધે થનારી પ્રાણીઓની યોગ્યતાપૂર્વક પસંદગી. ઉ-
પયોગથી મર્વ પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક શુભની વૃદ્ધિ થાય
છે અને તેજ રીતે વિવેકશક્તિનું પણ થાય છે યોગ્યતર પ્રાણી
ઓના પસંદગી થવા માટે તેમની યોગ્યતા બુદ્ધિમત્તા ઉપરજ આધાર
રાખે છે. અનેક પ્રસંગે પ્રાણીઓના જીવ બચાવવામાં વિવેકશક્તિ
દારણ હોય છે અને તેના અભાવે કેટલેક પ્રમુખે આયુષ્યનો નાશ

---

* જ્યોતિષના પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ નીચી પ્રતિના પ્રાણીથી કાળાતરેતેમ-
ની પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થઇને બનેલી દોય છે એવો અનેક અર્વાચીન જન-
વેનાઓનો મત છે આ મત પ્રમાણે મનુષ્યજાતિની ઉત્પત્તિ માંકડાંમાંથી થઇ
અને માંકડાંની ઉત્પત્તિ તેના કરતાં પણ નીચા પ્રાણીથી થઇ આ મતને ઉત્ક્ર-
મણવાદ એવી સહા ■ અને નીચી પ્રતિના પ્રાણીઓથી ઉપરના દરજ્જાનાં
પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થવાની જે ક્રિયા તેને ઉત્ક્રમણ એમ કહે છે.

પણ થાય છે. આ વિવેકશક્તિની સારી માહિતી થવા માટે તેના ઉત્ક્રમણ માર્ગમાંથી કેટલીક પાપરીની જોગખ કરીલેછએ.

આકાશ તરફ મોં કરીને આંખો મીચી ઉભા રહેતું અને આપણી આંખ 'આગળ' એકાદ પદાર્થ ફેરવવાને ખીજા કાંઈને કહેતું, એટલે આપણી આંખ આગળ કાંઈ પણ પદાર્થ આવ્યો એટલેજ માત્ર આપણને જાસ થાય છે; પરંતુ તે પદાર્થ કયો, તેના આકાર શો, માપ શું, તેનું આપણાથી કેટલું અંતર છે, વગેરે કંઈ પણ આપણાથી સમજાતું નથી. આપણી આંખ આગળ એક પદાર્થ આવ્યો ખરો એવું આપણને જે જ્ઞાન થાય છે તે આંખો મીચી હોય તોપણ તે સ્થિતિમાં થોડુંક અજવાળું અને છેક અધાર એમાં જે તકાવત જાણવાની શક્તિ હોય ■ તેને લીધે થાય છે. આવજા પ્રકારની સ્થિતિ સમુદ્રમાં રહેનારાં અસંત સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની થતી હશે. સૂક્ષ્મદર્શક ધંત્રની સહાયતા વગર જે પ્રાણી આપણે જોઈ શકતા નથી એવા સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓના સંબંધીનું જ્ઞાન ઉપર કલા પ્રમાણે પ્રકાશ, અને આસપાસના પદાર્થ પ્રમાણેના સંબંધનું જ્ઞાન ઉપર કલા પ્રમાણે, હોવાનો સંભવ છે. આની સ્થિતિમાં આપણી આંખ આગળ રહેલો પદાર્થ લાકડું છે અથવા પાન છે, કિંવા એકાદ પ્રાણી છે અને પ્રાણી હોય તો તેનાથી આપણને કંઈ હરફત થવાનો સંભવ છે કે શું, હત્યાદિ બાજતોનો વિવેક થવો અશક્ય છે, અને આ વિવેકના અભાવને લીધે તે પ્રાણી અકાળે મૃત્યુને મુખ પડે એ સ્વાભાવિક છે.

હવે કેટલીક પાપરીઓ મૂકી દઈને એકદમ બહુ ઉચી પાપરી ઉપર આવીએ વનસ્પતિ ઉપર જીવનારાં પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારની વનસ્પતિ અને તેના ગુણ એમાં વિવેક કરતાં આવડવાની શક્તિ હોવી એ બહુ જરૂરનું છે. સ્વરૂપ, વાસ, રંગ, હત્યાદિ ઉપરથી કેટલાંક પ્રાણીને કેટલીક વનસ્પતિઓ ઝેરી છે કે કેમ તે જ

જાણ આવી છે અને તેથી તે પ્રાણી તે વનસ્પતિ ખાઈને પોતાના પ્રાણને જોખમમાં નાખતા નથી, પરંતુ જમને એ વિવેક કરતા આવડતો નથી તે પ્રાણી તે વનસ્પતિના વિરથી પોતાનો પ્રાણ ગુમાવે છે જેમ જેમ વિવેકશક્તિ વધતી જાય છે તેમ તેમ અસમાન ગુણોનું પ્રયોગરણ અને સમાન ગુણોનું એકીકરણ કરવાની મનની શક્તિ વધીને પશુક ગુણમાં, સરખા આવતા પદાર્થ હોય તો તેમાં પણ એક સમજ સકાર છે, અને તુલ્યસાનકારક પદાર્થ જોખમતા આવડવાથી જનતરનો ખચાર ચાર છે.

હજી ખીજ કેટલીક પાવરીએ મુઝી ઉપર જમને અધિકણુ દિમા । પ્રાણી નિરે વિચાર કરીએ પદાર્થ, ક્રિયા, ગુણ અને સખ એમનું વિરોધ બારીકાથી પ્રયોગરણ અને એકીકરણ કરવાની શક્તિ તેમનામાં હોવી જોઈએ તે હોવી જોઈએ તેટલી ન હોય તો તેના કમીપણનું પરિણામ તેમને બોગવનું પડે છે ધારે કે જો પ્રાણી જગતમાં ઉત્તુ હોય છે અને ધણા અતર ઉપર ખીજું પ્રાણી આવે છે એમ તેને સમજાયુ હવે તેને આહાર, વર્ણ એટા ઇલ દિ બા ખતો ઉપરથી તે કંઈ પ્રાણી હોય જોઈએ તેનું બરે । ૨ અનુમાન જોનારને દુરતજ થયુ જોઈએ તે બગવાન રાયુ હોય તો પોતાનો પ્રાણ બચાવવા ખાતર તેણે દુરતજ ત્યાંથી નાશી જયુ જોઈએ, પણ સામુ પ્રાણી પોતાને બક્ષ કરવા ચોગ્ય હોય તો તેણે એકદમ તેના ઉપર તતપ મારી જોઈએ આ વિવેક જો તે પ્રાણીને દુરતજ કરતા આવડે નહિ તો ઉભય પક્ષે તેમનું તુલ્યસાનજ થયનું.

વિવેકશક્તિની આથી ઉપરની પાવરીએ જમને એટલે વિચાર વધારે વધારે ગુણસાધના અથવા સકારીયુ ચતા જાય । વર્તમાન કાલે અને જૂતકાળે આપણી આગળ આવેલી વસ્તુ, ક્રિયા, ગુણ, અને સુધ એનુંજ પ્રયોગરણ અને વર્ગીકરણ કર્યા વગર સાક્ષતું નથી

પણ કંપના દૃષ્ટિમાં જેનું અસ્તિત્વ છે એવી વસ્તુ, ક્રિયા, ગુણ અને સંબંધ એમનું પણ પ્રયત્નરહિત અને વર્ગીકરણ કરવું પડે છે. ઉચી જાતનાં આર પગ વાળાં પ્રાણીઓમાં આ શક્તિનો સૂક્ષ્મ અંકર જણાય છે. પરંતુ તેનું ઉન્નત સ્વરૂપ મનુષ્યોમાં માત્ર દેખાઈ આવે છે. એક ચોરસ ખેતરના એક ખૂણા ઉપર એક કૂતરો ઉભો હોય અને તેને તેની સામી જાળુના ખૂણા ઉપર જવું હોય તો તે ચોરસની જાળુએ ન જતાં સીધો સામેની જાળુએ ઘીંટી ઘીંટીમાં જવા લાગશે. બીજે રસ્તે જવાથી પોતાને વધારે તાસ લાગશે એવા પ્રત્યક્ષ ન બનેલા પરંતુ કંપનાએ મનમાં પ્રતિબિંબ કરેલા વિચારને લીધે તે સરસ રેખામાં જવાને પ્રવૃત્ત થાય છે. મનુષ્યોમાં જો કે એ વિચાર શક્તિ ધણીજ ઉન્નત દિશાએ પહોંચેલી હોય છે તોપણ અનેક પ્રસંગે તેમની પશું ભૂલ થાય છે. તેવી ચૂકા થવાનાં બે કારણ છે. એક તો આસપાસની જાળતોનું આબેદુજ પ્રતિબિંબ તેના મન પર ઉઠતું નથી અને બીજું જોએલું પણ દૃષ્ટિએ નહિ પડેલી જાળતોનું પ્રતિબિંબ કંપનામાં પુનઃ પ્રથમ પ્રભાણે ઉપજીવી શકાતું નથી. જેમને ફૂલઝાડના જગીયાનો મોટો શોખ હોય એવા શૂદ્ધસ્થને પણ અંધુક પ્રકારના એવાં બે ફૂલઝાડની તુલના કરીને તેમની વચ્ચેનું સરખાપણું અને બેઠક હાડવાનું ઠઠીએ તો ધણાજ યોગને તે કામ સતોષકારક રીતે કરતાં આવડશે; પરંતુ તેજ ફૂલઝાડ તેની આંખ આગળ લાવીને મૂકશે તો તે કામ સારી રીતે કરનારા ધણા માણસો મળી આવશે.

આવી સામાન્ય જાળતોમાં વિવેક કરવો એ ધણું ધણું માણસોને કઠણ પડે છે. તો જેમાં ધણી શુચવણ છે એવી જાળતો વિશે તેમના હાથથી ભૂલે થાય તેમાં વધારે આશ્ચર્ય નથી. વિરોધે કરીને વિચાર કરનારોએને જ્યારે આકાર, રંગ, રૂપ, સ્પર્શ અને પોતા-

ના મનોવિકાર એટલામા વિવેક કરીને, ચિત્તાય અમુક એક પ્રકારની કૃતિ કરતા તેનું તાત્કાલિક પરિણામ શુ થશે અને કાળાતરે ॥ ૫-
રિણામ આવશે તે વિષે પણ વિવેક કરવો પડે છે, ત્યારે તો બૂલ
થવાનો ધણો સંભાર રહે છે જ્યારે એકદમ નાના પ્રકારની શુદ્ધ અને
મિશ્ર કલ્પનાઓ મનમા ભગૃત રખાવી પડે છે ત્યારે જેમા ધણુજ
સાદસ્ય છે એવી બે બામતોનું વૈરમ્ય વિવેકથી શોધી કઢાડવું એ
કામ જેમ ॥ ૪ ॥ ના વિચારો સારા સરકાર પામેલા હોય છે તેમને
પણ એવે પ્રસંગે ધણુ કંઈક પડે છે કેટલાક ઉદાહરણ આપવાથી
આ કહેવાની યથાર્થતા ધ્યાનમા આવશે

એવી કલ્પના કરો કે જુમિતિનો એક સહેલો સિદ્ધાંત વિદ્યાર્થિને
શીખવવાનો છે એકદો સામાન્ય શિક્ષક પોતાની હમેશની રીતને અ-
નુસરીને પ્રથમ છાત્રનાને શુ કરવાનું છે તે વિદ્યાર્થિને સમજાવશે
અથવા પોતે તે પ્રથમ છોકરીને બતાવશે બીજા કોઈ હોશિઆર શિ-
ક્ષક તેથી છેક જૂદોજ માર્ગ ચઢણુ કરશે તે વિદ્યાર્થિને કોઈ પણ
વાન પ્રત્યક્ષ કહેશે નહિ પણ નાના પ્રકારના સૂચક પ્રથમ પૂછીને તેમ
નીજ પાસે તે સિદ્ધ કરાવશે વખતો વખત યોગીને આપણે કરાથી
આબ્યા ને જતાનું ક્યા સુધી એ તેમના મનમા સારી રીતે ઉતારી
ને ધમ્જીને રચશે જવાનો માર્ગ ક્યો એો વિચાર કરવાનું તેમને ક-
હેશે, અને વારવાર આવની અડચણોમાંથી કેવી રીતે પાર પડવું તે
કુક્તિ પોતે જાતે ન બતાવતા વિદ્યાર્થિને આપોઆપ શોધી કઢાડવા
નો યત્ન કરાવશે, તથા પોતાના વિદ્યાર્થિની પાસેજ તે પ્રથમ સિદ્ધ ક-
રાવી તેને સધળુ શોખથી દેશે એક શિક્ષકો પોતાનું કામ કરે છે,
એકના વિદ્યાર્થી તે સિદ્ધાંત શીખે છે અને એકની રીત ધણુ કરીને
એકજ દોષ છે ૫૨૬ તે એકના વિદ્યાર્થીની માનસિક ક્રિયામા
કેવો દરક પડે ॥ તે જુઓ પડેલા શિક્ષકના વિદ્યાર્થીના મો

બાપાર કંટાળો ઉપજે એવા થવાને લીધે એક ઠેકાણેથી નીકળીને વચમાં ન
 યોજનાં બીજે ઠેકાણે પ્રવાસ કરવામાં જેમ કંટાળો ઉપજે તેવી જ રીતે તે-
 ની માનસિક ચક્તિ કંટાળો આપે છે, અને એવી જાનની ટેવ પડવાથી નવા
 પ્રશ્ન લેઈ તેમને સિદ્ધ કરવાની તેને ઉમેદ થતી નથી. પરંતુ બીજા સિદ્ધ-
 કરના વિદ્યાર્થીના મનોબાપાર એક સ્થળેથી નીકળીને બીજે સ્થળે જતાં
 વચમાં વિચારોનું લાઇને વનથીના શોભા જોતાં જોતાં જ્યાંય તેજ પ્રમાણે
 ચિત્તાકર્ષક થવાથી તેની માનસિક ચક્તિ ક્ષીણ થનાર નથી આ વિદ્યાર-
 થીના મનોબાપાર ચાલનાં મધ્યે મધ્યે તેને આશા, સમાધાન, ઉમેદ,
 હિંમતિ મનોવૃત્તિનો ભાસ નજરે પડે છે; અને એવા એવા પ્રકારના નવા
 નવા પ્રશ્ન ઉડવાની તેને ઇચ્છા થાય છે. ઉપરની બે પદ્ધતિમાં એટલું
 વૈષમ્ય હોવા છતાં પણ તેનો વિવેક ધણા જણને થતો નથી.

જેટલો જેટલો અધિકાધિક સુચવણનો પ્રશ્ન લાઇએ તેટલું તે-
 ટલું અધિકાધિક મન ગોટાળામાં પડીને વિવેક કરવાને અસમર્થ થાય
 છે. ઉપરના પ્રશ્ન કરનાં આગળનો પ્રશ્ન જરા વધારે કઠણ છે. કંટા-
 લો આપે એવાં વાજાં વગાડીને પામે રહેનારા લોકોને ત્રાસપડે એ-
 વી રીતે ઉચ્ચ સુરથી બજન કરવા બેસવું, તથા રસ્તામાં ફરવું; અને
 કંટાળો આપે એવાં વાજાં વગાડતા રસ્તા ઉપર થઈને વરધોડો લાઇ-
 નવો એ આપણો દુક છે એમ ધણા જણ માને છે. " તમારા આ
 વર્તનથી કેટલાકને ત્રાસ લાગે છે " એવું જો નેમને કહેવામાં આ-
 વે તો " ધર્માચાર માટે પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય સર્વ લોકોને હોવું જોઈએ, અમે
 અમારી ધર્મની સમજુત પ્રમાણે જ કાર્ય કરીએ છીએ. " આવી
 રીતે નેઓ પોતાના મતનું સમર્થન કરે છે. આ ઠેકાણે સ્વાતંત્ર્યના
 બે પ્રકારમાં વિવેક કરવાની જરૂર છે. બીજા માણસોને કોઈપણ પ્રકારનો
 ત્રાસ પડે નહિ તેવી રીતે અમે તે પ્રકારનું ધર્માચરણ કરવાનો ફ-
 રેક માણુમને કિંવા મંડળીને દુક હોવો જોઈએ. પરંતુ જે રીતે

બીજાને ત્રાસ પડે તેવી રીતે ધર્મ સબધી રવાતમ્ય ટોડુ એનો અ
 ન્યાયજ કહેવાય અસિદ્ધિત લોકોને સમજાવ્યું પાડવા માટે જરૂર
 પડે તો કાંઈ પ્રસંગે ધર્માચરણ માટે પરવાનો આપવો, પરંતુ તેમ
 કરવાનો તેમનો હક્ક નથી, પણ તેમના ઉપર એ રીતે મહેલોની ક-
 રવામા આવે છે, એમ તેમની નજરમાં લાવવું જોઈએ

થો ! વરે પહેલાં આપણી સાગાઓ અને પાડસાગાઓમા ની
 તિથિશાળ્યનો અભાવ છે એવી જાતની ઘણી ચર્ચા આસી હતી તેનું
 પણ અરે ઉત્તરણ લેવા જેનું છે નીતિતત્વનું બીજારોપણ કરવાને
 યોગ્ય હોય તેવી મનોભૂમિમ હોઈને, નીતિસિદ્ધાંતનું જે પરિણામ
 દૃષ્ટોત્પત્તીએ પડે તે, જે મનોભૂમિમા આ તત્વના બીજારોપણ
 રોવનો સબર ન હોય એવે ઠેમજો જણાઈ આવશે નહિ. દૃષ્ટના
 કરી કે નીતિ તત્વનો છાકગ પામે પાઈ કનરીએ, ને તે તેમને
 મજાનીએ અને તેના મનુજા સબધી તેમની આમજ જોરથી ઉપદેશ
 કરીએ, આ પ્રમજે કપું એટલે છાકરાના મન ઉપર જે પરિણામ થ-
 વાનો તે તેમના મિચાર તેમની આલસજિત, અને તેમના મનોવિકા-
 રને અનુરૂપજ થશે પદી વાગા મોટા માણુમેને હાથે મોઢ અની-
 તિનું વર્તન થવાની વાત કાને આવી એટલે પૂરે કહેવી સિદ્ધાંત પદ-
 તિનો દેવ એકામ આમજ કરામા આવે છે, પરંતુ આ લેખને એવું
 તમમા આગુ નથી કે, કાંઈપણ પ્રકારની વતનું જ્ઞાન અને તે પ્ર-
 મજે આચર્યું આ એ વાત એક બીજાથી કેવળ જિમ છે જ્ઞાન
 થયા પછી તે તિને જે પ્રકારે મનોવિકાર હોય તે પ્રકારનું મનુ
 જનું આચર્યું થાય છે આચર્યુંને મનોવિકારના પ્રાણરની થ
 શી જરૂર છે સેકમે લેખને હાથે જે અનિતિના કામ થાય છે તે
 નિતિતત્વના અવગને લીધે નહિ પણ તે નિતિતત્વને અનુરૂપ એવા
 મનોવિકારના અભાવને લીધે થાય છે એવું એવું એ પાપ છે

એમ જાણ્યા છતાં જનરો માણસ ન્યાયાધિશની સમક્ષ મેગન ઉપર ખેડી સાક્ષીઓ આપે છે. તાત્કાલિક કાયદો સાધી લેવા વિરોધા મનો-
વિકાર પ્રગળ થવાને લીધે તેઓને હાથે એવાં આચરણ બને છે. આ
વત સંબંધી વિચાર કરનાર ધણા માણસની ચૂક થાય છે તે એકે,
અનુકૂળ મનોવિકારને સુકત એવું જાન, અને અનુકૂળ મનોવિકાર ગ્રહિત
જાન, એ બેમાં તેમને વિવેક કરનાં આવડતો નથી. ધણાઓનો એવો
ક્રમ છે કે, માત્ર ક્રિશ્નજીના પ્રસારથી લોકોની નીતિમત્તા વધીને તેમ-
નામાં અપરાધોની સંખ્યા ઓછી થશે.

અસંત કુલ્લક પ્રાણીથી તે અસંત ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચે-
લા પ્રાણી સુધી સર્વની જુદિમત્તાની સાખ દેનારી જે આ વિવેક-
શક્તિ, તેનો સંબંધ, જ્યાં સુધી સદૃષ્ટ પદાર્થ અને તેના દેખીતા
શુભ, ક્રિયા, અને સંબંધ, એની સાથેજ હોય ત્યાં સુધી વિવેક કં-
રવાનું કામ ધારવા જેટલું કઠિન હોતું નથી. પરંતુ જ્યારે મન ઉપર
પ્રતિબિંબ થયેલા પદાર્થો, શુભ, ક્રિયા અને સંબંધ, આપણા અથવા
બીજાના મનોવિકાર, કાર્ય અને કારણ, દાસનો કાજ અથવા આ-
ગમનો કાજ, કલ્યાણ અને કલહ કલ્પનાનો ગોટાળો થઇ જાય છે,
ત્યારે મધ્યમ વિવેક કરવો એ કામ ધણુંજ કઠિન થઇ પડે છે, કિં-
બદુના અશક્ય છે. સમાજ સાત્ત્વના અને નીતિસાત્ત્વના અનેક
પ્રશ્નો એટલા તો ગદન છે કે, તેમના અવધાર્ય વિવેકને લીધે નાના-
પ્રકારનાં ખાતકે પરિણામ આજ સુધી યથાં દશે અને હવે પછી પ-
ણ થશે.

. માનસસાત્ત્વમાંની કેટલીક બાજનોતું સ્પષ્ટીકરણ કરીને વિ-
વેકશક્તિનાં જૂઠાં જૂઠાં સ્વરૂપની પીછણ કરી આપવા માટે ઉપર
અનેક પ્રકારનાં ઉદાહરણ આપ્યાં છે. એમ કરવાનો હેતુ માત્ર એ-
ટલોજ કે, પ્રસ્તુત નિબંધનો વિષય જે પરાપકાર તેના સંબંધની

કેટલીક આબત તો ધ્વનિત ચાપ પટેલી પરોપકારના સ્વરૂપનો વિવેક
 ચલા પછી તેના અનેક પ્રકારોના વિવેક કરવો જોઈએ, બીજી પ-
 દાર્થે, શુદ્ધ, ક્રિયા, સંજ્ઞા, મનોવિકાર, કાર્ય, કારણ અને વર્તમાન,
 જૂન, ને ભવિષ્ય, હયાદિ અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓનો ઘોઠાનો કા-
 દરાનો દોવાથી આ વિવેકનું કામ થવું દર્શિત છે, ત્રીજી યથાર્થ
 આરમ્ભકન, માર્મિકપણું અને અસામાન્ય બુદ્ધિમત્તા એ શુદ્ધ જોમનામા
 એકત્ર વાસ કરતા હોય તેવા માણસોને હાથેજ પૂર્ણ વિવેક થવો
 શક્ય છે, અને એથી, અપયાર્ય વિવેકને લીધે પરોપકાર સંબંધી પ્ર-
 અસિત થયેલી સમજાતીમાથી મનુષ્ય જાતિનું ધણું અકલ્યાણ થ-
 નું જાય છે

મનુષ્યના હાથથી હેતુ પુરુષર થવાની ક્રિયા બે પ્રકારની છે
 સ્વાર્થપર અને પનર્થપર, ક્રિયા સ્વાર્થ હેતુક અને પનર્થ હેતુક જે
 ક્રિયાનું ફળ કરીને મગે છે, તે સ્વાર્થ હેતુક ક્રિયા, અને જે ક્રિયાનું
 ફળ કરી સિદ્ધિ બીજી વ્યક્તિને મગે છે, તે પનર્થ હેતુક ક્રિયા છે
 પનર્થ હેતુક ક્રિયાના બે ભાગ છે કોઈક શરીર તરફથી કોઈ ક્રિયા
 કર્યા સાર હિતુજ થયેલું મન રોકી રાખવાની પનર્થ સધાય છે, અને
 બીજે પ્રનર્થે પનર્થ સધાવવા માટે ખામ વિશેષ પ્રકારની ક્રિયા કરવી
 પડે છે પડેલા પ્રકારની ક્રિયાને નિરન્યાત્મક ક્રિયા અને બીજા પ્રકારની
 ક્રિયાને પ્રત્યન્યાત્મક ક્રિયા, એમ કહીએ તો આમે ન્યાયદષ્ટિએ યો-
 ગ્ય હોય એવી ક્રિયા, અને ન્યાયદષ્ટિએ ન કરીએ તોપણ આમે
 પરતુ કેવળ પરોપકારને આટલું કહેલી હોય એવી ક્રિયા, આ બેઉ
 ક્રિયાના પનર્થ હેતુક ક્રિયામા સમાવેશ ચાપ છે દરેક માણસને જે
 હમે તે ઉચ્ચ કરવાનો પૂર્ણ અધિકાર છે, અને તેણે કરેલા પ્રમત્તા
 ફળનો ઉપભોગ તેને નિર્દિષ્ટપણે મેળા આવવો જોઈએ, આ તત્ત-
 વ પાપા ઉપર ન્યાયની હમાયત બાધાએથી છે ન્યાયને યોગ્ય હોય

એવી ક્રિયા કરવાથી ઉપરનું તત્ત્વ આપણને કબ્જા છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે; અને કેવળ પરોપકારથી ક્રિયા કરવામાં, બીજાઓને આપણા ધર્મનો યોગ્ય લાભ મળે અને તેમની સંસારચાક્ર મુખકર થાય તેટલા માટે તેમને મદદ કરવી યોગ્ય છે, એ તત્ત્વ આપણે કબ્જા કબ્જે તે પ્રમાણે ચાલે છે. કોઈ સમાજમાંનાં મનુષ્યો જો પોતાનો વર્તનક્રમ કેવળ ન્યાય તત્ત્વના ધોરણ પ્રમાણે મુખે તો તે સમાજને અને તેમાંની વ્યક્તિને કદી પણ અત્યુચ્ચ રિયલિટી પ્રાપ્ત થવાની નથી; તે પ્રાપ્ત થવાને ન્યાયતત્ત્વો અને પરોપકાર આ બંને ધોરણો ઉપર વર્તનક્રમ મુખ્ય જોઈએ.

એવી દૃષ્ટિના દરો કે એક સમાજમાંના મનુષ્યો એકબીજાને સગાર પણ ઉપદ્રવ ન આપતાં પોત પોતાના વ્યવસાય ચલાવે છે, એકબીજા સાથે કરેલા કાર્યમાં સમાર પણ ફરકત ન આવતાં પાળે છે, અને, અપત્ય સંબોધનનાં કામ પણ અતિ ઉત્તમ રીતે બજાવે છે. પરંતુ કાયદેસર રીતે જે વાત કરવાને તેઓ બધાએલા નથી તે કરીને બીજાને અતિ અશ્વ કાયદો પણ કરી આપવાને તેઓ તૈયાર નથી. ઉદાહરણ, એકાદો મુસાફર રસ્તે ચાલતો હોય અને તેણે જો કોઈને અમુક ઠેકાણે જતો રસ્તો ક્યો એમ પૂછ્યું હોય તો તેણે તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનો નહિ. કારણ, તેણે ઉત્તર આપવાને ન્યાયની દૃષ્ટિથી તે બધાએનો નથી. તે ઉત્તર આપવાને જો તેની ઇચ્છા પ્રમાણે મનુરી મળે તોજ તે ઉત્તર આપે. હમેશના અનુભવ ઉપરથી પ્રત્યેક મનુષ્યને સદજ સક્ષમાં આવશે કે, સર્વને હમેશાં અનેક પ્રકારના કામોનો મોંજદો આપ્યા સિવાય કશી લેવાં પડે છે, અને તે તેનું ન બને તો મનુષ્ય અનેક પ્રકારનાં મુખને છોડે અને અનેક પ્રકારનો ઉપદ્રવ તેને સદન કરતો પડે. પ્રત્યેક મનુષ્યને ધર્મી ખરી વાતો પોતે કરવી પડશે, અને તેને લીધે તેમનું ધણું નુકસાન

ધરો સમાજ માટે કાંઈ પણ વાત કાંઈ પ્રત્યક્ષ મોબદલો લીધા સિવાય કરવાનો નહિ, અને તેને લીધે વ્યક્તિમાત્રને પોતાનું દિત સાધવાને પણ વ્યત્યય ઘરો આવા પ્રકારની સ્થિતિમા સમાજ દેવ તો મનુષ્યના આચરણને આતિ ઉત્તમ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થવું અશક્ય છે તે પ્રાપ્ત થવાને મનુષ્યને એક બીજા સાથે પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ રીતે મોટા પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ ન થાય એવું વર્તન રાખીને, તે સિવાય પોતપોતાનો ઉદ્યોગ ચલાવવામા અને તેના ફળનો ઉપભોગ લેવામા એક બીજાને મદદમાર થાય એવી રીતના પણ આચરણુ તે મરો રાખવા જોઈએ

ન્યાયપ્રેરિતક્રિયા અને પરોપકારપ્રેરિતક્રિયા આ બન્નેનો પણ પરાધર્મેતુક ક્રિયામા અતર્બીય થાય છે, એમ પહેલા કહેલું છે, અને ઉપર જે એક કાષ્ઠનિક સમાજનું ઉદાહરણ લીધેલું છે તે ઉપરથી આ જે પ્રકારની ક્રિયામા ભેદ પણ ખુબી રીતે કળી આવવા સરખો છે પરંતુ સમાજમાના સામાન્ય ભોક્તાની સમજુતીમા ધણી વાર વિચારનો અસ્ત જોડો દોવાને લીધે, અને એકરાર સમજુતી બધાવા ધણી તેમના ખરાખોટાપણા વિશે સશય લેવો એ ધણા ખરાની શક્તિ બદાર દોવાને લીધે, ન્યાય અને પરોપકાર એમા ભેદ ખરાખર સમજાયો નહિ, એમ બતાવનારી અનેક સમજુતીઓ પ્રત્યેક સમાજમા બતાવી શકાશે બીજા ભાગથી એ આપજો દુક છે એમ સમજનારા અને તે ન આપનારને ગાળો તથા આપ દેનાર સેંકડો બીખારી જણાય છે બીખારીનીજ આવી સમજુત દો. તો વિશેષ આશ્ચર્ય કરવાનું કારણુ ન હોત પણ દબરો બીજા આપનારા ભોક્તા, તે પોતાનું કાન્ય છે એમ કહેનાર જણાય છે વળી એક ઉદાહરણુ ધણા ભોક્તામા જડી આવચ સરખું છે અવિભક્ત કુટુંબમાન્ય એ શા. મનુષ્યે પોતાના ઉદ્યોગથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું હતા, તેણે પો

તાના નિરોધોથી બાધમાંડુને પોતાનાં એ તેનું કર્તવ્ય સમજાતામાં આવે છે, અને સ્વકષ્ટથી પેદા કરેલું ન હોય એવા દ્રવ્ય ઉપર મર-
 છમાં આવે તેમ આચરું એ પોતાનો દહ છે એમ તે નિરોધોથી
 બાધમાંડુઓ સમજે છે. અનેક પેદાઓથી રમે રમે પેસી ગએલી
 સમજુતીને લીધે એવો પ્રકાર થયો જોડસો રાખ છે, તેટલીજ એવા
 પ્રકારની નવીન સમજુતી પણ જનવી રાખ છે. અત્યંત દીન અ-
 વસ્થામાં આવેલા ગરીબની લાગણી થઈને પ્રજાગ મનોવિહારને લીધે
 જેમની વિચાર શક્તિનું સમતોલપણ નહ થયું છે એવી સદ્બુદ્ધિ
 ધારણ કરનારા કેટલાક પરોપકાર વૃત્તિવાળા ગૃહસ્થો, અને સોડો પા-
 સેથી મદદ મળવા વિશે ઉત્સુક થએલા જ્ઞાનરો ગરીબ સોડો ન્યાય
 અને પરોપકાર એમાંનો ભેદ જૂલી જાણ છે, અને પરોપકારને દહ
 સમજે છે. ન્યાય અને પરોપકાર એ સળધા રૂપનામાં આવેા ગોટા-
 યો થયા પછી, તે ઉપજ કરનારા સાધનેશમાં પણ વિવેક થયો રાક્ય
 નથી, ખીજા પક્ષના સોડોનું શું કહેવું છે એ શાંતપણે સાંભળી લઈને
 તેને વિચાર કરવાની ઉદારતા જેમનામાં નથી એવા સતત
 • મગજના પરોપકારી ગૃહસ્થની ખટપટને દેવ, દાસની સમાજવ્યવ-
 સ્થાને સમૂલમે નાશ કરીને તેને ઢેકણે શ્રીમત અને ગરીબ, ડાલા
 અને મૂર્ખ, બાકેડમાર અને ખીનચાકેડમાર, એમાં ભેદ જેથી કરીને
 છેક નહિ જોવેા થશે, આવા પ્રકારની નવીન વ્યવસ્થા શરૂ કરવા
 તરફ દોષ છે. તેમના કહેવા પ્રમાણે વ્યવસ્થા થાય તો મનુષ્યનાં આ-
 ચરણ અને તેનાં શ્વ એમાં કાર્યકારણભાવનો સળધે ચિધિલ થ-
 શે; અને પરોપકારનેજ ન્યાયની જગા મળીને યોગ્યતાનો વિચાર
 ન થતાં સંપત્તિની વહેંચણી થવા સામે તો કસગી અને ખીનકસખી
 એ ભેદ કરવાનું કંઈ કસણુ રહેશે નહિ, અને ભેદ દોષ તોપણ તે
 જલદીથી નહિ સરખો થશે.

ન્યાય અને પરોપકાર આ બેઉની પાસેથી થનારા કાર્યો ભિન્ન છે. ન્યાયની વ્યવસ્થાથી સમાજને સ્થાયી આવે છે, અને પરોપકારને લીધે સમાજની ઉન્નતિને મદદ થાય. સમાજના સ્થાયીને ન્યાયની આવશ્યકતા હોવાને લીધે તેનો સબધ રાષ્ટ્ર સાથે જાડ પડેલો છે અને સરને ન્યાય મળશે એવી તબવીજ કરીએ રાજ્ય વ્યવસ્થાનું એક પ્રધાન અંગ થઈ જાય છે. સમાજના સ્થાયીને પરોપકારની આ વશકતા ન હોવાને લીધે તેને રાષ્ટ્રીય સ્વરૂપ આપવા નહિ બ્યકિત મા અને તે સબધી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તન કરવાની છૂટ રહે છે. આવી રીતે આ બેમા બેદ સખવો કેટલી જરૂરનો એનો વિચાર કરીએ.

પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાના આવશ્યકો પરિણામ બોગવો જોઈએ એ ન્યાયનું મુખ્ય તત્ત્વ સરં રાષ્ટ્રીયદિશા દેખાઈ આવે છે. સિદ્ધ વાધ આદિ એકબેરેટા પ્રાણીનો તો એકેએક વ્યવહાર આ નિયમને અનુસરીને ચલેલો હોય છે. આ તત્ત્વથી પ્રાણીની પ્રવૃત્તિ અર્થપર ક્રિયા કરવા તરફ હોય છે જે પ્રકારની ક્રિયા કર્યાથી પોતાનું અહિન થવાનો સંજાર છે એવી ક્રિયા માત્ર તે પ્રાણી અનુભવથી કરવાનું નથી પરંતુ તેની ક્રિયા કરવા તરફ તેની પ્રવૃત્તિ થવાનો સંજાર નથી તેજી વળીને રહેનારા પ્રાણીઓમા તેમની સમાજ શીતતાનીપાયરી પ્રમાણે ઉપરના નિયમનું સ્વરૂપ યોગ્ય સંકુચિત થાય છે.

સમાજશીનતાની અતિ ઉચ્ચ પામરીએ પડેલોના મનુષ્ય પ્રાણી મળથી વિચાર કર્યો હોય તો ઉપરના નિયમનો ધણો અપરાધ કરવો જરૂરનો છે એમ દેખાઈ આવશે. જીવતા પ્રાણીઓ પ્રમાણે આવશ્યક પશુના પશુના તત્ત્વ લક્ષ આપીને, અને અનુભવથી સ્વાર્થ વાસ્તે જો તે મા ફેરમદય કરવો પડે તોપણ તે કરીને, સમાજસ્થિતિને અતિ આવશ્યક એટલેજ આપણાથી જીવને ગ્રાસ થશે, તેથી વધારે

ધનદાર નથી; આ વીરે યોગ્ય વિચાર કરીને જે ફેરફાર કરવો વાગ-
 ની સામગ્રે તે કરીને, પેતાનો વર્તનક્રમ ઠરાવો જોઈએ. કોઈ પણ
 સમાજનું અસ્તિત્વ સકલ યજ્ઞ માટે તેમાંની પ્રત્યેક વ્યક્તિને બીજી
 વ્યક્તિથી જે ત્રાસ થશે તે તેણે સોસવો જોઈએ, એ ન્યાયનું બીજું
 તત્ત્વ થાય.

ન્યાયની નજરે યોગ્ય દેખાય તે કરવાનું, પરંતુ પરોપકાર નિ-
 લકુપ કરવાનો નહિ, એવી સમાજની સ્થિતિ હશે તો તે સમાજ-
 માની વ્યક્તિની અને તે સમાજની ઉન્નતિ થતી અશક્ય છે, એમ
 પહેલાં દર્શાવેલું છે. તે ઉન્નતિ શક્ય કરવા સાર, જે વાગ કરવા
 વિશે પરસ્પરમાં કસાર નહોતો એવી વાત કેવળ પરોપકાર પુદ્ધિએ
 કરવાને મનુષ્યે પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ.

આટલા વિવેચન ઉપરથી સ્પષ્ટ ધ્યાનમાં આવશે કે, સમાજ-
 માંની વ્યક્તિને પોતપોતાનો ઉદ્યોગ સાંતપણે ચલાવવા અને સ્વ-
 ક્ષાન્તિ વિત્તનો કોઈ પણ રીતે આપહાર થાય નહિ એ માટે ન્યાયની
 આવશ્યકતા છે, અને સમાજની ઉન્નતિને મદદ થવા માટે પરોપકાર-
 રતી જરૂર છે. પરોપકાર વિચાર સમાજનું અસ્તિત્વ સકલ છે, પરંતુ
 ન્યાય વિચાર તે સકલ નથી. પરોપકાર વગર સમાજની થોડી ઘણી
 ઉન્નતિ થતી પણ સકલ છે, માત્ર તે પરોપકારની મદદ જોઈતી થાય
 તેટલી થવાની નહિ. આ ઉપરથી ન્યાયનું પ્રાધાન્ય અને પરોપકારનું
 ગૌણત્વ સિદ્ધ થાય છે. સમાજનું અસ્તિત્વ કાવચ રહીને તેમાંની
 વ્યક્તિનો વ્યવહાર સારી રીતે ચાલે એવી સમાજની સ્થિતિ સુખથી
 એ મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય થાય, અને તે સમાજની સ્થિતિ સુધારવી
 એ એણે મદત્તનું થાય. એ માટે ન્યાયના તત્ત્વનો અમલ કાયદાએ
 કરીને પરોપકારના તત્ત્વનો વિચાર તમામ વ્યક્તિને સોંપવો જોઈએ.
 તે પણ કાયદાએ અમુકમાં આજુબાજુ ધારવાથી ન્યાયને છેડી નાંખ-

વાનો પ્રસંગ આવશે તે કેવો તે જુઓ —

૧૭૭૭એ અથવા ૧૭૮૮ કચ્છની મહાળીએ પરોપમારના તત્વોનો અમલ મારદાએ કરવાનો હોય તો નિર્વાહ જેટલું કદથી પેદા કરેલું વિત્ત જેમની પાસે હશે તેમની પાસેથી તેનો કંઈ ભાગ લઈને તે જે ભોડાનું કટારિજા વિત્ત તેમના નિર્માણને પ્રેર ન થવું હોય તેમ ને આપણે જોઈએ એ જળસાધથી મરવાનું ધારીએ તો તેથી પ્રત્યેક પ્રાણીએ પોતાના વર્તનનું રૂબ રૂબ જોઈએ, આ આપણા તત્વને બાધ આવે છે આચરણ અને તેમના રૂબ આ બેમાનો સંબંધ હમેશાં કાયમ રાખવો જાઈએ એક માણસ પાસેથી તેની માલમતા લઈને તે ખીજને આપવી એવો કાયરો કયો હોય તો આ મબંધ નહ યાય છે જેની પાસેની તે માલમતા લેવાય તેને પોતાના શ્રમનું રૂબ મળવાને હરકત યાય છે, અને જેને તે અપાય તેને ખીજના શ્રમ ઉપર નિર્વાહ કરવાને કાયદાની મદદ મળે છે એવી રીતે સમાજમાની અસ્થિતિ એક ખીજ સાથેનું સહકારનું વર્તન રહેવાનું નહિ કારણ પોતાના શ્રમનો ફાવો ખીજ ભોડો અરોગ્ય રીતે લે છે, એ માત્ર થણ જણના મનમા ધુમ્મી રહેશે, અને જે ભોડો વાસ્તે આ જુલમ કરવામા આવશે તે ભોડો હમેશા તેમની આખે ચડશે આવા પ્રકારનો અન્યાય ચિખરે જઈ પહોંચે તો તેથી મોટા અનર્થ નિપજશે તેમના પૈખી ત્રણ થણાજ મદતવા તો તેનો જૂદો જૂદો વિચાર કરીએ

બુદ્ધિમતા, ઉદ્યોગથી-તા, સરીરસાગર્ય ઇત્યાદિ ગુણોએ એટલે એવા ભોડાને પોતાના ગુણોનો ઉપયોગ કરવાની અને તેમા શુ મારો દરવાજો જે બુદ્ધિ યાય છે તેનું કારણ એવું કે, પોતાને તેથી જે ફળની પ્રાપ્તિ થાત તેનો ઉપયોગ પોતાથી નિર્મિતપણે લઈ શકાશે, એમ તેમને માહીત હોય છે ગુણ હીજને આપવા માટે ગુ

જ્યા લાગે તો તેમને પોતાના ઊંચા હૈયાનું સારી રીતે સજો
 પન કરવું અને તેમને ચોગ્ગ રીતે શિખણ આપવું એ મમેા પ્રતા
 ને જોઈએ તેટલા પૈસા પૂા પડે નહિ અથાત્ કે આગાની પેઢી
 ના અગમા પહેનાની પેઢીના જેવુ શારીરિક અને માનસિક સામ
 થ્ય રહેવાનું નથી મનિષ્ટ સ્થિતિમાના લોકોને મદદ મળવને લીધે
 તેમને પૂવની સ્થિતિ કરતા પોતાનો અને પોતાના હોમના હૈયાનો
 વ્યવહાર સારી રીતે ચનાવશે પરંતુ અત્રા જનાની ઉપાયોથી તે
 મની શારીરિક ઓ રિગેને પ્રીતે માનસિક સ્થિતિમા ધણો ફરક
 પડતો સભવ નથી અને એકદર રીતે દેવના માનસિક ઓ શા
 રીરિક સામથ્યો ઉતરતી સ્થિતિ આપશે જીજ્ઞાએ માત્ર અહીં લ
 ક્ષમા રાખતી જોઈએ તે એ કે, જોકે મત્તિપિ બુદ્ધિસામથ્યનું ઓ
 શરીરમ મથ્યનું માર કમી ન થતા કાયમ રહે તોપણ તેમા સ
 મજને નુક્સાન ન છે સમાજની મ નીરો મ્હ રિશેર બુદ્ધિમાન ઓ
 રિગેા શક્તિમાન એવા પુરાની જરૂર હેય છે એક દેગેા બરે
 લુ પડી ઉનું કવેલ હશે તો તેનો સ્થાન કરના કામમા ઉપયોગ
 કરના આ વે પગુ તે ને દોડો બરેલુ ઊનું પાણી એક કા પાણીથી
 બરેના હેજમા રેડે તો તે પાણીનો સ્થાન કયાગો ઉપયોગ પ્રતામા
 અવગતો નહિ દેગામા નો હોજમા પડી એમ પ્રીતે લીધુ
 તો મરામરીના માપથી ઉચુતમા ફેરફાર થશે નહિ પરંતુ તે ઉતા
 હને મુત્ત કમમા ઉપયોગી નથી તેજ પ્રમણે એમદા ચનુધ્યો
 ઓ વધરે બુદ્ધિસામથ્ય હોય તો તે એકાદી નથી બુદ્ધિત મનીતે
 પેતાના જામને ને કાયરે પ્રમે અથવા અનેક અડચણના કામમા
 તેમને કમ ઉજાન સચરને પરંતુ મારો સરખી બુદ્ધિ વડેચી આપ
 વાથી આ પરિજામ જાનવેા શક્ય નથી જનરધના પરોપમારના મ
 મદનું નત્યશ પરિજામ જોકે સપ્તિની સરખી વડેચણી એટલુંજ દો

૫ તોપણ તેનો અપલસ પરિણામ જુદા અને શરીર સામર્થ્ય એ-
નીયજ સરખા વર્તેમણી કરી દેવી એ છે.

તેટલેજ અમવા તેનથી પણ ધાનક પરિણામ હવે કહેવાનો છે.
એવા પ્રકારની બ્યવસ્થા એક સરખી ચાલુ રહેવાથી * કામ્યુનિકમ
અને અસુખ એ ઉદ્ભવશે. કાલકામર વાત એક તરફથી
કરાવવી અને તે ન કરે તો તેમને સિસા આપવી એ જે
મરકારનાં કર્તવ્ય, તેજ પ્રમાણે એકો તરફથી પરાપકાર કરાવવો અ-
ને તે ન કરે તો તેમને સિસા કરવી એ પણ સરકારનું કર્તવ્ય સમજાવું
જાય તો કનિષ્ઠ રિયનિમાંના ભોક્ષાની દિવસે દિવસે એવી સુમત્ર થતી
જશે કે, પોતાના સુખોપભોગના કામમાં અડચણ ધાય તો દૂર કરવી
એટલેથીજ સરકારનું કર્તવ્ય બસ ન થતાં પોતાના સુખોપભોગનાં
સાધનો મેળવી આપવાં એ પણ સરકારનું કર્તવ્ય છે. એ સિદ્ધાંત
તેમને પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણે મળવા લાગવાથી તે તેમના મન ઉપર
ઉત્કૃષ્ટ રીતે કસશે. જેમનામાં કાંઈ પણ પ્રકારની ચોખ્ખા ન હોય

* કીમંત અને મરીબ એ બેઠ કાઢી નાંખવા માટે દ્વારની સમાજ-
બ્યવસ્થા ભાતી નાંખીને તેને ટેકાણે નવીન બ્યવસ્થા સર કરવાનો યત્ન યૂરો-
પમાં આજ સુધી અનેક મનુષ્યોએ કરેલો છે. આ એકોએ સ્થાપેલો પદ કા-
મ્યુનિકમ. રોસિયાસિમમ વગેરે નામથી પ્રસિદ્ધ છે. અને તેમના અનુયાયી-
ઓને કામ્યુનિસ્ટ, રોસિયાસિસ્ટ વગેરે નામે આપે છે આ અનેક પદો-
ના મુખ્ય હેતુના સ્ત્રવ યે બેઠવે છે. સર્વ પ્રકારની માલમતા ઉપર સમાજની
પંલાવો (જેમાં પંચનો દક્ક હોય તે) સના દોષ સર્વ મનુષ્યોને તેનો
સરખો ઉપયોગ થાય એ તેમની નવીન સમાજબ્યવસ્થાનું પ્રધાન તત્વ
છે. આ પંચના મૂળ કલ્પાદોનો હેતુ એકે કેવળ મનુષ્યની ત્રિપતિ જ કરવી
એટલેજ છે, તોપણ અધિક્ષિત એકો આ પંચમાં પેટી જુલમથી દાવની
બ્યવસ્થા ખસેડી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેને લીધે કાઈકાંઈવાર ભયંકર
પરિણામ ધાય છે.

એવા નિરદોષી લોકોને એમને એવો સિદ્ધાંત થયો એટલે તેમને પોતાના મન દુ ખના કારણ સમજ છે એમ લાગના માણે પોતાના આગસને લીધે અને મૂર્ખપણાને લીધે પોતે વિપત્તિ ભોગવે છે એવી કલ્પના તેમના મનમાં ન પેમતા, સમાજની વ્યવસ્થા બદલાવવા નથી અને તે લીધે પોતાને સમાજ તરફથી મળવી જોઈએ તેટલી મદદ મળતી નથી, એજ પોતાના દુ ખનું મૂળ છે એમ તેમને લાગશે બહા ની મદદ અને એટલી મળી તે પણ તેની તૃપ્તિ થનાર નથી અને એક વાર એવા પ્રકારનો અમતોર અસ્થિતારી અને અશિષ્ટિત લોકોમાં ઉત્પન્ન થયો એમને પશ્ચિમ શુ થશે તેના નિયમ નથી પ્રત્યેક મનમાં આવ્યા લોકોની બગતી વિશે. હાય છે અને એ લોકો એમના સિદ્ધાંતો એટલે નજરમાં આવે તે કરશે મનુષ્યને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે મજુરી આપીને તેમની જાણેથી તે મરના રૂપે સરખાવે લઈ ગરીબો વહેલી આપવા ન તા, ગુણ્ય અવગુણ્ય તરફ લક્ષ ન આપવા સારો રોજ મરખો આપ્યો હાય તો વધારે સવડ પડશે એમ તેમના મનમાં બાહ્ય રીતે સ્પષ્ટ, સમાજની આતુ રહેતી વ્યવસ્થાનો બધી રીતે નાશ થઈ તેમની વ્યવસ્થા પ્રમાણે નવીન વ્યવસ્થા થયા સિદ્ધાંત તેમને એવું મનુષ્ય નથી બની રીતે મનુનિષ્ઠમની સ્થાપના થશે અને તે નિયતિમાં પણ આપણો મળના જોડે તેટલા સુખ મળતા નથી તેને લીધે અમતુષ્ટ થનારા ઉપરી લોકો અત્યંત સિદ્ધાંત બીજા માટે આવાનો નથી દિસા કરનાર પણ પ્રમાણે પ્રત્યેક પોતાના બગના મામલે પોતાને જોઈએ તે મેળવજ અને જે જે પાતાના આર્ગમાં આતુ આવે તેને નાશ કરવો એવા ક્રમ શરૂ થશે પરંતુની જુઓ કદાચ મર્યાદા છે પરંતુ મનુષ્યની જુઓને તે પણ નથી એટલે પરંતુની સ્થિતિ કરવા પણ નીચ મોચ ની સામાજિક જિનિયો મનુષ્ય જાણ પોતાને

ન્યાય અને પરોપકાર, તથા ન્યાયનાં અને પરોપકારનાં કામો બનાવવાનાં સાધનો એમાંજ વિરેક થયો નહિ તો શું પરિણામ થશે એનો વિચાર અંત્યાર શુભી થયો. હવે કોઈને એમ લાગશે કે જે વાત કરી કોઈને સ્વપ્નામાં પણ આવે નહિ તેમના વિશે આટલી બધી બાંજગક શા માટે કરી લેઈએ ? એનો ઉત્તર એટલેજ કે, આવા પ્રકારના વિચારના સોદા આપણે અદિ લે કે વધારે જડી. આવના નથી નોપણુ વૃણમાં આવા પ્રકારના સોદા ધણા થયા અને હજી પણ છે. તે સોદા સ્વસ્થ ન બેમતાં પોતાના વિચાર પ્રચારમાં આજુવા માટે અનેક પ્રકારની ખટપટો કરે છે, અને આ સરસા-સરમી કરવાના વખતમાં કામ મળતું નથી, અથવા મનુરી ધણી એછી મળે છે, નેથી ત્રાસ પામેલા હજારો સોદા તેમને સદાવ કરે છે, અને કાંઈ કાંઈ વાર અનર્થ કરવાનો ચત્ન કરે છે.

હવે કેટલાક સોદાના એક પ્રશ્નનો વિચાર કરીએ એટલે ધણા સોદાના મનને આ વિષય ઉપરના વિચારોનો ગેટાલો નટ થશે પડેયું તો તેમની દૃષ્ટિએ અને નેમના મોંના સખ્ધીજ તે પ્રશ્ન ૨૨૧૫ બ્યક્ત કરીને પંડી તેનો ઉત્તર આપવાનો ચત્ન કરીએ.

“ તમે કહેા છે કે પ્રાણીમાત્રને પોતાના સ્વભાવનો અને તેને અનુરૂપ આચરણનો પરિણામ બોગવો લેઈએ, એ ન્યાયનું પ્રથમ તત્ત્વ છે. આ તત્ત્વનો અમલ ચારે તરફ ચાલે તો અનુષ્ઠ સખ્ધી વિચાર કરતાં મનુષ્યના આચરણને વળી તમે બધન કરવા લાગેા છે. તમારા કહેવા પ્રમાણે પ્રત્યેક મનુષ્યે આવા પ્રકારના આચરણ કરવાં લેઈએ કે તેજ પ્રકારનાં આચરણ જીભએ કર્યા હોય તો કોઈના કોઈને ત્રાસ થાય નહિ. આ ઉપરથી ઉચાડુજ થયું કે, પશુ પક્ષી આદિમાં જે પ્રમાણે પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાની સક્તિનો વયેચ્છ ઉપયોગ કરે છે તે પ્રમાણે મનુષ્ય પ્રાણીને તે તમે કરવા દેતા નથી.

તેમને બક્ષ કરના સાર ઉપયોગમાં આવનારા પ્રાણી અથવા પીળા પદાર્થ તે જોઈએ તે રીતે મેળવે છે એટલું જ નહિ પણ તે મેળવવાને વારતે સ્વજાતિ તરફથી અથવા પરજાતિ તરફથી અડચણ આવે તો તે કેના સામર્થ્ય વડે દૂર કરે છે મનુષ્યે પોતાના સામર્થ્યનો અપ્રતિબંધ ઉપયોગ કરવો નહિ એમ તમે કહો છો તેનો પરિણામ શો થાય છે તે જુઓ દુર્બળવ્યક્તિને સમાજસરસ્યા તરફથી અથવા સરખર તરફથી ટેકો મળવાને લીધે તેમનાથી પોતાનો વ્યવહાર નિર્વેધ પણે ચલાવી શકાર છે, આ સ્વકષ્ટથી ઉત્પન્ન કરેલા દ્રવ્યનો યથેચ્છ ઉપયોગ લઈ શકાય છે પ્રજાને પોતાની સંસ્કૃતિનો અવરોધ કરવાની ફરજ સરકારે જો ન પાડી હોત તો દુર્બળ અસ્તિત્વ કદ મન અથવા અસાધ્ય થયું હોત હવે આપણે એટલું જ કહેવાનું છે કે, જે દુર્બળનો ખ્યાલ કરવા પક્ષ લઈને ન્યાયના પ્રથમ તત્ત્વને તમે યોગ્ય બંધન નાખ્યું અને તેમની જાણના આંધી કષ્ટમન કરી, તેમનો જ વળી ઘોડો વધારે પક્ષ એવીને તેમનું જીવન સુખ આવડે થશે એવું કરે અર્થાત્, પોત પોતાના વ્યવસાય નિર્વેધ પણે ચલાવવામાં આવે એટલા પુરતા જ પ્રમાણ અને દુર્બળને સમાન હક આપીને યોગ્ય નહિ પરંતુ પોત પોતાના વ્યવસાયથી જે ફળની પ્રાપ્તિ થવાની તે પણ સર્વને સરખી થાય એવા પ્રકારની વ્યવસ્થા કરે જે માર્ગથી તમે યોગ્ય આગાહી ગયા છો તેજ માર્ગે વળી યોગ્ય વધારે આગળ જઈએ એટલું જ અમારું કહેવું છે ”

પણ માર્ગસોની દુર્બળતા તેમના પોતાના અપરાધથી ઉત્પન્ન થએલી નથી હોતી, એમ છતાં તે દુર્બલતાના નક્કર પરિણામ તેમને ભોગવવા પડે છે, એ મોટો અન્યાય છે એમ પ્રથમ દર્શને લાગવાનો સંભવ છે, અને તે એક રીતે ખરું પણ છે પરંતુ જીવમૂલિમા ઉદર પોષણને માટે કેવી ખટપટ ચાલુ રહે છે તે લક્ષમાં આણી

એકે એવો પરિણામ થવો અપરિહાર્ય છે, એમ દેખાઈ આવ્યા
 વગર રહેવાનું નથી. મુદ્દિમાંનાં પ્રત્યેક પ્રાણી બીજાં પ્રાણી ઉપર ઉ-
 પદ્રવિકા કરે છે એમ કહીએ તો ચાલે. એક પ્રાણીનો જાગી લડતો
 બીજા પ્રાણીએ પોતાની યવજાત પાર પાડી એવો ન્યાય જેના સ-
 ભ્યમાં દેખાઈ આવે છે તે પ્રકૃતિ દેવીને દુર્લભાની રૂપા નિતકુલ
 આપતી નથી. એમ જાણી માણવું કઠોરપણું કમી થવું એ દેવુથી કૃ-
 ત્રિમ ઉપાયોથી પ્રજાગ તરફથી દુર્લભનું સંસ્કૃત્ય થવું તેને મારે જે
 આપણે યત્ન કરીએ તો તેમની દુર્લભતાને સીધે જ મુખોને તે તરફ
 છે તે તેમને પ્રાપ્ત કરીને આપણ સાર, કૃત્રિમ ઉપાયોથી પ્રજાગની
 યત્નિતાં જાગી ધોડાક અવગેધ કરવાને થી દરકાર છે ?

અહીં મન બેઠતી જગા છે. આ ટેકાએ અનેક પ્રકારની શુચવ-
 લીની કલ્પનામાં વિવેક કરવાની આવશ્યકતા દેખાઈ આવે છે. ન્યાય
 અને પદોપકાર એ બેમાં તફાવત દેટલા મદવતો છે અને તેને સીધે
 તેમની 'સાધનામાં પણ તકાવત કરવો કેટલો જરૂરનો છે એ આ ટે-
 કાએ સમજવામાં આવે છે. મનુષ્ય શિષ્યની પ્રાણીસૃષ્ટિમાંના
 સૃષ્ટિ નિયમને મનુષ્ય સૃષ્ટિમાં ન્યાય અને પદોપકાર એ બે જોડવાં
 જોઈએ એવું કથુબ કરતાંજ પડેલાનો અમલ જુલમ કરીને અને
 બીજાનો વ્યક્તિ માત્રની ઇચ્છા ઉપર ગ્રખવો જોઈએ, એવી સગ
 ધાત્રવાની જરૂર પડે. ન્યાય અને પદોપકાર આ બે યાનો સરકાર
 ઉપર સોંપવી ઉપયોગી નથી એમ કહેવાનો અર્થ પદોપકાર તરફ
 દાઢજોજ સક્ષ આપવું નહિ એવો નથી. કાયદાના તીવ્ર ઉપાયોથી
 તે અમલ ન બેસાડતાં બીજા કૌત્ર ઉપાયથી બેસાડવાનો યત્ન ક-
 રવો જોઈએ. દુર્લભતાને સીધે ઉત્પન્ન થનારી જ એ અઘરો તે
 બેઠવું પણ નિવારણ થવું એ આપણને કથુબ છે. કૃત્ર સમાજના
 અગ્નિત્વને અત્યંત અપાવકારક એવી પડેલી અઘરણું નિવારણ

કાયદાએ કરતું અને બીજી અવજનું નિરાશી ખાનગી ઉપાયથી કરી જોડાવેલ અમારે કહેવાનું છે કારણ જીવનનું પણ નિરાશી કાયદાથી કર્યું હોય તો સમાજ ઉપર પ્રભુ જોઈ અનર્થ થઈને સમાજનું ધર્મ, માનમિક અને શારીરિક સામર્થ્ય અને સપત્તિ ઝોગના ઉપર કેવા પડિખામ થાય છે એ પડેલા સિત્તા પૂરક કહેવું છે. યાગી સમાજના ધર્મને પરાપમગ્ની જરૂર નથી, અને પરાપકાગો અમન કાયદાએ જોસાડીએ, તો ન્યાયને હેઠલો પડે છે, આ વાત પૂરે સિદ્ધ કરેલી છે

મગાજતું ધર્મ, મપત્તતા અને શારીરિક અને માનમિક સામર્થ્ય જે તરફ લક્ષ આપ્યું હોય તો ઉપગના રિવેકની અતિ આવશ્યકતા દેખાઈ આવેછે. પરંતુ આ સિવાય બીજી પણ કાળો જીવનનો પરાપમર સર થયા પછી તે કરનારાએ કઈ હોય તેમના નાઈ નથી તે ન કરે તો તેને શિક્ષા થશે જેના ઉપર ઉપકાર થશે તેને પણ તે થશે એમ લાગવાનું નથી કારણ, તે કરતું એ પ્રગળતું કરતું છે, એમ તેમને લાગશે આથી ઉપકારી અને ઉપકરણીય આ બંનેના મનને નિશ્ચિત પ્રકારના સુખનો અનુભવ આપનાર પરાપકારને આજે જે સામર્થ્ય છે તે નહિ થશે પોતાના બધાઓની દુખાવરથા જોઈને પરાપકારી મનુષ્યોના હૃદય મગમગીત થઈને અનેક પ્રકારના ઉત્તર વિચાર તેમના મનમાં આવે છે પોતાનું સુખ જોઈ કરીને અથવા તેના ઉપર સર્વસ્વ પાકુ મારીને આરા હીને ને મદદ કરવી એવી તેમને શુદ્ધિ થાય છે, અને તે પડ્યાથી તેમના મનોવિકાર પ્રગળ થઈને પરાપકારનું તેમને વ્યસન લાગે છે આવી રીતે મનની ખતથી પરાપમર કરનાર લોકોનું મગધાન બીજાને કંપનાથી સમજવા સંજી નથી તેજ પ્રમાણે વિપત્તિમાં પડેલા મનુષ્યોને અકલિપત મદદ મળી હોય તો જે સુખ થય છે તે તેમનું તેમને જ

ખગર પડે છે. ઉપકારક અને ઉપકરણીય આ બન્નેનાં પણ મન પામળી બદલે તેના ઉપર એક પ્રકારનો સંસ્કાર કરવાનું સામર્થ્ય પોતાની ખુશીથી યએલા પરોપકારમાં છે. જુવનના પરોપકારમાં આનાથી ઉત્તરું સામર્થ્ય છે. જેમના તરફથી જુવનમણી પરોપકાર કરવામાં આવે છે તેમના મનમાં પોતાના બધુએ વિશે નિરુકાર ઉપજ થાય છે. અને જેમના ઉપર ઉપકાર કરવામાં આવે છે તેમને અને ઉદ્દત્ત પાતું અને કૃપા જુદી ઉત્પન્ન થાય છે. માર્ગશ જુવનમના પરોપકારે ઉપકારક અને ઉપકરણીય એ બન્ને ઉપર અપકાર થાય છે.

વળી ઉપકરણીયની કૃપામનને લીધે ઉપકારી તથા ઉપકરણીય એમનામાં એક પ્રકારનું જંધન ઉત્પન્ન થાય છે. જે સમાજમાં એવા પ્રકારના લોકોનો બચવો હોય છે તે સમાજમાં ધીમંત અને મરીખ એમનામાં સામાન્ય રીતે પ્રેમનાય દૃષ્ટિએ પડે છે, અને તેમની મગાજના ઝંધેને મોટી અદાવતા થાય છે. જાણકારના પરોપકારે આ બે વર્ગમાંના લોકોમાં વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થવા વગર રહેવાનું નથી.

પરાર્થદેનુની ક્રિયાના જે શુષ્ક બેદ ન્યાયપ્રેરિત ક્રિયા અને પરોપકારપ્રેરિત ક્રિયા એ બન્નેમાં વિવેક ધજા વિસ્તારથી દેખાડવામાં આવ્યો, અને આવા પ્રકારનો વિવેક કરવાની આવશ્યકતા બતાવીને તેનું મહત્ત્વ પણ દર્શાવે. હવે પરોપકારના પ્રકારનો વિચાર કરીએ.

કાંઈ કાંઈ વાર એકાદી ક્રિયા કર્યાથી અથવા કાંઈ શબ્દ બોલવાથી પોતાને કાયદો અથવા સુખ મળે છે, અને તેનું ન કરવાથી બીજાને કાયદો અથવા સુખ મળવાનો મબવ હોય છે. આવે પ્રસંગે તે ક્રિયા કરવા વાસ્તે અથવા તે શબ્દ ન બોલવા માટે આત્મ સંયમન કરવું એજ પરોપકાર છે. અનેક વાતોમાં આત્મસંયમન કરવાથી પરોપકાર થવાનો સબવ હોય છે. ધત્રે

પ્રસંગે એ પરોપકાર છે એવું કોઈને લાગવાનું નથી, તથાપિ તેનું મહત્વ એટલું નથી આ પહેલા પ્રકારના પરોપકારમાં ક્રિયા કરાવવાને માટે તૈયાર થએલા મનને તેનાથી નિવૃત્ત કરવું પડે છે તેથી તેને નિવૃત્ત્યાત્મક પરોપકાર એવું નામ આપીએ સામાન્ય ભોકોની પરોપકાર વિશે જે દ્રષ્ટાન્તા છે તે પ્રમાણે કરેલી ક્રિયાના પરોપકારનો બીજા પ્રકારમાં અતર્ભાવ થાય છે એવી ક્રિયા કરવામાં તે ઉત્તેજન આપવા સારું મનને યત્નથી પ્રવૃત્ત કરવું પડે છે તેથી પરોપકારના આ પ્રકારને પ્રવૃત્ત્યાત્મક પરોપકાર એવું નામ આપીએ પ્રવૃત્ત્યાત્મકપરોપકારમાં આત્મમયની વિશેષ જરૂર હોય છે આપણાથી બીજા એક અથવા અનેક વ્યક્તિને સુખ થવું અથવા તેમની વિપત્તિ દૂર થવી એ માટે પોતાના સુખને છોડી દેવું અથવા પોતાને વિપત્તિમાં પાડવું આ આત્મમય છે આ આત્મમય કોઈ કોઈનાર સપાદન કરેલા ચિત્તના અને શક્તિના રૂપે હોય છે, અને કદી કદી પ્રત્યક્ષ ન મળેના પરંતુ અમાડી મળવાના ચિત્તને અને શક્તિને રૂપે હોય છે પરોપકાર કરના ઉપકાર કરનારનું હમેશા નુકસાન થાય છે પરંતુ તેને મિત્રકુલજ મોખદસો માનેા નથી એમ નથી પરોપકાર કરવાથી તેના મનને સમાધાન થાય છે અને ઉપશ્રણીઓની કૃતગતા શુદ્ધિએ પણ ઉપકારીને એક પ્રમારના સુખનો અનુભવ થાય છે હવે, નુકસાનના આપથી આ મોખદસો છેકજ શુધક છે એ ઉપાકુ છે

પરોપકારના પ્રત્યેક વિભાગના એ મુખ્ય પેટાવિભાગ કરવા જેવા છે દુર્બળતા અથવા દુર્દેવ, એ પૈકી એકના અથવા બન્નેના ક્ષપાટામાં સપડાએલા ભોકોને મદદ કરવાના ઉદ્દેશે પરોપકારની ક્રિયા કરવી, આ એક પ્રકાર, અને આપણી બચાવની અથવા આપણા કરના પણ સારી રિચતિમાં હોનારા એવા પણ ભોકોને જેથી ઉપયો-

જ થાય છે, એવા પ્રકારની ક્રિયા કરી, આ બીજા પ્રકાર. પદેસા પ્રકારની ક્રિયા સર્વ સ્ત્રોતને પરિણામ છે, પણ બીજા પ્રકારની ક્રિયા એક સર્વ સ્ત્રોત કરોજ કરે છે, તેપણ પદેસા પ્રકારની ક્રિયા એજ પરોપકાર એવી તેમની સમજાતી થએલી હોવાને લીધે, તેમને એ ક્રિયા પરોપકાર જેવી લાગતી નથી. તથાપિ આપણી પરોપકારની વ્યાખ્યા પ્રમાણે આજે જે ક્રિયા કરવાને મનુષ્ય જાણે તે નથી અને જેથી બીજાને દિન અથવા સુખ થાય છે, તે સર્વ ક્રિયાનો મ-
 ખાવેલ પરોપકારમાં કરવો જોઈએ. આ બીજા પ્રકારની ક્રિયા અનેક પ્રમાણે ધણી ક્ષત્રક હોવાને અમશ્ય હોય છે. યોગાંક ઉદાહરણે આપ્યાં હોય તે આ બીજા પ્રકાર સંબંધી સ્પષ્ટ સમજ થશે. કાંઈને ઘેર યોગાં આજુમેની મડગા બેઠી હોય, તેમને તેડનાર પાન સોપારી અ-
 થવા આ પાવ છે. એકાદો વિનોદ કરનારો માણસ પોતાના વિનોદ-
 ના જાણણી પામે બેસનારને ખુશી કરે છે, અથવા કાંઈ મડગીમાં ગમ્મન કરવા માટે એકાદો ગાનાર અથવા વગાડનાર એકાદિ મનો-
 હર સીજ ગાઈને અથવા જાનવીને સર્વને આનંદિત કરે છે; એ સર્વ ક્રિયા પરોપકારની થાય છે. મનુષ્યના સુખનો થલો આડ ઉપર કદેસા પ્રકારના પરોપકારની અસંખ્ય ક્રિયા ઉપર અવલંબીને રહે છે પરોપકારના ઉપદાના જે બેદ અને પેદા બેદ કલા તે સંબંધી વિચાર કરતાં જળ પ્રકારના પરિણામ તરફ લક્ષ આપવું જોઈએ:—(૧) ઉપક-
 તો ઉપર ઉત્તરો થનારો પરિણામ, તેમના ઉપર અવલંબી રહેના-
 રા મનુષ્યો ઉપર એટલે તેમના આત્મ ઉપર અને આકર માણસો ઉપર થનારો પરિણામ, અને ઉપકારક આ દષ્ટિએ તેના ઔદાર્યનો ઉપયોગ કરી સેવાની ઇચ્છા કરનાર સ્ત્રોત ઉપર થનારો પરિણામ.
 (૨) ઉપકરણીઓપર થનારો પ્રત્યક્ષ પરિણામ એટલે તેમનું સુખ વધા-
 રું અથવા દુઃખ કમી કરવું, અને તેમના ઉપર થનારો અપ્રત્યક્ષ

પરિણામ, એટલે તેમના મનને મગનાર શિક્ષણ અને તેથી કરીને તેમના વતનમાં થનારો ફરક (૩) એન્દરસમાજ ઉપર થનારો પરિણામ એટલે તેનું સ્થાયી અને ચઢતી એમના સંબંધી વર્તમાન કાળે અથવા બિનિખમને થનાં ફેન્દાર

નિવૃત્ત્યાત્મક પરોપકાર.

પ્રકરણ ૧ છુ

જીવવાને વાસ્તે કલહને લીધે થનારો

સારમાં સરસીની મર્યાદા.

મનુષ્યની ક્રિયાઓને પ્રમાણી મર્યાદા ધરાવી એ સુખારનું કર્તવ્ય છે તેના ક તા પણ અધિક મર્યાદા મરસાસરમીના અપાટામાં મપાઈ મર્યાદા આપણા બંધુઓની મોઢાં માટે વ્યગ્નિમારે પોને ધારણી ને-ધમે આ જગતમાં સુખથી ચલિત થયે થનારનો ફેરસા નિમ્ન આવે છે એનો અનુભવ ધણાખરાને છે, અને તે દુષ્ટ થી ખીજાની પણ નિયંત્રિની પ્રયેષને અજમાયશ કરી લેતા મ ખી છે ખીજાને પગડી છોડી પોતે અગાડી જતુ એ ધન્ધા ઓછી વધતી અગાજીમાં સર્વ મનુષ્યોના હલ્તમાં છેજ એનેજ સરસાસરમી ફેર છે તેને કપદાઓ ને કે થોડક બંધન ધારેતુ છે, તોપણ તેના ઉપરજ થોડા ટોચાઓ તો તેનો પરિણામ લગભગ “જગીવાના ને જાગ” આ તત્ત્વના વચણ ઉપર જનાર છે તેનો પરિણામ ન થવા માટે કાયદાના આ લ ઉપાયોથી તો કંઈ તત્ત્વનીજ દરમિયા આગતી નથીજ, પન્તુ સુધરના મનુષ્યોનાક્રમત વિચારથી તે અલ્પથી થતા સરખી છે એટલે

અનુભવમનથી મનુષ્યોએ પોતાની અદંભતાને એટલું (મર્યાદા-સરખીને) પોત્ર મર્યાદાની અંદર રાખી લેવાનું.

એક દેશને એક જ પ્રકારનો ધંધો કરનારા લોકોમાં દેશના લોકો વિશેષ વાકેફમાર અને જાણીતા એવા વાકેફમાર હોય છે. આ લોકોમાં ધંધાને સંબંધ અસામાન્યી હોવામાં આવે છે ન્યાયનું પ્રાગર્થ દંડેદંડ દેવા તો, એટલે ખરેખર ન્યાયથી જોતાં, અધિક વાકેફમાર મનુષ્યોને પોતાની વાકેફમારીનો પૂર્વ હાથે લેવાને કાઠિયજી પ્રકારની દરકન નથી એમ દેખાય છે; અને જ્યારે પોતાનો અસ્થિતિ અસાધીને મોટા મોટા કુટુંબનો અસ્થિતિ અન્યાયવાની નેમના ઉપર જવાબદારી હોય છે, અથવા ખીલ કંઈ કારણથી અધિક દિશા મેળવવાની વિશેષ આવશ્યકતા ઉપજાય છે, ત્યારે તે આ કારણ-માર દરકનો ઉપયોગ લેજે, અને તેમણે તે લેવો એ વ્યાજબી છે. સમાજમાંના ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્યની સક્રિયતા પૂર્વ ઉપયોગ થવાને લીધે એ-કંદર રીતે સમાજને હાથે થાય છે; કારણ તેના કમળના શુભાશે થ-નને સમાજની જીવિતતા વધે છે, અને તેમનાં ઉદ્ધારક હોવાનું જગો-પન અને સિદ્ધિ અધિક સારો રીતે થઈને, સમાજમાં વધારે વધારે સાચા લોકોનાં બંધની થતી જાય છે.

પોતાનો અને પોતાના કુટુંબનો અસ્થિતિ અસાધવા વારને અ-સમાજમાં જોને પોતાના સામર્થ્યનો પૂર્વ ઉપયોગ કરી લેવા પ્રતે છે એવા લોકોની સંખ્યા સમાજમાં ઘણી હોય છે. વિશેષકરીને શારીરિક શ્રમ કરનારા લોકોની તો ઘણી કરીને એવી સ્થિતિ હોય છે. આ લોકોએ કાંઈ પણ રીતે પોતાનો સક્રિયતા અવરોધ કરવા એ ઇચ્છ દેખાતું નથી. એટલે આ લોકોની નજરે વર્તનને ન્યાયની મર્યાદા છે તેટલી જાય છે. પગપકાર વારને જાણી જોઈ મર્યાદા ધા-લવાની જરૂર નથી.

પરંતુ ધણા જાણુને એ મત પસંદ નથી સોશિયાલિસ્ટ* લોકો, મજુરોના સપમા પેસનારા મજુર અને તેમના આગેવાન, અને બીજા પણુ પુષ્કળ સુશિક્ષિત વિચાર કરનારા લોકો, એમનો આ મત ઉપર કંટાક્ષ છે તેમનો એવો મત છે કે, કોઈ પણ પ્રકારના મજુરના ધંધામાં ચડસાચડસી કરીને બીજા મજુરોને સફટમાં નાખવા યોગ્ય થનાર નથી યુરોપમાં ધણે ઠેકાણે જે મજુરોમાં સપ છે તેમનો એક ઉદ્દેશ કોઈ પણ મજુરને હરાવેના દર કરતા કમી મજુરી લેવા દેવી નહિ એ વિરોધત્વ કરવો એ છે દિવસ ઉપર અથવા ક્યાક ઉપર મજુરીનો દર હરાવીને તે સર્વને સરખો દોવો. જોઈએ એવો આમંદ લેવાથી ધણા મજુરોને ખોટ આવે છે અમુક કામ કર્યું હોય તો અમુક મજુરી આપવી એવા કરારથી કામ લીધું હોય તો ફેટલાક મજુરો બીજાનાથી દોઢી અને કોઈ વખતે જમણી પણ મજુરી મેળવી શકે છે પરંતુ એવું કાંઈએ કર્યું હોય તો તેને ધંધાનો નાશ કરનારો એમ કહીને સર્વ મજુર તેના ઉપર વીર પડશે. ચોતાને કામ મળે એવા હેતુથી જો કાંઈએ જોઈ મજુરી કમી કરી તો બીજા મજુરો તેને કમી ખાણ છે પછી એવું કરવા તે ક્યા કાગ્યથી નટત થયો તે તેઓ જોવા પેસતા નથી યુરોપમાં હાલમાં આવા પ્રકારના મનના દબારો સુશિક્ષિત લોકો છે, અને તે મજુરોના સપ વિગેરેનો પક્ષ કરીને અનેક ગરીબ માણસોને નુકસાન કરે છે અગામી ચતુરાઈ અને સામર્થ્ય હોઈને આવા પ્રકારના જીલમને લીધે ફેટનાકો આદ્યા બૂખ્યા રહેવાની વારી આવે છે, અને કુટુંબમાં મનુષ્યોને અપવામ કરવાનું થાય છે કૃત્રિમ ઉપાયોથી મજુરીનો દર વધારવાનો જે પ્રયત્ન મોટા વેગથી યુરોપમાં ચાલેલો છે તેનું પરિણામ કારખાનાવાળા અને મજુરો આ બન્નેને નુકસાનકારક થવાનો મબલ છે ખપ અને છત એ સળથી અર્થશાસ્ત્રમાં નિ-

યમ દુઝિમ ઉપાયોથી તરવાના નથી. મજુરીની સંખ્યા અધિક થવાથી મજુરીનો દર કમી થવો અપરિહાર્ય છે. આવે પ્રસંગે મજુર અને સામર્થ્યવાન મજુરોને પેટબર મળે અને બાકીના અર્ધ બૂખ્યા બંદે એમ ન્યાય છે.

આ સોડાનું એમ કહેવું છે કે જો દોષ સોડાએ અધિક કામ કરીને વધારે મજુરી મેળવી નો તેને પુરતા બીજા સોડા નકામા રહે, અને બોધી મજુરી ઉપર જો દોષ મજુર કામ કરતા સાચા, તો કારખાનાયાગ્ય સર્વની મજુરીના દર કમી કરીને પોતાનો કાયદો કરી સેશે અને મજુરોને તુકસાન થશે. આ નવા અર્થસામ્રાજ્ય મળ્યો આ ધુરો નિશ્ચર છે.

આ સોડાની અને મામાન્યતા: સામાજિક અને રાજકીય પ્રશ્નોના વિચાર કરનારા ધણા એક સોડાની દૃષ્ટિ તાત્કાલિક પરિણામ ઉપર દોષ છે. મજુરી અને કામ એ જે વાતો માત્ર તેમની નજર આગાડી દેખાય છે; પરંતુ માત્ર એટલો વધતો ઉત્પન્ન થવો, તેને લીધે તેની રૂકિમતમાં ફેરફાર થવો, અને તે થવો હોય તો આદકોની સોંધ અથવા ગેરસોંધ થવી, એ વાત તરફ તેમનું બિલકુલજા સફા જતુ નથી. મજુર અને કારીગર એમની દૃષ્ટિએ વિચાર કર્યો હોય તો, તેમને અધિક મજુરી મળવામાં તેમનું દિન ■ ખરું; પરંતુ તે જે માત્ર ઉત્પન્ન કરે છે તેનો ઉપયોગ કરનારા સોડાની દૃષ્ટિએ વિચાર કર્યો હોય તો, માત્ર જેટલો સસ્તો મળે તેટલો તેમને કાયદાકારક છે. એટલે માત્ર ઉત્પન્ન કરનારા મજુર અને કારીગર સોડાને જેટલા પ્રમાણથી કાયદો થશે તેટલા પ્રમાણમાં તે માત્ર વેચાતો મેનવાર સોડાને તુકસાન થશે. દિવસની મજુરી ઉપર કામ ન આપના કામનો આઠસદો કરી મજુરી આપવાથી ગરીબ મજુરોને તુકસાન થાય છે. આ વિશે મીકું મરચું લગાડીને બ્યાખ્યાનો આપનારા અ-

થતા લેખ વખના । લેખના મનમાં એ વાત છેક જ આત્મની નથી
એમ દેખાય છે માત્ર ઉત્પન્ન કરવાને કમી ખર્ચ થયાથી કમી કિ-
મતે તે વેચવામાં આવે, અને માત્મની કિમત જોઈતી થયાથી માત્મ-
ની સખ્યા વધારે થકને મારી જાય વધે અને આવી રીતે ન
નીન મનુષ્યોને કામ મળવા લાગે શિશ્ય જે બીજા કા ખાતામાંના
મનુષ્યોને અને કારીગરોને તે ખાતે આપવાનો દોષ છે તેનો પણ
પ્રાપ્ત થાય છે બીજા એક વાત પણ તેમના લક્ષમાં આત્મની નથી
તે એ કે એક ધધામાંના જેણે એકે વધિક મગ કપાડી લીધે તે
જેણે એકે લેખ નમના રહેલા લાખ્યા તો તે જીવત એમના ધધામાં મગ
મેળવવાનો ધન કરો, અને એકદર રીતે સમાજનું અને મનુષ્યનું
પણ કલ્યાણ થયે

મદરૂ વાદ, થ નથી કામ કરવાના શરણાત થાય છે
તે વખતે તે ધધામાં શુધાએના લેખ અમારો ધધો દુબી ગયો કે
રી જે પોતે કા છે તેના સખ્યા છે જે જે ટેકાને પ્રથમ મ-
નના ઉપરોગ થતા લાગે છે, તે તે ટેકાને આ વર્ગ થયા શિશ્ય
નહેતી નથી કેમ તે ધધામાં શુધાએના લેખ એ પોતે કા ના
તેમ છે એમ નથી, પણ બીજા અશિક્ષિત અને શિક્ષિત લેખ પણ
તેમની સાથે પોષકકર છે વ્યક્તિની દૃષ્ટિએ જોયું તો આ પો-
ષકમાં અર્થ હોય છે, પરંતુ સમાજની અથવા એકદર મનુષ્ય જાતિની
દૃષ્ટિએ જોયું તો નથી આમગાડી, આમગોટ, તારવન, ધાતુના
વામણ કરવાના કારખાના, કાપની અને કાગળની મીલો દલાદિ નાના
પ્રકારના કારખાનાને લીધે મનુષ્ય જાતિનું એટલું હિત થયેલું છે કે
તે સાથે સખ્યાબળી કરતા પોષક લેખને થનાઈ પોષક નુકસાન ક-
દ નથી થયું દિવમના અનુભવથી હવે એ વાત લેખને સમજ
વા લાગી છે જે પોષક લેખનું પ્રત્યક્ષ નુકસાન થાય છે તેમના મિ

વાય સારું જમવળે, એકાદિ નહીંન મુક્તિ કાઢી દેવ તો, તેનાથી કા-
યદેજ માય છે. હવે કમી દરથી કામ કરી આપવાનું માયે રાખી, વ-
ખારે વખત કામ કરીને જે મનુષ્ય પોતાનો કાયદો કરીને કારખાનાના
માલિકને સરનો માલ દેખવન કરી આવે છે, તે મનુષ્યને જો બીજા
મજુરોને, કામ મળતું નથી ખારે દેવ આપવાનો, તો જે મનુષ્યે
હવેથી મુક્તિઓ કાઢીને લાખો મનુષ્યોને કેટલાક દિવસ સુધી નકામા
મૂકેલા તેમને કેટલો દેવ આપવો જોઈએ વાર ? મનુષ્યના અથવા
જનાવરના અંગે યનાશ કામો દેવ, અથવા વતની સાતથી યનાશ
કામો દેવ જે વડે કરકાર કરીને સરનો માલ વેચવામાં આવશે
તે યોને એકદર રીતે મનુષ્ય જાનિતું કુમાણુ યશે. દિવસ
ઉપર મજુરી ન આપતાં જો કામ ઉપર મજુરી આપીને યોગ
ખર્ચથી થતું કામ કરી સેવા સરખું દેવ તો તે નવી મુક્તિજ
કાઢી એમ કહેવાને હરકત નથી; અને જે પ્રમાણે મને તે મુક્તિ
કાઢતાં, લોકોને યોગ દિવસ નિર્ધારી બેસતું પડે છે, તેજ
પ્રમાણે આ મુક્તિએ પણ કેટલાક લોકોને બેગી રહેવું પડશે.
એમાં મનુષ્ય જાનિના દિગ તરફ લક્ષ્ય હોને, તે મુક્તિનો નિરકાર
ન કરતાં સંકારજ કરવો જોઈએ.

જે વાંચનારના હાથમાં આ પુસ્તક આવનાર છે તેમને સદરક
વિષય ઉપર એટલો બધો વિસ્તાર થયોસો જોઈને કદાપિ આશ્ચર્ય લા-
ગશે. કારણ આપણો અહીં, આવા પ્રકારની રિથિતિ વખારે દેખાતી
નથી. પરંતુ આ વિષય સંબંધી આપણે અહીં, પણ લોકમત તૈવાર
કરતું અગત્યનું છે. અહીંનાં મીલોમાંના મજુરોમાં મજુરી નહીં
મળે જો એવા પ્રકારનો અસતોષ કેઈ કેઈ ઠેકાણે આપણને દેખાઈ
આવે છે, અને તેમજો એકા કરવાનાં ઉદાહરણો પણ કદાચિત જ-
ડી આવે છે. ત્યાંના લોકોની જૂસો જોઈને અહીંના લોકોએ કદા

યવુ, અને પોતે તુકસાન કરી લેવાને પ્રવૃત્ત યવુ નહિ મીલેના સો-
 કોની સાથે જે સમજી સોકોને સખધ હસે તેમણે તેમના મગજમા
 તુકસાનકારક વિચાર ન જતા દેવા વિને ખબરદારો રાખરાની જ-
 રર છે યુરોપમા ધધાના સોકોનો ઉપસઉપરી સપ થાય છે, અને
 તેનું તુકસાનકારક પરિણામ ધણા સોકા ભોમવે છે કાંઈ પણ દેશમા
 મજુરોનો વર્ગ ધણો મોટો હોય છે ઇંગ્લાડ વગેરે દેશમાના મજુરો
 આપણે અહીંના મજુરો જેટલા અનાડી નથી તેમને થોડું ધણું
 શિક્ષણ મળેલું હોવાથી સાધારણ રીતે વિચાર કરવાની શક્તિ હોય છે
 તોપણ સોશિયાલિસ્ટ વગેરે મડગી આ સોકોની આગેવાન ઘણું તેમના
 માથા ફેરવી નાખે છે આ વિષયસખધી તેમના વિચાર અને મનો-
 વિકાર છેક હદમતાર ધબેલા છે વાકેફગાર મનુષ્યે પોતાની વાકે-
 ફગારીનો ઉપયોગ કરવો એ આ મનુષ્યોની દૃષ્ટિએ પ્રમાણિકપણું
 અને અન્યાય છે વળી કમકામત માણસે બજવાનને પોતાની શક્તિનો
 ઉપયોગ કરવા નહેવો આ ન્યાય નથી કાંઈ પણ ધધામાં ધણા સોકા
 મધ્યમ પ્રતિના હોઈને થોડા સોકા નિરોપ વાકેફગાર હોય છે મધ્યમ
 પ્રતિના સોકાએ પોતાના જવાના જેર ઉપર થોડા વાકેફગાર સો-
 કોને જે વધારે અથવા પોતા કરતા સારૂ કામ કરાડે નહિ, તો તે
 જરા પોતાના લાખદા માટે છે ચોછા વાકેફગાર અથવા અધિક વાકેફગાર
 આ સર્વને સરખીજ મજુરી આપવી, યોગ કર્યાથી કમી પ્રતિના મજુરોને
 બીજી રીતે મજુરી મળી હોય તે કરતા અધિક મળી એ પણ એક
 ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ, અથવા અસામ્યક્ષી અથવા કમીપ્રતિના
 મજુરોને જે વિશેષ ત્રાસ પડેલાનો તે ન થવો આ બીજાને ઉદ્દેશ હોવો
 જોઈએ કાંઈપણ ઉદ્દેશ હોય તોપણ ધણા જગ્યાએ પોતાના
 કાયદા માટે થોડાનું તુકસાન કરાવવું આ પરિણામ ધયો ત્યારે અ-
 પ્રમાણિક આ શબ્દ આ ટેકાણે કોને લાગુ પડે, એનો વિચાર કરીએ
 તો તે આ સેકોનેજ લગાડવો જોઈએ, કારણ કોઈપણ સરખ મનુ-
 શ્ય બીજાના હાથ પગ બાધીને પોતાને કાયદો કરી લેનાર નથી એ-

કાંઈ નવી શક્તિ નીકળે તો ધણજાણના કાપડા માટે યોગ્ય સેકેનું નુકસાન થાય છે એ ખરું, કદરૂ તે ધધેમાં યુથાએના ભેદે નકામા રહે છે. પણ તેમને પોતપોતાનો ધધે કરવાને પૂરું જુદું દોષ છે, અને પોતાના શક્તિનો અથવા કમજનો ઉપયોગ કરવાને તેમને કા-
 ઠપણ પ્રકારની અડચણ કરનાર કોઈ નથી. જોહા વાકેફમાર મનુ-
 ષ્યો પ્રમાણિક દોષ તો વાંધે વાકેફમારને નુકસાન થતું એ તેમને કદી ગમવાનું નહિ, અને તેમના નુકસાનથી પોતાને હાવડો કદી લેવો એ તો તેમના રુપનામાં પણ અપનાર નહિ. ઉલટું, જો-
 વા પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાના અણકસળીપણા બાબત જોડું લાગે. અને આપને તે સોદો પ્રમાણે દોંસિયાર થઈએ તો સાર એમ પણ તેમના મનમાં આવશે. પરંતુ કસળી મનુષ્યનો મુકાબલો ન કરતા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પોતાના યોગ્ય કસબે જે થયું સરખું હશે તે-
 ન કરવાને તે યત્ન કરશે. જીવનના અમલો છાપે તે માગનાર તો નહિ, પરંતુ આપો દોષ તોપણ રૂઝેકારવાને નહિ. પોતાને જાણે જે શક્તિ આતી છે તેની મદદથી પોતાને જે મળતે તેટલું જાગ જોમ કદીને તે સમાધાન ખાતીને સ્વસ્થ બેમશે. આવાજ મનુષ્યને પ્રમાણિક અને ન્યાયી કહેવો જોઈએ, અને પ્રત્યેક મનુષ્યને નિ-
 ચેધપણે પોતાનો ઉદ્દેશ કરવાને કોઈ આડે આવે નહિ, આ ન્યાયના તત્વને જે દરજાની સમાજવાનો મન કરે છે. તેઅન્યાયી અને અપ્ર-
 માણિક થાય.

પ્રમાણિક મનુષ્યની ન્યાય માટે ઉપર દર્શાવેલા માર્ગ તરફ પ્રવ-
 નિ થશે, પણ તેવું થવાને વળી પણ એક કારણ છે. જાકિ મા-
 ત્રનો વિચાર એક તરફ મૂક્યો હોય તો, અને એકદર મનુષ્ય જાતિ-
 ની ઉત્પત્તિનો વિચાર કયો દોષ તો, જુદિમાન મનુષ્યની જુદિ અને શક્તિમાન મનુષ્યની શક્તિ એ ગુંજી દમેશાં ચાલના ઉદ્યોગથી વધે
 છે, અને તેમની સંતતિને અંગે પણ તે જુદિમાન થતા જાય છે.

પગ તુ તેમનાથી થા સરખો હોય તેટલો હિંમત તેમને ન કરવા
 હોયો હોય તો તેમના અંગના ગુણની પૂર્ણ વૃદ્ધિ થનાર નથી, અને
 તેમની સતતિના અંગે પણ ને ગુણ મ્હી પ્રમાણમાં થશે અને
 એવી રીતે મનુષ્ય જ્ઞાતિને નુશ્માન થશે જીજ્ઞુ પણ તેમના મનના
 આરંગે ૨ યથા અને મૂર્ખ સશક્ત અને અશક્ત ઉલોચી અને
 આગમ્ય એ બે બે નહ થશે તો એ માથ રીતે મિલકુલ નહ થઈ
 ૧ મરજ ખેદિત થશે અને મનુષ્ય જ્ઞાતિને દિવસે દિવસે ઉત્ત તી
 મ્હા આસિને તનો નશ થશે આપ પ્રમત્તા ઉત્ત રિચારોથી
 પણ તેમને ઉપરના માર્ગનું અનુવર્ણન મ્હુ એમ લગશે

પણે જોત તુ અને પોતાના કુટુંબનું સંકલ્પ કરવા પુનઃ પ્રેમ
 નામ મજુર અને મરીગર મેમના મળથી રિચાર છોડીને તેમને કામ
 ઉપર લાવનાર મરખાણ વગેરે કોમ રિશે રિચાર કે વા લા
 ગીએ તો તેમની એ અથ રીતે પરતપરની નજરે કદ મર્યાદા આ
 થસની આરંભના દેખાઈ અને છે સ્વાસ્થિક અમ ઉર નિર્વાહ ક
 રનાઈ એમ જામના ધંધામાં પડેના લોકમાં તેમની એવીવત્તી
 વાઈગારી લીધે થનારે ફરક મ્હા સરખો નથી હોતો, અને તેના
 તેમજે ગમે તેટલો ફાયદો લીધે તેમજુ નિતેર ધાતક પશિયામ થ
 વાનો સમજ નથી દોનો પ તુ કારખાનાના માલેક અને બાપારી
 કપનીઓના બચાવના કદી કદી એક જીજ્ઞને છેક તુ
 સાન કરવાને શક્તિમાન હોય ■ વિશેરે કરી મોટી મોટી કપ
 નીઓ અને મરખાનાનાગો નાના નના કારખાનાનાગા અને
 કપનીના જૂમ કરવાને વિનકુલ વખત લાગસો નથી એમ હતા
 પણ તેમના વતન એમ પ્રમત્તા હોઈ શકશે ૨ ન્યાયદિએ તેમને
 લગાર પણ દોર દેસગા આનરો નથી કાલજુ પ્રત્યક્ષ રીતે મેઢએ
 મામના બાચાવને ફરકન કમી નહિ એટલે થયું કદીક ઉદાહ જો

છે એમ મારું રીતે ન થ પામેના લોકોની અને તેમના કુટુંબની દુઃખા પૂર્ણી નહિ મનુષ્ય મરી ગયો તોપણ તેના કુટુંબને વિખેરી નાખનારુ થવુ નથી, પણ આવે પ્રસન્ને સારે દેશભાગ મરેના પડે છે

આના પ્રમથનુ અનુકરણુ અથવા પરાયમરુદ્ધિનો અભાવ અથવા દુરુદ્ધાગે સમ ત્વો જોઈએ તેનાથી ઉપર જતાવેના પ્રમાણ ધાતમી પરિણામ થાય છે એ એમ મરણુ છેતર પ તુ તેના કરતા પશુ વધારેમહત્વનુ કારણુ હતીએ તો એમર સમાજનું તેનાથી જે નુકસાન થાય છે તે છે નિયમિત મયાદની અદર અમાયડમી ચાલવા દીધી દોષ તો સમાજને જે કાયદો મળ્યાનો સબબ દોષ છે તે આની અમર્યાદ અમાયડમીથી નહિ જેનો થાય છે વ્યાપારી લોકો જોડા જાઈને મન વેચવા લાગે તો તેટલા પુ તો લોકો શાયદો થાય છે પરંતુ જ્યારે ધણાક વ્યાપારીનો ધંધો ખુડે છે ત્યારે થોડાક વ્યાપારી રહે છે તેમને તે મનના વ્યાપારનો હક મળવા સમુપાય થાય છે પછી તે રહે તેજ ખર તે માવની કિમત જોઈએ તેથી વધારીને તે સમાજનું નુકસાન કરે છે આવી રીતે લોકો દિવાલદ એવી અમાય ગો નહિ જેવી મત્વા વાસ્તે લાડીની અસામયડમીનો ઉપયોગ કરનામા આવે છે

હીમ આવા અસતોરી વ્યાપારીનો એમર રીતે કાયદો થાય છે શુ ? જીજી ઠેમજો એવુ જતાવનામા આવશે કે અનુપક્ષરીને તેનુ અને તેને અનુવળીને રોનારા મનુષ્યનું નુકસાનનું કેવળ આપનાર્થીપણાનું તેના મનો શિક્ષણુ દોવારે લીધે ઉદાર માન મિક શુણુનો તેનામા અભાવ હોય છે અને તેનુ જીવતર જીજી રીતે થયુ હોત તેટલું સુખાનદ થવુ નથી

શુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ તોપણ તે રોગીની સ્થિતિ મનમા આપી દેાય
તો તેને જન એમ કહેતુ વ્યાજબી ચનાર નથી વળી એમ પણ કહે
વામા આવશે કે તેણે પોતા પિ દી બેઠાએ તો વધારવી એવુ ક
વાધી પણ જો કે તેના તર્ક જના । રોગી પિ સખ્યા ઓછી થઇ નહિ
તોપણ એ પ્રમારના નદારા પશ્ચિમ થવાનો સમય છે એક, રોગીની
મખ્યા એટલી વધશે કે તેને ઝાઇ તરફ સાફ લક્ષ્ય આપવાનુ બનશે
નહિ, ઓ બીજી, અતિથમો લીધે તેની પોતાની પ્રકૃતિ એટલી બ
ગડી જશે કે તેના હાથથી બિનકુલ કામ થશે નહિ. આવે ઠેકાણે
પરોપકારના તત્વોનો ઉપયોગ કરવા જવો છે જે રોગ છેક સાધારણ
હોઇને બીજા જામટરોના હાથથી સહજ સારો થયા સરખો હશે, અ
થવા જે રોગો ઉપર ઠગવેના ઔષધો દરો, આવા પ્રમારના રોગીને
બીજા જામટરો તરફ મોખ્યા હોય તો તેનું કામ કમી થઇને તેને
વિશ્રાંતિ મળશે અને બીજા જામટરોને પશુ કામ મળશે નામાકિત
જામટરો વિશે ઉપર જે વર્ણન આપેલુ છે તે છેક કાલ્પનિક નથી
મોટા મોટા શરેરમાથી એવા જામટર લોકો મળી આવશે કે નેમો
જમનાની પણ કુરસદ મળતી નથી

હવે જામટરો છોડીને વકીતો તર્ક વળીએ તો, મ.સાચક
સીની મર્યાદાની આવશ્યકતા તેના કરતા પણ અધિક દેખાઇ આવે
છે વકીતના થધા સબધી જે કેટલાક રીધાત પડી ગયા છે, તે
કેવળ પરોપમારની દૃષ્ટિએ અયોગ્ય છે, એમ નથી, તો ન્યાપની દૃષ્ટિ
એ પણ અયોગ્ય છે વકીતને ઘેર સુકરદમો લઇ મયા એટલે
તેને પહેલી શી આપવી પડે છે, ત્યારે તે સુકરદમો જુએ
પડી તો લાગે તો તે સુકરદમો લે છે, નહિતો તે મનુષ્યને
પાઠો જવાનું કહે છે આને લીધે પક્ષકારને નુકમાન થાય
કારણ પક્ષકારને પાછા જવાનુ ક્યું તો તેણે ખર્ચ કરેલા પૈસાનો

પણ તરફ સદ્ગુણ આપીને અથવા ખીજ વડીતોને પણ કાઈ કામ મળે
એ વાત મનમાં આપીને, જોઈએ તેટલાજ ચુકરદમાં લેવા અને બા
કીના લેવા નહિ, એમ કહ્યું હોય તો વડીલનો ધધો ચાવવાનો નહિ
આ કારણ ધણી લોકો તરફથી ધણી વાર આમન કરતામાં આવે છે
પણ તેમાં વિશેષ જીવ છે એમ દેખાતું નથી આવે તે પક્ષકારનું
કામ ન લેના જોનો પક્ષ સત્યને અનુસરીને હોય તેજ પક્ષકારનું કામ
લીધું હોય તો તે વડીલને ધણી કરીને હમેશા જય મળે. જરી,
અને લોકોની, ન્યાયાધીશોની, અને જ્યુરીમાંના લોકોની તે વડીલના
પ્રમાણિકપણા વિશે ખાત્રી થશે એમ કરવા લાગે તો પ્રારબ્ધમાં
કદાપિ તે વડીલને કામ આપ્યું મળવાનો સંભવ રહેશે, પરંતુ એકવાર
તેના પ્રમાણિકપણા વિશે પ્રસિદ્ધિ થઈ એટલે ઉત્કૃષ્ટ કામ વધીને
જોઈએ તેટલું લઈને, બાકીના કામવાગ્દે ના કહેવાને તેને તક મળશે.

પોતાના ધધાવાળા ભાઈઓને કામ મળે તેવી શરોપકારબુદ્ધિ
એ આત્મસંવચન કરીને, જે કામ પોતાતરફ આવે તેમાં નિરાક
કરીને પોતાથી સારી રીતે બની શકે એટલુંજ કામ લીધું હોય
તો એક બીજાને પણ કાપડો છે જે બાળુએ સત્ય છે તે બાળુના
પક્ષનું કામ લઈને અમત્ય પક્ષનું કામ તથા હીધું હોય તો, વિના કા જે
ટોટા બપેડો કઢવાની જે લોગની પ્રવૃત્તિ હોય છે તેમના ઉપર થોડો
ધણો દાખ નાખવા સરખું થશે કારણ પોતાનો પક્ષ ખોટો જ
તેથી તે પ્રમાણિક વડીલે આપણું કામ લીધું નહિ, એમ પક્ષકારના
મનમાં આન્યા વગર રહેવાનું નથી સત્યની બાળુએ હોશિયાર અને
પ્રમાણિક વડીલ મળવા લાગ્યા એટલે સત્યનોજ હમેશા જય થતો
જરી અને ખોટાઈ કરનારા લોગને તેમના ખોટાસત્ય યોગ્ય પરિણામ
ભોગવતું પડશે.

કાકડર, વડીલ, બ્યાપારી વગેરે સ્વતંત્રપણે ધધો ચલાવનાર

અથ તેના તરફથી મગાજો મળે છે, કામ્ય તેની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન
 થનારો માલ કેન્દ્રોક સોધો થઈને મરીજ ભોંકોને પણ મળ્યા માટે
 છે ત્યારે પરપક્ષની રીતે માલ ઉત્પન્ન કરીને જે કામ્યદો થરાને
 તે ॥ કમ્તા થોડોક વધારે કામ્યદો તેણે પોતાને માટે રાખ્યો એ ન્યાય
 થશે હવે પ્રશ્ન એવો ઉત્પન્ન થાય છે કે આકકમગ નહિ રાખીને
 માન જેટલો સોધો વેચનાનો મળે તેટલો વેચીને તેણે જુની તરફને
 માલ તૈયાર કરનારા ભોમને તુકસાન કર્યુ કે કેમ ? તે ભોમ શાસ્ત્રિક
 સામર્થ્ય સાધે કરી પણ ભરાનની કરી શકનાર નથી હીક, પરોપકાર
 બુદ્ધિએ તેમનું નુશ્વાન ન થવા માટે તેમનાજ દરથી અથવા ધજો
 થોડો તરાવળ નાખીને તે મનુષ્ય આ માલ વેચ્યા માટેશે તો, તેને
 પોતાને પણ મોટું તુકસાન થઈને જન્મતને કેટલુંક તુકસાન ખમતુ
 પડશે કામ્ય કે માલ પુષ્કળ મોલે થવને લીધે લાભે મરીજ ગર
 બા તે લાભ શકશે, અને તેનો ઉપયોગ તેમને કરવાનું મળશે પણ
 એટલો મા. ખપવા માડ્યો એટલો નહીન કુક્ષિ કાઢના. મનુષ્યો
 તેનાથી અપ્રુટ સપત્તિ મળશે એમાટે આવે પ્રસંગે ધજા ભોમના
 કમ્તાજી તરફ લક્ષ્ય આપીને નિરૂપાયને લીધે થોડા મનુષ્યોનું તુકમાન
 થયુ તોપણ તે તરફ કુલંક્ષ્ય કર્યુ જરમનું છે

જે મનુષ્યે પોતાના કદાપશ્યથી આર્ય અનુમણથી નવી કુક્ષિ
 શોધી કરી હોય તેને તેનાથી થોડા કામ્યદો મળવો આ ન્યાય છે,
 તે કામ્યદો કુખી જાય નહિ મનુષ્યજાતિનું પણ તુકસાન થાય નહિ
 અને નવી કુક્ષિને લીધે જેમનો ધધો કુખી જાય તેમને પણ થોડીધણી
 મળે થાય, એનો એક ઉપાય ■ કુક્ષિ કાઢનારએ પોતાની માલીની
 વિશે થોડા મોનદત્તો લઈને તેમને પોતાના ધજોનો ઉપયોગ કરવા
 દૂતો, અથવા પોતાનો માલ વેચ્યા સાર જે શુભાર્થા નિમરાના તે
 મામ આ ભોમને આપ્યુ તે માલનો ખપ કેવો ને ક્યા થાય છે એ

અથ તેના તરફથી સગાજો મળે છે કારણ તેની મુક્તિથી ઉત્પન્ન થનારો માલ કેટલોક સોવો થઈને ગરીબ લોકોને પણ મળવા માટે છે ત્યારે પરપણી રીતે માલ ઉત્પન્ન કરીને જે ફાયદો થયો તેના કગ્તા થોડોક વધારે ફાયદો તેણે પોતાને માટે રાખવો એ ન્યાય થશે હવે પ્રશ્ન એવો ઉત્પન્ન થાય છે કે આદકસર નહિ તાબી માન જોઈતો સોધો વેચવાનો મળે તોટલો વેચીને તેણે જુની તરફનો માલ તૈયાર કરનારા લોકોને તુકસાન કરવું કે કેમ ? તે લોકો માત્રિક સામર્થ્ય સાથે કદી પણ બરામરી કરી ચકનાર નથી હીક પરોપકાર બુદ્ધિએ તેમનું નુકમાન ન થવા માટે તેમનાજ દરથી અથવા ધણો થોડો તથાજ તાબીને તે મનુષ્ય આ માલ વેચવા મા શે તો તેને પોતાને પણ મોટું તુકસાન થઈને જગતને ટેલુ તુકસાન ખમતુ પડશે કારણ કે માલ પુષ્કળ રોઘો થઈને લીધે લાભો ગરીબ ગર બા તે લઈ ચકશે આ તેનો કપરોગ તેમને કરાવતુ મળશે વળી જોઈતો માલ અપવા માલ્યો જોઈલો નીન મુક્તિ કા' તર મનુષ્યો તેનાથી અધુટ સપત્તિ મળશે એમાટે આને નસગે ધણા લોકોના કપાળ તરફ લક્ષ્ય આપીને નિરૂપાવો લીધે થોડા મતુ પોનું તુકસાન થયુ તોપણ તે તરફ દુનક્ષ્ય કરવું જરૂનું છે

જે મનુષ્યે પોતાના કદાપમુધી આ અનુસંધધી ની મુક્તિ શાધી ની તેવ તેને તેનાથી થોડા ફાયદો મળવો આ ન્યાય છે, તે ફાયદો કુખી જન નહિ મનુષ્યજાતિનું પણ તુકસાન થાય નહિ અને ની મુક્તિને લીધેજેમનો ધણો કુખી જન્યતેમને પણ થોડીધણી મલક થાય એનો એક ઉપાય છે મુક્તિ કાદનાસએ પોતાની માલીકી વિશે થોડા મોનદનો લઈ તેમને પોતાના વનામે ઉપયોગ કરવા દેવો અથવા પોતાનો માલ વેચવા સાથે જે મુખાસ્ત્ર નિમવાના તે કામ આ લોકોને આપવું તે માલો અપ દેવો ને કયા થા છે એ

તાગતમ્ય જોવાતું તેનું ધોરણ એટલુંજ સંખ્યાનું કે આપણા વ્યવસાયીનકુળોનું હિત થઇને એકદર સમાજનું કલ્યાણ થાય, અને પોતાનો અને પોતાના કુટુંબનો ચરિતાર્થ પોતાની ગિયતિ પ્રમાણે યથારિયત ચાલે

નિવૃત્તાત્મક પરોપકારના આ પ્રકારથી સોશિયલ ઝાંઘાર્ય વિશે કીર્તિ થવાનો સબર નથી કીર્તિ માટે જે પરોપકાર કરનારે પ્રવૃત્ત થાય છે તેમને આ પ્રકારનો પરોપકાર કરવો ગમશે નહિ, પરંતુ એક હાથે ધંધોલો ઉપકાર ખીળી હાથને ખજાર ન પડવા દેવાનું જોવા જે ઉદાર આત્મા હોય તેમનાજ હાથથી આવેલો પરોપકાર ખરો

મકરણ રત્ન
કરાઈની હદ.

સરકાર પક્ષકાર તરફથી કરાર અક્ષરે અક્ષર પગાવે છે તે વિશે તેને મોઢ પછી રીતે હોય દેવામાં આવતો નથી ઉત્કૃષ્ટ સરકાર કોઈ કોઈ વાર સોશિયલિસ્ટી કરાર પગાવતા નથી આથી તે તોડવાને તેમને ઉત્તેજન દે છે, અને કોઈ કોઈ વાર તો સરકાર પોતે કરાર તોડે છે તેથી તેને હોય આવેલો જોઈએ જમીનની આપ સે સંબંધી કાયદામાં બ્યારે ફેરફાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે ધણા સોડોને નુકસાન થાય છે કેટલેક પ્રસંગે કઈક મુદત મુંઘી પહેલાના કાયદા પ્રમાણે પ્રેક્ષીક છૂટ આપવામાં આવે છે તોપણ તેમને બધું નુકસાન બરી આવવામાં આવતું નથી પૂર્વના કાયદાના વિશ્વાસ ઉપર ધણે આધેસુધી નજર પહોંચાડીને જે વ્યવસ્થા કરી હોય છે તે ફેક્ટ જાય છે આવે પ્રમણે સરકારે કરાર તોડવાને લીધે સોડોને

નુકસાન જાય છે એમ કહેવાને હરકત નથી. રાજ્યકારભારની વ્યવસ્થા વારંવાર જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા મનુષ્યોના હાથથી થતી હોય છે; એટલે એકે એક પ્રકારનો કરાર કરવો અને કંઈ વર્ષે જીજ્ઞાસે તેનો અર્થ ફેરવવાનો યત્ન કરીને તેને તોડવો, આવી રીતે પણ સરકારના હાથથી કરાર તોડવામાં આવે છે. મહાજીઓને હાથે રાજ્યકારભાર હોય તો પણ એકવાર બહુમતે કોઈ કરાર થાય, અને ડરીને તે બદલવા વિગે બહુ મત થાય, એવા પ્રકાર બની આવે છે. સરકારે કરાર તોડ્યો હોય તો તેના ઉપર પણ ફરિયાદ કરવાની છૂટ સુધરેલી રાજ્યવ્યવસ્થામાં રાખેલી છે; તથાપિ આવે પ્રસંગે સરકાર તરફમાંજ ન્યાય થવાનો ધણો સંભવ હોય છે.

એકંદર સમાજના દિગ તરફ લક્ષ્ય આપતાં, કરાર અક્ષરે અક્ષર પાળવા અને તે પાળવાની આનાકાની થવાથી, જે પક્ષકારનું નુકસાન થયું હશે તે દાદ માગવા વાસ્તે સરકાર તરફ આવ્યો હોય તો તેના પ્રતિપક્ષી તરફથી તે કરાર સખતાઈથી પળાવવા, એ આવશ્યક છે. હવે જે પ્રકારના કરાર કાયદાની દૃષ્ટિએ કદમમાં આવે એમ નથી એવા કરાર કોઈએ કર્યા હોય તો તે રદ કરવા પડે છે. શુભામાનો વ્યાપાર કેટલાક દેશમાં કાયદાથી બંધ કરેલો છે, એવા દેશમાં જે કોઈ આપણને અથવા આપણાં બેરોહોકરોને વેચે તો તે કરાર રદ કરવો પડશે. કાયદાસર કરાર પાળવાના સર્જંધે સખતાઈના નિયમ ન હોય, અને કરારનું યોગ્યથોઅપણું જોઈને તે ક્યા સુધી પાળવા એ દરાવતું ન્યાયાધિષ્ઠ ઉપર સોંપેલું હોય તો, લોકોનો બચવાર સારી રીતે સરળ ચાલવાને વિરુદ્ધતા આવશે. કારણ કરાર પાળવાનો વખત આવશે ત્યારે આપણા ઉપર કઈપણું મહેરનજર જતાવવામાં આવશે; આવી સમજૂતીએ લોકો જોઈએ તેવા કરાર લખી આપવા માંડશે, અને તેના ઉપર વિશ્વાસ કેટલો સખવો એ કરાર કરીને લેનાર સમજશે નહિ.

હવે સરકારે જો કે કરના કામમાં કોઈપણ પ્રકારનું તારતમ્ય બતાવવું ઈષ્ટ નથી, તોપણ જો પક્ષકારોમાં કરના ચાલ છે તેમને તેમાં એક બીજાની સલાહથી જોઈએ તે ફેરફાર કરવાને હરકત નથી. કદાચ અકસ્મિત કારણને લીધે આશરે આશર કરના પાગવાથી એક પક્ષનું ધણું નુકસાન થતું હોય તો બીજા પક્ષે, પરોપકારની દૃષ્ટિએ પોતાનું કર્તવ્ય છે એમ સમજીને, તે કમનમીન થતુબને આપવા સરખી હરી તેટલી છૂટ આપવી જોઈએ આવા પ્રકારની છૂટ કરી આપવી, એ મનુષ્યપણાનું લક્ષણ છે, અને બીજાને માણસ જો આપણા હાથમાં સપડાયો હોય, અને હાથની રીતે તેનો આપણે ન જરમા આવે તેટલો હાથ લેવો હોય તો તે તેની પાસેથી ચાંપીને લેવો એ સ્પષ્ટ સહમીપણાનું લક્ષણ ચાલ નિર્દયપણાથી આશરે આશર કરના પાગવાની ફરજને લીધે લોકોને પોતાનો વ્યવસ્થિક હક ઉપર પણ કોઈ કોઈવાર કેવી રીતે જાળ મૂકવું પડે છે, એ આપ-સાડના જમીદારો અને તેમના કનિષ્ઠ ધારણ કરનાર એમના ઉદ્ધારણ ઉપરથી સાગી રીતે અષ્ટ થના સરખું છે. જેમને વધારે લાખી પ-લોચ નથી એવા અશિક્ષિત ગરીબ મહેનતુ લોકો અવ્યવસ્થિત પ-કતર જમીન અથવા પાણી ભગાઈ રહે એવી જમીન ધણા ઘોડા દર-થી ઘોડી મુદતને નાસ્તે કરના કહીને વાવવાને લે છે, અને તેમાં હદપાર મહેનત કરીને તે પાકને લાયક કરે છે. આવી રીતે જમીન સારો પાક આપે એવી થઈ એટલે જમીદાર મુદત થતાંજ છે પોતાના તાળામાં લે છે અને તે કનિષ્ઠ ધારણ કરનાર જમીનના સારા પ-કના માપથી દર આપે તોજ તેને પાછી આપે છે, નહિ તો બીજા કનિષ્ઠ ધારણ કરનારને આપે છે, તેના કરના જોઈએ તો હાથની દ-ષ્ટિએ એમાં કાંઈ અન્યાય થતો નથી; પરંતુ ગરિબ કનિષ્ઠ ધારણ કરનારે તે જમીન પાકને લાયક કરીને મહેનત મજૂરી કેટલી કરી,

અને તેનો તેને શપથો કેટલો મળ્યો, આ વિચાર મનમાં આણ્યો
 હોય તો આ દેખીતો અન્યાય છે એમ કહ્યા શિવાય રહેવાતું નથી.
 જાણીદારો અગે ધોદુધાનું મનુષ્યતા દરો તો તે ચોડાક કર વ-
 ધારીને તે જમીન તે કનિષ્ઠ ધારણ કરનાર પામેજ રહેવા દેશે અને
 તેને પોતાના શ્રમનો મોંઘદલો મળવા દેશે. પરંતુ જેવા કોર ઉદ-
 મમાં પરોપકાર ખુદિની તત્ત્વ માત્ર જોટલી જગ્યા દરો નહિ, તે જો-
 ટલો વધારે દર તે જમીનનો કાઢી લેવામાં આવશે તેટલો કાઢી લી-
 ધા વગર રહેનાર નથી, શ્રીમંતના શ્રમનો તેને મોગ્ય મોંઘદલો આ-
 પ્યો આ કોઈ કોઈવાર કાયદાની દૃષ્ટિએ જો કે ઉપકાર થતો હોય,
 તોપણ સરકારી વિચારની નજરથી તે ન્યાયજ્ઞ હોઈને પરોપકાર ન-
 થી એમ કહીએ તોપણ સાચશે. આવી રીતે સ્વાર્થ સાધવો એટલે
 કનિષ્ઠ ધારણ કરનારના અજ્ઞાનનો અથવા નિરૂપાનનો ફાયદો લેવો ગાય.

આપણા દેશમાં પણ આવું પ્રકારનો અન્યાય ખુદ સરકાર ત-
 રફથી થાય છે. પ્રથમજ જમીનનો દર વધારે હોઈને, કેટલેક ઠેકાણે
 જમીન છોડી દેવી પરવડે પણ આ દરનો જુલમ ન જોઈએ એમ
 ભોંકાને લાગે છે. આવી રિવાજમાં કોઈએ નથી જમીન ઉપયોગમાં
 આણી (ધુધારી) હોય, તો તેને સરકાર વધારે દિવસ તેનો ઉપયોગ
 લેવા દેતા નથી. જમીનમાં હરેલો ખર્ચ પણ પૂરે મજે નહિ એટ-
 લામાંજ ફરો જમીનગાપણી લેવાએ તે જમીન ઉપર સખત સ-
 રકારના હરો બેઠાને આવી પડે છે, અને જમીન સુધારવાની આ-
 પજુને ક્યાંથી ખુદિ થઈ એવો પરતાવો કહીને તે જમીનના ધણીને
 રાડું પડે છે.

સરેર પાસેથી વધારે દરના ગામડામાંના જમીનદારો છે તેઓ એક-
 એકથી વધારે દર રહેનાર હોવાને લીધે તેમનામાં એક જમીનની સાથે
 ચડસાચડસી થતી નથી. અને તેને લીધે મરીજ કનિષ્ઠ ધારણ કરના-

રો વધારે તુકસાન થાય છે કોઈ પણ પ્રમરનો કચર કરીને લેતો
 અથવા આપણને જમીનર અને કનિષ્ઠ ધારણ કરનાર, એમને જો કે
 પૂર્ણ છૂટ હોય છે તોપણ અનેક પ્રસંગે કનિષ્ઠ ધારણ કરનારના
 હાથ પગ ધણુ કરીને બંધાએના જેવા હોય છે ગરીબીને લીધે અને અ
 જ્ઞાનતાને લીધે બીજા દેશોમાં જઈને કંઈ પણ ધધેા કરીને પેટ ભ
 રવાની તેમનામાં તાકાદ હોતી નથી ત્યારે જમીનરને ત્રિપ હોય તેવા
 પ્રકારના કરાર લખી લેછેને ગમે તે રીતે અર્ધા જૂખ્યા રહીને પણ
 નિર્દય અગત્યને તેમને બાગે આવે છે નહિ તો મૂલેજ જૂખ્યા ર
 હીને મરનાને વારો આવવાનો એવી તેમની સ્થિતિ હોય છે આવે
 પ્રસંગે જમીનર ખસખોટાનો વિચાર કરનારો આે યોડાધજો
 દસાશિન હોય તો કનિષ્ઠ ધારણ કરનારો તેા અગત્ય યેઅ મો
 દસો મગાસનો સબવ હોય છે નહિ તો તે વિચાર કનિષ્ઠ ધારણ
 કરનારના અગત્ય ગમે તેટલું લોહી ચૂમાય તોપણ તેનાથી ચુ
 કે આ થાય નહિ ન્યાય દેના તરથી જો વખતે ન્યાય મગનો નથી
 ત્યારે પરોપમરની સ્ફુર્તિએજ તે તેમને મગવાનો સબવ છે

શહેરથી દૂર અતગ્ના ગામમાં ગરીબ લામની પૈસાસબધી
 સ્થિતિ ઉપરના સરખીજ હોય છે પાસે નજીક જો એમનો શાહુમર
 હોય તો તેની પાસેથી તે કહે તે વ્યાજ કમુન કરીને અડચણની વ
 ખને પૈસા મદદવા અને સધળો જ મારો તેનું વ્યાજ ખડી આપવું
 મુદત રકમનું અને મણુ જો કે વ્યાજ તેને મન્ય હોય તોપણ શા
 હુકારની મુદત રકમતો મથમજ રહે છે માયતની દૃષ્ટિએ જો કે એ
 કગર નમાણે વર્તન દશે તોપણ સસસરીના વિચારની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ
 છે જરી લોકોને સિદ્ધિ આપવું અને મમાજ નીતિ વધારા
 સાર થત કરવો એજ આવા પ્રમરનો મગદસર જુથમ નષ્ટ કર
 વાનો ઉપાય છે

કોઈ કોઈ વાર અમુક વાત સ્વાભાવિક રીતે જની આવે એવી અનભાવ્ય ઉપર કસર કરેલો હોય છે તે વાત જની આવતી નથી, અથવા એકાદું અકલ્પિત કારણ ઉપસ્થિત થઈને કરેલા કારણ પરિણામ આવતું અશક્ય હોય છે. એમ થવા છતાં પ્રુષ્ટ વાર સારાસારનો વિચાર કરીને છૂટ આપવી ભાગે આવે છે, અને તેથી છૂટ પણ લોકો કોઈ કોઈવાર પોતાના દિતની દૃષ્ટિએ અને કોઈ કોઈ વાર પરદિનની દૃષ્ટિએ આપે છે. સાધારણ રીતે હમેશા પ્રમાણે વરસાદ પડે એવી અનભાવ્ય ઉપર, કંઈ ભાગ આપવાનું કબૂલ કરીને એકાદાં કંઈ જમીન વાવવા ચાસ્તે રાખી, અને તે વર્ષ વર્ષાદ ધણો ઝોઝો પડ્યો, અથવા વધારે પડીને પૂરથી જેતર તણાઈ ગયાં અથવા તોડ પડીને, કે એકાદ રોગથી મોટું તુકસાન થયું, તો આમળા પાછળ જોનારા જમીંદાર થએલી તુકસાની પ્રમાણે કનિષ્ઠ ધારણ કરનારને છૂટ મૂકે છે. આવું કરવાથી જન્મેને ફાયદો થાય છે. જમીંદાર છૂટ ન આપે તો તે જમીનને ખેડુ મળવાની પણ પ્રત્યાત પડે, પણ તેજ ચોખ્ખ છૂટ આપે તો તેની જમીન કદીપણ ખેડાવા વગર નકામી રહેનાર નથી.

ઉદ્યોગ ધંધા સંબંધી કોઈ કોઈવાર એવી અડચણો આવી પડે છે કે કાપડાની દૃષ્ટિએ જો કે કોઈપણ પ્રકારનું વર્તન ન્યાયી સમજવાને હરકત ન હોય તોપણ જન્મે પક્ષના દિત તરફ લક્ષ્ય આપીને કંઈક તોડાડેડ કરાવવી ઈષ્ટ થાય છે. આવી અડચણના પ્રસંગની જરોજર દૃષ્ટના થવા માટે નિરનિરાજાં પ્રકારનાં ઉદારરણો લઈએ.

એક જરવાડની પાસે ઘણાં દોર છે, પરંતુ દુકાન પડવાથી તેની પાસે બિલકુલ ધાસ શિલીક નથી. જ્યાં ત્યાં ધાસની તંગી હોવાને લીધે, એવી વખતે દોર વેચાતાં લેવાને પણ કોઈ તૈયાર

થનાર નદિ કદાપિ ધાય તોપણ ધણીજ ઝોડી ક્રિમને મળે તો
 લે આવી ગિથનિમા તેના એકાદ પાડોની પાસે ધામતો ધડો જયો
 હોય તો તેજે શુ મરુ ? ધ ની તૃષ્ણા રાખીને જો તે ધામના કિ
 મત હૃદયી જાહે માગવા માડે, તો તે જરાગડો પોતાના દોર ઉક
 ઝોછી ક્રિમને વેચી નાખીને જા થતુ બાજે પડે, અથવા ધાસ
 સાર હક બહાર પેગા ખત્ય કરીને જગતા સુધી દિદિ નેતુ પડે
 આવે વખતે નિટયાત્મક પરોપકારના તત્ત્વોના ઉપયોગ કરવો અ
 ત્યત જરૂરનો છે પોતાની અતિ તૃષ્ણાને હકમા મખીને, હમેશાની
 ક્રિમન કરતા ધણી વધારે પરતુ તેને કાંઈ મનાઈ છે, એવી ક્રિમને તેણે
 તે ધામ આપવું

કલ્પના કરો કે એક કૉન્ક્રીટરે એક જાહેરાત કામનો કૉન્ક્રીટ
 લીધો, અને સર્વ અર્થજૂગળું કરીને પોતે પોતાના શ્રમ બત્ત
 બાજ ની મોનદસો લેવો એટલે જ ધારણ ઉપર એકદર અર્થની
 અનુમાનશ કરીને તેટલી રકમજ તે કામ પૂર કરી આપવાની કલ્પ
 લન કરી હવે, સાધાજી રીતે હમેશા આવવાની નાની નની આડ
 અજોનો વિચાર થએલો હોયને જો એકાદિ અસ્પષ્ટ અન્યથા ઉપ
 રિયન થઇ, અને વારતાવિક થનાર અર્થ અનુમાનસથી હક બ
 હાર ધણું થયા સામ્રુ, તો કૉન્ક્રીટ આપનારને અને રાખના
 ને કાંઈ પણ તોડબેડ કરવો જરૂરનો છે આગગાડીની ભોલની
 સહ તૈયાર કે ના વાગને એક જે માલ ન કુમર કાપવાનો અ
 થવા તેના ગરનાગા દારી કાઢવાના છે એવી કલ્પના કરો તે
 કુમરના બહાર જાગ ઉપરથી અને પાસે નજીકના કુમરો ઉપરથી
 તેમા કંઈજ ખડક લાગેના હશે એવી માઈની પણ કલ્પના થઇ નદિ
 તેથી અદર નરહમ માની અને નાના પથરા હશે એના ધોરજો અન
 માયશ કરીને કૉન્ક્રીટ લીધો પ તુ કુમર માનવાનું થોકુ મામ થયા

પંડી આંદર ખડક લાગે અને મુરંજથી ખડક ફાટ્યા શિવાય કામ પૂરું થવાનું નહિં એમ દેખાઇ આવ્યું. આવે પ્રસંગે અક્ષરે અક્ષર કચર પાળવાનો હોય તો કોંટ્રાક્ટર વધારે થીમંત ન હોય તો તેનું દેવાળું નીકળવાનું. થીમંત હોય તો તેણે પોતાની સર્વ સંપત્તિ બરી લઇને કરેલા કચર પ્રમાણે કામ પૂરું કરી આપીને છૂટા થવું. કાપ-દાની દૃષ્ટિનો ન્યાય અને ખચખોટા વિચારની દૃષ્ટિનો ન્યાય એ બન્ને જુદા છે. આ બીજા પ્રકારના ન્યાયની નજરે તો કોંટ્રાક્ટરને ધણી છૂટ મળતી જોઇએ. સાચાસાર વિચારની ન્યાયની દૃષ્ટિએ જો છૂટ આપવી યોગ્ય કરે તેના કરતાં પણ અધિક રહેમ કરવી પ-રોપકારદૃષ્ટિએ ઇચ્છ થશે. માત્ર એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે એવા પ્રસંગ ધણી કચરિત્ત આપીને કંઈ આકસ્મિક કારણે હલ કરનાં જાહે તુકસાન થવું હોય તોજ નિઃશ્વત્તાત્મક પરોપકારના તાલો ઉપર છૂટ આપવી ઇચ્છ થશે.

વ્યાપાર કરનાં એક વ્યાપારી ઉપર એવો પ્રસંગ આવ્યો છે કે, તેની પેઢીમાંથી તેના નામ ઉપર વધારે પૈસા મળે નહિ, અને એક રકમની એકદમ બારપાઈ કરી આપવાની જરૂર છે. એક શાહુકારની પાસે તેને જરૂર જેટલી રકમ છે, અને પોતાનો માલ સાનમા મેલીને તે શાહુકાર પાસેથી રકમ લઇને આપ્યા શિવાય તે વ્યાપારીનો છૂટકો નથી. વ્યાપારી સપડાએલો હોવાને લીધે શાહુકાર જોઇએ તે રીતનો તેની પામેથી કચર કરાવી લેજે. જોઇએ તો થોડો ફાયદો કરી લઇને તે કમનસીબ વ્યાપારીને સકટમાંથી છોડાવે, અથવા અતિ તૃષ્ણાએ તેની આડચણનો ફાયદો લઇ જવલદીથી તેનું દેવાળું નીકળે એવી રીતિએ તેને પહોંચાડે. આવે પ્રસંગે પરોપકારની નજરે પોતાના મનને કમળમાં રાખવાને ધણી જગ્યા હોય છે.

ઉપર લખેલા ઉદાહરણમાં અને તેવાજ બીજા પ્રસંગે પોતાની

પ્રુથીથી કરાર થએલો હોવાને કીને તે જો કે એક પક્ષનો સર્વસ્વ નાશ કરનારો દુરો તોપણ તેને અન્યાય કહેનામા આવશે નહિ આવી વાતમા ન્યાય તત્વનાં જોટલા મદત્ત છે તેટલાજ પરોપકારના તત્વોનાછે, અથવા કોઈ કોઈ વાર ન્યાયતાત્વ ઉત્પદન થએલું પરવડે, પરંતુ પરોપકારના તત્વનું ઉત્પદન થએલું પરવડે નહિ

કાયદાની નજરે જોમને કોઈ પણ હરકત આવી શકે નહિ એવા પ્રકારના નિર્દયપણાના વ્યવહાર થાય તેટલા કમી કરવા, અથવા નિદાન તેનું નિર્દયપણું પણ થાય તેટલું કમી કરવું, એ, જે વ્યક્તિનું પ્રત્યક્ષ નુકસાન થાય છે તેમનાજ હિતને વાસ્તે જરૂરનું છે એમ નથી તો સામાન્ય લોકહિતની દૃષ્ટિએ પણ તેની આવશ્યકતા ■ સાધારણ પ્રમાણથી જે લોકો પ્રમાણિક હોઈને પોતાનો ધર્મ ચોખ્ખવટથો ચલાવે છે, તેમનો આવા પ્રમગે નિર્દયપણાએ ધાત થતો હોય તો, તેમની ચોખ્ખવટપણાનો સમાજને ઉપયોગ થતો નહ થાય છે, એ એક ગોટી હાનિજ સમજવાની છે

કારખાનાનાગા અને મશીન, ધણી અને ચાકર, નોકર રાખનાર અને નોકર રહેનાર, એમની વચ્ચેનો સંબંધ દસવેા એ કાંઈ કાંઈ વાર વિચારનું કામ હોય છે, અને ન્યાયતાત્વ અને નિષ્ઠાત્મ પરોપકારના તત્વો આ જન્મેની મદદથી જન્મે જણે પોતપોતાનો વર્તન-ક્રમ ઠગવેા દૃષ્ટ છે. પ્રથમ નોકરીમાં રાખનારાએ પરોપકાર તરફ દૃષ્ટિ રાખીને વર્તન કરવાનો પ્રસંગ કયો આવે છે તે જોઈને, પછી નોકરી રહેનારા લોકોએ પણ નોકરીમાં રાખનારા લોકોના સંબંધ નિષ્ઠાત્મક પરોપકારના તત્વોનો ઉપયોગ કરવો દિધે પ્રસંગે જરૂરનો છે તે જોઈને.

પ્રત્યેક ધર્મમાં નોકરીમાં રહેનારા લોકોની સંખ્યા ધણી વધતી જાય છે, અને તેમાંજ અમાયક્ષી વિગણજ પ્રકારની દેખાઈ આવે

છે. એક જગ્યા બરવાની હોય તો હજારો અરજી તેને માટે આવી
 પડે છે, અને કેટલાક અરજદારનો જુખ્યા રહેવા કરતાં જે મળે તે
 પગાર સારો એ હમ્દાએ છેક થોડા પગાર ઉપર પણ રહેવાને તૈ-
 યાર થાય છે. આવી વખતે નોકરીમાં રહેવા હમ્દનારા લોકોમાંની
 અસાચારીનો નોકરીમાં રાખવા હમ્દનારાએ કેટલો ફાયદો લેવો,
 એ પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્ન પ્રથમ દેખીતો નેટલો સહેલો દેખાય છે તેટલો
 તે સહેલો નથી. કારણ, તેનો સંબંધ કેવળ પસંપક્કર સાથેજ નથી,
 પણ ખીજ કેટલીક વાતો સાથે છે. જે કારખાનાવાળા પોતાના મજૂરોને
 બળરત્ની રૂબ નોંધને ઘોડી પણ વધારે મજૂરી અદાપે નહિ, તેમને
 ધણા લોકો દૂષણ આપે છે. પણ દૂષણ આપનારા જે મજૂર કામ
 ઉપર લાગેલા હોય તેમની સ્થિતિનો માત્ર વિચાર કરે છે, અને જે કામ
 ઉપર લાગેલા નથી તેમની સ્થિતિનો વિચાર કરતા નથી. જે કાર-
 ખાનાવાળા બળરત્ની રૂબ કરતાં વધારે મજૂરી આપે છે તે ઓછી
 મજૂરી ઉપર રહેવા હમ્દનારાની દાદ લેતા નથી. જે લોકો કभी મ-
 જૂરી ઉપર રહેવાને હમ્દ છે તે હોંસથી તેવું કરવાને પ્રવૃત્ત થાય
 છે એમ નથી, પણ જુએ મરવાનો વારો આવવાને લીધે નાહલાને
 તેવું કરવું તેને બાંહે આવે છે. જે કારખાનાવાળા બળરત્ની રૂબ
 કરતાં અધિક મજૂરી આપે છે તે સ્વાભાવિક આવ્ર લોકોને નોકરી
 ન આપતાં, એમના કરતાં પણ અધિક મજૂરી માગનારા જે લોકો,
 એટલે અધિક મજૂરી આપ્યા શિવાય જે લોકો કામ કરવાને કળુલ
 ન થતા હોય, એવાને કામ ઉપર રાખે છે. એનો પરિણામ એવો
 થાય છે કે, જે લોકોને મજૂરી શિવાય કેટલાક દિવસ કાઢવા શક્ય
 હોય તેમને કામ મળીને, કામ ન મળવાથી જેમને જુખ્યા રહે-
 વાનો વારો આવે એવા લોકો નકામા રહે છે. એટલા માટે મધ્યમ
 પ્રતિના ગરીબ મજૂરના હિત તરફ લક્ષ આપવી વખતે જેમની

દહ આવેલી છે એના લોકોની મિથિતા તત્ત્વ દુર્લભ નથી, એ લક્ષમાં આણુરું બેઠાં હવે, અનિશ્ચય મળી ઉપર રહેવાને કહ્યું। યનારા મળુરોને કામ આપી પરાંપકાર બુદ્ધિએ યોડીક વધારે મળુરી આપનાથી તેમના પરાંપકાર યનાનો સબવ છે, પરંતુ તેવી સાધનાની રીત ખી નહિનો, એમો ઉદાર મનનો કાળ્યાનાનો, એવો પરાંપકાર બુદ્ધિએ બળગતી રૂપ ક ના વધારે મળુરી આપીને પણ અત્યંત દુખમાં મરકે થએના મળુરોની રિપતિ રધારવાને કારણે મનાનો

બળગતી રૂપ કગતા અધિક મળુરી આપે તો વળી ખીજી એક ભરકર પશ્ચિમ યનાનો સબવ છે ચારતરફ ધધામાં અદ સાચકગી ધણી હોય છે, અને માન ઉપજ કગાને લાગનારો ખર્ચ તથા માન વેચાથી ઉત્પન્ન થનારો પૈસા, એમાં તકાવત થતો ધોડો હોય । આ રિથિતમાં મળુરીનો દર વધારનાથી તે માનનો વ્યાપાર કરનારા ખીજા લોકો સાથે ટક્કર લેવાને પચાત પડનાની મળુરી ના કામમાં થાય તેટલી દરકમર કરતા રહી પછુ બે પુષ્કળ લોકો ને ધધો ન માનવાને લીધે દેરાગુ કલાવાનો પ્રસંગ આવે, તો જ દર કરતા વધારે મળુરી દેનારો તેવો પ્રસંગ આવવો વધારે મબરિત છે જેની પાછે ધધાના કષ્ટોગના બાંડો કરતા અનેક માલ જાડો દગેતો કષ્ટ મુત્તમુધી તેતુ કી સમરો પરંતુ તો પછુ તેવો કમ સતત મલા વાથી દેરાગુ કાલવાનો પ્રસંગ આવ્યા વગર રહેવાનો નથી ટેલાદ એવું પ્રેરો કે નિયમિત મુદતે દિસાગ કરીને ચોગર નફા કરતા અધિક નફા મગે તો તે કાળ્યાનાના મળુરોને વડેચી આપવો એ વિશે એવો ઉત્તર દેવાશે કે બે મોઢ દમેશા એમ કરના માંડશે તો તેને ફસાઈ પડવાનો ભય આવવાનો સબવ છે સમુદ્રમાં જેમ બત્તી ઓટ થાત છે, તેવી રીતે વ્યાપાર મા પછુ થાય છે કેટલાક વર્ષ

નકાનાં ગયાં, તો કેટલાંક વર્ષ તોટાનાં જાય છે. તોટાનાં વર્ષની ખોટ, અને બટોળાનું બપોળ બહાર પડે એટલી સિધ્ધીક નકાના વધારામાંથી રૂબી મૂકી હોય તો કારખાનું હમેશાં ચાલતું રહેશે. નુકસાનીનાં વર્ષો માટે તગ્તીજ કરી રૂબ્યા પછી અધિક નફો રહે તો મજુરોમાં થયેલી આપવાને હરકત નથી.

કારખાનાવાળા અને મજુર એમની વચ્ચે વેર ઉત્પન્ન કરીને, તે વધારનારા લોકો એક વાત છેક બૂલી જાય છે, અથવા જાણી જુઝને તે તરફ ડુલંદા કરે છે, એમ દેખાય છે તે વાત એ કે, સર્વ પ્રકારના મજુરોની મજુરી જો કષ્ટપજ પ્રમાણથી વધારી તો સર્વ પ્રકારના પદાર્થોની કિંમત પણ નેટલા પ્રમાણથી વધશે. અને એવું થતાં યદિગીની વાત પ્રમાણે કોઈને રાખદો ચતાર નથી. જૂના જૂના ધધામાંના મજુરોના જે સંપ છે, તેમાંના પ્રત્યેક સપમાં મજુરોના મનમાં પોતાના ધધા વિશે માત્ર વિચાર આવે છે, પોતાની મજુરી વધારવાનું કારખાનાવાળાને જાણે આવે તો ધણુ ઉત્તમ થશે એમ તેઓ માને છે. પરંતુ પોતાની મજુરી વધારી તો પોતે જે માત્ર ઉત્પન્ન કરે છે તેની કિંમત પણ જરૂર વધવી જોઈએ એ વાત તેમના મનમાં આવતી નથી. તેજ પ્રમાણે જીભ ધધામાંના મજુરો પણ પોતા સરખોજ સપ કરે, અને કારખાનાવાળાને મજુરી વધારવાની ફરજ પાડે, તો જીભ સર્વ પદાર્થોનો કિંમત પણ વધશે. પછી પ્રત્યેક મજુરને નિરાદના જે પદાર્થ વેચાતા લેવા પડે, તે સર્વની અધિક કિંમત પડવાને લીધે અધિક મજુરી મેળવવાથી કાપદો શો થયો ? સામાન્ય લોકો હમેશા સાકડી નજરથી વિચાર કરે છે. આ વિષયનો પૂરું વિચાર થવાને માટે અગાડીની વાત ઉપર કાગળ પૂર્વક લક્ષ આપતું જોઈએ. (૧) માત્ર ઉત્પન્ન કરવા સાર જરૂર લાગનારા મજુર અને કારીગર લોકોના સરીર શ્રમ; (૨) પંચ

સામગ્રી, અને કાચો ઝાડો પામે માન એમનો જોઈએ તેટલો જયો નાખવાને જોઈતું બડોગ, (૩) શારીરિક શ્રમ કરનાર લોકો ઉપર દેખાશે ગુપ્તતા માટે પૈસાની આપવેના હિમાન રાખના, માટે તથા ખરી દી અને વકરે. એની વ્યવસ્થા વગેરે કરવા માટે લાગનારો માનસિક શ્રમ, વળી (૪) ઉત્પન્ન થનાર માવની વ્યવસ્થા આ ઉત્પન્ન થનારો માણ જે તે વખતને પૂરનો નિયમિત હોવાને લીધે, નફો થવો અથવા, શારીરિક શ્રમ કરનાર લોકોને વહેંચી આપ્યો હોય તો, બડો જનારા લોકો, અથવા માનસિક શ્રમ કરનાર લોકોને, અથવા બન્નેને, તેટલો જોઈતો આપવો જોઈએ બડોગ ઉપર સાધારણ પ્રમાણથી ખીલ ધંધામાં જે વ્યાજ પડે છે તેટલું વ્યાજ પડે એવા વેતથી બડોગવાળા લોકોને નફો વધેની આપવો જોઈએ નહિ તો તે લોકો પોતાનું બડોગ આ ધંધામાંથી હાડીને ખીલ ધંધામાં નાખવાને પ્રવૃત્ત થશે એવીજ રીતે ધંધામાં વ્યાજ હક એવું પડના લાગ્યું તો લોકો વ્યાપારમાં પૈસા રોકવાના નહિ એવું થશે વ્યાપારમાં રોકવા પૈસા હાથ મેલવાર જુ વાગે સબર હોય છે એવું બધ જે ઠેકાણે હશે, તે ઠેકાણે વ્યાજ થવું મળતું હશે તોજ બડોગ રાખવાની ખુદિ થશે ખીલ દેમોમાં બડોગ ઉપર વ્યાજ વધારે પડતું હશે તો લોક ધંધો હાડવાનો ચલ કરીને, બડોગ રોકવાવાળા લોકો પોતાનું બડોગ પરદેશ મોકલના માનસિક શ્રમ કરનાર લોકોને પણ તેમના અમોયે ગોચ્ય મોજદત્ત મળે નહિ તો નાખુશ થઈને જે ઠેકાણે અધિક મોજદત્ત મળતો સબર હશે તે ઠેકાણે જશે, અને જાહેર ગાન સિક થઈને કિમત મળે નહિ એમ થાય તો માનસિક શ્રમ કરનાર લોકો એ જ તૈયાર થવા લાગશે જે પ્રકારના અમોયે મોજદત્ત મળતો સબર નથી તે પ્રકારેય શ્રમ રોકા કરજી વિના કરી પણ કરના નથી આટલી આગ્યજનો વિચાર કયો હોય તો એમ દેખાઈ

આવશે કે, ગરીબ મજૂરોની શોચનીય સ્થિતિ તરફ લક્ષ આપીને નિઃસ્વાર્થક પરીપાકારના તત્વોનો ઉપયોગ કરવાને ધણીજ યોડી સ-વડ છે. અને તે સવડમાં પણ કોઈ કોઈવાર પહેલાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે ઉપકાર કરવા જતાં અપકાર થવાનો સંભવ છે. સહિયારાના નિયમ પ્રમાણેજ અર્થશાસ્ત્રના નિયમોનું સ્વરૂપ ધણું તીવ્ર છે. તેમની અગા-ડી દયા માયા કંઈ નથી.

એકાદા ધંધામાં જે સારી કિશવત થતી હોય, અને તુકસાની ખાટે જરૂર જોઈતો સમઠ કરીને પણ ધણે ફાયદો પડતો હોય તો તે સર્વજ્ઞ બાગીચગેએ ન ભેતાં, તેનો બાગ નોકર ભોંકોને પણ આ-પવો, એ ખરો પરીપાકાર થશે. આવે પ્રસંગે વ્યાપારનાં તત્વોને અનુસરીને ખીમ ભોંકનાં લક્ષ તે ધંધા તરફ વળીને, સ્વાભાવિક રીતે મજૂરીના દર વધતાં સુધી સ્વસ્થ બેસાને, સર્વ ફાયદો પદરમા નાંખવો શક્ય છે. ન્યાયની દૃષ્ટિએ જોકે આવા વર્તનને દોષ આપવા સરખું નથી, તોપણ તે કેવળ સ્વાર્થ હેતુનું વર્તન હોઈને, મનુષ્યની ઉન્નત પદવીને કમીપણ આણનાઈ છે. મજૂરોના સપનો આવે પ્ર-સંગે યોડી ધણે ઉપયોગ થવાનો સંભવ છે. પરંતુ એવા પ્રસંગ ધણા યોગ્ય હોય છે, એ પણ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ.

ધણા ભોંકોને એમ લાગે છે કે, ચાકરીમાં રાખનારા ભોંકાએ ચાકરીમાં રહેનારા ભોંકા ઉપર દયા કરવી જરૂરની છે, અને તેમને માત્ર એવા પ્રસંગ હમેશાં આવે છે; પરંતુ નોકરોને પોતાના ધણી સાથે પરીપાકાર જુદિનું વર્તન કરવાની જરૂર નથી અને તેમને તેવા પ્રસંગ પણ આવતા નથી. પરંતુ પહેલી વાત પ્રમાણેજ ખોટું પણ વાતની આવશ્યકતા ધણે પ્રસંગે ઉત્પન્ન થાય છે. હમેશાના મજૂરીના દર પ્રમાણે અજમાયશ કરીને, એકાદ કૉન્ટ્રાક્ટરે કોઈ મુદતમાં એ-કાદું મોટું કામ કરી આપવાનું કબુલ કર્યું, અને મજૂરોને એ વાત સમ-

નામને તેમને અધિક મજૂરી આપ્યા સિવાય કામ ઉપર જવું નહિ
 એવી બધી કરી, તો તે કોન્ટ્રાક્ટરને અધિક મજૂરી ઉપર મજૂર
 બોનારોને મુદતમર કામ પુર્ક કરી આપવું પડે એ આવી રીતે કોન્ટ્રા
 ક્ટરની અડચણનો યાવદો મજૂરોએ લીધો હોય તો કાયદાની નજરે
 જો કે તેમને દોષ આપવામાં આવે નહિ, તોપણ મનુષ્યપણાની દૃષ્ટિ
 એ એ એક પ્રકારનો અન્યાયનો છગજ છે આવે પ્રસંગે મજૂરોએ
 પણ કોન્ટ્રાક્ટરો સાથે પગેપકાગના વર્તન કર્યા જરૂરના છે હવે
 સંદિગ્ધ અને પગલિન એમની મુશ્કેલી ક્યા ક્યાની એ પ્રત્યેક પ્ર
 સંગે તેને વખતની વિશેષ વાત તરફ સજ્જ આપીને હાવવું જોઈએ
 અગ્રુહ મર્યાદા મુધી કોન્ટ્રાક્ટરને સપડાવે દોષ તો તેને તોટા ન
 થતા, તેને જોઈએ તેટલો યાવદો મુદતે એવી બધી દોષનો
 તેને તે મર્યાદા મુધી સપડાવે એવી માઈપણ પ્રકારનું અનિષ્ઠ મનાર
 નથી આમજા એકાદ કોન્ટ્રાક્ટરે, મજૂરી મળી અને મજૂરીના
 કામ સળધી અતિશય કાપકાપ કરીને પડેલા ગુણવત્તા કમાઈ કરી
 હોય, અને જોકદરે તે મનુષ્ય એકપરે દોષને બીજાના કલ્યાણની
 બધી પરવા કરનારો ન હોય, એમ પકડી માલિન દોષ તો તેને આવે
 પ્રસંગે પેચમાં રાખીને, તેની પામેથી વધારે મજૂરી કદાચની વાજણી
 થશે પરંતુ આવે પ્રસંગે પણ ન્યાય તત્ત્વોનું ઉદ્ધાપન કરવું વાજણી
 થનાર નથી કામ કરવાની શરૂઆત કરી દોષ તો, કામ છોડી દેવા
 બદલ યોગ્ય મુદતની સગના આપ્યા સિવાય એકદમ કામ બંધ પા
 ડવું અન્યાયનું થશે એવા વિશેષ પ્રસંગ જાદ કરીને મજૂરોના વર્ત
 ન પોતાને કામ આપવાના કલ્યાણ તરફ નજર મળીને દોષા જો
 હશે દેવના સ્વર્થ તરફ નજર આપીને મજૂરોએ અનેકવાર આવા
 પદારના વતન કર્યોને લીધે એકાદ કોન્ટ્રાક્ટરને દેરાણુ કદાચવું પ
 ડ્યાથી, ખુદ તેમને અને એકદર સમાજને પણ ગુસ્સાન થાય છે

તેના તરફથી તે મજુરોને હમેશાં કામ મળવાનો સંભવ હોય છે. તે નષ્ટ થાય છે અને સમાજમાંનો એક ઉપયુક્ત મનુષ્ય નિરૂપયોગી થઈ જાય છે.

કૌન્ડાકરવાળાની અને કારખાનાવાળાની અવ્યવસ્થા કામદો સમૂહને તેમને સમજાવવામાં મજુરોએકો નિઃસ્વાર્થક પરોપકારનાજ તત્વોનું ઉદ્ઘાટન કરે છે એમ નથી, પણ ન્યાયના તત્વોનું પણ ઘણું. કરીને ઉદ્ઘાટન કરે છે. જમી કરીને એકદમ કામ જાંધ પાડવાથી પહેલાં કમીય કરેલી મજુરી ઉપર કામ કરતા નથી એટલુંજ નહિ, પણ બીજાને કોઈ, પહેલાંની મજુરી ઉપર તે કામ કરવાને તૈયાર થયો હોય તો, તેમને તે કામ લેવું નહિ, એ માટે જોઈએ તે પ્રકારના પ્રયત્ન કરે છે. કોઈ પણ મનુષ્યને પોતાનો મન પ્રમાર કરવા ચારતે અથવા તે પ્રમાણે આચરવું કરવા સાર બીજા મનુષ્યોનાં મન વાળવાનો પૂર્ણ અધિકાર છે, પરંતુ આ અધિકારનો ઉપયોગ કરતાં યોગ્ય માર્ગ જાણવું જોઈએ. તે મનની સલાતાનાં કાન્દો, અને તેમના આચરણથી થનારા કામદા એ સંબંધનું જોઈએ તેટલું વધારેવાર વિવેચન કરીને ભોંકાનાં મન વાળવાં, પરંતુ જાણરી કરરી, અને તેવા પકારની ધમકી દેની, એ ઉક અન્યાયનાં થાય. અબજુ મજુરો એકવાર વિશ્વે એટલે ધમકી ઉપર શોધના નથી. વખત આવે પોતાના હાથનો અને શાઓ પણ ઉપયોગ કરવાને તેઓ આધુનિક શક્તિ જોતા નથી. એવું કરવું એટલે બીજાની સ્વતંત્રતા ખુચી લેવી થાય. આમુક મજુરી લઈને કામ સ્વીકારવું કે નહિ એ કસવવાનો પ્રત્યેક મજુરને પૂર્ણ હક હોવો જોઈએ. સંપ કરનારા મજુરો પોતે આ હકનો ઉપયોગ પૂર્ણપણે કરે છે, પરંતુ બીજાને માત્ર કરવા દેતા નથી. પોતાના કામદાને વાસ્તે મરીજ મજુરને જીવમથી કામ કરવા ન દેવું, એટલે તેમને અને તેમનાં હોકરાં ઉપર જૂખા અથવા અર્ધ જૂખાં ર-

હેરા હેરા એમ થાય

ઉપર કહેના ઉદાહરણમાં અને ખીજા પણ અનેક પ્રસંગે, કૉન્ટ્રાક્ટરોને અથવા કાગખાનાનાગમ્યોને અને, સપ્તમા સામેલ ન રહેનારા લોકોને, નાના પ્રકારના થત કરીને ગમે તે રીતે અટકાવવા, ધણા લોકોએ હડતાગ પાડીને તે હડતાગમાં સામેલ ન થનારા મનુષ્યોને પોતાની સાથે કામ કરવા ન દેવું, અથવા તે કામ કરતો હોય તો ખીજાએ કામ કરવા ન જવું અને આયર્નાડમાંના લોકોને પ્રમાણે રાજકિય હડતાગમાં ને લોકો સામેલ થતા નથી તેમના ઉપર સામાજિક વાતોમાં પણ બહિષ્કાર કરેછે, તે પ્રમાણે કલ્પુ, આવાત ન્યાયની દૃષ્ટિએ પણ અયોગ્ય છે હાલના કાયદા ગમે તેવા હોય, પરંતુ એટલું સ્પષ્ટ દેખાય છે કે, ઘણું પણ એક અથવા અનેક વ્યક્તિએ ભેગા થઈને એકાદા મનુષ્ય સાથે કામ કરવું નહિ અથવા કોઈપણ પ્રકારનો વ્યવહાર કરવો નહિ, એમ ફરાબુ, અને તે પ્રમાણે તેમણે આચરણ કર્યા તો તેમાં કોઈપણ ગેરબ્યાજબી નથી ફક્ત તેમ કરતા તેમણે કોઈપણ રીતે તેને હરકત કરવી જોઈતી નથી, અથવા તેના ઉદ્યોગમાં નિમ્ન આણુવું કામતું નથી એકાદા મનુષ્યનો મત આપણને પસંદ ન હોય તો તેની સાથે કામ કરવું કે નહિ, એ ફરાવાનું એક અથવા અનેક વ્યક્તિને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય હોવું જોઈએ અને એ સ્વાતંત્ર્ય મળવાથી ખીજાનું સ્વાતંત્ર્ય ઓછું થતું નથી એકો કરીને અને તે, એકાને આડીને મળવા વિશે લોકોના મન વાગવામાં, ઘણું કરીને અન્યાય થતો નથી અન્યાય થાય છે તે, સપ્તમીઈઝિસ્ટ વિરુદ્ધ ચાલનારા લોકો ઉપર જીનમ કરવો, અથવા તેમના ઉપર જીનમ થશે એવા પ્રકારની તેમને હિંસાત આપવી, અથવા સપ્તમાના મનુષ્ય નિયમ પ્રમાણે ન ચાલ્યા તો તેમને હડ અથવા શિક્ષા કરવી, મત્તાદિ સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં છે સપ્તમા જીને સામેલ થવું અથવા ન થવું એ

પ્રત્યેક મનુષ્યની ખુશી ઉપર રહેશે તો તેથી કહેવા સરખો ખોટો પરિણામ થનાર નથી. પરંતુ ઉપર ઉપરથી સર્વ મનુષ્યને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય એમ દેખાનું હોય, તોપણ ધરો પ્રસંગે અંદરખાને અન્યાયના ઉપાયોનો ઉપયોગ માય છે. તે તેવો ન થાય તો કેવળ ન્યાયતત્વોથીજ જે કામ થશે તે બચ્ચ છે પછી નિવૃત્ત્યાત્મક પરોપકારના તત્વોનો ઉપયોગ કરવાની આવશ્યકતા રહેનાર નથી.

અમુક્ય લોકોમાં સંપ થયો હોય તો તેમનાં હમેશાંજે અમ-માંદવર્તન દૃષ્ટિએ પડે છે તે ઉપરથી એવું અનુમાન કરવાને દર-કત નથી કે, તે લોકો સ્વાતંત્ર્યના હકનો ઉપયોગ લેવાને યોગ્ય નથી. જે સમાજમાં વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય એજ હોય સમજવામાં આવે છે, અને સમુદાયના જીવનની કસોટીને સંમતિ આપવી, અને જે વિરુદ્ધ હોય તેમનો છાજ કરવો એ શુભ સમજવામાં આવે છે, તે સમાજને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું હોય તોપણ તે દિવસે દિવસે ક્ષય થવાના માર્ગમાં લાગવાનું. જે લોકોને સ્વાતંત્ર્યની બરોબર કલ્પના કરતાં આવડતી નથી તેમને તે અમુક તોપણ તેનું સંરક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય તેમને અજો હોવાનો સંભવ નથી.

બંનેની ખુશીથી થનારા આપ લેના વ્યવહારમાં કદા વિશેષ પ્રકારની આડચણને લીધે, એક પક્ષને બીજા પક્ષના હાપડા લેવાને સવડ મળેલી હોય તો, નિવૃત્ત્યાત્મક પરોપકારના તત્વોનો ઉપયોગ કરવો કયે ઠેકાણે જરૂરનો છે, અને કયે ઠેકાણે ન કયો હોય તો ચાલશે, વગેરે વાતો વિશે અત્યાર સુધી વિચાર થયો. હવે આ નિવૃત્ત્યાત્મક પરોપકારનું આના કરતાં પણ ઉચિત એવું એક સ્વરૂપ છે તેનો વિચાર કરીએ.

પોતાના હાથઘ વાસ્તે બીજાને નુકસાન થયું તોપણ તેની પરવા ન કરનારા એવા લોકોનોજ બરાવો જગતમાં ધરો છે. પોતાના

શાયદાએ ખીજનું ગુંઠસાન ચતુ હોય નો પોતાનો શાયદો ન થયો તોપણ ફિક્ક નહિ એમ કહેનારા કંઈ થોડા હોડા છે. અને વળા થોડા હોડા એવા જડી આવે છે કે, તે સર્વ પ્રકારના વ્યવહારમાં પોતાના હિતની યોગ્ય કાળજી સખીને ખીજના હિતની પણ તેટલીજ કાળજી લેશે. એટલે પોતાની માથે થએલા વ્યવહારમાં કોઈ પણ રીતે તે ફરી પડે નહિ એ રીતે વધારે દક્ષ હોય છે એમ કદાચ કનિષ્ઠ ધાગણ કરનાર સાથે, આલક સાથે, અથવા મિત્ર મારે કંઈ વ્યવહાર થયો હોય તો જો કે તેનું સમાધાન થયું હોય તોપણ પોતાના તરફથી તેને યોગ્ય મોત લો મર્યો નથી એવી તેમની સમજણ થાય તો તેને મોગદનો આપ્યા વગર તે સ્વસ્થ બેસતો નથી. પટેલા વર્ગના હોડાના હાથમાં જોઈ કોઈનાર ન્યાયતત્વોના પણ ઉદ્ભવન થાય છે નિરૂપાત્મક પરોપકારના આ પ્રકરણમાં. કહેલા તત્વો તો તેમના સ્વપ્નામાં પણ આવતા નથી ખીજ વર્ગના લોકો ન્યાય તત્વનું ઉદ્ભવન ન કરતા હેટલાક પ્રસંગે આ પ્રકરણમાંના પરોપકારના તત્વોનો પણ ઉપયોગ કરે છે અને નીજ વર્ગના લોકો દમ્બેશ આ તત્વોનો ઉપયોગ કરીને આવે છે. આ ત્રીજ વર્ગના લોકોના દમ્બવમાં જે મહાત્મ્યના પણ મનુષ્યો પહોંચ્યા હોય, તે સમાજમાં એજ આચમન આચારિક કંઈ જરૂર, અને કંઈ ખીજ પામેથી વાજની કરતા વધારે શાયદો કરી લેવાની ઇચ્છા રાખે નહિ.

આવા પ્રકારના આચરણ હાલના વખતમાં ધનું દુર્ગિય છે અસત સુધરેલા દેશમાં પણ સોએ નવાણું લોકોના આચરણ જોયાં હોય તો, આવા પ્રકારની ઉત્તિ કંઈ પણ વખતે થશે કે નહિ એ વિશે મરો શક રહે છે પરંતુ અસત જગતી સ્થિતિમાંના મનુષ્ય અને સુધરેલા મનુષ્ય એમનામાં ફેર જોયો હોય તો મનુષ્ય સ-

માન્યને એવું ઉત્તર સ્વરૂપ આવવું શક્ય છે એમ લાગે છે. જે સમાજમાંના લોકોને પરસ્પરે ઉતારી મળેલી બાજરી ઉપર નિર્વાહ કરવાની જોગવાઈ હોય, વિના કદરુ જીવન લોકોને સતાવવાની અને જીવનના ખોટાથી ખોતે ગમન માની લેવાની નક્કરી જોડ ન હોય, તે સમાજને કાલાંતરે આવી રિયલિટી પ્રાપ્ત થવી સંભવિત છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

અયોગ્ય મેંબરો ન આપવા માટે આત્મસંયમનની
આવશ્યકતા.

પ્રાજ્ઞના એ પ્રકરણમાં મનુષ્યના જે વ્યવહારોનો વિચાર કર્યો, તેમાં જેવો પૈસાનો અને મૂલ્યવાન પદાર્થોનો સંબંધ હતો, તેવોજ આ પ્રકરણમાં જે વ્યવહારોનો વિચાર કર્યો છે તેમાં પણ છે. મૂલ્યવાન પદાર્થો એટલે આ ઠેકાણે રતો, માણે, વગેરે પદાર્થ સંભળવાના નથી; તો જેમને કંઈ પણ કિંમત છે એવા પદાર્થો સંભળવા જોઈએ. નિવૃત્તાત્મક પરોપકારના જે પ્રકારનો વિચાર આ બાગમાં કરવાનો છે, તે ઉપકારનો પ્રકાર છે, અથવા અપકારનો પ્રકાર છે, એનોજ પ્રથમ દર્શની પશુજાણીને સંશય પડવાનો સંભવ છે. વ્યવહારમાં હમેશાં એવા અનેક પ્રસંગ આવે છે કે, તે વખતે તાત્કાલિક પરિણામ તરફ લક્ષ જઈને કેટલીક વાતો કરવા તરફ મનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. પણ વિચારે દૂરનું પરિણામ દેખાઈ આવ્યું એટલે તેજ વાત કરવી નહિ એમ લાગે છે. કાંઈએ કંઈ માગ્યું હોય તો, અથવા તેણે ન માગતાં તેને કંઈ આપવાની આપણને જુદી યદ

હોય તો, તે ન આપવા સર મન રોકી રાખવાથી, અને નેજા પ્રમાણે એકાદ કામ કરવાને ઇચ્છાએ કલ્પ હોય ત્યારે, અથવા ન કહેતા તે કરવાની બુદ્ધિ થઈ હોય તો, તે ન કરા માફ મન રોકી નાખવાથી, ધણીસાર પરોપકાર બને છે આવા પ્રકારના પરોપકાર વિશે આ પ્રકરણમાં વિચાર કરાશે છે

વિદ્યાત્મક પરોપકારનો આ પ્રકાર એકદમ મનમાં બિનરવા સરખો નથી એટલુંજ નહિ, પણ ઉપર ને મનથી ભોગની રિપરીત સમજ થવાથી ઘણો સબલ છે તેથી ખરીને આ પરોપકાર ભોગના હાથથી રોકે બનતા નથી માત્રા ય રીતે ભોગની અર્થ તરફ એટલી પ્રવૃત્તિ હોય છે કે, માનું કાનદેખર દેવુ હોય તો તે આપવું પણ છેક જીવ ઉપર આવે છે પછી પરોપકાર કરવાને માટે આપણુ શીધો આપવાની બુદ્ધિ તો આરીજ રહી છે આવા ભોગની બત્તી જગતમાં ધણી હોવાને લીધે, એકાદા અનુભવે કરતા આત્મમયમન કરીને, માગવા આવેના મૃદસ્થને નહિ, એવું કલ્પુ તોપણ ને તેજી સ્વાર્થથી લીધેજ કબુ હશે એવી ભોગની મમજ હોવાનો સબલ હોય છે તાત્કાલિક પરિણામ, આ તાત્કાલિક કુખ દુખ એની પેની તરફ સામાન્ય ભોગના વિચાર બધું છકવા નથી કાતાવગ્ના સુખ માટે અથવા કાતાવરના દુખનું નિવારણ કરવા સાથે, તત્કાલિક સુખને રોકવાને તૈયાર થવું એ તેમની કલ્પનાની બહાર જાય છે ધણે પ્રસંગે દયાળુ રણના કૃત કરસા સાર પોતાની સામાજિક મનોવૃત્તિના ધોરણે આપણુ કરવા પડે છે પરંતુ એવા પણ કંઈક પ્રયત્ન હોય છે કે તે વખતે દેખાવમાં દયાળુપણના પગલું વાગતવિક તેવા નથી, એવા કૃતો પોતાના હાથથી ન થતા માટે સામાજિક મનોવૃત્તિને રોકી રાખી પડે છે

આની વાતમાં ધણું દરીને સમાજના અથવા બહુ સમુદાયના હિત તરફ ધ્યાન આપીને, વ્યક્તિના અથવા અલ્પ સમુદાયના ખરા અથવા દાકષિણિક દિલ તરફ દુર્લ્લેહ કરવું પડે છે. આના સ્પષ્ટિકરણ માટે કંઈક ઉદાહરણો લીધાં હોય તો લીકે પડે.

પાંચ સાત રખડેલ લોકોની એક ટોળી કાન દૂટે એવાં વાળાં વગાડે છે, અને તેના તાલ ઉપર ગાંઝા ઘેઝાં ગાણાં ગાતાં રસ્તામાં ફરતી હોય છે, તેમની એકાદ દયાળુ માણસને દયા આવી, અને " ગરીબ બિચારા માણસો ! એમને કંઈ પણ આપવું નેહએ, " એમ કહીને મજવામાં દાઘ ધાસીને એકાદ બેઆની અમર પાવણી કાઢીને તે ટોળીના આગેવાનના દાઘમાં મૂકે છે. આ લોકોનો ધંધો કહીએ તો લોકોને ત્રામ આપીને તેમની પામેથી પૈસા કસાવવાના, અને તક મળી હોય તો મહિલાપણું ને ચોરી કરવાને પાત્ર તે આણું પાણું જોવાના નહિ. આ ગરીબ માણસોને પેટપાટે ધણો ત્રાસ કરેલો પડે છે, એટલેજ તેમના સજીવે આંખ આગળ દેખાતી વાત ઉપર ઉપર જોનારાના લક્ષમાં આવે છે, અને તેમના નિશે તેમના મનમાં દયા ઉપન્ન થાય છે, પરંતુ તેમની હમેશની વનંચુક કયા પ્રકારની હોય છે વગેરે વાનો નિશે ચોકથી કરવી એવું તેમના સ્વ-આમાં પણ આવતું નથી. તે રખડેલ લોકોને પોતે પૈસા આપ્યા તો સારું કહ્યું નહિ એમ તેને કાંઈએ કહ્યું હોય તો ઉત્કું તે કહેનારના ઉપરજ નિર્દયપણાનો દોષ મેકરી.

હવે, આવા પ્રકારની બક્ષિસનું શું પરિણામ થાય છે તે જુઓ. આ વાતને વિચાર કરતાં પ્રથમ તો એ તત્ત્વ ધ્યાનમાં રાખવું નેહએ કે કંઈ મોંઝલો લઈને પૈસા આપવા એ ચોખ્ખું છે. માત્ર ને મોંઝલો મંગલનો તે સુખને આપનારો હોવો નેહએ. સુખો-

તપાદક અથવા દુ ખેતપાદક વાનોની સંખ્યાનું કિંમત થરા હાગે તો સમાજધર્મના બગડી જશે. હમણાં દહેરી નિરવોગી લોકોની ટાળી કાન ફોડનારા વાજા વગાડી ગાંડું ઘેરું ગાય છે, કેટલાક લોકો દહેરો કે, આ લોકોને તેમના વગાડના બદલ અને ગાણા ગાના બદલ મોં-બદલા તરિકે પણ તેમને પૈસા આપના એનો ઉત્તર એટલોજ કે, જો કોઈને આ વગાડનાથી અથવા ગાણા ગાવાથી આનંદ થતો હશે તો તેનો મોંબદલો આપવાને હરકત નથી, પરંતુ તેનાથી આનંદ ન થતા જો દુ ખ અથવા ત્રાસ થતો હોય તો તેને તે બદલે મોંબદલો શાનો આપવાનો? ધણીયાર એવું માન થાય છે કે તે લોકોને કંઈ પણ આપવાનું મનમાં ન હતા, અને “તમને કંઈ મળનાર નથી” એવો જવાબ તેમને વારંવાર મળતા હતા, તેમના એવા કૃત્યને લીધે નાસીને, બેસરમથી તે લોકો નગરો ગ્રામોમાં તેમને કંઈ પણ આપીને આ કંટકટ એકવાર ટાળના માટે ધણા લોકો તેમને કંઈ પણ આપે છે. આથી નાખુ છીની દેણીથી આવા રખડેલ લોકોને જોજન મળે છે, અને નાખુ કામ કરીને પણ જેમને પેટપુર મળતું નથી તે લોકો આ નિરવોગી લોકોની એનગાજી જોઈને તેજ ધધો કરવાને પ્રવૃત્ત થાય.

■ પરંતુ એટલો દૂર પહોંચી વિચાર મેળવે જતો નથી અને ગમે તોપણ તેને મળતું એવું આચમ્બુ પહોંચ મોઝા લોકોના હાથથી જતે છે. આવા પ્રદારના લોકો નાસ આપવા લાગ્યા કે તેમને પોલીસના સિં પાછ તરફથી કાઢી મૂકનારા એમાંજ તે જગતી અને મૂર્ખ લોકોનું અને સમાજનું કષ્ટાણુ છે. આવા લોકોને કંઈ આપ્યું નહિ તો ન આપનારાને અગે દયા માવા કહજ નથી એટલુંજ લોકો દહેરો, પ રતું સિંપાછ આપીને તેમને કાઢી મૂકના મુશ્કેલી મળજ આવી હોય તો, તેમના બેગમથી વગમી રહેવા બાબત કોઈ કંઈ પણ બોલનાર નથી, પણ એવું કરનાર મનુષ્યના નિર્દયપણા-વિશે માત્ર સર્વ લોકો ટીકા

ભાડાની ગાડીમાં બેસીને જવાની જરૂર પડે છે. તે વખતે મોઝાચો-
મ વિચાર કરીને ચાલનારા લોકોને અવિચાર નું આદર્શ દેાડી રાખ-
વાના પ્રયત્ન, અને તેમ દર્શાવી થનારે ત્રાસ સોમવાના પ્રયત્ન પ્રુક
જ આવે છે.

ગાડીભાડાનો જ કાયદાએ દેનવરો અથવા ગાડીનાઓમાં અ-
ડસાયડરીએ તે આપે આપ મુકર થવા દેશે આ પ્રશ્નો આ ઠે-
કાએ વિચાર કરવાની જરૂર નથી જે દર દરો તે લેખની માહિતી
સાર પ્રસિદ્ધ માન થાય તો મક ગાડીઓની સંખ્યા, તેનો ઉપયોગ
કરીને લેનારા લોકોની સંખ્યા, ગાડીવાનોના તથા ગાડીના માલિકોના
થનારા કાયદા છતાં વતોના ધેરો મહા પશુ ઠેકાણાની વ્યવસ્થા
આપોઆપ ઠરે છે કારમના હસવેલા દર પ્રમાણે વ્યવહાર આદર્યો
નહિ તો તે જરૂરીના પ્રમાણથી ગાડીનો ઉપયોગ ક તા પહેલા બાકુ
કરાવીને થાય છે મ તુ કાષ્ટકાષ્ટાર એવુ થાય છે કે, એકદો ગાડી-
વાળો “રિવાજ મુજબ આપને” અથવા “તમારી મરજીમા આવે
તે આપને” એવો મોઘમ કાર કરે છે, અને પછી ગાડી ઠેકાણુ
ઉપર આવી એટલે તેને સિન્ગતા પ્રમાણે બકુ આપ્યુ તોપણ અધિક
માગવા લાગે છે કાષ્ટકાષ્ટાર ગાડીવાળો પહેલાથી કણુવ કંઈ બાકુ
આપ્યુ તોપણ વધારે માગવા લાગે છે ગાડીનો ઉપયોગ કરનારો મ-
નુષ્ય ઓક વેળા તે ઠેકાણે આપ્યો હોય, અને તેજ બાકુ તેણે
અનેક વખતે આપેલુ હોય તોપણ તે ગાડીવાળો સાબાલો નથી
સિન્ગતા પ્રમાણે પૈમા તેના અમ ઉપર ફેડી દીધા અને ગાડીમા
બેગનારો મનુષ્ય ધરમા પેચી અમે તોપણ તે રસ્તા ઉપરજ ગાડી
ઉભી કરી રાખે છે, અી જૂમ પાડીને મોઝે મોઝે અવાજે “હુ શરિ-
યાદ કરી પૈમા લઇશ” એવી ધમખી પણ દે છે શે તમાનો છે તે
જેના સાર રસ્તા ઉપર ચારે બાજુએ લોક લેગા થાય છે અને તે-

જોઈએ ? તે પણ અધિક પૈસા આપીને છૂગે. યશો એ પૈસો મેળ
 વડાની ફીક સુક્તિ છે એમ જોઈને પુષ્કળ ગાળાના તેમ કરવા
 લાગશે, અને તેમને કાયદો પણ ધણેજ યશો અર્થશાસ્ત્રના નિયમ
 આપણને ગમે. અથવા ન ગમે, તે સૃષ્ટિશાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણેજ
 ધણા સખત છે. ગાળાનાના ધધામા સાત પૈસા મળે છે એવી ભે
 ઠાની સમજ થએલી ધણા ભોમ એ ધધો કરવાને પ્રવૃત્ત થશે. ધ
 છાજ નખડે ન ભે મને આ ધધો ગમે છે તે રજાડેલ ભોમનો હમેશા
 સુકાગ દોષ છે. બીજા ધધામા જેને સારી પ્રાપ્તિ થતી નથી એ
 પણ ફટલાક ભોમ કટાગી પોતાનો ધધો છોડીને એ ધધામાં પે
 સરો હવ, ગાળીનો ઉપયોગ પૂર્વના જોટલોજ કાયમ રહેશે, એમ ધ
 રીએ તોપણ ગાળી વાળાની વધીરી સખ્યા ઉપર શો પરિણામ થશે
 તે જુઓ. વાસ્તવિક જોતા બાકીનો દર વધારો લીધે ભોમ ગાળી
 એનો કવચિતજ ઉપયોગ કરને તથાપિ પડેનાના જોટલોજ કાયમ ધા
 રીએ તોપણ તે પડેના કમ્તા અધિક ગાળીઓમાં વિભાગ થવાને
 લીધે દરેક ગાળીને પડેના કમ્તા કમી કામ મળશે પરંતુ પ્રત્યેક એ
 પનુ બાકુ પડેના કરતા થોડુંક વધારે ટોચને લીધે એકદમ પ્રત્યેક
 ગાળીનું ઉત્પન્ન આરજમા પડેના કરતા કમ્તક વધારે યશો પ તુ તે
 હળવે હળવે ઓછું થતું જશે, અને છેવટે એટલું ઓછું થશે કે,
 એ ધધામા નવા ભોમ પેસશે નહિ, આ છેવટે જનમતા જનમતા
 આ ધધાથી પ્રત્યેક ગાળીનાગને પડેના જોટલી પ્રાપ્તિ થતી હતી તે
 પડીજ યશો પડેના કરતા ગાળીઓની સખ્યા માન હવે વધી, આ
 તે કિમત પણ વધી કામજુ નવીન ગાળીઓ લેવાની ગાળીઓના
 માલિકોને ઉચ્ચકતા દોષ છે, એ જનમતાની સાથેજ ગાળીના કારખાના
 વાળા વાસ્તવિક રીતે તેની કિમત વધારશે એટલે ગાળીના બાકા
 થી અધિક મળેલા પૈસા ફટલાક ગાળીના ધણીઓને, અને ફટલાક

ગાડીના કારખાના વાળાને એમ વેંચાઈ જશે. ચિવાય જે કામ પ-
 દેશાંતી ગાડીઓથી, ઘોડાથી, અને ગાંડીવાળાઓથી થતું હતું તેના ક-
 રતાં ઓછું, અથવા વધારે ધારીએ તો તેટલુંજ કામ થવાને હવે વ-
 ધારે ગાડીઓ, વધારે ઘોડા અને વધારે માણસો કામે લાગે છે. એ-
 ટલે અધિક ગાડી, ઘોડા અને માણસો, એમને ખાટે ખર્ચ કરેલા પૈ-
 સાનો દૂરુપયોગ થાય છે. જરૂર કરતાં વધારે બડોળ ગાડી ઘોડામાં
 ગ્રામી મૂકવું એ દેશને નુકસાનજ છે. એટલાથીજ બસ થતું નથી
 જે સોફો શ્રીમત હોય છે તેમને બાકું વધ્યું હોય તો ઘણી અડચ-
 ણ પડવાનો સંભવ નથી. પરંતુ મધ્યમ પ્રતિના લોડોડિપર એનો
 વધારે પરિણામ થવાનો સંભવ છે. પહેલાંનો દર કાયમ રહ્યાથી જે-
 ટલી ચાર ગાડીઓનો ઉપયોગ તેમના તરફથી થશે તેટલીવાર દર વ-
 ધ્યા પછી થવાનો નથી એટલે કેટલેક પ્રસંગે શ્રમ સહન થઈ શકે
 નહિ, તોપણ, અને કામની ઉતાવળ હોય તોપણ પૈસાની તાણુને
 લીધે ઘણા સોફોથી ગાડીઓનો ઉપયોગ થઈ શકવાનો નહિ આ ઉ-
 પરથી એવું દેખાઈ આવશે કે, પહેલા કરતાં વધારે પૈસા ખર્ચ થ-
 ઈને સુખ માત્ર પહેલાં કરતાં કમી થયું.

હવે, એકાદાએ વાજાની કરતાં વધારે માગણી કરી હોય તેને
 સ્પષ્ટ “ ના ” કહેતાં દરના પરિણામના એટલા સર્વ વિચાર તેવું ‘ક-
 હેનારાના મગજમાં આવે છે, અથવા આવવા જોઈએ એમ કહેવું ન-
 થી. તેજ પ્રમાણે એકાદા મનુષ્યે એવી માગણી પ્રમાણે વધારે પૈસા
 આપ્યા કે તરતજ ઉપરનાં સર્વ પરિણામ બની આવેછે એમ પણ
 નથી. ઉપરના વિવેચનનો હેતુ એટલોજ દર્શાવવાનો છે કે આ
 વ્યવહાર જો કે છેક ક્ષુદ્ધક દેખાય છે તોપણ તેનાં પરિણામ અ-
 તિશય મુંચવાડાનાં અને ઘણાં દુર સુધી જઈ પહોંચનારાં છે.

વળી એક એવાજ પ્રકારનું ઉદાહરણ લઈએ; મોટા મોટા સ-

હેરમાના ધીનત લોગો માટે જે બન્ધ બોજનશ્રુતિ છે તેમાના આક
 રેની કિરાત તી કલ્પના માહિત ન હોય એમ મનુષ્યથી થઇ શકવાની
 નથી મોગ મોટા સામત લોકો એમ બોજન શ્રુતિમા જ્યેષ્ઠ એટલે
 આ આકરો તેમના શબ્દ કિરાતમા તૈયાર રહે છે અને તે જ્યાં
 નીમ્ના એમને તેમની પાસે જલ્દિત માગે છે ધીનત લોગો ત્રાણ
 નાણાં ઉપરોગ કામની હમેશા શ મજ લગે છે કાલુ પોતે રી
 માત છે, એ સર્વ સમજે એવી તેમની ઇચ્છા હોય છે રૂપાના પત્થરથી
 નાણા આપના એ મનુ પોતની ચોખ્ખાઈ દર્શાવે આપણને છે
 એમ તેમને લગે છે ત્યારે રૂપાનું મોટું નાણું અથવા મેનાનું એ
 કાંઈ નાનું નાણું જે હાથમા આવે તે આપીને સાહેબની રસારી રવા
 ના થાય છે! અથા બોજનશ્રુતિમાના એકાદ આશ્રી આની કિરાત
 તી જગા ખાની થાય તો ઓક લોગ ત્યા પ્રાપ્તિના પ્રમાણમાં એકો
 પગાર લઈને અથવા વિપ્રુન પગાર ન રેતા આકરી દરવાનું કમુલ
 કરે છે અથવા પત્ની પણ કંઈ રૂબ બોજનશ્રુતિમા માલિકને આ
 પીને ગમે તે રીતે તે જગા મુગસ વિષે ચલત રહે છે આ વાતનું
 પણ પરિણામ માલિકાના પૂરેકા કિરાતથી સમજાવ થાય છે એ
 ટલે તે આકરી મેળવવાને ગોટલા પૈસા બરસ પડે છે કે જાખરે તે
 ધધાગા બીજા ધધા રૂતા વધારે પ્રાપ્તિ રહેવા પામતી નથી

આ ઉદદરથી કૃપ થી એવું સ્પષ્ટ લગમા આવવા સરખું છે
 કે જ્યારે એકાદ ધધામાના મનુષ્યો થએલી આશ્રીના ચોખ્ખ મો
 બદના કરતા વધારે પૈસા કે છ પણ પ્રમાણ સ્વરૂપે આપવામા આ
 વે છે તે વખતે અર્થશાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે વધારે લોગ તે ધ
 ધો કરવાનો ઇચ્છે છે, અને ફરીને પ્રાપ્તિનું માપ પૂર્વ મિથિતિમા આવે
 ત્યા સુધી ચક્રસાચક્રી ચાલતી રહે છે એમ થતા ધર્મવાર પૈસાઓ
 અને શ્રમનો દૂરપરોગ થાય છે આ વાત ધ્યાનમા રાખી, કાલુક

શુભ માટે દાગના ચોર્મ મોંગડા દરતાં વધારે કાઢીને ન દેવા માટે મનને રોકવું એ નિઠલાત્મક પરોપકારદષ્ટિએ પ્રત્યેકનું કર્તવ્ય છે.

હમેશાં રેલવેના રોચન ઉપર દબાયે લોકો દેખીનું ઔદયર્પન અથવા પરોપકારનું પરંતુ વાસ્તવિક ભોજનના નુકસાનનું હામ કરે છે. એ હામ એટલે રોચનમાસ્ટર, ગાર્ડ, સિંચાઈ અને દબાસ એ લોકોને બદ્ધિસ આપવી એ છે કાઢવણ સંસ્થાની શરૂઆતમાં સર્વ વ્યવહાર પ્રમાણિકપણાએ ગણાવે એવી તેમના ઉપાદેશની ધમ્મ હોય છે, અને તે દષ્ટિએ જૂઠાં જૂઠાં કામો જૂઠા જૂઠા મનુષ્યો ઉપર મોંઘી ઘીંધેલાં હોય છે. એ કામો દરતાં એ તેમનાં કર્તવ્ય હોઈને તેમને બદલે તેમને ને સરથા તમચી પગાર મળેલો હોય છે, માટે જીવન મનુષ્યે તેમને જૂદો મોળદલો આપવાની કંઈ જરૂર હોતી નથી. પરંતુ મનુષ્યના એકત્રોદાપણાને લીધે સગાડીને આવકાશ મળીને સાત્રય રજાતના પ્રકાર શરૂ થાય છે. દબાઈમાં પડેલરહેલી આગગાડીની શરૂઆત થઈ તે વખતે ઘણાં વર્ષ સુધી આગગાડીમાં મુસાફરી કરનારા લોકો પાંચેથી પૈસા ન લેવા માટે, સમીના નિયમ દતા, અને તે તોડનારને સખત સિદ્ધા કરવામાં આવતી. પરંતુ ત્યાપણ આ સખતાઈ નહિ જેવી થઈને, રેલવેના નોકરોમાં પૈસા ખાત્રનો વહીવટ થલે અસે ચાલે છે. આ પ્રધાન ચોતરફ એટલો પ્રસરેલો છે કે, તેવું કરવું એજ સ્વાભાવિક અને ન કરવું એ રીતિ વિરુદ્ધ એમ લોકોને લાગવા માંડ્યું છે એમ વર્તવું નહિ એવો નિયમ કરનારને ધારી વખત અગ્યણ સોસપી પડે છે. કારણ જે લોકો પૈસા આપસે તેમનું હામ પ્રથમ કરવું, અને ન આપનારનું પડીથી કરવું, અથવા વખત નથી એમ દલીલે કરું નહિ, એવી આગગાડી ઉપરના નોકરોની સાધારણ રીતજ પડી ગયેલી છે.

આ પ્રકાર એકપેટાપણાથી ઉત્પન્ન થઈને તેને લીધે અનેક ધાતક પરિણામ બને છે, એ પ્રજ્ઞા યોગ્ય લોકોના લક્ષમાં આવતું દ્રશ્ય. આ દુષ્ટ ચાલથી ચનારા કેટલાક પરિણામનો વિચાર કરીએ.

રેલવે કંપનીના ભાડનો દર એવી સમજુતીથી દગવવામાં આવે છે કે, નિયમિત બાહ્ય આપ્યું એટલે પ્રવાસ કરનારા મનુષ્યોને તેમના સામાન સહિત એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે પહોંચાડવાની, અને વર્ગ પ્રમાણે તેમની કંઈક વ્યવસ્થા કરી આપવાની જવાબદારી કંપની ઉપર રહે છે ઉપરના વર્ગમાંના ઉતાડનો સામાન રેલેશન ઉપરથી ઉચકીને આગમ્યગીના ડગમાં મૂકવો અને મુકરર કરેલે યથે પહોંચ્યા પછી તે ડગમાંથી કઢાડીને રેલેશન ઉપર લાવવો, એ વ્યવસ્થા કંપનીએ કરી મૂકેલી હોય છે. એ કામ કરવાને વારતે પોસ્ટર કે હાથ લોકો ચાકરીમાં રાખેલા હોય છે. ઉપરના વર્ગમાંના પ્રવાસ કરનારા સર્વ લોકોના આ કામ તેમણે કરવા જોઈએ, અને તેમના ઉપર સર્વનો સરખો હક છે. એક ઉતાડ તરફ જ આ લોકોએ વધારે લક્ષ આપ્યું, એટલે સ્વભાવિક બીજા ઉતાડ તરફ દુર્લક્ષ થાય પ્રારબંભ આગળ આઠ આનાની જોને પરવા નથી એવા લોકો આ ચાકરી પાસેથી પોતાનું કામ વિશેષ કાળજી પૂર્વક કરાવવું અથવા પ્રથમ ઠંઠવવું તે માટે તેમને ધના પૈમા આવે છે આને લીધે તે લોકોના કામ તરફ વાજબી કરતાં વધારે વખત શુભાવીને જે લોકોને તેમની વિશેષ જરૂર હોય છે, તેમને તેમનો ઉપયોગ થતો નથી. આવી રીતે પૈસા આપનારનો હેતુ જો કે પોતાનો કાંઈક થવો એટલે જ હોય છે, તોપણ તેને લીધે બીજાને ટોટા થવા વગર રહેતો નથી પૈમા લીધા સિવાય મનથી કામ કરવું નહિ એવી તેમને ટેવ પડે છે, અને જોમને શક્તિ હોય તે લોકો પૈસા આપીને પોતાના કામો કરી લે છે. એકાદ પહેલા વર્ગનો શ્રીમંત જોવો ઉ-

તારૂં દેખે છે કે, તેમનાથી પોતાને ધણી પ્રાપ્તિ થશે એવા વિચાર મન-
માં આણીને દમાલ સોડો તેની આસપાસ બેગા થાય છે અને
છત્રી, પોટલી, પેડીઓ, પાકીટો વગેરે તેનો સામાન વ્યવસ્થાથી ડ-
બામાં મોડવવામાં તેમનો વખત જાય છે. અહીં એકદો મધ્યમ
સ્થિતિનો મનુષ્ય દાયમાં બારે પાકીટ સમૂહને જોઈ દોષ તોપણ તેને
કોઈ મદદ કરવા નથી; કારણ તેની ખાતેખાી કંઈ પ્રાપ્તિ થવાનો
સંભવ દોનો નથી. કેટલીક બીયારી બાદડીઓ તો માથે હોદરાં અ-
ને સામાન ટોચને લંબે, હવે માડી લીધા ચિચય નીકળી જશે
કે શું એ બીકથી છેક મનરુદ્ધિ જાય છે. પોતાને પણ મોટા સોડો ત-
રફથી પૈસા મળવાની આશાએ ગુલાબેલા દમાલ તેમના તરફ
સક્ત આપવા નથી. આમ પ્રકારે દમાલોને પૈસા આપવા એ
તેમના ઉપર ઉપકારજ કરવો એમ શ્રીમતને લાગે છે, પરંતુ બીજા
સોડો ઉપર તે અપકાર થાય છે.

આ કરતાં પણ અનિષ્ટ પરિણામ ઉપજતા પ્રકારથી કોઈ કોઈ
વાર બની આવે છે. જે ઉગાર તરફથી કંઈ મળવાનો સંભવ નથી તે-
મને પણ ઉચટે ચોગ્ય ઠેકાણે લઈને બેસાડવા પડે છે, અને તેમનો
સામાન ઉપર અડાવવા માટે થોડી ધણી મદદ કરવી પડે છે.
એ સર્વ થાય સાં યુધી ગાડીને રોકવી પડે છે. શ્રીમત સોડો તરફ
વાળી કરતાં વધારે સક્ત આપવામાં જે વખત જાય છે તે વખ-
તમાં બીજા સોડોનાં પણ કામ થવા સરખાં હોય છે. પરંતુ દમાલની
પૈસાની લાલચે વધારે વખત ગયો તેથી ગાડીને વાર થાય છે. મોટાં
મોટાં રોડોનો ઉપર બહુીયાર એકું થયેકું અનેક જણના જોવામાં
આવ્યું હશે. ઠેકાણે ઠેકાણે થોડી થોડી વાર થઈ તોપણ દૂર દૂરના
પ્રવાસીઓને કોઈ કોઈવાર નીમેલા વખતથી કેટલાએક કલાક
વાર લાગે છે અને તેથી બહુીયાર તેમની ગેરસોઈ થાય છે. જે

પ્રકારની મદદ મળવા સારૂ પ્રત્યેક ટીકીટ વેચાતી લેતાં પૈસા આપ્યા હોય છે, તે પ્રકારની મદદ કેટલાકને નેમના બાગ ઠગનાં વધારે મળેલી તેથી સર્વોચ્ચ તોળે પતિબાગ બે મનવો પડે છે એટલે થીજ સર્વ જમ થનું નથી આમગાડીના સજથે જે અનેક અકાગત થાય છે, તેમાનાં ધણાએક અનિયમિતપણાને લીધે બની આવે છે. જે દાને જે ઠેકાણે પ્રત્યેક ગામી આવડી જોઈએ તે દાને તે ઠેકાણે અન્યથાથી ગામીને અપદાયનો સંભાર નથી.

ખીજાં પણ આનુરનિક અનિષ્ટ પતિબાગ આ પ્રકારથી બને છે દુખાયોને લાગ આપવાના રીકાજથી દગલે દગલે ગાડં લોકોને લાગ આપવાનો વડીલ શરૂ થાય છે, અને તેથી કેટલાક એરકામદ થાય ■ ગાડંને રૂપિયો, બે રૂપિયા આપ્યા એટલે તે દમ માનસને બેસાડાનું ખાનુ (કપ ટેમેન્ટ) બેચાર માણુમને દવાલે કરી તેને તાણુ અડકારી રાખે છે આને લીધે જીજો ઠેકાણે ધણી બીડ થાય છે આ કુચી દીધેલા ખાનામા જે બે ત્રણ આસામી બેડેલા હોય છે તે પોતાનો સામાન ઓળખ પસારી રાખે છે અને જનાર આવનારને ત્યાં જીજા માણુમે બેડેલા હોય અથવા બહાર ગયેલા હોય એમ લાગે એરી તજવીજ કરે છે, અને તેમને પ્રત્યક્ષ પૂછીએ તોપણ તેવુંજ કહે છે એકાદો મનુષ્ય પકો હોય તો ને જીજા કામા ગાડં ધધેલી હોવાથી એટલે ફરીથી આ ખાની ખાનામા આવે છે. ત્યાં ખરેખર વધારે માણુનો બેડેલા છે કે શું એનો પૂરો તપાસ કરીને ગાડંને તે ખનું ઉતારાની રજૂર પડે છે પરંતુ ગાડંને જ્યારે વિશેષ સદ્દતણુ બતાવે ત્યારેજ તે નરમ પડે છે, સાધારણ મનુષ્યને તે દાદ આપતો નથી જે મુખને વગે સર્વ ઉતારાએ સરખા પૈસા આપેના હોય છે તે સુખો કર્મ અથ કેટલાકની પાસેથી લેઈને તે જીજા આપવાને તૈયાર થઈ પોતાનો શયદો કરી લેવાને કપનીના

પગારી ગોકરો કેવા તૈયાર થાય છે, એ પહેલાં આપેલા પોર્ટર (દ-
ખલો) ને ને દાકમમાં આપેલા ગાંડનાં ઉદાહરણો ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે
ભાગમાં આપવા સરખું છે. વળી એક દાખલને માટે ગાંડને ઘણીયાર
લાંચ અદાવામાં આવે છે. સુધરેલા મનુષ્યોનું સારું દાખમાં જેટલું
શુદ્ધિકરણ દેખાઈ આવે છે તેટલુંજ કાષ્ટકેષ્ટયાર નાશ દાખમાં
પણ દેખાઈ આવે છે. કેટલીક રેલવે કંપનીની ગાડીઓમાં સર્વ દખા-
માં તંજાક પીણી પરવાનગી હોતી નથી. જીંદી પીણાને વાગે છ-
લાયકો બાગ રાખા મૂકેલો હોય છે, અને તે ઉપર “જીંદી પીણા વા-
સ્તો” એવું પાટીયું મારેલું હોય છે જે દખામાં જીંદી પીણાની પરવા-
નગી નથી હોતી તેમાં બેસાને જીંદી પીણા માટે કેટલાક સેકા ગા-
ંડને લાંચ આવે છે. આ લાંચ કેવાવા પ્રકારમાં કેટલેક ઠેકાણે
એટલો સુધારો થયેલો છે કે, “જીંદી પીણા વાસ્તો” એવા અક્ષરથી
હાથેથી ચીડીઓ ગાંડે લોકોના મનમાં તૈયાર હોય છે, અને જે
સેકા લાંચ આવે છે તેમના દખાના ખાતામાં તે ચોટાડી દે છે. આ
વાતનો પરિણામ કેટલેક ઠેકાણે એવા થયો છે કે ગાડીના સર્વ દખા-
માં તંજાકુના ધુમાડાની એક પ્રકારની દુર્ગંધ છટે છે.

પહેલું નો સ્વાર્થ માટે કેટલાક ઉદાહરણોએ પોર્ટર (દખાલો) ને
લાંચ આપવાનો જે શરૂઆત કરી તેનાથી થનારા પરિણામનાં કષ્ટક
ઉદાહરણ ઉપર આપેલાં છે. આ પ્રકારથી કેટલેક પ્રસંગે સામાન જો-
વાય છે. અને વિત્ત તથા જીવનો પણ નાશ થાય છે સમાજનું પરિ-
ણામે દિવ રા.માં છે એ જોવાખીને તે અધિક માત્ર, તાત્કાલિક પ-
રિણામ તરફ લક્ષ્ય નહીને કુલપન થયેલા મનોવિકાસને લીધે જે દિવા કરવા
તરફ મનનો પ્રવૃત્તિ થઈ દગે તે ન કરવા માટે મનનું સંયમન કરવું,
અને પ્રસંગે નેને માટે લોકોના હોયને અથવા દોષને પણ પાત્ર થવું,
એ નિરુત્સાહક પરોપકારનાં તત્ત્વો છે.

વળી એક આ ચોખ્ખા મોઝદનાનો પ્રકાર ધણીવાર બની આવે છે, તે બધ કચ્છા વિશે પ્રયત્ન કરવો ઘણો જરૂરનો છે પોતાના ગરીબ ચાકર માણુમેને વંચા એક બે વાગ કંઈ વિશેષ મહિસ આપવાનો માત્ર આપણા લોભમાં છે, અને તે બક્ષિમને આપણે બોણી કહીએ છીએ ધમામ ધતનારથી ચાકરી કન્નાડ લોભકેપર ખુલ થઈને કોઈ મોઝવાર બક્ષિસ આપવી એ સાર છે, પરંતુ આ રીત જનુ પરિણામ મને એવો ચાકર હોય તોપણ તેને બોણી આપીને જોઈએ એમ થાય છે આ મળથી વધારે મોઝાટ કરવાની જરૂર નથી, કાચુ બોણી આપનારાનો અને લેનારાનો નિદાન હમેશ નો સબંધ હોય છે પરંતુ ચાકર માણુમેનું અનુકૂળ કરીને, જેમની સાથે આપણો વધારે સબંધ નથી એવા લોભ પણ બોણી માગના આવે છે, અને “ નહિ ” કરેનું જીવ ઉપર આવે તેથી તેને કંઈપણ આપીને લોભ તેની બચાવવા કરે છે એવી રીતે આ પ્રકાર ઘણો વધે છે એમદો મનુષ્ય જો કોઈ મોટા કામદારને મળવાને ગયો એટલે તેના સિપાઈ આ માણુસ પામે બોણી માગના આવે છે કામગીર વટેચનાગ મોઝના સિપાઈઓ, રેલવેની બેગીઓ પગેચાડનાર હમાન, અને તાર આશીસના તાર પટેચાડના મનુષ્ય વખતે વખતે ત્રાસ આપીને બોણી લીધા વગર રહેતા નથી એ લોકોને પોતપોતાના કામ કરવા બદલ સારો પગાર મળે છે, અને તેમને વિશેષ બક્ષિસ આપના સરખો તેમનો અને લોભનો સબંધ હોતો નથી ઘણા લોકો આ બક્ષિસ મનથી આપતા નથી, પરંતુ તે આપી નહિ તો પોતાની દુનકાઈ દેખાશે અને તેમને ખોટું લાગશે તેથી મોટી નાખુશીથી આપે છે આ બક્ષિસ સળથી મોટા અધિકારીઓના સિપાઈ તે અધિકારીના હાથ નીચેના છેક નના નોકર સરખાને અનિશય ત્રાસ આપે છે કોઈ કોઈવાર તો બોણી માગનાર સિપાઈ બોણી

આપનારા કરકુન કરતાં થીમંત હોય છે. આ પ્રકાર બધા કરવા માટે જે વખતે એવો કાર્ધ મનુષ્ય બોલેા માગવા આવે તે વખતે તેને સખા સખથી નિરોધ કરીને, તે વિને પ્રતિકૂળ દીક્ષા થાય તોપણ આપને સહન કરવી જોઇએ.

ઉપરનાં સર્વ ઉદાહરણો ઉપરથી એવું અનુમાન કરાશે કે, જે વખતે ઉભવ પક્ષમાં સ્પષ્ટ કરાર હોય છે તે વખતે યનારી આપ ભે થાય તેટલી તે કરારને અનુસરીને કરવા તરફ લક્ષ આપવું, અને જે વખતે તેવો સ્પષ્ટ કરાર ન હોય તે વખતે સ્પષ્ટ કરાર કરાવવાનો હોય તો તે જે પ્રકારનો થયો હોય તે પ્રકારનો કાર્પનિક કચર મનમાં આણીને, આપ ભેનો વ્યવહાર જોટલો તેને અનુસરીને થાય તેટલો કરવો, આ વાગથી સમાજનું દિન છે.

સહિમાં આરે તરફ ઉત્ક્રાંતિ યની જાય છે; તેમાં અસ્પષ્ટપણાથી સ્પષ્ટપણા તરફ અથવા અમર્યાદપણાથી મર્યાદપણા તરફ ગતિ ચાલેલી હોય છે. આ મુલ્ય મનુષ્યગતિના સુસંસ્થમાં દેખાઇ આવે છે. જેમ જેમ મનુષ્ય સુધરતો જાય છે તેમ તેમ તેના વ્યવહારમાં અધિ-કાઅધિક નિયમિતપણું આવે છે, મનુષ્યની પ્રાથમિક સ્થિતિમાં પગાર અથવા મજૂરી, સ્પષ્ટ કરાર અને પદાધોની નિયમિત કિમત એ વાતની કલ્પના પણ આવવાનો સંભવ નથી. તે વેગાની સ્થિતિ જોતાં પ્રજાઓએ દુર્બળ પાસેથી જાણસહથી જોઇએ તે કામ કરી લેવું, અને જોઇએ તો તેને કંઈ જાણસ આપવી; દુર્બળોએ પ્રજા પાસેથી કામ કાઢી લેવું હોય તો તેમજો તેમની પ્રશામત કરી કોઈ પણ રીતે તેમને રાજી કરી પોતાનું કામ સાધી લેવું. જાણીદારને ત્યાં તેના કનિષ્ઠ પારણ કરવારે વર્ષમાં કેટલાક દિવસ વેઠ કરવી; એટલે તેની પાસે ફાકટ કામ કરાવવું અને જાણીદારે તેને કંઈ જાણસ આપવી, એવો રીવાજ અવાપિ

કાંકણુમા ચાતે છે એ ચાપ પૂર્વે જન્મરૂઢી કામ કુમી સેવાની જે સામાન્ય રીતિ હતી તેનેજ જતાવનારો છે. મનુષ્યના ધણાખરા વ્યવહારનો હેતુ એક પ્રકારનાં સુખ જીલ્લને આપવા અને તે પ્રકારના સુખનો તેની પામેથી મોનદત્તો લેવો, આ હેતુ છે આ સુખનો અદત્તો બદત્તો માણુમોની જગતી સ્થિતિમા ધણો અન્યવચ્ચિત્ત હનો, તેને વ્યવસ્થિત રવગ્રપ આપીને કઈ નિયમના પ્રબંધમા આણુતુ એ સુધારાનું એક અગ છે રપદ અથવા મુખ્ય કગરનું પોતે ઉત્તરધન કરતુ, અથવા જીલ્લને તેતુ કરવાને પ્રટત કરતુ, એટલે સુધારાથી દૂર બ્રમથુ કરતુ થાય આ સમાજની અવનતિનો માર્ગ દાળનાવિરો યત્ન કરવો જોઇએ

યોગ્ય મોનદલા કરના વધારે દેણુગી આપ્યા સિવાય મનુષ્યનો વ્યવહાર સરળ રીતે ચાવવાને હરકત આવવાની નથી રેવવેની શર-આન થયા પછી કેટલાક વર્ષ સુધી સર્વ વ્યવહાર સરળ રીતે ચાવતો હતો, અને પોતાના કામો કરી સેવા સાર ઉતાર લોમ કપનીના ચાકરોને દેણુગી આપતા નહતા બેજનચૂદમાના ચાકર લોકો પછુ પ્રારબમા પોતાના કામ પોતાના પગામ્માજ સતુદ ગીને કરતા હતા. પરતુ કંઇક કારણથી એકવાર લગાડીનો પ્રકાર શર થયો એટલે તે ચારે તરફ પ્રસરે છે એના ધાતકી પ્રકાર બધે કરી પોતાના કામો માધી સેવા માટે યત્ન કરવો જોઇએ જે લોકોને અયોગ્ય મોનદલો આપવાનો તેમને અજે પ્રમાણિકપણુ હોય તો, તે લોકો પછુ કાંઇ-કાંઇવાર આવી દેણુગીનો સ્વીકાર કરતા નથી એમ જણાય છે એકવાર એક ગરીબ બાઇએ ખુદ રપેન્સર સાહેબનું કઈ કામ કર્યું, સારે તે કામ બદલે તેણે જે મજુરી માગી તે ઘણી યોડી છે એમ તેને લાગી ને તેને અધિક પેમા આપવા માંડ્યા પરતુ પોતાની યોગ્ય મજુરી લેઇને બાકીના પેમા તેણે ખાડા આપ્યા તેથી આ

પ્રકરણમાં કહેલા અયોગ મેંજદલાને કેટલોક પ્રકાર અંધ કરવાને ઉત્તમપણ તરફથી પણ મદદ થવાનો સંભવ છે.

ધર્મી અને આકર એમના સંબંધને અનુગ્રહીને નિવૃત્તાત્મક પ-રોપકારની દૃષ્ટિથી એક કૌંત્ર્ય કલ્પન થાય છે, ને એ કે, ઉભયતાની મધ્યે કરાર કરતી વખતે આકરને પોતાનો પગાર કમી છે એમ લાગતું કામનું નથી. અનિયમિત દેખુમી બંધ કરી તો પોતાને નુકસાન થશે એમ આકરને લાગશે, પણ એ નુકસાન કાળાંતરે નિયમિત પગારમાં તપાસ થઈને પૂરું થશે.

પ્રકરણ ૪ થું

પોતાના ઉત્કર્ષની મર્યાદા.

પૈમા અથવા જેની ક્રિયા પૈમાથી થાય એવા મૂર્ત અથવા અમૂર્ત પદાર્થની આપ લે સાથે જેનો સંબંધ છે એવા નિવૃત્તાત્મક પરોપકારનો પગેલાં ત્રણ પ્રકરણમાં વિચાર થયો. હવે મનુષ્યોના અન્યોન્ય વ્યવહારથી તેમને જે સ્વાભાવિક રીતે હામદો થાય છે, અથવા તેમના મનને સમાધાન અથવા મુખ થાય છે, તેનો વિચાર આગળના ત્રણ પ્રકરણમાં કરવાનો છે. પૈમાનો અથવા મૂલ્યવાન પદાર્થોની આપ લેનો જેમાં સંબંધ નથી એવા મનુષ્યોના વ્યવહાર પણ પરોપકાર ભુદિથી આજ્ઞા દોષ તો સમાજમાંની વધારે વ્યક્તિને મુખ થઈને સમાજનું કલ્યાણ થાય છે, પણ તેજ હેઠે સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ આજ્ઞા દોષ તો એકના મુખ વારને બીજાને દુઃખ થઈને સમાજનું આકલ્યાણ થાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને, પોતાના વ્યવહાર બીજાના હામદાના, સમાધાનના, અથવા મુખના આડે ન આવે એવી

રીતે મનનું સ્વમન કરાવને કહેવું એ નિવૃત્ત્યાત્મક પરોપકારનું કામ છે

એકાદ્ય મનુષ્યને અંગે વિશેષ પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક શુષ્ક હોય તો, તે જે પ્રમાણે તેને ખીંભ કરતા અધિક સપત્તિ મેળવી આપે છે, તેજ પ્રમાણે તે શુષ્કને લીધે તેની પ્રતિષ્ઠા અથવા વખાણ પણ ઘાય છે ખીંભ કેટલાક શારીરિક અને માનસિક શુષ્ક એના છે કે, તેમની સપત્તિ મેળવવાના કામમાં મદદ ન થતા તેમને લીધે મનુષ્યને લોકપ્રિયતા સપાદન કરતા આપડે ૩ અડમા અડસી સળવે નિચાર કરતા, ખીંભના કશાણુ તરફ દુર્લેહ કરીને પોતાનાજ હાથદા તરફ પોતાની શક્તિનો અમર્યાદ ઉપયોગ કરવા મોઝ્ય નહિ એમ કહેવામાં આવ્યું છે હવે આ બાગમાં મનુષ્યે પ્રતિષ્ઠા મેળવવા વારતે અથવા લોકપ્રિયતા સપાદન કરવા માટે પોતાના અસામાન્ય શુષ્કનો ઉપયોગ કયા સુધી કરવો, અને ખીંભને તેવા પ્રકારના શુષ્કો મળે એ માટે આત્મમયમન ક્યારે કરવું આ વાતનો વિચાર કરવાનો છે

આ વાતનો નિચાર કરવા લાગ્યા એટલે ધણાજ કાંઈ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે મનુષ્યેતર પ્રાણિના ધણાજ વ્યવસાયનું વ્યવહારુ જીવનાર્થકલહ તરફજ હોય છે મનુષ્યની આવશ્યકિતામાં પણ જીવનાર્થકપદના સ્વરૂપમાં ધણો ફેરફાર થતો નથી પરંતુ મનુષ્ય જેમ જેમ સુધરતો જાય છે તેમ તેમ તેની અનેક શક્તિનો વિકાસ થઈ જઈને તેની ઇચ્છા અને આશા એનું સ્વરૂપ ધણુ સક્રિય થાય ૩ સુધરેલા દેશોમાં પણ ધણાક વ્યવસાય જીવનાર્થ કલહથીજ પ્રેરીત હોય છે પરંતુ જે લોકોને નિર્વાહના સાધનની ઘણી પચાત પડતી નથી, એવા લોકોમાં પ્રતિષ્ઠા તાર જે કલહ ચાલેલો હોય છે તેને “ ઉત્કર્ષાઈ કલહ ” એવું નામ આપ્યું હોય તો ચાલશે ખીંભ લોકો ઉપર આપણે આપણા

તેની વિરૂદ્ધ બોનવાની માંદગી છાતી ચાલતી નથી એમ અનેક સભાપણુમા કુસંગ ગૃહસ્થોનું એક દેખણે મળવાનું થયું એટલે તેમ નામા જે સ્પર્શ શરૂ થાય છે તેના થોડે ધણુ કરી તેમનામા વૈર થયા વગર રહેતું નથી પ્રાપ્તકાષ્ટ વાર ધણી મઝાણીમા એવો એકાદો મનુષ્ય હોય એટલે ધણુ મરીને તેનુજ મો ચાલેતું દોષ છે, અને ખીજા માંદગી બોનવાનો આવમશ મળતો નથી આના પ્રકારનું પોતાની કુદિનું અને જાણીચનુરાદનું પ્રદર્શન કરીને પોતાના પ્રમશમા ખીજાને બાબા પા વાનો યતન મરનાર ગૃહસ્થ ધણુ મરીને ભોગને પ સદ પડતા નથી સભાપણુપદુતા આ ગુણ છે ખરો, પણુ તેના જ અમર્યાદ ઉપયોગ કર્યોથી તે દોષ થાય છે ખીજા કેટલાક ઉદાર મનના એમ ગૃહસ્થો જડી આવે છે કે, તેમને આજે જો કે સર્વ લોકો ઉપર દાપ બેમાડીને પોતાનું તેજ આરે તરફ ફેલાવવાની શક્તિ દોષ છે તોપણુ તે શક્તિનો ધત્તો ઉપયોગ ન કરતા મઝાણીમા મેડેના કેનગ અનમિદ્ધ અથવા સરમાળ મનુષ્યને પણુ જોન થાને આવમશ મળશે અને મજાણુના આનદનો ઉપયોગ તેમને લેવા દેવો એમ થેરો તે વર્તેન કરે છે એ જે પ્રમશ્ન લેકે મળ્યા તેમા પહેલા પ્રમ ના ભોગો નિરૂત્પત્તક પરોપકારનો અર્થ પણુ નથી હોતો પરંતુ ખીજા પ્રમશ્નના ભોગના આચરણુ નિરૂત્પત્તક પરોપકાર ॥ તત્ત્વો અનુમરીને દોષ છે પ્રાપ્ત પણુ વાતની પ્રાપ્તિ ચારતે વિરોધ શ્રમ કર્યો એટલે તે અધિમાધિમ્બ દૂર જાન છે એવો સાધારણુ નિયમ છે, તે નમાજે પહેલા પ્રમશ્નના ભોગની સ્થિતિ હોય છે તેમજો જો કે આત્મ વિનિત્ય વિરો મમાધાન લાગે છે અને મુદ્ધિ કૌશલ વિરો ભોગ તેની તારીફ કરે છે તોપણુ તેનો સ્વભાવ માંદગી ગમતો નથી, અને તેને લીધે ભેકામા તેની કિમત ઓઝી થાય છે

સભાપણુના જુમ્સામા કેટલાક ભોગ ખીજા માંદગીને લીધે અ

આખા આગ્રહાન કરીને તેનો ઉલ્લેખ ન કરવો એજ યોગ્ય થશે આ-
વે પ્રસંગે સ્વોત્કર્ષની સ્વાભાવિક ધ્રુવ પ્રબળ મઠ તોપણ તેનું
સંયમન કરતું એમાજ સર્વનું કલ્યાણ છે

સભા સ્થળ અથવા ખાનગી વાદવિવાદ અનાયાસ સંબંધી ઉપર
જો વાતનું ચોક્કસ દિગ્દર્શન કર્યું છે, તેજ વાત મોટી મોટી સ-
ભામાં થનારા અથવા વર્તમાન પત્રમાં ચાલનારા વાદવિવાદ સંબંધે
પણ સક્ષમા રાખવું જોઈએ ઘણું કરીને આમાં પ્રકાશના વાદવિવાદ
શરૂ થયા એટલે તે વ્યક્તિ ઉપર ધસારો કરે નહિ એમ ધણું કવ-
ચિત જની આવે છે વ્યક્તિ ઉપર આના પછી વિચાર એક બા-
જીએ રહીને વિકારોનું જ પ્રાગત્ય થાય છે, અને તત્ત્વમોધ, આ જો
વાદનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તે એક બાજીએ રહે છે પ્રતિપક્ષીને નીચો
પાડવાનું કરનાથી થનારી કીર્તિની આશાએ મનુષ્ય કોઈ કોઈવાર એ
ટલો ઘેનો જની જાય છે કે, તેના હાથથી નિર્દયપણાના અને અ-
પ્રમાણિક પણાના પ્રકાર બને છે, અને સત્ત્વ બહાર પાડવાને પ્રતિબંધ
થાય છે આવે પ્રસંગે સખત ચાલનારી કતમને અથવા જીભને
રોકનાથી રાખાજને હાથે થશે અને ખાનગી ચેર ઓછું થશે પ્ર-
તિપક્ષી ઉપર સ્પષ્ટપણે મોઢપણું પ્રકાશનો આરોપ ન કરતા પોતાની
બાજીનો પુનઃવો અને પ્રમાણો, અને તે ઉપરથી નીકળનારા અનુમાનો
વ્યવસ્થિત રીતે બતાવવા માટે થાય તેટલો ચલ કરવો, અને મુખ્ય મુ-
દ્દાને બાધ ન આણનારી નાની નાની બારીક શરીરિક જૂલો તરફ ઓદા-
યંથી દુર્લક્ષ કરતું, પછી તે જૂલો વસ્તુ રિચિ બતાવનાન સંબંધની
હો અથવા તર્કસાસ્ત્રીની દૃષ્ટિએ થયેલી હો ઓદાયનું કોન વળી થોડું
ફેલાવો થવા સરખું હોવાથી પ્રતિપક્ષીના પુણ્ય અને પ્રમાણે પેડી
જેટલી વાતો કબજ કરવા સરખી હોય તેટલી કબજ કરીને તેની
અપૂર્ણતા સિદ્ધ કરવાનો ચલ કરવો જો પ્રતિપક્ષીએ અપ્રમાણિક-

પણે સત્ત્વ ગુણવચનો મળ કર્યો હોય તો ફક્ત ખુબું પાડવાનું કરવું જરૂરનું છે; પરંતુ નેવો કાઢ પ્રકાર ન હોય તો પ્રતિપક્ષીના પોતાના પક્ષની પ્રીતિથી માન આપવું એ નિરત્યાત્મક પરોપકારના તત્વોને અનુમરીને છે. વાદવિવાદમાં જરૂરીઆત ઔદ્યોગના અમારને સીધે અમારા ઉપર ધક્કું પાતક પરિણામ થાય છે. આરે તરફ માલેલા ગ્રામકીય, સામાજિક, અને ધર્મ સંબંધના વાદવિવાદ તરફ દાખાવાર નજર કરી દો; તો, જાને પક્ષમાં કેની લગાઇઓ માલની રહે છે, અને એક ખીજના રેતુ તરફ ફેટલી વિલસખ પ્રકારની ઝેરસંભાવ કરી દેવાનો મળ કરેલો હોય છે એ લક્ષમાં આવશે. આપજી દેશમાંના લોકોને ગ્રામકીય પ્રશ્નો ઉપર સખન વાદવિવાદ કરવાનો પ્રસંગ આવતો નથી, પરંતુ સામાજિક અને ધાર્મિક વિષયો ઉપર વાદવિવાદમાં ઉપજી વાતની સલના જખાધ આવે છે. અને પક્ષમાંના આગેવાનોએ નિરત્યાત્મક પરોપકારનાં તત્વો યોડાંક ઉપયોગમાં આવ્યાં હોય તો પછી અનર્થ ઢાળતા સરખું છે.

સ્વેચ્છાથી વળી ફેટલાક પ્રકાર જડી આવે છે. નેમનું આપેલાં ઉદાહરણો સાથે ફેટલીક વાતોમાં સાખ છે. આપજી લોકોમાં ગાયન વાદકગા નિપુણ મનુષ્યોમાં પરસ્પરના ઉત્કર્ષ વિશે એટલી સ્પર્ધા જડી આવે છે કે, વેળા કવેળા તે પરસ્પરની જૂલો કદાડીને એક ખીજને ફાકટ ખડલામ આપવાનો મળ કરે છે. ગાયનવાદ સાંબળીને મનોરંજન કરવા માટે દશ વિધ મનુષ્યની મટગો બેઠી હોય તો જો ત્યાં પ્રતિસ્પર્ધા ગાનાર અને વગાડનાર હોય તો તે શીજલસમાં કદી પછુ તે રંગ આવતા દેનાર નથી. ગાયન વાદકિકમાંના મર્મ જેમને સખજના નથી એવા લોકોને સુસ્વર સાદ ગાયનથી આનંદ થાય છે, અને એવા પ્રકારના લોકોનેજ ગાયન સાંબળવાને આવેલી મટગીમાં જખાવ હોય છે, એ વાત તેમના સ્વખમાં પછુ આવતી નથી.

ગાનારાએ કઠણુમા કઠણુ ચીજો શહાડીને વગાડનારાને નીચો પાડવાનો યત્ન કરવો, અને વગાડનારે પણ ગાનારાને ખજાર ન હોય એવા વગાડવાના તાલ તાલીને તેને બૂલાવવો. જન્મેમા (આવા પ્રકારની સ્પર્ધા શરૂ થઈ એટલે માનવનાં ભેગી થએલી મડળીનો, છેક વિરસ થાય છે જે વખતે ગાનાર અને વગાડનાર લોકોનોજ સમાજ ભેગો થયો હશે તે વખતે આના પ્રકારની સ્પર્ધાથી સામાજિકતાને ગમત થશે, પરંતુ જેમને તે કાળનો વાસ સરખો પણ નથી હોતો તેમને આ પ્રકાર છેક કટાણો આપે એવો થઈ પડે છે આને પ્રસંગે પરસ્પરના દોષ તરફ દુર્લેક્ષ કરીને અને એક બીજાને ઉત્તેજન આપીને, સામાજિકતાને આનંદ થશે એના મીઠા અને સુરસ પદો કહેવા અને સહેલી ગતો વગાડી એમાજ શહાણુપણુ છે.

ઘણા ઘણ વાર પાંચ દસ માણસની મડળી એકજ સભાપણુ કરતી હોય તો તે પૈકી જે ત્રણ મનુષ્યનેજ એકાદ વિષયનું વિશેષ જ્ઞાન હોય છે, અને પોતાના જ્ઞાનનું બીજાની આગાહી પ્રદર્શન કરવાના રીતુએ તે સભાપણુનો પ્રવાહ તે વિષય તરફજ વાળે છે ઠીક, તેમનામા આલેખા વાદવિવાદથી બીજાને કંઈ ઉપયુક્ત માહિતી મળવા સંખી હશે તો એક કરતુ યોગ્ય થશે પરંતુ ધણુ ખરૂં તેણે થતુ નથી તેમને પોતાના જ્ઞાનની શોખી મારાની ટોચ છે, અને તે પોતાનું સભાપણુ દુર્બોધ કરવા નિષે યત્ન કરે છે આવી રીતે પોતાની નિહાળ બતાવવાનો યત્ન કર્યાથી ઈષ્ટ હેતુ તો પાર પડે નથી જ, પણ ઉલટો એક મનુષ્યો વિશે બીજાના મનમાં વિસ્ફોટ આવે ઉત્પન્ન થાય છે.

આ સ્વોત્કર્ષની ઇચ્છા બરોબરીની મળીમાજ અડમાયડરી ઉત્પન્ન કરે છે એમ નથી, પણ નાના મોટા સર્વ મનુષ્યો ઉપર તેનો પરિણામ થાય છે વર અને વહુ, માગાપ અને છોકરાં, શિક્ષક અને શિષ્ય, ધણી અને ચાકર, અધિકારી અને તેના હાથ નીચેની નો-

તે રિતે, અને તેજ પ્રમાણે પોતાનો જાપ જેનમા પોતાને જણાતો હતો તેટલો કુશળ નથી એ વિચાર છેક ના મનમા આવ્યો એટલે તેને જે અમમાધાન થયે તે રિતે જોડુ લાગીને, તે તેમનુ દુષ્ણ આપણે ટાળ્યુ આ વિચાર વિગેષ આનદકારક અને સમાધાન આપનારો છે આવા વર્તનમા જો કે થોડોક અપ્રમાણીકપણાનો ભાગ છે તોપણ પ્રમાણિકપણાથી યશના પરિણામનો વિચાર કર્યો હોય તો તે દુર્લભ કશા મરજો છે એમ કહેવાને દરકત નથી

તેજ પ્રમાણે વાદનિવાદમા, અથવા પ્રતિપક્ષીના બોલવાનો મુરો પકડીને તે ઉપર બોનવામા, એકાદ મનુષ્ય ઉપર મહેલગાની કરાના સાધારણપ્રમગે, કાષ્ઠ કારણ ન હતા, કઈ વિશેષ પ્રસંગે તેને જોડે મદન નીચુ પાડવા સરખુ હોય તોપણ, તેને ક્ષેત્ર ન કશામા મનની ઉદ્ધરના જતાવવી, આ સમ્યકપણાને અનુમરીને હોય છે દર્શના કરો કે પાંચ પચીસ માણસની મહંગી એકી છે અને તે મહંગીમા બરિખના વરવધુનું એક જોડું હોઈને તે જાનના પણ મિત્ર લા છે એ મહંગીમા તે જાન પેટી ગાઈનું અચાન પ્રકટ કરુ અથવા તેમના વિચારી બૂપ જતાવવી, અથવા તેમને લાગળી થાય એવા પ્રકારનો દંધ વિનોદ કરવો એ કેવળ નિર્દયપણાનું કામ થશે જે મનુષ્યને અંગે થોડો પણ દયાનો ભાગ (અથ) હશે તેને આવા પ્રેક્ષકોની સમક્ષ એકાદ મનુષ્યને સજવજનો પ્રયત્ન કરવો, એ છુદ્ધ અને અત્યુચ્છ એમનો દોષજો વ્યથ કરવો થાય, એમ લાભ્યા વગર રહેવાનું નથી આવે પ્રમગે સુડધ મનુષ્ય બીજાને નીચો પાડીને તેના નુમ્સાનથી અથવા દુષ્ણથી પોતાનો ઉત્કર્ષ ન સાધનાં, તેના હોય દાકી નાખવા માટે પોતાનાજ પદરમાં અચાન અથવા મૂર્ખપણું બાધી મેવા તેનાર થશે.

પોતાનો ઉત્કર્ષ સાધની વખતે નિરૂપાત્મક પરોપકારના તત્વોને

અનુસરીને પોતાના અંગના શ્રેષ્ઠ ગુણને જાણી જુએ તે દાંડી રાખવાનાં રથનો ક્યાં, તે ઉપરનાં ઉદાદરો ઉપરથી લગ્નમાં આવશે. મુજબપણુને અનુસરીને આવ્ય પ્રકારનાં વર્તન મનુષ્યના હાથથી થયાં નહિ તો તેમના અરસપરસ વ્યવહાર આનંદ આપનાર નથી.

જૂઠાં જૂઠાં મનુષ્યોની માનસિક શક્તિમાં ઘણું વિભિન્નતા હોય છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્ય હમેશાં પોતા કરતાં ઓછી શક્તિના મનુષ્ય ઉપર ઉપરીપણું કરવાને લાગે છે. તે મનુષ્યનું જીવન અસહ્ય થશે. આ વૈભવનું નાશક પરિણામ થાય તે થતું ઓછું કરવાને આ પ્રકારનાં જે પ્રકારનું વર્તન અનુકરણીય હશે તેને જોડું બીજું સાધન નથી. કુટુંબના અલગ કડક નિયમને લીધે પ્રજા અને દુર્બળ એવો ભેદ ઉત્પન્ન થયો છે. મનુષ્ય કરતાં બીજા પ્રાણીમાં આ ભેદના પરિણામનું અત્યંત ઉચ્ચરૂપ ઓછું કરવાને સાધન નથી. પરંતુ માનવી સૃષ્ટિમાં તેજ કડક નિયમને લીધે ઉત્પન્ન થયેલી શ્રેષ્ઠ માનસિક શક્તિને લીધે તે ઉચ્ચરૂપ થોડુંક સૌમ્ય કરવાને સાધનો ઉત્પન્ન થયેલાં છે. મનુષ્યોના વિચાર જેમ જેમ ઉત્તમ થતા જાય છે તેમ તેમ તેમને પ્રજાને દુર્બળનો હાથો લેવો આ અત્યાય દેખાવા લાગે છે. હવે પૂર્વે જાણ્યા પ્રમાણે આચરણ અને તેનું ફળ એમાં કાર્યકારણ સંબંધ છેક નહિ જેવો કરી નાખીને પ્રજા અને દુર્બળ એમને સમાનાવસ્થામાં આણ્યા, જો કે દિવસ-કારક અને રાત્રી નથી, તોપણ મનુષ્ય જાતિના સુધાગને વિશેષ ધાકે ન પડે એવી રીતે દુર્બળનાં જીવનને જેટલાં ઓછાં કષ્ટમાય થાય તેટલાં કરવા વિશે ચલ કરવાની જુદી મનુષ્યની ઉન્નત રિચ્છિતામાં ઉત્પન્ન થયેલી છે. જીવનાર્થ કલકમાં એક જીવનને છૂટ આપવાને જો કે ઘણી અડચણો આવવાનો સંભવ છે, તોપણ સમાજમાં મનુષ્યને જે પરસ્પર સાથે અનેક પ્રકારનો સંબંધ આવે છે તે સંબંધમાં

એક બીજાને છૂટ આપવી ઘણી કઠણ નથી આજ પ્રકારની છૂટનો
પાટુ કરીને મનુષ્યોના મનોવિકાસ સાથે મળે છે.

કેટલાક ઉપદ્રવો એવા પણ જન્મી શકે છે, જેમાં વાદવિવાદમાં
અથવા સભાગણમાં પોતાનું વાક્યનું અને બુદ્ધિસાધ્ય પ્રકાર
કરવાથી જીવનાથે કબજામાં તેનો ઉપયોગ કરી લેવાશે, એટલે તેના
ચોગથી પૈસા મેળવવાના કામમાં મદદ થશે એવું દોષ તો આ સંજિનો
ચોગ રથને પૂર્ણ ઉપયોગ કરી લેવો ન્યાયનો યશ પાતુ આ પ્રકાર-
જમાં જે ઉદાહરણો આપેલા છે તેવા પ્રકારના પ્રસંગ ઘણા આવે
છે અને તે વખતે પોતાની સંજિનો અવરોધ કરવાથી પૈસા
સળથી નુકસાન થવાનો સંભવ નથી વળી જે મનુષ્યને છૂટ
આપી દરી તેનો પણ પૈસા સળથી શપથ થવાનો સંભવ નથી
ઉદાહરણ કબજામાં જીવનાથે કબજાની સાથે સળથ દેવ તોપજ, પડેલા
પ્રકારમાં અમાયસીના સળથે જે પ્રકારની છૂટ આપવા વિશે
મુશ્કેલ છે તે પ્રકારની છૂટ ખૂબી વખતે, તે પરાપકાર બુદ્ધિએ
આપી દર છે જ્યાં તેવો મળે ન દોષ ત્યાં ઘણી છૂટ આપેથી
પાતુ કદાચ નુકસાન ન થવા સંજિનો રાજાવિક રીતે જન્મી આવ
ન ન વૈભવનું ઉચ્ચ સ્વરૂપ પાતું એવું કમ સમ છે

જે રોજની દરમિયાન સમયન કરવા વિશે આ પ્રકારમાં વિ-
ચાર કરે, તે રોજની દરમિયાન મનુષ્યની પ્રજાગમ્યામાં પાત્રી પ્રજા
દોષ છે રજામુનિમાં પ્રતિપક્ષનો પસંદ કરીને જીતથી મળવાનો આ-
નંદ અને અભિમાન એ જામની રોજમાં વિગતજુ પ્રકારના જડી
આવ છે સમને જ્યાં જીતીને તેમનું મમપાન થતું નથી તેમને
જીતના કાપમાં અથવા ખરીમપો દોષ તોપજ તેના સરીરના કદો
કામ કરીને તે પ્રસિદ્ધ દેશને સળીને પોતાના પગકમનું પ્રસંન ક-
રવું એ હાથે તેમને અનંદ થય છે વધુવધુમાં આપણ સખા

જાના યુદ્ધમાં પ્રતિપક્ષીને નીચો પાડીને વિજયપ્રાપ્તિનો કાટો બરાવવો, એ ઇચ્છા પણ હૃદયુદ્ધ કરનારા અથવા તરવારથી લડનારા વીરોની ઇચ્છા પ્રમાણેજ છે. તેમને જે પ્રમાણે પ્રતિપક્ષીઓનો માત્ર પરાભવ થવાથી સમાધાન થતું નથી; પરંતુ તેમને છેક ખાચમાલ કરીને તે ફરીને ડોકું ઉપર કપાડે નહિ એટલી તેની દુરુદ્ધતા કરવી એમ લાગે છે, તેજ પ્રમાણે આ માનસિક સંક્રિતા સામાર્થ્યે લડનારા લોકોને લાગે છે. પ્રતિપક્ષીઓનું બ્યંગ જોવાની સાથે તેમના ઉપર દુટ્ટી પડતું, અને તેમને વિષે મોજ જોનારાની કરાવ તેટલી ખોટી સમજાવ કરવા વિષે યત્ન કરવો, એ દુર્યંતુ જન્મોમાં પણ જોવી આવે છે. આ જંગલી સ્થિતિનો અવસોજ નહિ જોવો કરવા વિષે પ્રયત્ન કરીને, કેવળ સત્યનું શોધન કરવા માટે વાદવિવાદ કર્યાથી, અને તે કરતાં પ્રતિપક્ષીઓ વિષે શક્ય હોય તેટલું ઔદાર્ય બતાવવા માટે નિઃસ્વાર્થક પરાંપકારના તત્વોનો ઉપયોગ કરવાથી મુધારાની ચકતીને ધણી મદદ થનાર છે.

પ્રકરણ ૫ મું.

પરદોષ પ્રસિદ્ધ કરવાની મર્યાદા.

આ પ્રકરણમાંના વિષયનો પાછલા પ્રકરણમાંના વિષયો સાથે એટલો નિકટ સંબંધ છે કે, એ જન્મોમાં સ્પષ્ટ ભેદ બતાવી શકાતો નથી. સંબંધયુગમાં અને વાદવિવાદમાં મનુષ્યો એક બીજા ઉપર જે દીકા કરે છે, તેમાં એક બીજાનો દોષ આપોઆપ બહાર પડે છે; પરંતુ તે પ્રસંગે બીજાના દોષ કાઢવા એ મુખ્ય હેતુ હોતો નથી. જેમાં બીજાના દોષ બહાર કાઢવા આ મુખ્ય હેતુ હોઈને બીજા હેતુ ગૌણત્વે દોષ ■ એવી વાતોનો વિચાર આ પ્રકરણમાં કરવાનો છે.

ખીજના દોષ બહાર કઢાડવાને યોગ્ય રથગ અને કાળ ભેવો, અને તે બતાવવાને યોગ્ય ધણું તારતમ્ય રાખવું, એ મોટું કાલુ કામ છે. ખીજના દુષ્ટે બળી જનારા દ્વાયથી મનુષ્યના હાયથી પારકા દોષની પ્રતિદ્ધિ કરવી જોઈએ તેટલી થનાર નથી. અને તેજ કેવળ સલાસત્ય ભેનાસ મનુષ્યના હાયથી વાજબી કરતાં વધારે યશે. કોઈકોઈ વાર દોષ બહાર ન કાઢવા એજ પરોપકારની દૃષ્ટિએ કર્તવ્ય કર્મ હોય છે, અને કોઈકોઈ વાર તે ન કાઢવા એટલે વર્તનમાં બૂલ કરવી એમ થાય છે. અનેક વાતોનો વિચાર કર્યો પછી આ સબધી પોતાનું કર્તવ્ય શું છે એ દગલી શકારી. બન્ને પક્ષમાંના સબધનો મુખ્ય વિચાર કરવો જોઈએ. ખાખાપ અને હાકરાં, ધણી અને ધણીઆણી, ધણી અને ચાકર, મુખ્ય અને તેજ હાથ નીચેના નોકર, વડીલ અને નાના, એવા અનેક પ્રકારના સંબધથી મનુષ્યને એકે ખીજના દોષ બતાવવાનો પ્રમગ આવશે કોઈ કોઈ વાર બન્નેમાં તેવો કોઈ પણ પ્રકારનો સંબધ ન હતા બન્ને મનુષ્યો. પણ સ્વતંત્ર અને પારોખરીના નાવાના હોઈ શકે છે. આ સબધનો વિચાર થવા પછી બન્નેની વર્તણૂકનો પણ વિચાર થવો જોઈએ. એટલે બન્ને સરખી છે, અથવા એક કરતાં બીજી સારી છે, અને તેવી દોષ તો બન્નેમાં ફરક કેટલો ? ઇત્યાદિ બાબનો તરફ લક્ષ આપવું જોઈએ તેજ પ્રમાણે દોષ ખુદા પાડવાથી તક્ષણ અથવા કાળાન્તરે નફા અથવા નુકસાન કયા પ્રકારનું થવાનો સબધ છે એ પહેલું જોવું જોઈએ; અને ઉપર, પાસે ખીજનું મનુષ્યો કોણ છે, અને દોષનું સ્વરૂપ શું છે, એ વાતનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

પ્રત્યેક પ્રમતે સર્વ વાતનો પૂર્ણ વિચાર કરીને વર્તનની દિશા દર્શાવતે મનુષ્યને આગે અનેક ગુણોનું વાસ્તવ્ય હોવું જોઈએ. ધણું કરીને મનુષ્યો વિશે પ્રેમ, વિવશણ તરેહની ગ્રહણ કરવાની શક્તિ,

અને દુરદર્શિપણું, એ ગુણ અવશ્ય જોઇએ. આટલી વાતો અનુકૂળ દોષ તોપણ, શક્ય દોષ તો કેટલીકવાર મુખી સાંતપણે વિચાર કરવાનો મગે તો હીક.

માખાપને પોતાનાં છોકરાંના દોષ કહાડવાના અને તેનેવાસ્તે તેમના ઉપર ગુસ્સે થવાના પ્રસંગ આવે જાય છે, એ ઘણા જાણુને પોતાના અનુભવથી માલિન છે. જે લોકોમાં છોકરા શિવાય પિતૃ-એને સદ્ગતિ મળતી નથી એવી સમજ છે, તે લોકોમાં માખાપ અને છોકરાં એમની વચ્ચેના સંબંધની કલ્પના યોગીક જૂઠી હોવી જોઇએ. અપુત્ર એટલે મહા પાપી, તેનું મોં પણ જોવું નહિ, એવી જે વખતે લોકોની દૃઢ સમજ હતી, અને તેજ પ્રમાણે પોતાનાં છોકરાંએ પોતાના પછાડી આદિ તરેણાદિ પિતૃકર્મ કરીને અન્નોદક આપ્યાં નહિ તો પિતૃલોકોમાં આપને અપરાધી રહેવું પડે, એમ જે વખતે લાગતું હતું, તે વખતે પુત્રપ્રાપ્તિ કરી લેવી એ અવશ્યતાં કર્તવ્યો પૈકી એક સમજવાનું સ્વાભાવિક હતું. આવી રિધતિમાં છોકરાનો જન્મ અને અસ્તિત્વ એકદમ માખાપના હિતને મારે છે એવી સામાન્ય લોકોની સમજ હોય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. માખાપનાં છોકરાં સાથે જે વર્તન થનાર તે ઉપર આ સમજુતીનો પરિણામ થયા વગર રહેનાર નથી. છોકરાનાં જે પ્રકારનાં વર્તનથી પોતાને શયદો નથી તેવાં વર્તન સદોષ એમ માખાપને લાગે અને તેથી છોકરાને પોતાને શયદો છે કે નહિ એ વાત તરફ તેમનું લક્ષ જોઇએ તેટલું જનાર નથી. ઉપર આપેલી કલ્પના જોકે જૂનાકાળની છે તોપણ તે હાલમાં એ છેક નહ યથેલી હોય એમ નથી. હાલ તે વાત ઉપર અક્ષરે અક્ષર વિશ્વાસ રાખનારા જોકે થોડા લોકો હશે તોપણ તેને લીધે જે પ્રકારનાં વર્તન રોજે પેશી ગયેલાં છે તે એકદમ જવાનાં નથી. દિવસે દિવસે માજાપ અને છોકરાં એમના સંબંધની કલ્પના બદલાતી જાય છે. આ નવીન કલ્પનાનું વલણ પૂર્વની કલ્પ-

નાથી છેક ઉત્તરુ જો એટલે છેકતનું અસ્તિત્વ માનાપને વાસ્તે નથી, માનાપનું અસ્તિત્વ છેકરા માટે છે એ મત આંખ આગળ રાખીને માનનારા મા માપોને અનેક પ્રમતે પોતાના છેકરાના દોષ પેટમાં પાસવાને વાસ્તે આત્મસંયમન કરતુ એમ લાગશે નાના છેકરાને અગે જે ગરીરનુ અથવા મનનુ વિનક્ષણુ પ્રમતનું અચળપણુ દેખાઇ આવે છે તેનાથી થતાગ ત્રાસે ઘણા માનાપો છેક સતાપ પામે છે, પરંતુ તેમના મનમાં શુ ચાલેલું હોતુ જોઇએ એનો વિચાર કરીને અને તેમને નિષે પ્રેમયુક્તિ મનમાં રાખીને આત્મસંયમે આ ત્રાસ સદન કરવો જોઇએ તેજ પ્રમાણે નાના છેકરા જે નાના પ્રકારના ઉલટસુલટ પ્રશ્ન પૂછે તે નિષે તેમના ઉપર ગુસ્સો ન થતા પોતાને થનારો ત્રાસ શાતપણે સદન કરવામાં તે છેકરાનું કલ્યાણુ છે એમ સમજતુ જોઇએ પોતાના છેકરાએ પૂછેલા પ્રશ્નાના ઉત્તરો શાતપણે દેધને તેમનુ સમાધાન કરવામાં આનંદ થાય એના પ્રમતનુ વનણુ માનાપે પોતા ઉપર લારી મૂકતુ જોઇએ ઘણા અમ ગરિષ્ઠ અને ત્રાસ આપનારા પ્રશ્ન તે પૂછના માટે તોપણુ તેમનો તિરસ્કાર ન કરતા ખીજી રીતે તેમના મન ખીજી તરફ વાળવાનો ચત્ત કરવો જોઇએ .

જેમની શક્તિનો પૂર્ણ વધારો હજી સુધી થયાનો જો એવા અજ્ઞાન છેકરાના આચરણુ, પરિપક્વ વિચારના જ્ઞાનરાજી પુખ્ત મનુષ્યના આચરણુ સરખા હોઈ શક્યા નથી, જે વાત હમેશા આંખ આગળ રાખી દોષ તો નાના છેકરા ઉપર ગુસ્સે થવાના અનેક પ્રમત દાગી શમશે જેમની શક્તિને અગે મનને રોજી રાખવાની શક્તિ દોષ છે ને મનોવૃત્તિનો ઉદ્ધમ મનુષ્યના અત કરણુમાં ઘડો઼ો ગોડો થાય છે ખ્ધાના પદાર્થ જોવા બરોજર તે લેધને ખાવા માગવા એવી નાના છેકરાના મનની પ્રવૃત્તિ દોષ છે તેવુ કરતુ સમયને અનુમરીને છે કે નહિ આ વિચાર આવવાને તેમના મનમાં અવકાશજ નથી

આતું ન કરવા માટે અનેક માળાપોએ પોતાનાં છોકરાને અનેક વાર માયા દગે, પરંતુ આ મારનો ધત્તો પરિણામ થતો નથી. વળી કેટલાંક વર્ષ પછી તેઓ વધારે મમજવા લાગવાથી તેમની ખેડ પોતાની મેંને જાય છે. ખીજા ખજુ કેટલાક નાના નાના અપરંપીની એવીજ થાય છે. છોકરોને દાજ જોઈએ તેટલી મમજાજુ આવી નથી એમ મનમાં આવીને તેમને ઘણું કડકપણું જનાવતું નહિ. તથાપિ છોકરોના આજ પ્રકારના દોષ તરફ પણ કેવળ દુર્લભ કરતું એ કામગીર નથી. તેમના દોષ તેમને જનાવીને તે વિશે સૌખ્ય શબ્દથી તેમને ઉપદેશ કરવા જોઈએ.

તાત્કાલિક અને કાલાંતરે ધન્યમ પરિણામ તરફ લાગ આપ્યું દોષ તો, છોકરોને તેના દોષ વિશે વારંવાર કોઈ બચપુ આનિષ્ટ છે એમ દેખાઈ આવશે. તે ને તેજ થતો વિશે છોકરાંને એકસરખો ત્રાસ આપ્યો દોષ તો ને કેવળ બેશરમા થાય છે, અને જે દોષ દાજવા વાસ્તે યત્ન થાય છે તે વિશે તે બેપરવા થઈ જાય છે અથવા દાથી તે વધારે કરે છે. એ પરિણામ માળાપને છોકરાં ઉપર જે એક પ્રકારનો દાજ દોષો જરૂરનો છે તેનાથી એક વિરુદ્ધ છે જે માળાપો પોતાના છોકરાંના નાના નાના અપરંપી તરફ આખજાડા દાન કરે છે, અથવા તો પોતાની મોંની નીચાનીથી ફક્ત પોતાની નાપમદગી જનાવે છે, અને ફક્ત મોટા અપરંપીને માટે સખત શિક્ષા કરે છે, તેમનો ધાક દોષ તેટલો, વારે ધરીએ સખત શબ્દથી માગનારા માળાપોના દોષનો સંબંધ નથી, સદ્વર્તનનો મુગ ઉદેશ છોકરાંને મમજાવીને તેમને સન્માર્ગની દિશાએ વાળવા તરફ યત્ન કરવા જોઈએ. આમુક પ્રકારનું વર્તન પોતા તરફથી થયું નહિ તો આપજુને માર પડશે એવા બધી થનાઈ વર્તન, તે બધા અભાવે જનનુ નથી.

માળાપે પોતાનાં છોકરાંના દોષ કદાચાં ધણે પ્રસંગે નિરત્યામક

પરોપકારના વલોનો ઉપયોગ કરવો અસ્ય છે એમ ઉપર બતાવવામાં આયુ છે, તેમજ તે વલો કુટુંબમાંના બીજા મનુષ્યોને અને સામાન્ય શિક્ષકોને પણ લાગુ પાડના સગા છે છેકરાના અપ । ધને માટે તેમને જે શિક્ષા આપવાની અને તેના અપસંધ તેમજો ફરીને ન કરના માટે જે ઉપારોની યોજના કરવાની, તે શિક્ષા અને તે ઉપાર સૌમ્ય પરતુ નિયમિત હોઈને, તેમનું ધ્યાન છેકરાના તાત્કાલિક વર્તન ઉપર ન મૂકતા જેથી કચી તેમજો અંગે સહચરણ મિત્રનું મન્ય એવી માત્ર ઉપર રાખવું જોઈએ

હવે ધણી અને ચાકર એમના સંબંધનો વિચાર કરીએ પહેલું તો એ કહેવું જોઈએ કે, બન્ને વચ્ચે જે કમર થયો હોય તેના કરતા વધારે મોટા પાંચ અપેક્ષા કરવી નહિ પરોપકાર પૂર્વે ન્યાયનો વિચાર કરવો જોઈએ ચાકરે કતાર પ્રમાણે કામ કરવું એ તેનું કર્તવ્ય છે, અને તે યોગ્ય રીતે ન કરે તો ધણીએ તેનો શાન આમળવો જોઈએ અને તેને પોતાનું કર્તવ્ય કરવાની ફરજ પાડવી જોઈએ । કાર પ્રમાણે સમાજમાંની વ્યક્તિએ પોતપોતાના કામો કર્યા શિવાય એ સમાજના સુખ રીતે ચાલવાનું નહિ, માટે કર્તવ્યમાં ભૂલ થઈ હોય તો તે તરફ દુલક્ષ કરવું ઉપયોગનું નથી હવે જ્યાં મનુષ્યોનો ઇનાજ ચાલતો નથી એવું કંઈ આનંદિક મરણ બની આવ્યાને છીને કર્તવ્યમાં દુર્લક્ષ થાય તો એ વાત બૂઠી

કારખાનાવાળા અને મજૂર તથા ધણી કચીને ધણી અને ચાકર એમનો સંબંધ, અને બન્નેના પરસ્પર સાથેના વર્તન એમનો નીતિ દર્શનો વિચાર થલો જાણવો છે નીતિ એ પ્રકારની છે — એક કન્યા પિતિ અને બીજી પ્રાસન્નિક નીતિ કન્યા નીતિશાસ્ત્રો વિચાર કરતા, દેશ કાળ નવાન તરફ લક્ષ ન આપતા સત્ય અસત્ય,

છે, તે આજે પ્રમોડે અનુમતીને આ મળવનું ખોટું પરિણામ નેટલું કરી યાય તેટલું કરા લગ્ન લઈ આપીને, મહીએ ચાક- આજે દયા પ્રકારનું વર્તન નાખતું એ દુનિયુ જોઈએ જાને થયે અનિષ્ટ મળે ઉપલ ન થયા દેવો એક માનું દહીએ તો મહીએ ચાક રાધે વર્તન કરવાનું રાધ દશે નેટલી મૈત્ર્ય સિદ્ધા પદનિનો ઉપયોગ કરવો એ યાય

ચાકરોના દાસથી થનામ અપહરણ પકડી ધબ્બા મદલને અપ- મળ દહીએ તો અમલ સિમારીને કનર પ્રમાણે કામ ન કરનાર ઉ- દેશથી કરેલા અપરધ યાય પદેવા કરા પ્રમોડે આરા પ્રકારના અપ- મળો બાલ તેનો સખત રીને અમલુત આપવી જોઈએ તે વખતે તેમની દયા આવી તોપનુ તે અપનાવનું સ્વરૂપ લક્ષમા આજીને પોતનુ કલંત્ર્ય દુનિયુ જોઈએ આજે પ્રમોડે દુર્ગમ કરતું એટલે તે મનુષ્યનું અને અમલનું તુલ્યાન કરવાનું યાય નાપણા દુલ્લક્ષને લીધે જો કમ ન કરાની ચાકને દેવ પડે તો તે તેને જાન સુધી નાગે, અને મમાજમા પણ એક પેતાના કલંત્ર્યમા આનંદાની કરન રે અપ્રમાણિક મનુષ્ય તૈયાર કરવાને આપણે મનુ યયા એમ થશે પરંતુ આપણે યોગ વખતે કરેલી કાન નાજામજીને લીધે જો તેનો આ દુર્ગુણ નદિ મગો થયો અથવા ઘણોજ કરી થયો, તો તેનો રાવો થમને, જીવન ધબ્બી (ગેર) આજે કામ કરવાનું માનુ પડે તોપનુ તેને રાવદો થશે

કલંત્ર્યમા દુર્લક્ષ થરને અપ્રમાણિકપણા પ્રમાણેજ બૂલી જવાપણુ મનુ કોઈ પ્રેમચર કાનુ ચાવછે, અને આ અપનામ માટે પણ સખત સામનપદનિનો ઉપયોગ કરો જોઈએ. અપ્ર- માણિકપણાને લીધે જોના અપરધનુ સ્વરૂપ નીતિદલિએ જો ક બૂલીજવાપણુને લીધે જનનારા અપરધ કરતા થણુ બમકા દેખાય

૭. તેણે બ્યારદારિક દષ્ટિએ જોયું હોય તો, બંને તરફથી પરિ-
જ્ઞામ સરખોજ દેખાય છે. એટલે બંને પ્રસન્ને થઈને તુકસાન સ-
રખુંજ થાય છે. એ માટે એવા અપરાધ ઉપર પણ કરી નજર
રાખવાની જરૂર છે. છોકરાંની અને ચાકરાની સાસનપદ્ધતિનું સ્વારસ
બંને તેટલું સહિ સાસનમાંની ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયા એમના નિયમેને અનુ-
સરીને કરવું જોઈએ. સહિમાં ક્રિયા તથા પ્રતિક્રિયા, આધાન અને
પ્રત્યાધાન, એમનો સંબંધ જોવો સ્વભાવિક અને અચળ હોય છે,
તેજ પ્રમાણે અપરાધ અને તે બાંહેધિયા એમનો સંબંધ સ્વાભાવિક
અને અચળ એવો કરવાનો ચલ કરવો જોઈએ. કાંઈ પણ કામ
આપણા હાથથી કરવાનું બાકી રહ્યું તો તે છેવટે આપણેજ કરવું
જોઈએ, અને કુર્લક્ષથી કામ જોડું થયું તો તે આપણેજ શરીરે દુરસ્ત
કરી આપવું જોઈએ, એવી ચાકરાની અનુભવથી ખાત્રી થતી ગઈ
તો તેમના અંગનો હોય નહિ થવાનો સંભવ છે. રાત્રે દબાવે અ-
થવા બારણાં બંધ કરવાનું ચાકર જૂઠ્ઠો હોય તો તેનેજ પાછો બો-
લાવીને તેની ખાસેથીજ તે કામ કરાવી લીધાથી તેના મનને થોડુંક
જોડું લાગશે, પરંતુ વારંવાર તિરૂજ સખરનો પ્રદાર કરવાથી જોડણ
તેને જોડું લાગે તેટલું આથી લાગવાનું નથી. અને આ રીતે ચાલ-
વાથી પોતાના હોય નહિ કરવા માટે ચલ કરવાની તેને ખુદી જતપમ થશે.

મૂર્ખપણાને લીધે અથવા ગાંડછાને લીધે થનારા અપરાધ વિશે
પણા લોકો પોતાના ચાકરાને અનિશ્ચય ગ્રાસ આપે છે. કામ કરવાને
યોગ્ય એવો જો કાંઈપણ અપરાધ હોય તો તે એજ છે. એ
અપરાધ થવાનું કારણ ચાકરાની સક્તિ બહારનું હોવાને
લીધે તેનો ઈલાજ મટાડવા સરખો નથી હોતો. છેક સાદી વાત
મુખાંત લક્ષમાં આવે નહિ એવું વિલક્ષણ પ્રકારનું ખુદીદીનપણું
કેટલાક મનુષ્યમાં દેખાઈ આવે છે. પરંતુ તે ખુદિમાય

ધણી વર્ષ સુધી નિર્દય ધણી મળવાને લીધે તેને અંગે ઉત્પન્ન થયું હતો, અથવા પેટી ઉતાર સરકારને લીધે તેને પ્રાપ્ત થયું હતો, તો તે વિશે તેને વારવાર ત્રાસ ન આપતાં ક્ષમા કરવી યોગ્ય છે સદ્વિજ્ઞાને અનુસરીને મનુષ્ય મનુષ્યોમાં જે ન્યુન્યાધિકતા ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નક્કર પરિણામ, ખીજા હેતુને બાદ ન આપણતાં જોઈ શકી ધાય તેટલું કમી કરતું, આ પરોપકારનો ઉદ્દેશ છે. એટલા માટે જેના ઉપર ક્રુદ્ધતાનો કોપ થયો છે એવા કમનસીબ મનુષ્યનો, ખીજા સાથે પોતાની કારણ વગરની સખતાઈને લીધે, છળ કરવો પરોપકારની દ્રષ્ટિએ અત્યંત અનિષ્ટ થાય. આવા પ્રકારના આકરોના અપરંપિ વિશે દોષ આપવાનો પ્રમુખ આશ્યેષ તો નિદાન સોમ્ય માર્ગનું પણ અવગણન કરવું એ નિવૃત્ત્યાત્મક પરોપકારની નજરે જરૂરું છે

કેવળ પરોપકાર માટેજ દોષ દેવાની પોતાની પ્રવૃત્તિનું સવમન કરવું હજી જો એમ નથી, તો તેનાથી પોતાનો પણ કાયદો છે કારણ વારંવાર ખીજાને ટેકવાથી આપણને પ્રલક્ષ ત્રાસ થઈ અને માથું ભરી જાય છે તો જાય છેજ, પણ તે સિવાય જે હેતુએ આપણે એટલો ત્રાસ કરીએ છીએ તે હેતુ પણ સિદ્ધ ન થવાને લીધે આપણને અપ્રલક્ષ રીતે વળી ત્રાસ થાય છે જે સોડા એક સરખા પોતાના આકરને અથરા હાથ નીચેના સોડાને તેમના અપરંપિ વિશે જોને છે તેમના તરફ કોઈ પણ લક્ષ દેતા નથી એમ થાય છે, પરંતુ જે ધણી થોડી વાર બોલવાનો પ્રસંગ આણે છે તેમના બોલવાથી થોડો ધણો પણ હજી ૫ રિજુમ જને છે

મિત્રભાવથી આલનારા અથવા છેક અપરિચિત એવા સ્વતંત્ર અને જરોખરીના મનુષ્યોએ, ખાનગી રીતે અથવા પ્રસિદ્ધ પણ,

એક જીવનના દોષ બતાવતા ક્યારે ચોખ્ખ થશે ? આ પ્રશ્ન મહેજાન ધુમતીનું છે, અને તેનો મર્ચ ડેકન્ટે લાગુ પડનારો એક સામાન્ય ઉત્તર દેવો કહ્યું છે. એવા પ્રત્યેક પ્રશ્નનો સ્વાતંત્ર્યને વિચાર કરવો જોઈએ.

જો એકાદ પારકા માણસના દ્વંદ્વથી કંઈ અગોચર વર્તન બન્યું, અને તે વિશેષ મદત્તનું ન દોષ, તો તે તરફ દુર્લોભ કરવું અથવા બદ્ધ નો પોતાની હયાતગથી અથવા અગવિશેષથી તેનું તે તરફ લક્ષ જન્ય એવું કરવું એજ ઉત્તમ. કારણ, તેનો સંબંધી ઉદ્દેશ્ય કરીએ તો સાગ કરતાં બોદુ પરિણામ થતો સંબંધ વધારે દોષ છે. વિશેષતઃ તે અગોચર વર્તનનો મંબધ આપણી પોતાની સાથે પટ્ટામનો દોષ તો તેવો સંબંધ વધારે દોષ છે પણ જો તે વર્તન વિશેષ મદત્તનું દોષ તો તાત્કાલિક અને દૂરના પરિણામનો વિચાર કરીને તે તરફ વિશેષ લક્ષ આપવું જાગે પડે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના અને જીવનના દિવ વારસે, વિશેષ બ્યક્તિના જીવનની વર્તનનો પ્રતિબંધ કરવો જોઈએ. કારણ, તેમના જીવનની વર્તનનો જો કોઈ અટકાવ કરશે નહિ તો તેમને તેનું કરાવે ઉત્તેજન મળે છે. જો માટે તે અગોચર વર્તનનો સંબંધ જીવન સાથે પટ્ટામ્યો દોષ તોપણ પોતે વચમાં પડીને તેનો નિર્ભય કરવો જરૂરનો છે. કિંબદુતા, આને પ્રશ્નને તો એ આત્મચક્ષુ અધિકાર છે. આપણે પોતાનો તેમાં સંબંધ ન દોવાને લીધે સ્વાર્થ માટે આપણે જોલીએ જી. એ એવી સમજ થતો સંબંધ નથી, અને તેને લીધે આપણા સ્વ-બદ્ધ આત્મ વેળાએ વજન પણ વધારે પડે છે. એક મનુષ્યે જીવનનો અપરાધ ક્યો દોષ તો ત્રાદીત મનુષ્ય જો વચમાં આત્મને જોલવા લાગે તો તેનો અપરાધ કરનારાને પણ કોષ મડે છે. અખ-ધા સોડો તો “ તારો આમાં જો સંબંધ છે ? અને અમારું જોઈ

લેખક " એવો ઉત્તર વચમાં પડનાગ મનુષ્યને આપે છે તેમના કગતા પણ ઉપગ્રી પામરીના મનુષ્યે જો કે તેવો ઉત્તર આપ્યો નહિ તોપણ તેના મનની તેવીજ સ્થિતિ દોષ છે આવે પ્રમગે નિહાળતાં તમક પદોપકારના તત્વોને જીનકુલ અવગ્રહન નથી અપરાધી મનુષ્યને તેના અપરાધ વિરે દોષ આપ્યો તો તેના મનો દુખ થશે આવે વિચાર મનમાં આવ્યા છતાં, લાગણી તેના અપરાધનું પરિણામ નેના ઉપર ધમ્મએ છે તેને થયેના દુખ વિરેનો વિચાર મનમાં આપીને, પહેલાં વિચારનું સમાધાન કરવું જોઈએ નિરપરાધી મનુષ્યને જોઈ દુખ દીધું તેને દુખ થાય તોપણ તેના અપરાધ વિરે યોગ્ય શિક્ષા થવી જોઈએ એવો વિચાર મનમાં આવ્યો જોઈએ અહીંયા મનનું સમમન કરવાની તો આનંદમયતા નથીજ, પણ તેને ઉલટું વધારે છુટું મેલવું જોઈએ, એટલે પ્રત્યાત્મક પદોપકારની ક્રિયા કરાને પોતે ઉત્સુક મહેતુ જોઈએ અપરાધીની યોગ્ય માર્ગ કાન ઉધડામણી કયો પછી તેના તરફથી જો " તમે તમાર જીવો, ખીજની બાજુમાં પડવાનું તમારે કારણ નથી " એવો ઉત્તર મળ્યો તો લાગણી તેને "શબ્દે અથવા કૃતિએ જો કાષ્ટએ કાષ્ટને રિના કારણ દુખ દીધું, તો દુખમાં પડેલાનું સરક્ષણ કરીને મનાજમાના મનુષ્યોનો વ્યવહાર મુશ્કેલ ચાનવાને મદદ કરવી એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે " એવો પ્રત્યુત્તર મળ્યો જોઈએ

આપણા મિત્રે જો આપણો અથવા ખીજના મિત્રનો અપરાધ કયો હોય તો તે વિષે તેને બોલી દેખાડવાથી તેના અને આપણા સ્નેહ-બાવમાં અતર પડશે એવો વિચાર મનમાં આવે તો તેનો આપણા મન ઉપર ધમ્મો પરિણામ થકનો સબબ છે પરંતુ આ સ્થાપને લીધે ઉપજા અથવા વિચારનો અમલ આપણા મન ઉપર ચાલવા દેવો યોગ્ય નથી આપણા પોતાના અથવા ખીજના ઉકરું સરક્ષણ

કરના માટે તે આપણા મિત્ર દોષ તોપણ તેને બોલવાનું બાને આવે છે. પ.મેના અને દ્વંદ્વના પરિણામ તરફ લક્ષ દીધું દોષ તો એવું દેખાઈ આવશેકે, આપણા મિત્રને જો કે આપણા અગ્રિય બહારજો મોરો કોમ આવવાનો મંબલ સ્વેચ્છ તોપણ તે બોલવું એમાંજ પરિણામે સર્વનું દિન છે.

પરંતુ જેની માથે આપણી વિશેષ મિત્રતા હશે એવા મિત્ર સાથે જો ઉપરના મરજો પ્રસંગ આવ્યો તો અપણી નાપમંદગી સમજાવે ન બતાવનાં આપણા વર્તન વડે બતાવવી ઠીક. અપણો પ્રિય મિત્ર હમેશ પ્રમાણે આપણી સાથે પુસ્તકા અને અને દક્ષિણે ચાલતો નથી એ તાત્કાલિક તેના લક્ષમાં આવશે, અને વર્તનમાં આવ્યા પ્રકારના ફેરફારનું કારણ પણ તેના લક્ષમાં આવ્યા સિવાય રહેવાનું નથી. ધર્મીનાર સમજી જો કામ થતું નથી તે આપા પ્રકારના વર્તનમાં ફેરફાર થવાને લીધે થાય છે. આપણા મિત્રને જો કે આને લીધે દુઃખ થયું તોપણ તેને તે વિશે આપણા ઉપર કોઈ આવવાનું પ્રત્યક્ષ કાળજી વહેતું હોય નહીં, અને તેને લીધે છેક નબલે તરફથી બીક દોળીનથી. વળી એક સારી વાત આપા વર્તનને બની આવે છે, તે એકે, સમજને લીધે સમજ વધી જાયને મનુષ્ય વધારે દલીલો પાવતો મંબલ દોષ છે તે નહિ થાય છે, અને પોતાના મિત્રના મનમાં પોતાના અપરોધ વિશે વિચાર આવતીને તેનો તેને પચાતાપ થવાનો સંભવ દોષ છે.

કેટલેક પ્રમતે બીજાને દોષ આપવાના કામમાં બને તેટલું આત્મસંયમન ન થાય તે જોટલું અનિષ્ટ છે, તેટલુંજ બીજો કોઈ પ્રસંગે તે વાતની કરનાં અધિક થતું એ પણ અનિષ્ટ છે. ન્યાયાધિયનું અથવા જુરીનું કામ કરનાં, અથવા ન્યાયાધિયની સમક્ષ સાક્ષી આપવાનો પ્રમંગ આવ્યો દોષ તો, મુઠાં બેસવાથી આવતું નથી. કોઈ પણ

પ્રકાશનો મત આપશે પડેછે અથવા પૂરેના પ્રકાશનો ઉત્તર આપવો ભાગે આવે છે આવે પ્રસંગે આપણી જેવી સમજણ હશે તેવી સ્પષ્ટપણે કહેવી અવશ્ય છે, પરંતુ અપત્તંધીની દયા લાવીને ઘણા ભોમ પોતાનું યોગ્ય કર્તવ્ય કરતા નથી

જે દેશમાના ભોમની નીતિમત્તા ઝોઘી હોય છે, તે દેશમા કાયદા વિરોધિ નિરસકારશુદ્ધિ અને શુદ્ધેશ્વર વિરોધિ દ્વાર્દ્વલુદ્ધિ જણાઈ આવે છે કાયદો સર્વનો મિત્ર છે એવી સમજણુતીને જાહેરે તે સર્વનો માતૃક શત્રુ છે એવી ઘણાખરાની સમજ ટોચ છે કદાચ તેવા પ્રમાણના મને વિચાર સુખરેલા દેશમા પણ નિશાળમાના મધ્યમ વયના વિદ્યાર્થીને અંગે દેખાઈ આવે છે એમણે છાત્રાએ અપરાધ ક્યો હોય તો તેના અપરાધ જાહેર પાડીને શિક્ષક તેને શિક્ષા કરે નહિ એમ દેવે તૃપ્તી તેનું સંરક્ષણ કરવાને પ્રવૃત્ત થતુ એ મોટું બુદ્ધિશીલ સમજવામા આવે છે, અને તેના અપરાધ વિરોધિ શિક્ષકને સમજાવતુ એ શરમ બરેલું કામ છે એવી સર્વ છોકરાની સમજ હોય છે એકાદ છાત્ર ઉપર વહેમ હોવાને લીધે તેને શિક્ષા ભોગવવાનો પ્રમગ આવ્યો હોય તો, જો તેણે ખગ અપરાધી જાહેર કદાચ પણ પતો ન આપતા તે શિક્ષા ધીરજથી ભોગવી તો તેની કટલી જાણ વાહ વાહ કરવામા આવે છે એ વિચાર ધણીયાર એટલી સ્થિતિએ જઈ પડેલો છે કે એમણે નાના છોકરાને મોટા છોકરાએ માથો હોય, અથવા ખોળી રીતે તેની સાથે આવ્યો ટોચ તોપણ તે શિક્ષા ધીરજથી સહન કરે છે, અને તે વિરોધિ શિક્ષક પાસે અથવા માગણ પાસે એક અક્ષર સરખો પણ કહેનો નથી કદાચ એમણે છોકરે શિક્ષક તરફ ફિગ્યાઈ આપીજ તો ફરીને જે વખતે તે છાત્રના ટેળામા એમણે હોય તે વખતે 'આ પણ કયા આ બાળગડમા પડ્યા એવું તેને સર્વના વર્તન ઉપરથી લાગે

ધણી લોકોના એ જાગૃત્તવના નિચાર મોટાપણે પણ દાયમ રહે છે, અને તેના અસરગળ ઉપર તે નિચારનું પરિણામ થયેલું અનેકવાર દેખાઈ આવે છે. એ સોદેષ પર્ણીયર અપરંપીની તરફેણમાં દડ મેંધને લાડે છે અને અપરંપીને યોગ્ય શિક્ષા થવી એને મારે યત્ન કરનાર સોદેષ ઉપર નીલક જન્ય છે. ધર્મીયર અપરંપી ઉપરો કરનાર મનુષ્યો કરતા, અપરંપી કરનાર મનુષ્યને સોદેષ તરફથી વધારે સાબાથી અપરાધમાં આવે છે. જે વખતે દોષનો આરોપ કરવાની અતિ આવશ્યકતા હોય છે તે વખતે તે કરનારે મનુષ્યનું મન કમવનું હોય છે. પરંતુ જે વખતે દોષારોપ કરવાથી કાંઈ ફાયદો ન જાય ઉલ્ટરો તોરો થયનો મહત્ત્વ હોય છે, તે વખતે ને કરવા વાને મનુષ્ય છેક હતાવળો થઈ જાય છે. આ મનુષ્યસ્વભાવો અમલકાં ખ્યાનમાં રાખવા જોવા છે. વ્યવહારમાં મનુષ્યને ધડીએ ધડીએ એક ખીમના ઝિટ્ટો કડાડીને એક ખીમને જોડું લાગે એવા પ્રકારના વર્તન કરવા પડે છે, પરંતુ એકાદા મુન્દેગાર વિરુદ્ધ શાક્ષિ આપવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોય તો, અથવા જુરીના સમાસદની રૂએ એકાદા મુન્દા વિશે વિચાર કરવાનો હોય તો, તેમને પોતાનો મન રપટ્ટાએ કહેવાની ધીન્દ રહેતી નથી. આગાડી આપેલી વાત પ્રચાર જતેલી છે. એક વ્યાપારી મંડળીના અધ્યક્ષે તે મંડળીને અપાયકારક એવા યત્નમાં અપ્રમાણિકપણે મદદ કરી, એવું તે મંડળીના વ્યવસ્થાપકોના સદસ્યમાં આવ્યા ઉપરથી, તેને પોતાના હામનું સજ્જતાનું અપરાધની નેમને શરજ પાડી, પરંતુ તેની દય આવાને લીધે તેને વ્યવસ્થાપકોએ પોતાની સહીથી મારી માત્ર વિશે એક સરદીશીકેટ આપ્યું. આવજા પ્રકારનું વર્તન ધણી લોકોના હાથથી થાય છે પોતાના માકરે અથવા દાય નીચેના નોકરોએ કંઈ મુન્દો કપો દોય તો તેને નોકરી ઉપરથી દૂર કરવાનાં, અને પછી તેના ઉપર મદેર-

ખાની કરવા માટે તેની હુસીયાતી વિષે ઘણાં આપના ઉદાહરણ છે વાસ્તવિક એવે પ્રસંગે યોગ્ય કર્તવ્ય કહીએતો ગુન્ટેગારને ન્યાયામન આગળ આણીને તેને યોગ્ય શાસન આપવું એ છે એટલું થયું નહિ તો તેમના અપરાધ બદલ તેમને સારી રીતે ક્ષેત્ર કરીને પણ કાઢી મૂકવા જોઈએ પરંતુ તેમ ન કરતા તેમના સાત ગુણને માટે સર્વિ શ્રીકેટ આપવું એટલે વસ્તુરિચયિતો વિપરીત અર્થ કરવાની પરમા વધી થાય છે

નિવૃત્તાત્મક પરોપકારની દૃષ્ટિએ ખીજના દોષ ચેટમા રાખવાનો પ્રસંગ છેક નિશ્ચય છે ઉપરના જેવા પ્રસંગે દોષ જોડવા ઉદાહરણ પડે તેટલા સ્પષ્ટ રીતે પાકના અપત નરના છે જે પ્રમાણ વર્તનથી દુર્ગુણી મનુષ્યને તેના દુર્ગુણના સ્વાભાવિક પરિણામ જોગવાવું શુભ થઈને ઉલટું તેમને ઉત્તેજન મળે છે તે પ્રમાણ વર્તનનું નીતિદૃષ્ટિએ સમર્થન કરવું અશક્ય છે

ખીજના દોષ બદાર કાઢાકરા સબધી જે વિચાર બહી આ પો. ■ તેમાજ થોડોક તક્ષવત મ્યો એટલે તે દોષ વિષે જે શિક્ષા કરવાની તેને પણ લાગુ પડે છે શિક્ષાના સબધે પહેલો થોડોક ઉત્તેજ થયો છે તે પ્રમાણે તેનું સ્વરૂપ બને તેટલું સ્વાભાવિક કરવાનો મત કરવો જોઈએ ઉદાહરણ કરાવેલી વખતે આવીને કામ ની શરૂઆત કરાને જે આકર લોખ તરફથી દુર્લેસ થવા લાગે તો પ્રારંભમાં કોઈક પ્રસંગે તે તરફ દુર્લેસ કરવું પરોપકારની દૃષ્ટિએ યોગ્ય થશે પરંતુ તેવા પ્રસંગ વારંવાર આવવા લાગ્યા એટલે, કરાર પ્રમાણે તેમના તરફથી વર્તન ન થવા વિષે તેમને સારી લાગણી થાય એવી રીતે શાસન થવું જોઈએ એ શિક્ષા કરવાનો સ્વાભાવિક માર્ગ કહીએ તો કામ ઉપર આવવાને યએલી વારના પ્રમાણમાં તે મનો પગાર આપે કરવો એ સાચ મજુર લોખ મોજ કામ ઉપર

દૃષ્ટિએ એ ગત કદાપિ ખરો દગો, પરંતુ પ્રાસંગિક નીતિની દૃષ્ટિએ એ કેવળ નિરૂપણી છે. ક્રોધ એ મનોવિમર મનુષ્યના દિતો વાસ્તે ઉત્પન્ન થોતો દોષને, મનની સ્થિતિ પ્રમાણમાં તે ધમેકા ઉપોગી છે જે મના ઉપર અન્યાય આે જુલમ થતો હોય તેમણે તે રિરે પોતના ક્રોધ બનાવશે એ છેક સ્થાનવિષ્ અને દિતમાત્ર છે તેને અમાલે આવા પ્રકાર ધણા બની આવે છે. મનુષ્યની જ્ઞાનની સ્થિતિમા તેમના મન ઉપર બીકનો જાદો હોયો જરૂરો છે. ક્રોધમા આવેના મનુષ્યો જોયો હોય તો જેના ઉપર તે ક્રોધે બતયો દરો તેના મનમા એક પ્રકારનું બધ કિલ્ન થાય છે. આ ઉપરથી એમ દેખાઈ આવશે કે પ્રાસંગિક નીતિની દૃષ્ટિએ ક્રોધની અવરૂપકતા ■ હવે, તે અમર્યાદ થઈ ન શકના જેવો હોય તો તેનાથી ખોટા પરિણામ બને એ ઉપાદુ છે. પગલું તેની સ્થિતિ ધણાખમ સારીરિક અથવા માનસિક યુતોની છે. માર્ગ પણ મને વિમલતા અતિરેકથી વાતક પરિણામ બને જોટલા માટે તેમના વિમરને દોર સમગ્રયો આે તેને વદન કાઢાડી નાખવાનો ચલ કરવો એ જૂલ છે તેમા નિયમિતપણ આણુય વિરે ચલ કરવો જોઈએ એમલ અપરાધને બીધે ક્રોધ આે જ્યો હોય તો, અવરાધીને કહેતા અથવા સિદ્ધ કરતા તે ક્રોધને ચોગ્ય મર્યાદામા ચૂકવો એ નિઃસ્વાત્મક પરાપમારની દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે.

પ્રકરણ ૬ છું

પાનકા ગુણુની પ્રશસાની અર્થાદા.

આનના પ્રકરણમાના વિષયનો નિઃસ્વાત્મક પરાપકાર સાથે કેવો સબધ પડે છે એ વિષે ધણાજ વાચનારાઓ મુજબલુમા પડશે બીજાના ગુણુની નસા કરવાને તૈનાર થએલી હબને અમવા લેખણુને

દેહી સખચથી પરોપકાર થવો એ વાત યમ-કારિક દેખાય છે, અને કેટલાંકને તો ને અમુંબરિત લાગશે.

જેમને સત્યની દેવ દોષ એવા લોકોએ બીજાને ખુશી કરવા વાસ્તે તેમના ગુણની અવધાર્ય પ્રશંસા કરવી એ અપેક્ષા છે, એવું કહ્યું જ કરશે. કેમપણ રીતે આપણે કાયદો કરી મેંચાની ઇચ્છા ન છતાં પણ જો એકાદો મનુષ્ય બીજાને અને ન દોષ એવા ગુણની, અથવા અંગે દોષ તેવા ગુણની બ્યાજબી કરતાં વધારે તારીફ કરે તો, તેનું વર્તન સદોષ છે એમ કહેવાની તેમને શંકા આવત્યાર નથી. પણ પ્રાચીનકાળથી આવા પ્રકારના વર્તનને લોકો દોષ બરેસુ માનતા આવ્યા છે. જેમનામાં સુધારાનો યોગ્ય ધનું પણ પ્રવેશ થએલો છે, તે મર્મ લોકોમાં આ દોષને 'મોડુ જોઈને પૂળ' કરનારા અથવા 'હાછ હાછ' એવા અર્થનાં નિદાનચક નામો છે. પહેલાં પુષ્કળ દેશોમાં સમ્મતા અને શીમતા લોકોના સ્તુતિપાઠ ગણનારા સખચાનો આલ દનો. પરંતુ એવા પ્રકારના લોકોનો દિવમે દિવમે કંટાળો આવવા લાગ્યો છે. મનમાં એક વાત દોઈને બહાર બીજાની સ્તુતિ કરનારા મનુષ્યોનો પુષ્કળ જલ્જલે કંટાળો આવે છે, અને જે મનુષ્યની સ્તુતિ કરી દશે તે મનુષ્યના મનમાં પણ પોતાની સ્તુતિનો પાઠ કરનારા વિશે નિરંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. બીજા વિશે ક્ષણ ઉત્પન્ન થવાને લીધે અથવા બીજાને આપણે પ્રિય થઈએ એવા ઉદ્દેશથી કાંઈએ કાંઈની અવધાર્ય સ્તુતિ કરી દોષ તો જો કે કાંઈ પ્રાણ પ્રત્યક્ષ બોલીને બતાવે નહિ તોપણ તેવું કરવું અપેક્ષા છે એમ પણ જલ્જલે લાગે છે.

પરંતુ ઉપર કહેલી પ્રશંસામાં અથવા સ્તુતિપાઠમાં અસત્યનો અંશ દોષ છે તેને લીધે તેનો તિરસ્કાર દરજામાં આવે છે. બીજાની પ્રશંસા કરતાં તે વાસ્તવિક દોષ એ વિશે પ્રત્યેક ધ્યાન રાખવું જો-

ધએ એવું તે ઉપરથી વર્તનતાત્ત્વ નીકળે છે મિથ્યા સ્તુતિથી પોતાના મનને નિવૃત્ત કરાવવાનું તેનો ઉદ્દેશ પોતાના હાથથી અસત્ય અને નદિ એ દોષને, પોતાના હાથથી પરોપકાર બનવો એ નથી દુ ખોત્પાદક શબ્દ અને ક્રિયા એનાથી મનને નિવૃત્ત કરવું એ નિવૃત્ત્યાત્મક પરોપકાર જ આ પરોપકારનો સબધ, મિથ્યાસ્તુતિથી મનને નિવૃત્ત કરવું એ ક્રિયા સાથે લાગવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે ॥ કારણ, વાસ્તવિક પ્રશ્નસા હોય તો તેને રોકવાનું કંઈ કારણ નથી એવું પુષ્કળ ભોમને પ્રથમ જ્ઞેતા લાગે છે વળી આને લીધે પરપ્રશ્નસાને મર્યાદિત કરવાનું, એટલે મિથ્યા સ્તુતિથી મનને નિવૃત્ત કરવાનું, એવી કલ્પના તેમના મનમાં આવીને તેનો નિવૃત્ત્યાત્મક પરોપકારની કલ્પના સાથે મેળ ખેસતો નથી, ત્યારે આ વિષયનો નિવૃત્ત્યાત્મક પરોપકાર સાથે સબધ જોડવાને કાષ્ઠપણ બૂલ થઈ હોય એમ તેમને લાગે છે

સત્યને ખાટે પરપ્રશ્નસાથી મનને નિવૃત્ત કરવું ચોખ્ખું લાગે છે તેજ પ્રભાણે ખીલ પણ કંઈ કારણને લીધે તેવું કરવાની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થાય છે શબ્દથી અથવા અગરિણેપથી ઉધારી કરેલી પ્રશ્નસા છેક યથાર્થ દોષને, તે તે મનુષ્યની આત્મસ્થિતિની અપેક્ષા પ્રતિભા છે, એવી જ્ઞે કે કલ્પના કરી તોપણ એવી પ્રશ્નસાથી મનને નિવૃત્ત કરવું કોઈ મંદ વાર નરરવું હોય છે સમાજના અથવા વ્યક્તિના આગમના દિગ્ગતરૂ લક્ષ દષ્ટને તાત્કાલિક સુખ આપવાની ઇચ્છાને ઝાણી રાખવી જોઈએ

પાટ્ટી પ્રશ્નસા પ્રદર્શિત કરવાના અનેક પ્રકાર ॥ કદી કદી એકલી નજર દેવાથી પોતાની પસંદગી ખીલને જતાવવામાં આવે ॥ કોઈ મંદ વાર દળવે દળવે દસવાથી અથવા ખીલ પ્રકારના અગરિણેપથી અથવા 'વા' "સાગ્રસ" "ધન્ય" હંદ્યાદિ ઉત્તેજનના

અવંવાળા ઉદ્દમારૂં પોતાના પ્રથમાત્મક મનોવિકાર જીવનને નિરૂપિત આવે છે; અને કેટલેક પ્રમત્તે સ્વપ્નની અંત લેખની તે નિરૂપણમાં આવે છે. મનુષ્યના તાત્કાલિક દિવ તરફ દૃષ્ટિ કરીને તેના પરિણામના દિવ તરફ સ્પષ્ટ અવગતિ દોષ તે પરપ્રથમને મર્જિત કરવાની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થાય છે. એ દર્શન કરનાં ધર્મીયાર જીવનના દિવ વારને મનુષ્યને પોતાના આનંદને જોડવો પડે છે, અને પોતાનું જીવન પ્રગટનું પણ નુકસાન જોડવું પડે છે.

નાનાં છોકરાંનાં વખાણ કરવાથી નેનો થોડો ધડો અથવા પળ સ્વાભાવિક રીતેજ તેના માથાપને મળે છે. પોતાના છોકરાની પ્રથમા અભિપ્રાય સાંભળીને મનુષ્યનું હૃદય ઉભરાઈ જાય છે. આભાવમાન વસ્તુ, પરંતુ ગાંઠ હતાકિ વિશે થોડો પોતાનાં છોકરાને મારા દેડે એ ઇચ્છા પડે કરીને નાનાં છોકરાંની અને વધારે દોષ છે. એકાદો આગળાણ વાળો મનુષ્ય ઘેર આવ્યો એટલે, જાણીએ પોતાના છોકરાંને તેમના ઉત્કૃષ્ટ પોશાક, અને કંઈ દોષ ન દોષ ને દર દાગીના વાળીને તેમને સારાં દેખાડવાને તેમની આમળા અર્થે છે. જોનારે " કેટલો બધો સારો છોકરો છે " આવા અર્થનો કંઈ ઉદ્દગાર દાવો એવી તેમની ઇચ્છા દોષ છે. કેળવણીમાં જોનાર મનુષ્ય સ્વભાવમાં છે, પરંતુ તેને વિશેષ ઉત્તેજન મળવાને લીધે નાના છોકરાંને થોડીક સમજાણ આવ્યા જોયેજ તેમને અને કેળવણીમાં જોનાર પાલકપણું ઉત્પન્ન થાય છે. ધર્મી વાર લગાડીને તેમના વાગની સોભાવમાન સ્વના કરી, વારંવાર જુદા જુદા સુગોષિત ચગકતા પોશાક પહેગવવા, ધરણાં ગાંઠ પહેગીને અગને સુગોષિત કરવું અને ધરનાં અને જહારનાં મનુષ્યોએ તેનાં વેળા કવેળા વખાણ કરતા રહેવું એટલી વાતો એકત્ર થયા પછી નાનાં છોકરાંને પણ મનમાં શેષીઓરપણું ઉત્પન્ન થાય તેમાં નવાઈ નથી. આવા પ્રકારનું એકાદું છોકરું અગાડી આવ્યા

બરોબર તો આ તેની માને ખુલી કરવાને માટે તે ૧ પ્રશ્નમાં કરવી કે નહિ આ પ્રશ્ન છે તે કરવાથી તે બન્નેનું પણ અદિત થ નાર આમનુજે રિથે એટલી પ્રીતિ તેમના અને રિથે કમીન છે કરવા મનમાં હોવી એ બન્નેને પણ અદિતકારક છે આવી પ્રશ્નમાં એ આ દુર્મુખો ઉત્તેજન મળશે કીક ને છોમ્સ અગાડી આનુ એ દસે આપણે તે તરફ રિથે લક્ષ આપવા નથી, અને તેની છેક નિ નાશ થશે, આ તે ૧ મનમાં આપણા રિથે જે રનેહમ ન હશે તે જોણે થશે, અને તે છોકરાને પણ ધણ ખાટું લાગશે આની રિથે તિમાં તે છોમ્સ ૧ અને માના કદનાજ તરફ લક્ષ દઈને તે ૧ આ પોતાનો તાત્કાલિક સુખનો જોડે બગ થયો તોપણ પ્રશ્ન સાતમક ચિ ન્હો ન બતાવના જોઈ છે

હવે ના મ ખુબ વળી એક ઉદાહરણ લઈએ સુદ્ધાપુરોને આ રિથે કરીને જોવાને પોતાના રસપત્ર ધણ અભિમાન હોય છે, આ બીજા આ પુરો પેતા તરફ જોઈને પોતાના સૌદર્ય રિથે અર્થ પામે આ તે નેઆ પોતાની મુદ્રાથી પ્રદર્શિત કરે એની તેમ ની ધણી ઇચ્છા હોય છે આ ઇચ્છા ધણી અમામરિક રીતે ઉપજ થાય છે અને તેનું પ્રથકરણ કનુ ધણ કરણ છે મર્ધ પણ પ્રમ રનો દુટ દેવ ન છતા આવી ઇચ્છા હોવી સમ છે, અને ધણે પ્રમજે તેવો દુટ દેવ હોતો પણ નથી મર્યાદાન મોહક પોણાક આ ધરણા એમ ૧ બીજા એમ પ્રપરની ઇચ્છામાન છે એવો જે ૧ માણુમ જે દેકાને કે તે ઠેકાને જવાને આપણને પ્રસંગ આ પે છે જેની કદના કરો પેનો મનુષ્ય તો એટલો મોભાપમાન કે, તેના સૌદર્ય તરફ જોઈને ધણી-ધણી ચિત્તવૃત્તિ ઘટસ્થ રહે આ પણ ઉપ તેના મોર્મનું શુ પરિણામ બનેલું છે એ જોવા વારને તે મનુષ્ય ન્હી ગીને આપણા તરફ જુએ છે એવે પ્રસંગે આપણ

ને યજ્ઞેષુ અશ્વે આપણી મુશળી પ્રદક્ષિત કરતું યોગ છે સું ! તાત્કાલિક પરિજ્ઞમ નરૂ લય આપતાં તેનું કરતું એમ લાગે; પરંતુ દૂરના પરિજ્ઞમ તરફ લય આપતાં તેનું કરતું અનિશ્ચ છે એમ સાચા ગમર રહેતું નથી. લોકોએ આપણી પ્રશ્નસા કરી એ હમ્મલ આપા મનુષ્યના અંગમાં એટલી પ્રજાગ થઈ મએલી દોષ છે કે, તેને પી-જી કંઈ સુખનું નથી. ટાપડીપમાંજ તેનો મગલો વખત હતો ને ગમમાંના પીગલ બચદાર તેને નદિ જેવા લાગે છે. આટલું ડોગ દેખાતાપણ આઈ નથી એ તેને જાણવડુ જરૂરનું છે અને એને માટે આપણને આશર્વ લાગેલું દોષ નોપણ તે ગુણ સખતુજ સાર.

નિરુદ્ધાત્મક પદોપકારના તત્ત્વોને અનુમતીને જે આત્મગતમનની આવરણના ઉપજ થાય છે તેના ઉદ્ભવા જે ઉદાહરણમાં જતાલે-લા પ્રકારના આત્મ સવમનની કંઈ જરૂર નથી એમ કહેવાકને લાગે. પરંતુ આ કુત્સાક સમનરૂ દુર્ગુનું કેતેન ગમવાને લીધે ને પદનાવધિએ જાણ પદોંચ છે, અને તેને લીધે તે મનુષ્યનું પાલુ અ-કલ્યાણ થાય છે. આ ડોગ ધનવાપજાનો ક્રોધ કેહવાર એટલા ન-દારો પરિજ્ઞમ થાય છે કે, માને પેતાની હોકરી વિશે પણ મત્તર આવે છે, અને તેનું દારણ શોધતા લોકોએ દરેલી પ્રશ્નમાજ દોષ છે. તેમનાં સૌંદર્યનાં આસપાસના લોકોએ દમેસા વખાણ કરતાં, ત-માગ મરખું સૌંદર્ય આખા જગતમાં નથી એમ કહીને તેમને ચલા-વતાં, અને તેમને અગ્રે એટલું અભિમાન ઉત્પન્ન કરાવતું કે આપણા જેટલું અથવા આપણા કરતાં સુંદર મનુષ્ય જોવામાં આવે તો તેનો તેમજો ગમર કરવો, એવા પ્રકારના ઉદાહરણ જની આવે છે, તેમાં આ વાત જેટલી કુત્સાક લાગવાનો સગવ છે તેટલી ને નથી એ પાનમાં રાખતું જોઈએ.

એકાદિ વિશેષ વાત કરવા વીધે લોકોથી આપણી વાદ વાદ

યની એની ધણીની ઇચ્છા હોય છે અને તેના પ્રસંગ પણ આસપ્સ
 આવે છે એકાદ પુસ્તક અથવા કાન્ય લખવું, વ્યાખ્યાન આપવું,
 વિવ્ર કાઢવું અથવા રમવું, ગીત, નૃત્ય, વાદ્ય, છત્રાદિ કળામાની
 નિવૃણતાના નમુના બતાવવા શરીરની અથવા મનની વિલક્ષણ શક્તિ
 ના ખેલ ખેલવા, વગેરે પ્રસંગ આ પ્રકારના હોય છે આવે પ્રસંગે
 કેટલીક વાર સત્યને સ્મરીને અને કેટલીકવાર અગાડીના દુખ ઉત્પા
 દક પશ્ચિમ તરફ લક્ષ આપીને પ્રશ્નના ન કરવાને માટે આત્મ
 સમયન કરવું ઇતિ હોય છે વ્યવહારમાં જોનારને અથવા સામાન્યાર
 ને પોતાની સમજણ પ્રમાણે જ્ઞાનવું કંઈ પડે છે જીજ્ઞાસે નિવૃણ
 કરીને તેને દુખ આપવું નહિ એ ઇચ્છાએ પોતાના મનની ખરે
 ખરી રિધિતી થી છે તે ન જોતા, અરેક્ષિત પ્રશ્નના કરવાને તે તૈયાર
 થાય છે પોતાના આચાર્ય બારણું ॥ ખેટા પશ્ચિમ તરફ તેમણે
 લક્ષ જવું નથી જે કેટલું ઉત્તેજન આપવાની આવશ્યકતા હશે તે
 કેટલું સાર તરફ લક્ષ આપીને જેટલું આત્મસમયન કરવું જરૂર
 હશે તેના કરતા વધારે કરાડુ ॥ થું નથી, વળી પ્રત્યેકની કૃતિમા
 યોગા ધણા ગુણનો અશ હોયછેજ, સારે તેટલા પૂરતી તેની પ્રશ્નના
 કરવાને હરકત નથી ફક્ત તેવું કરતા ડોળ દેખાડવાપણાને ઉત્તેજન
 ન મળતા પોતા ॥ ગુણમાં સુધારા કરવાની તે મનુષ્યને બુદ્ધિ ધજે
 એ રિતે કાળજી લેવી જોઈએ કળા કૌશલ્યનું કામ હોયતો તે શખ
 થી દુગ્ધા પરિણામ તરફ લક્ષ આપવાનું ધણું કારણ નથી પરંતુ
 એકાદ પુસ્તક, મંત્ર, નિગધેષ્ઠલાદિક વિશે જોનારનું હોયતો ધણું સિચાર
 કરી જોનારને જોઈએ એ પ્રશ્નના કરવાના મનમાં તેની શક્તિની
 પાર મદત્વામદા ઉત્પન્ન થાનો સમય હશે એની પ્રશ્નના સમયન
 કરવું ઠી ॥ જિનકુન ચૂપ રહેવું અથવા સામ્ય સમ્યથી પ્રતિજ્ઞા ટીકા
 દવી એજ આવે પ્રસંગે તેના દિતનું થશે. અગાડીની નિગદ્યાથી

ચનાઈ દુઃખ ઓછું કરવું એ એક વ્યક્તિનો ફાયદો છેજ; પરંતુ બી-
જો સમાજનો પણ ફાયદો તેનાથી છે. જે કાન્યમાં ખર્ચ કવિત્વ નથી,
અને જે પુસ્તકમાં અગત્ય નિર્ગંધમાં મહત્વના વિચાર અથવા મા-
હિતીઓ નથી, તેમને માટે કાગળ, શાહી અને હાથવવાનો શ્રમ એ-
તો વાધે જાય છેજ, પરંતુ સિવાય ઉપયુક્ત ગ્રંથના સંગ્રહને પણ
તેથી થણી દરકત થાય છે. માટે આવા અનેક પ્રસંગે પ્રશંસાનું સ-
મ્મન કરવું, અથવા હેરાં તે મર્યાદિત કરવી એ જગતના હિતનું છે.
નિઠાયાત્મક પરોપકારના તત્વોનો ઉપદેશ કરવાનું એ એક અતિ ઉત્કૃષ્ટ
સ્થળ છે.

મનુષ્યનો સ્વભાવ એવો કષ્ટક ચમત્કારિક છે કે, કોઈ પણ
ચાલ એકવાર પ્રચારમાં આવ્યો એટલે તેની આવશ્યકતા તરફ અથ-
વા ઉપયુક્તતા તરફ ન જોતાં આખા મીચીને તે પ્રમાણે કરતા ર-
હેવુંજ. યૂરોપિયન લોકોમાં સ્ત્રીઓએ ગાવું અને સૂરની પેટી ઉપર
વગાડવું એ શીખવવાનો દિવાળ પડેલો છે. જે સ્ત્રીઓને તે આવડે
નહિ તેનું શિક્ષણ બરોબર થયું નથી એમ એ લોકો સમજે છે ગ-
મ્મતને વાસ્તે સાધકાણે મિત્ર મંડળીમાં સ્ત્રી પુરોનો ભેગી સમાજ,
અથવા મેળો એકઠો કરનારો તે લોકોમાં ધણો ચાલ છે. આ મંડળી
ભેગી થઈ એટલે સ્ત્રીઓ પોતાનાં ગાયન ને વાદ્યાદિ કળાથી મંડળીને
મનોરંજન કરે છે. આ વાતનો અહીં ઉલ્લેખ કરવાનું કારણ એટલું-
જ કે, આવે કેટલેક પ્રસંગે તેમના ગાયન વાદ્યથી ગમ્મત કરવી
તો દુસ્તર રહી, પણ ઉગ્રો ત્રાસ આવે તોપણ મન મારીને
ઉપરથી “વાહ! શો આજનો દિવસ આનંદમાં ગયો, આ ના-
ની ઉમ્મરમાં સારું કૌશલ્ય સપાદન કર્યું છે.” ઇત્યાદિક ગૌરવ બ-
રેલા શબ્દોથી તેમનું અભિનંદન કરવાનો મંડળીને પ્રસંગ આવે છે.
જે પ્રમાણે તરણી એકરીએ ગાનાં, બજાવતાં, શીખવું જોઈએ, તે પ્ર-

માણે તે ગમે તેનું હોય તેણે સાબળનારાએ તેના વખાણ કરવાનું
 જોઈએ નહિ તો તે અસંભવપણાનું ઘણું સમજાવવા આવે છે આ
 વખાણમાં અસંભવો આજ હોવાને લીધે તેનું સમજન કરવું જોઈ
 જરૂરનું છે, તેટલુંજ તેનાથી સમાજ ઉપર થનારા ખોટા પાણામને લીધે
 પણ જરૂરનું છે સ્ત્રીઓના શિક્ષણ સળધી લેવાની સમજણ મૂખ્ય
 છતાં હોવાને લીધે અનેક છોકરીઓ ઉપર આ જુનમ થાય છે
 છોકરીને તે વિચારની પ્રીતિ હો અથવા ન હો તો તે શિક્ષણ ક્રમ
 માંથી એકવાર પાર ઉતરતું જોઈએ આ મુદ્દાને યુગમાં સર્વને એક
 પ્રકારનું સરખું શિક્ષણ આપીને વિજ્ઞાના સચામાંથી બદલા પાડવાનો
 જો ધાતકો રિવાજ પડે તો નો અનુભવી સ્ત્રી શિક્ષણના અજ્ઞા
 સ ક્રમમાં ગાયન, નાચ આદિ કાં જોઈ સમાવેશ કરે તો તે
 લીધે ટટલીક છોકરીઓ આંતરે ॥ શિક્ષકો વિન કાળજી રાસ પડે
 છે, આ વખતો આ પૈમાનો ટટ્યો અપ રમ થનો જાય છે, એની
 કમના કરી શકતી નથી આપણે ઘણી વાતોમાં અમેજ સોફાનું
 અડકરણ કરવું જોઈએ પરંતુ એની કંઈ વાત ટાળી મેનવામાં આ
 વે તો ઠીક ગાયન વાદ્યો કાં સરખું શ્રેષ્ઠ પ્રતિની મમ્મતનું સા
 ધન ખીજી નથી જા, પરંતુ જેમને તે કાં માધ્ય થરા સગી
 હશે તેમજે તે ઉપર શ્રમ કરવો, સર્વો વિના કાળજી નાસ આપવો
 આ મૂર્ખપણું છે

જેમને પરંપરા સાના સળધે વર્તમાનપત્ર વગેરેમાં પ્રસિદ્ધ રીતે
 લેખ લખવા હોય તેમણે તો ઘણીજ સાવધાની રાખવી જોઈએ
 તેમજે એમણે આલની અથવા વ્યક્તિની કૃતિની અવધાર્ય અથવા
 અધોગ્ય રથજે સ્તુતિ કરી હોય તો તેનાથી ઘણો અપાય થવાનો
 સમય છે

હાજી હાજી સરખોજ એક પરંપરા સાનો પ્રકાર ચોતરફ પહો

પ્રસરેલો છે તે કમી કરવા વાસ્તે નિઠ્ઠાતામક પરોપકારના તત્વોનો ઉપ-
યોગ કરવો આવશ્ય છે. મોટા લોકોની ખુશામત કરવાની સ્પષ્ટ અથવા
અસ્પષ્ટ ઇચ્છાને લીધે “ સવ સાહેબ સરખોજ મારો મત છે ” એમ
કહેનારા પુરુષ લોકો છે. બીજા કેટલાક લોકો ખુશામત કરવાનું કંઈ
કારણ ન હતાં પણ સર્વને ખુશ કરવાનો સ્વભાવજ હોવાને લીધે એવા
પ્રકાર કરે છે. પ્રત્યેક વેળાએ વિરૂદ્ધ પક્ષ લઈને ટંટો ઉભો કરી
પોતાનો મન બીજાના મતને ઠી પણ મળતો લાગવો નહિ, આ-
વા પ્રકારના કેટલાક લોકો ખાલમ પડે છે; તેમનો જેવો તિરસ્કાર
કરવો યોગ્ય છે તેવોજ જે લોકો પોતાના મગજને કાંઈ દિવસ તામ
ન આપતાં, બીજાના વિચાર ઉપર અવધાની રહીને પ્રસંગ આવે
“મારો વિચાર આપણા સરખોજ છે” એમ કહીને માથુ ધુણાવી બેસે
છે તેમનો પણ તિરસ્કાર કરવો જોઈએ. આવા વર્તનમા એક પ્રકાર-
ના સહુદયપણાનો અંશ હોવાનો સંભવ છે પણ તે એક પ્રકારની શુ-
ભામગિરિજ થાય.

• બીજાના વિચારની સાથે પોતાનો વિચાર મળતો આવે એમ ક-
રવાના આ પ્રકારમાં અસત્યનો અંશ હોવાને લીધે તેનો નિષેધ કરવો
જરૂરનો છે. જે મનુષ્યને કાંઈપણ વાતની ઘણી માહિતી ન હોય તે-
મની વાત આધી. પરંતુ જેમને અનેક વિષયોની ઘોડી ઘોડી માહિતી
હશે, અને જેમને સ્વતંત્રપણે વિચાર કરવાની ટેવ હશે, તેમનાં અનેક
વિષયોપર મન બનેલાં હોય છે પોતાના મત સાથે ન મળતા એવા
અનેક મનોનું પ્રતિપાદન કરેલું સાંભળવાનો પ્રત્યેકને ઘણી-
વાર પ્રમંગ આવે છે. આવે પ્રસંગે સત્યની ટેવ રાખીને ચાલવું
હોય તો આપણો વિરૂદ્ધ મત સચ્ચથી અથવા મુઠ્ઠાથી પ્રદર્શિત કરવો
જોઈએ. બીજા નફાનું પરિણામ ટાળવા માટે પણ તેવું કરવું બાગે
આવે છે, અને તેથીજ આ વાતનો નિઠ્ઠાતામક પરોપકાર સાથે સં-

બધે પહેલે છે. આપણે કંઈજ બોલ્યા નહિ અથવા બીજાના મત પ્રમાણે બોલ્યા તો તે મનુષ્ય ખુશ થશે ખરો, પણ તેને લીધે તેનો બે પ્રકારનો તોટો થવાનો સંભવ છે. એક, તેની બુદ્ધિના મતને લીધે તેને નુકસાન થવાનો સંભવ હોય તો તેને નુકસાન કરવામા આપણે મદદ કરવા સરખા થશે, અને બીજી આપણા વિચાર જરોજર છે એ વિષે તેને વિનાશકરણ અભિમાન ઉત્પન્ન થશે જ્યાં સુધી એક મનુષ્યનો વિચાર બીજાની અગાડી આવ્યો નથી ત્યાં સુધી તેના સખધી બોલવાનું કારણ નથી પરંતુ જ્યારે બીજાના વિચાર આપણી અગાડી આવે છે અને આપણે બોલ્યા નહિ તો આપણા પણ વિચાર તેનાજ સરખા છે એવું અમજી સેવાનો સંભવ હોય છે, તે વખતે સ્પષ્ટપણે બોલવાની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થાય છે. હાથ હા કહેવાની ટેવને લીધે સંભાષણમાં ખુદિયાપણની જે એક મોજ છે તે નહિ જેવી થાય છે હમેશા આપણો મત બીજા સાથે મળતો આવવાનો ચલ કરવો, એટલે નાના પ્રકારના મતો અને નિર્ણયના વ્યક્તિના ચિચારોથી તેમા ઉત્પન્ન થનારા સદ્મતભેદથી વિચાર સૃષ્ટિને જે વૈચિત્ર્ય અને રમણિયત્વ આવ્યું છે તે વિષે અનુમિતપણે જતાવવાનું થાય છે.

જે ઠેકાણે આપણો મતભેદ પ્રસિદ્ધપણે જતાવવાથી વિરોધ ફાપરો થવાનો સંભવ નથી તે ઠેકાણે મૌન રાખવામાંજ ઝડાપણ છે, તથાપિ પોતાની મુદ્દા અને અમવિશેષ એમની સદ્ધતાએ પોતાનો મતભેદ લોકોના લક્ષમાં આવશે એવી ખુશી કરવી જોઈએ બીજા મનુષ્યને ખોટું ન લાગે એવી રીતે આપણો મતભેદ તેમને જણાવવો એ મોટા ઝડાપણનું કામ છે. ધણા લોકોને અગે એ શદ્દાણુપણ ન હોવાને લીધે મતભેદ વૈમનસ્થનું કારણ થાય છે.

હાલમા માનપત્રો અને તેની માર્ગે કઈ જાદિસ આપવાનો પ્ર-

ધાત ધણે દેહાતો ચાલેલો છે. પોતાના કર્તવ્યથી અધિક જેમણે કંઈ કંઈ નથી આપવા પોતાનું કર્તવ્ય પણ જેમણે સારી રીતે બજાવ્યું નથી એવા મોટા કામદાર એક દેહાલેથી બીજે દેહાણે જવા લાગે એટલે તેને નાની મોટી સભા બરીને માનપત્ર આપવું એ એક નિઃ-વ્યવહારમાંનીજ રીત થતી ચાલી છે. નિરત્યાત્મક પરાપકારે તેનો પ્રતિબંધ કરવો જરૂરનો છે.

કોઈપણ માસની પ્રથમ શરૂઆત થાય છે ત્યારે તેનો ઉદ્દેશ સારો હોય છે. પરંતુ તે ગાઢરિયા પ્રવાહ પ્રમાણે અનુસરનારા ભોક્તાના કાથમાં આવે એટલે તેની દુર્દશા થાય છે. જ્ઞે એકાદા મનુષ્યે પોતાના અસૌકિક ગુણથી સમાજનું કલ્યાણ કંઈ હોય તો તેનું ધણું માન કરીને આપણી કૃતજ્ઞતા બતાવવી યોગ્ય છે; પરંતુ અગે ગુણ ન હતાં એકાદાનું બહુ માન કરવું એટલે આ સ્તુત્ય ચાલનો દુરઉપયોગ કરવો થાય. આ ચાલનો એવો દુરુપયોગ થવા દેવો ઈષ્ટ નથી એવું ધણાજ લોકોને લાગે છે પરંતુ યોગ્ય પ્રસંગે તેમના તરફથી સ્પષ્ટપણે નાખુસી બતાવવામાં આવતી નથી. એકાદા મનુષ્યને બહુ માન આપવાનું નહીં થયું એટલે તેને સોનાનું ધડિયાળ, નકશીની પેટી, સોનેરી ચોકડામાં બેસાડેલી તેની તસખીર વગેરે કંઈ બક્ષિસ આપવાનો ઈરાદ કરે છે. જે મનુષ્યનું એવું સન્માન કરવાનું હોય તેને ભોક્કલ્યાણ વિગે ખરી લાગણી ધરાવનારો અને ભોક્કરિયતિ બજાવનારો હોય તો તેને પોતાને માટે પોતાના મિત્રોએ નુકસાન સોંસવું તેના કરતાં પોતાને એવું માનજ ન મળે તો ઠીક, એમ લાગશે. બીજી એક ધાત તેમના લક્ષમાં આવ્યા વિના રહેનાર નથી. એવે પ્રસંગે ધણા ભોક્તા જે ટીપનો આંકડો ગાંડી મૂકે છે તે કેવળ એક પ્રકારનો જીલમ ગુસારી મૂકે છે. એવી રીતે આપણે માટે આપણા મિત્રો પર જીલમ થવો અને તેમની પાસેથી બળાતકારે વાહ્યા

મેળવરી એરી ઇન્ન શાણા મનુ ર કદીપણુ સખનાર નહિ આ મ
મ માટે દીપમા કહ આપણને લીધે વળી એક નુકસાન થાય છે
મધ્યમ પક્તિના લોકો પાસે પૈસાની ખુશ પરાણે પૂરૂં થાય એટલીજ
હોય છે, તે વખતે તેમની પાસેથી મારી મચડીને એના કામને
માટે દીપમા પૈસા બરાબી લીધાથી ખીજા સારા પરોપકાર તરફ તે
મના તરફથી મળવી જોઈએ તેટલી મદદ મળતી નથી સોમદિત
તરફ લક્ષ આપીને આપણ કામમા મદદ ન કરવી એ નિવૃત્તાત્મક
પરોપકારની નજરે ધ્રુષ્ટ છે

જેની ઘણી કિમત પડતી નથી એવું જ્ઞાન માનવ આપવાનું
હોય અથવા સભામા શબ્દિય દ્વારા કરજનો હોય તોપણુ તેમા મન
ન ધાનવાના ઓક કર્યો હોય છે આપણ પ્રચરના બહુ માનની
જેમની ખરી યોગ્યતા હોય છે તે લોકોને તો તે ઘણીવાર મળતા નથી,
અને જેમની તેવી યોગ્યતા હોતી નથી તેમને તે મળે છે ચાર ખ
ટપની મનુષ્યની મહાત્મા મનમા જે મનુષ્યો આ જ્ઞાન આપવાનું
હોય છે તેમના અગમ્ય નિશ્ચય શુભ ન હોય તોપણુ લોકો દળાણથી
કહ બોલતા નથી આવી રીતે લોકમત જોઈએ તેના ખેત્યાય છે
ઠીક જે માનવ આપવાનું તેમા પણ તે મનુષ્યના શુભનું પયાય
રહ્યું મળી આવે છે શુદ્ધ દોરનો તો તેમા પ્રવેશ થવો અશક્યજ
શુભમાત્ર એકપણુ બહાજ ન રહેતા પ્રત્યેક શુભનો કહ પણ બુદ્ધિ
અ ઈ પ્રમાણે વધારો બતાવવો આ વસતો પૈળી પોતાનું કર્તવ્ય બ
રામર બળવસ નિરે અથવા નેટલું પણ તેમના હાથથી જોતું ન
હતા સહ? હજી ને ઘણું માન આપવાનું ચાર છે પ્રત્યેક મનુષ્યે
પોતાનું કર્તવ્ય ક તુ જરૂરનું છે ઓ તેને માટે યાદી પ્રસિદ્ધ રીતે
મા । આપવાનું કષ્ટપણુ દારણુ નથી મિતિ મગવા વાસ્તે પોતાનું કર્તવ્ય
કરતું એવી ઇન્ન મનુષ્યના મન ॥ હૃદયમ વચ્ચે દેડી એ સાફ નથી

પાછી પ્રશંસાથી મનને નિરૂત કરવાને ઉપર કહેવાં હારજી મ-
 દનાનાં છે. મનુષ્યની ઉત્પત્તિથી આજ્ઞાસુધી તેનો સામાજિક ઇતિહા-
 સ જોયો હોય તો આજ્ઞાસુધી જે સમાજનું દિન યજ્ઞેષુ છે તે સ્વાર્થના
 અથવા જેમનામાં સ્વાર્થનું પ્રાપ્ત્ય વિશેષ દોષને પરાધનો માત્ર
 યોદ્ધા પાસે હોય છે એવા વર્તનથી યજ્ઞેષુ છે; અને જ્યાંસુધી પરાધ વિશે-
 ના ઉત્તમ વિચાર મનુષ્યના વર્તનને વલ્લખમાં લાવે એટલા પ્રબળ
 થવા નથી, સાંસુધી પરાધનો જેમની સામે થતો મળે છે એવા સ્વાર્થ-
 મિશ્રિત મનોવિકાર નહિ થયે એ સારું નથી. કીર્તિ, મોટાઈ, પ્રતિષ્ઠા,
 જેમનીજ ઇચ્છાએ આજ્ઞાસુધી મનુષ્ય સારું કામો કરવાને પ્રવૃત્ત થએ-
 લા છે. કર્તવ્યની દેવ અથવા જૂતલ્યા એમનો તેમના અન ઉપર તેટલો
 પરિજ્ઞામ થતો નથી. પોતાનું કર્તવ્ય કરવાનું હોય તોપણ તે કર-
 વાથી આપણી પ્રશંસા થશે આ એક વિચાર મનુષ્યના હાથે તે ક-
 મગવાને હારજી થાય છે. પછી કેવળ પરાપકાર કરવાનો હોય તો
 તેમને કીર્તિની ઇચ્છા સખા હોય તો એમાં ધણુ આશ્ચર્ય નથી. એક
 વ્દાયથી કરેલો પરાપકાર જીવન દાયને જલજવા દેવો નહિ એવા પણ
 મોટા વિચાર કેવચિત જાણાર્થી આવેલા છે. પરંતુ જગતમાં જ્યાં ત્યા
 અન્યાય અને સજાડી એમનુજ સામ્રાજ્ય દોષને સીધે કાષ્ટપાત્ર હે-
 તુએ ન્યાયનું વર્તન કરનારો મનુષ્ય જડી આવ્યો તેથી તેની પ્રશંસા
 કરી એવી ખુદિ આજ સુધી થતી ચાલી છે. પરંતુ એ મિથિત
 જાણવા વિશે યત્ન કરવો જોઈએ મનુષ્ય જનિતની નીતિમત્તા દિવમે
 દિવમે વૃદ્ધિ પામતી જાય છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે, અને તે જોટલી
 વૃદ્ધિ પામે તેટલી વધારવા વિશે યત્ન કરવો જરૂરનો છે મનુષ્યની ઉત્તમ
 પદ્ધતિને ઓછાપણું આજનારાં કીર્તિ, મોટાઈ, પ્રતિષ્ઠા ઇત્યાદિ મનો-
 વિકારોને જાણે કર્તવ્યખુદિ, જૂતલ્યા, નિરપેક્ષ પગથંજુદિ ઇત્યાદિ એક
 મનોવિકાર ઉત્પન્ન થયા જોઈએ. જેમ જેમ આ મનોવિકારનું પ્રાપ્ત્ય

વધનું જશે તેમ તેમ લોકોથી પોતાની વાત્સલ્ય કરાવવી એ મનુષ્યની ઇચ્છા આછી થતી જશે વગી જેમને માન આપવાનું તેમને તેની કિંમત લાગવાની નહિ થવાને લીધે તે આપવાની પણ ઇચ્છા લોભો થનાર નથી મનુષ્ય જાતિના કલ્યાણ નિષે અગાડીને વિચાર કરતા અનેક પ્રમોદે પરપ્રણાસની ઇચ્છાનું સમયન કરતું અને વિશેષે કરીને જે ઠેકાણે તે ॥ વિશેષણી આતુરતા દેખાઈ આવે, તે ઠેકાણે તો અનુભવ કરતું, ધણુ જરૂરનું ॥

પ્રકરણ ૭ મું

પ્રવૃત્તિવાત્મક પરોપકાર

નિવહિત સ્ત્રી પુરુષના પરસ્પર ઉપકાર

ઐતિહાસિક કાળથી મનુષ્ય જાતનો જે લિખિત ઇતિહાસ મળે છે તેમાં જોઈપણ અત્યંત શોચનીય બાબત કહીએ તો તે બીજી કોઈ જ નથી, પરંતુ સ્ત્રીજાત સાથેના પુરુષ જાતના વર્તન એ છે ઐતિહાસિક કાળની પહેલાનો ઇતિહાસ જો ઉપનયમ દોત તો તે સબધી આવી પણ અધિક શોચનીય રિવાજ જણાઈ આવી હોત મનુષ્ય જાતના ઇતિહાસમાં આનાથી પણ વધારે બધું સેકડા વાતો છે મનુષ્ય બક્ષકપણું લગાઈને હાથ આવેલા સોકોને નાના પ્રમાણના દવા દવાય કરીને મારી નાખવાનો ચાલ દેવ અને ભૂતને જીવતા પ્રાણીનું કિંવા જીવતા માણસનું બધું આપવાનો ચાલ, વગેરે બાબતો રૂવા ઉભા કરે એવી છે પરંતુ આના બનાવો કમચિત્ત બનનામ દોષને તેમનો પરિણામ પણ તે તે કાળે અને તે તે વ્યક્તિ ઉપજા માય છે સ્ત્રી જાત સાથે હેવા પિયત રીતે વર્તવાની વાત છેક જૂની જ ॥ એક નો આ જાતના સમજાવક દની ગોમ દેખાઈ

આવે છે. અને તે શિવાય તેનો પરિણામ પણ ધણા હાંજા કાગ મુધી ચાલે છે. નેટ્રા માટેજ આ ચાલને અસંત શોભનીય વાત એમ ઉપર કહેવું છે. મુધરેલા, ગર્ધ મુધરેલા અને જે લોકોમાં મુધારાનો પત્રાજ યોડો પ્રવેશ થયો છે તેવા લોકોની સ્થિતિ જોઈએ તો, અને આ પ્રત્યેક સ્થિતિમાં સ્ત્રીઓને કેવા પ્રકારના દાસત્વમાં રહેવું પડે છે તથા તેમના પર કેવા કેવા જીવંત માપ છે એ વિચાર મનપર લખીએ તો, દંતરો વર્ષ પર્વત રાતમાં બટકનારા લોકોમાં સ્ત્રીઓની, કુટલી લક્ષ્યનેદક સ્થિતિ હશે તેની યોડી કલ્પના તમને થશે. એકંદરે આજ મુધીમાં સ્ત્રીઓને જે દુઃખ ભોગવેલું છે અને જે હજી પણ તેમના બાગમાંથી છૂટવાનો રંગ દેખાતો નથી તેની કલ્પના કરવી કઠિન છે.

વ્યક્તિ વ્યક્તિમાં જેવો જીવનાર્યકલહ ચાલે છે તેવોજ વ્યક્તિ સમુદાયમાં પણ દોષ છે. જંગલી લોકોની અનેક જાતોમાં હાલ પણ મોટી મોટી લડાઈઓ ચાલે જાય છે. પૂર્વે જે વખતે પૃથ્વીપર સર્વે લોક જંગલી હતા તે વખતે પણ સર્વે ઠેકાણે લડાઈ શિવાય બીજી વાત ન હતી. ‘બળાઆના એ બામ’ એ તે વેળાનું મુખ્ય વર્તન તત્ત્વ હતું. હાલ પણ તે છેક નહ મધ્ય છે એમ નથી, તોપણ તેનું અપકર સ્વરૂપ પણે અશે કમી થયું છે. આ તત્ત્વને અનુસરીને બળવાન લોકો, દુર્ભંગને કચરી નાંખી તેમને પોતાના દાસ કરતા એવી જ્યાં ત્યાં સ્થિતિ હતી. સજીની સાથે કાલે તેવા કૂરપણાથી વર્તવાની ટેવ મનુષ્યને પડીને તેનો પરિણામ પણ તેનાં બીજાં વર્તન ઉપર થવા લાગ્યો. જાન જાતમાં દુર્ભલ સાથે ગમે તેવી રીતે પ્રબળ ચાલતું, અને ચાલ તેવો તેનાપર જીવંત કરનારા માણસોના મનમાં સ્વયં શિવાય બીજો વિચાર આવવાનો અવકાશ નહતો. આવી સ્થિતિમાં સ્ત્રીઓને પણ પોતાની દુર્ભવતાનો પરિણામ સ્વાભાવિક

રીને બોગ રવો પડ્યા લાગે। સ્ત્રીઓની સાથે કેટલી બરાબ રીતે વર્તે તો તે ઈ કંઈ સીમા રહી ન હતી સ્ત્રીઓની સાથે અતિશય નિર્દય અને ક્રૂર રીતે વર્તેલાથી આપણને તેની પાસેથી જે લાભ મળવા જોઈએ તે ન મળતા હોય તો નાસ થયો જોઈ પુરોના કૃપણ થોડક કમી થયું અશાંતારથામા દૂરનું પરિણામ મામા આનું અચકા હોય છે, તથા કેઈ અને અપ્રીતિ થવાને થોડા કારણ પૂર્યા ગણાય છે તેને લીધે ઉપર જણાવેલા નિયારનો પણ ઉપયોગ થશે થોડા થાય છે સ્ત્રીઓની સાથે અતિ ક્રૂર રીતે વર્તવાથી તેમની ઊંચા ઉડે રવા ઈ શક્તિ અથોગ્ય થઈ દિન પ્રતિ દિન એક જાતના ભોક્ષી સખ્યા કમી થાય અને કાનાતરે તે જાન સમૂહથી નાશ પામે એ પણ શક્ય છે વળી ઘણું કરીને આ કારણને લીધે અનેક જગલી ભોક્ષીના ટોળાનું નિર્મૂળ થઈને જે ટોળામા સ્ત્રીઓ સાથે કમી કૃપણતા વર્તવાનો રિવાજ હતો તેમનાજ જીવનને ઉત્તેજન મળતું હતું

ઘણા પ્રાચીનકાળથી જે સ્ત્રીઓની સાથે આજસુધી પુરો તરફથી કૃપણ વર્તવામા આવતું તથા અવાપિ આવે છે તે સ્ત્રીઓમા પુરો કરતા કાંઈક વિશેષ ગુણ હતો અથવા છે એમ નથી તેમનો સ્વભાવ પણ પરિસ્થિતિ થોડી બદલાયો હતો તથા હાલ બધાય છે પૂરે એક ઠેકાણે કલા પ્રમાણે પચમહાભૂતાત્મક સદ્ધિમા ક્રિયા પ્રતિક્રિયાનું જેટલું મહત્વ છે તેટલુંજ તેનું મહત્વ માનસિક ક્રિયા નિયામકિમા છે પુરોના કૃપણાનું પરિણામ પ્રતિક્રિયાની રીતે સ્ત્રીઓપર પણ પામ્યું, અને તેથી ઉભયના સ્વભાવ સરખા દૂર બન્યા અને બને છે જેનો સ્વામિ ક્રૂર હોય છે તે સ્ત્રી પોતાના ઊંચા પ્રતિ તેટલીજ ક્રૂર રીતે વર્તે છે ઉત્તર અમેરિકાના કેટલાક જગલી ભોક્ષીના ટોળાની સ્ત્રીઓ તાપમા પકડાએલા માણસો ઉપર પુરોના કરતા વધારે દુખ પાડવામા ચતુર હોય છે, એમ જણાયું છે આ

સંબંધી ધ્યાન સુખવા ભોગ વાત એટલીજ છે કે, જે વ્યક્તિને અ-
થવા વ્યક્તિ સમુદાયને યાજે મનુષ્યના અમર્યાદ સ્વાર્થને પ્રતિબંધ
કરવાનું સામર્થ્ય નથી હોતું તેમના પર શક્ય હોય તેટલાં દુષ્પરિણામ
થયાં છે. આ સર્વ સામાન્ય પરિણામનોજ એક મોટો ભાગ સ્ત્રીજન-
તાને ભાગ આપ્યો છે. સર્વ પ્રકારના શ્રમનાં, ત્રાસનાં અને માથોફાટ-
નાં કામ કરવાં, પુરવણા સુખને માટે મને તેટલું દુઃખ સોંપવું, પુર-
વણી તૃપ્તિ થાય ત્યાં સુધીયોને ઉપવાસી રહેવું, અને જે તે વધ્યા ધટયા
ઉપર પોતાનો નિર્બાદ કરવો, આ સ્ત્રીઓનો કર્તવ્યક્રમ થઇ પડ્યો છે.

દેશ દેશમાંની અને ટોળેટોળામાંની લગાઇઓ ઓછી થઇને
જેવો જેવો લોકને શાંતિનો અનુભવ મળતો ગયો તેવો તેવો સ્ત્રી-
જનતાને દિતાવડ એવો થોડો થોડો પુરવણા મનમાં વિચાર આવતો
ગયો. આપણા જીવના મધ્યમાં કેટલેક ટેકાએ સ્ત્રીજનતાનાં વખાણ
ના અને કેટલેક ટેકાએ તેમના દિનત્વના વિચારો બતાવેલા છે.
એવા જે લેખ દેખાઇ આવે છે તેનું કારણ એમ બહુાઇ છે કે
તે મધ્યે લખાયા તે વખતે સ્ત્રીજનતાના સબંધે પૂર્વના પ્રતિકૂળ
દિવાળનો મન ઉપર દાગ છતાંજ નવોજ અનુકૂળ વિચારનો પ્રાદુર્ભાવ
થવા લાગ્યો હતો. એવા વિચારમાં ફરક થવાથી પુરુષજનતાનાં સ્ત્રી
જનતા સાથેનાં વર્તન દિવસે દિવસે સુધરતાં ગયા છે. પણ સ્ત્રીને કંઇક
હક કરીને છે, એવા પ્રકારના વિચાર દાગ લોકોના મનમાં આવવા
માંડયા છે, અને એ વિચારને અનુકૂળ એવા પ્રકારના મનોવિચાર
પણ તેમનામાં ઉત્પન્ન થવા માંડયા છે.

સ્ત્રીઓ સાથે વર્તવાની પદ્ધતિમાં જે અનિશ્ચય સુધારણા થઇ
છે તે પૂર્વનાં ફર વર્તણુકનું જ્ઞાન થવાથી થઇ નથી, પરંતુ લોકોનાં
પરિપાકી બદલાવાથી હળવે હળવે માણસના સ્વભાવમાં ફેર પડતો
ગયો, અને ખીજ જાગતેલાં જેવી રીતે તેની મૂળા ઓછી થતી

ગઇ છે તેવી- રીતે સ્ત્રીઓના સળધમાં પણ ચયુ. પહેલાંની રીત-
જાતમાં થોડો થોડો ફેર પડી નવીન રીતિઓ પડતી ગઇ. સ્ત્રીઓ
પ્રતિ ક્રાંતિથી વર્તેલુ એ અન્યથા છે એમ મનમાં આવવાથી લોકોએ
જુની રીત તથા દીધી અને નવી રીતનો અંગીકાર કર્યો, એમ કંઈ
બન્યું નથી. પુરુષો તરફથી સ્ત્રીઓને હાથ ને નાના પ્રકારના હક્ક
મળ્યા છે તેના એ મુખ્ય કારણ છે—એક તો એ કે નિકટ સમયને
લીધે પુરુષોનાં મનમાં તેમને માટે સ્વાભાવિક પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઇ, અને
ખીજી, સામાજિક રીતિના ધોરણે આવવાની માણુમની પ્રવૃત્તિ હોય છે
તે બંને ઠેકાણે પુરુષો સ્ત્રીઓ સાથે પ્રેમથી વર્તતા હોય તોપણ
તેમના હક્કના સળધે કોઇપણ નીતિતત્વનો તેમણે સ્પષ્ટ રીતે અ-
ંગિકાર કરેલો હોતો નથી, અને તેમનું વર્તન નીતિ નિયમનું પરિણામ
હોતું નથી, પરંતુ ઉપર દર્શાવેલાં બીજાં કારણોને લીધે ઉત્પન્ન થએલું હોય છે

પ્રથમ અને મુખ્ય વચ્ચેનો ભેદ અને તેના નકાત પરિણામ
કમી કરવાનો વાત કરેલો એ પરોપકારનો ઉદ્દેશ છે, એમ આગળ
મણીવાર બતાવેલું છે અને બ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય મળે તેટલા માટે ન્યા-
યતત્વની દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક માણુસને જે બંધનો ઉત્પન્ન થએલા છે, તેથી
આ કાર્ય થતું જોઇએ તેટલું થતું નથી. જે ઠેકાણે ન્યાયની મર્યાદા
પૂરી થાય છે ત્યાંથી પરોપકાર શરૂ થાય છે પોતપોતાના ધર્મામાં
પોતપોતાની શક્તિનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરવાની છૂટ ન્યાયથી સર્વને
મળ્યા પછી ધર્માનું તેજ અને ધર્મ કરનારના કૌશલ્યથી જુદી
જુદી બ્યક્તિને જે ફવપ્રાપ્તિ મળતી હોય તેનું વૈયમ્ય કમી કરવું
એ કામ પણ પરોપકાર તરફ આવે ■ બીજાત અને પુરુષજાત એ
જે માનવી સહિના એ મુખ્ય ભાગ, તેમાં આ વૈયમ્ય સૃષ્ટિકર્મને અ-
નુસરીને હમેશથી સ્વાભાવિક પરિણામને લીધે ઉત્પન્ન થએલું છે, અને
તે કમી કરવું એ પરોપકારનું પહેલું કામ છે માનસિક સામર્થ્યનો

સવાલ એક કારે મૂકનાં, સારીરિક સામર્થ્યથી સ્ત્રીઓ પુરુષોની બ-
સામરી કરી શકનાર નથીજ, આ વિષે મતભેદ હોવાનો પણ સંભવ
નથી. આ દુર્બળતાને લીધે તેમને ધણા ગેરલાભ થવા છે. મુખ્ય-
ત્વે કરીને સ્ત્રીજન ઉપર પુરુષજનને જે સભ્ય કરવાનું મળેલું અને
હાથ પણ મળે છે તેનાં અનેક કારણોમાંનું એક તો એજ છે કે સ્ત્રી-
ઓ સારીરિક રીધનિએ દુર્બળ છે. પ્રભુ ઉત્પન્ન કરી અને તેનું પા-
લન કરવું એ જે મહત્વનાં કામ સ્ત્રીઓને માથે પડેલાં હોવાને લીધે
તેમનાં જીવનાર્થકલ્પના કપાટામાં પાછળ પડેલાં પડેલાં છે એ નિર્વિવાદ
છે. આ એ બાબનો ઉપર પ્લાન આપવામાં તેમના આધુન્યનો મહ-
ત્વનો ભાગ જાય છે તેને લીધે તેમની સારીરિક સક્તિનો ઉપયોગ
કરવાનો અવકાશજ મળતો નથી. હવે, પોતાના કુટુંબના પોપણનાં
માધન બદારથી કામ કરીને પુરુષને લાવતાં પડે છે એ વાત ને કે
ખોટી નથી તોપણ વર્ણવ્યું અને દરેકજ સવારથી સાંજ સુધી હ-
મેશાં છોકરાં પછરાં સદૃશ આપવા જેવી ને અત્યંત મહત્વની જ-
વાબદારી સ્ત્રીઓને માથે પડે છે તેને લીધે ધર એજ તેનું જગત
થઈ પડે છે, અને તેના આત્મોન્નતિના સર્વ વિચારોને તથા દેવાનું
તેને બાજે પડે છે એ વાત પણ ખોટી નથી. આ રીતે સ્ત્રી પુરુ-
ષના આધુન્યક્રમમાં આવા પ્રકારના કેરફારથી ઉભવની રીધતિમાં જે
ભેદ પડેલો અપરિહાર્ય બની રહ્યો છે તેનું, અને આમજ બતાવેલાં
ખીજાં કારણોનું સ્ત્રીજન ઉપરનું અનિષ્ટ પરિણામ કમી કરવાને પુ-
રુષોએ મથવું જોઈએ.

પુરુષોના હાથથી આજ સુધી પણ આવી જતનો વાત થયેલો
છે. સુધરેલા લોકોમાં પુરુષોએ સ્ત્રીઓની સાથે કેવી રીતે વર્તવું, તે
વિષે જે સામાન્ય રૂઢિ જણાઈ આવે છે, તે પોતાની એજે કાંઈ રીતે
ફાપજ થયેલી નથી. સ્ત્રીઓની રીધતિ વિષે પુરુષોના મનમાં દયા ઉ-

ત્યમ થાને, તેમની વિધિમા મુખારે કરતા થાટે તેમને ખગર પટે નદિ તેમ ચલા થાને લીધે તે રહિને તે ગ્રામ પ્રાપ્ત થએલું છે હાલમા એવનવપર ઉત્તર કરાની જુદિ પુરખળનના મનમાં ક- ત્યમ થા લાગી છે, અને તેને અનુગ્રહીને પોતાનું વર્તન મુખારનો તેમનો સગવડ ચાલે છે

કોઈપણ પ્રકારના આચરણની વિદ્યા કંડાવને તત્કાલથી વિ- ધાર અને મનોવિકાર કારણજન થાય છે જે વિધાર અને મનોવિ કાર સમન્વય સીમાત આંતરે પુરખળનમાન્ય મનમે કમનચાને જરૂર દેવ છે, તેમનો એક મુખ્ય ભાગ વિરદિત અંપુરખમાના સં- જાપ વિશેના વિધાર અને મનોવિકાર આ દેવ છે અને લીધે વિર- દિત અનુષ્ઠા અંપુરખમા ગ્રામમારિક પૈત્ર્ય કમી કમતા માટે મા- જુમે ચાલે કમતાની જરૂરી જરૂર ઉપન થાય છે તેલસી બીજા કોઈ પણ અનુષ્ઠાની ઉત્પત્તિ થતી નથી

જે લે પ્રા. ગ્રામગનો માલ છે તે લોકમા વિચાર થયા પડી કેટલાક વખત સુધી પુરખનું આ પ્રતિનું વર્તન સરી રીને માલે છે . છેક જનાર જેના જે લોક દમી તેમની વાત જૂદી, પરંતુ વિરદનના પાથથી પોતાને બાળએનો અનનાર પ્રત્યેક માખમના મનમા પોતાની આ ઉપર પ્રેમ તથા તેના બક સજાથી કલ્પના પ્રેરણા વખત સુધી પશુ જાગૃત રહે છે સ્ત્રીની દુર્બળતા તેના વિષે દયા ઉપમ કમવાનેજ કારણપ્રેમ દેવ છે, અને એ દયાને લીધે પુરખનું મન અધિકારિક પો- તાની આ નરક એવાય છે આમ થાયથી તેની દુર્બળતાને લીધે ચ- તાન પાળ નથી નેજું નક્કી કરા તરફ પુરખની સ્વમારિક રીતે પ્ર- દર્શિ થાય . પશુ લગ્ન પછી કેટલાક વખત સુધી જાણી આવ- નાર આ પંખામ ધજાક લોકમા દમેક દરનું નથી પૂરતેથી વ- રાવપા મમેવા ગરકાનથી સ્વાર્થજુદિ સુધરેવા માખસોમાં

ને કે કંઈક અંશે કમી થઈ છે તોપણ તે સમૂહી નાશ પામી નથી. આ સ્વાર્થબુદ્ધિ ધણાખરા ભોંકામાં કંઈ કાળ સુધી બાદા કારણને લીધે જો કે તે અદૃશ્ય થઈ, તોપણ તે કારણો નહિ થયા બરોબર, અથવા તેનું જોર કમી થયા બરોબર તે પૂર્વવત્ત ચોતાનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે. વિવાદની પહેલાં પુરૂષ સ્ત્રીને મેળવવા માટે આતુર થાય છે, તેના રૂપ ગુણ ઉપર અનુરક્ત રહે છે, અને તેથી વિવાદ કરવાને તૈયાર થાય છે. પરંતુ પરણ્યા પછી થોડે દિવસે એ મોલ ઉતરી જાય છે, અને મનોવિહારની દુર્બળતાને લીધે તેના પર પ્રથમના જેટલી પ્રાપ્તિ રાખતો નથી. અને ધણીવાર જોમ જને છે કે સામાજિક રીતે અનુભવીને જે પ્રકારની વર્તણૂક સ્ત્રીઓ સાથે રાખવી અવશ્ય છે તે પ્રકારનું વર્તન તેની સાથે રહેતું નથી. આવા વર્તનને માટે કોઈવાર બદારનાં કારણ દોષ છે, અને કોઈવાર તો તેવાં કારણો હોતાં પણ નથી.

જે ભોંકામાં સ્વયંવરની રીત નથી, અને આપણી રીત પ્રમાણે વરકન્યાનાં માથાપજ તેઓના વિવાદ કરે છે, તે ભોંકામાં પણ પુરૂષની સ્ત્રી સાથેની વર્તણૂક ધણું દરીને ઉપરના જેવીજ દોષ છે સ્વયંવરમાં લગ્ન વખતે અને ત્યાર પછી દેહલાક કાળ સુધી સ્ત્રીપુરૂષમાં જે વિલક્ષણ પ્રકારની આસક્તિ દેખાઈ આવે છે તે નાનપણમાં લગ્ન થએલાં વધૂવરમાં બહુપ્રમાણ આવવી શક્ય નથી. સિવાય જે પ્રમાણે ભોંકામાં સ્વાર્થદષ્ટિ દોષ અને તેમની રીતબાત જે પ્રકારની દોષ તે પ્રમાણે સ્ત્રીને સારી ખોટી વર્તણૂકનો અનુભવ મળે છે. ધણે ઠેકાણે સ્વાર્થની વધારે ચઢતી થઈને રીતથી જે દૃઢ સ્ત્રીઓને આપેલા દોષ છે, તે પણ તેમને મળવા કહણ પડે છે.

આમ થયાનું કારણ પરાપકારાત્મક નીનિતત્વનું મનુષ્યના મન પર દબા કરેલા જેટલું પરિણામ આપ્યું નથી તે છે. સામાન્ય રીતે સ્ત્રીજન માટે મનમાં અસર થઈ પુરૂષને જે સહિતનો લાગ ક-

ગાનો છે, અથવા વિશેષ કરીને પુરે પોતાની વિનાશિત સ્ત્રી માટે
 જે સ્વહિત ત્યાગ કરવાનું છે, તેણે મૂળ પાથો કાયમ ધયા દિવાવ
 ઉપગ્ની પરોપકારી ધર્માત્મ સ્થિત રહેવાનો સભાવ નથી હાત સ્ત્રી
 પુરુષ વચ્ચેના સામાન્ય મનઃ અને વિનાશિત સ્ત્રીપુરુષના વિશેષ
 સબંધ નક્કી કરનારા વર્તનોને જે નિમિત્ત આરે તત્ત્વ આપણા જ્ઞેયમાં
 આવે છે, તેણે ઉદ્દેશ ઉભયની મોઢમાં અને શ્રદ્ધામાં ઉત્પન્ન થએલો
 એમ સામાન્ય રીતે માનવામાં આવે છે આ સમગ્ર મહત્વાકાંક્ષે
 તેનો ઉદ્દેશ પરોપકારના તત્ત્વમાં છે એમ લોકોના મનમાં આવતું જ
 રહ્યું છે નહીં અને પરોપકારના સમ્બંધથી માનવનીતિશાસ્ત્ર જ
 નેનું છે આ નીતિશાસ્ત્રો નિદાત અને તેણે ઉદ્દેશ જ્યાં સુધી
 લોકના મન ઉપર રૂંડી રીતે કર્યો નથી ત્યાં સુધી કેવળ સોઈ માટે
 અને શ્રદ્ધા લીધે પગલા વર્તનના નિષ્કર્ષ ઉદ્ભવે માણસના કા
 ધથી ધવાઈ થતો સભાવ છે સુદૃઢમને અનુમતી સ્ત્રીપુરુષમાં
 જે ન્યૂનધિકતા સામાયિક રીતે ઉત્પન્ન થએલી છે તે જો તેટલી
 કમી કરવાની આવશ્યકતા પરોપકારાત્મક નીતિતત્ત્વથી ઉત્પન્ન થાય
 છે એ વાત પુરુષોએ પોતાના મનમાં ઇસાવની જોઈએ, અને તેને
 અનુકૂળ પડતા મોડિફિકેશન ઉત્પન્ન કરવા માટે શ્રમ લેવો જોઈએ

પ્રત્યેક જાનો કાળ સ્ત્રીના આયુષ્યમાં ધોળાજ મહત્ત્વનો ભાગ
 છે એ અસામા મેળી જનજીવરીના, એ જોતું પરિણામ સ્ત્રીને
 જાણી જન્મારા સુખી સોસતુ પડે એવા બનાવ જની આવે છે આ
 વાત તરફ પુરુષોએ ધ્યાને લઈ આપતું જોઈએ દમ્પત્તિ સારીર સ્વસ્થ
 રહેતું નથી અને કદી કદી તેને પથારીવશ રહેવાનો પ્રયત્ન આવે
 એવી તેની સ્થિતિ હોવાને લીધે તેના મનમાં પણ ધણી ચિંતા ઉત્પન્ન
 થાય છે અને પાશન અને છોકરા ઉછેરના એ બે મહત્ત્વના કાર્ય તે
 એવો માથે પડેલા છે, તેના એ પરિણામ છે એ લક્ષમાં પારીને પુ

શ્રોત્રે શ્રીઓની આથે વધારે મમતાશુ રીતે વર્તવાની જરૂર છે. શ્રી-ઓની આ સ્થિતિમાં વળી એક જનાવ વારંવાર જની આવે છે, અને તેનું કારણ લક્ષમાં ન લેવાથી પુરુષનો શ્રી ઉપરનો પ્રેમ ઓછો થવાનો સંભવ છે. ગર્ભસ્થિતિમાં, હેકરંના પોષણ પાછળ, અને ત્યાર પછી તે બોલવા ચાલવા શીમે ત્યાંસુધીમાં, શ્રીઓમાં તેમના પાલન પોષણ માટે એટલી નિર્જનતા આવે છે કે શરીરિક ઉપશંત તેમનું માનસિક જાગ પણ છેક કમી થઇ જાય છે. આ વખત પટેલાંની શ્રીની બુદ્ધિ અને આસાડી જોઇને તેની તથા પોતાની બાંધે સ્થિતિ વિષે પોતાના મનમાં તરંગ કરવાનું માનુષને નિરાશાના પ્રસંગ આવે છે. બુદ્ધિમાન અને વિદ્વાન માણુસને પોતાની શ્રીએ તેના કાર્યમાં મદદ કરવી, પુરુષના અનેક વિષય ઉપરના વિચાર સમજાવવાની અને તે વિષયો ઉપર વિવાદ કરવાની તેને યોગ્યતા આવવી, અને વિચારસૂક્ષ્મતા અન્યોન્યના સુખદુઃખના એક ખીજાએ વિભાગી થવું, એવી સમજ થવી સ્વાભાવિક છે. આ તેની આશાનો જન્મ થયો. એટલે પોતાની શ્રી વિષે તે નિષ્કાંજલ રહે છે, અને તેના સંસારમુખનો જંગ થાય છે. પરંતુ શ્રીના બુદ્ધિસામર્થ્યમાં જે ફેર પડે છે તેનાં યોગ્ય કારણ લક્ષમાં લઇને પુરુષે સ્વાભાવિક રીતે જની આવતા પ્રસંગ માટે પોતાની ગરીબ બિચારી શ્રીને દુઃખને જોમ પાઠવી જોઇએ નહિ. આવા પ્રકારનું પરિણામ જની આવવાથી ખરાબ લાગતું એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ તે વિષે ઉતાવળીઆ થઇ પોતાના વર્તનમાં ફેરફાર કરવો એ યોગ્ય નથી. આના પ્રમગે તો ઉલટી તેનાપર દયા કરવી જોઇએ. કારણ કે પોતાના પતિનો પોતા વિષે મનોરથ પૂર્ણ થયો નહિ, અને પોતાનું એક ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ ગયું, એવા વિચાર મનમાં આવીને શ્રીને અત્યંત સંતાપ થયા વગર રહેવાનો જ નહિ.

પોતાની વિચારિત શ્રી માટે પુરુષે પોતાના દિલનો કિંવા સુ-

ખનો સામ કરવાનો તે કંઈ અમશ્ય છે એમ નથી હિત્તમણની જે પાયરીએ મનુષ્યસ્વભાવ પડેએલો છે તે પાથગી પૂર્ણ ઉત્ક્રાંતિની ધણી નીચે હોવાથી મનુષ્યસ્વભાવમા ધણી ઉલ્લુપ ઝડેલી છે તેથી એક પક્ષે પશોપકારની નજરે પોતાની સ્ત્રી માટે જે બાળતમા લક્ષ આપવાની જરૂર છે તે તરફ દુર્વશ ઝડે છે, અને જીને પક્ષે જે પ્ર-કારના દંક સ્ત્રીને આપવા છટ ન હોય, અને જે બાળતમા પુરો લક્ષ આપવાનું કાનખુ ન હોય, તે દંક મેળવવા સાર અને તે બનાવ પુરવ પામે કમવચ સાર સ્ત્રી તરફથી ચલ્ન થાય છે, અને પુરવ તરફથી તેને કંઈ હમકત લેવામા આસતી નથી કોઈએકવાર સ્ત્રીના સ્વાભાવિક દૈર્ઘ્યના પશિષ્ણમ મલકવા માટે જોટલી વાત પુરોએ કરવી જરૂરની છે તેનાથી અધિક વાત તેમની પ મે કરાવવામા આવે છે

ખરા લક્ષમણ પછી અને સ્ત્રીને એક છોકરૂ થાય ત્યાં સુધીમાં જે કાગ જાવ છે તે દરમિયાન સ્ત્રીપુરવ વન્નેના વર્તન ને કંઈક કાપમનું સ્વરૂપ મળે છે આરભમા અતિ આમકિતને સીધે પુરવ સ્ત્રીની મગ્ગ પ્રમાણે ચાલવા માડે છે, અને પછી તરતજ ગર્ભ રહ્યો એટલે તેની સ્થિતિ તરફ ધ્યાન આપીને તેવુજ વર્તનુ એમ તેને લાગે છે ગર્ભને સીધે સ્વાભાવિક રીતે સારીરિક વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે અને પગેથી વખનના અર્પરચિતપણાને સીધે તેની જીતિ ઉત્પન્ન થાય છે આવે વખતે પોતાની સ્ત્રીની છમ્મા વિશદ વર્તન કરે તો તેના સરીર ઉપર માદા પશિષ્ણમ થાય એમ મન મા આપીને તે િ માગણી કંઈપિ બાળની કંગા અધિક દોષ તોપણ પુરવ તે પૂરી પાડવાને આનાકાની કંગો નથી આવવા વર્તનની સર-આત થયા પછી જો કેટલોક દાગ એ રીત ચાલુ ઝડે તો પછી ઉભ-યનો એ પ્રમગ્નો સ્વભાવ બધાઈ જાય છે એકવાર પુરવના મન ઉપર સ્ત્રીને આવના પ્રકારનો દાગ પડી ગયો એટલે તે દાગ ધણુ

માનુષ્યોની કાલી નજીનો નથી. પુરુષ ગરીબ સ્વભાવનો અને સ્ત્રી
 નીચ સ્વભાવની હોય, અને તેમની વચ્ચે આવી રીત પડી જાય તો
 પરિણામ પશું જ બાંકર આવે છે. પુરુષ સ્ત્રીનો શુભામ જની રહે.
 અને સ્ત્રીએ તેને ગમે તેમ દબાવે, આવા ઉદાહરણો લોકમાં ચારે
 તરફ જોવામાં આવે છે.

આવી સ્થિતિમાં પુરુષે કદી રીતે વર્તવું તે કહેવું હકીકત છે. આ
 પ્રશ્નનો ઉત્તર દરેક વ્યક્તિના સંજોગે અને જૂદી જૂદી હકીકતો નિચાર
 કરીને જૂદો જૂદો આપવો પડશે. પુરુષે સ્ત્રીને શુભામ કરીને તેના ઉપર
 પોતાનું માત્રાત્મ્ય સ્થાપિત કરવું અથવા પુરુષનું ઉદ્યોગિક ઉપરીપણું
 સ્ત્રી ઉપર રહેવું એ સ્થિતિનો ધખી નહારી ઉજા પરત્વે જોનાથી ઉ-
 ઘડું થવું એ તો તેના કરતાં ઘણું નાશક છે. કારણકે, સાધારણ રીતે
 સ્ત્રીઓના સ્વભાવમાં હાલમાં ઘણું સત્તામત્ય વિવેક જુદિનો અણ
 થોડો દેખાય છે, અને તાત્કાલિક મનોવિકાર ઉપર તેમનાં
 આચરણ અવલંબીને ગ્રસ્ત છે. સ્ત્રીઓની સ્થિતિનો વિચાર કરીને
 જે છૂટ તેમને અથવા મોઝ છે તેટલી આપ્યા પછી જો એકલી
 સ્ત્રી પોતાના સ્વામી તરફથી વધારે છૂટ લેવા યત્ન કરશે તો તેઓ-
 એ તેમના વિશે પોતાની નાખુશી બતાવતી જોઈએ સ્ત્રીઓને મર્જની
 અને ધીમ મહત્વાકાંક્ષી વખતે તેવું કરવાથી તેમના ઉપર માહું પ-
 રિણામ થવાનો સંભવ છે, તેથી તે પ્રસંગ બાદ કરી જોતજ પ્રમગો-
 માં પોતાનો દક સાચવવા માટે પુરુષોએ કાળજી રાખવી જરૂરની છે.
 તેવું કરવાથી જાનેતું ઘણું છવતર વધારે સુખાવદ થશે પુરુષના
 અંગના જે ગુણને લીધે સ્ત્રીઓનું મન પુરુષ તરફ વળે છે, અને તેમનામાં
 પ્રેમ કાયમ થતો જાય છે, તેમાં તેવું શ્રેષ્ઠ માનસિક સામર્થ્ય આ એક
 છે. પુરુષ ઉપર પોતાનું માનસિક ઉપરીપણું સ્થાપન કરવાના સ્ત્રીઓના
 પ્રયત્ન ચાલતી વખતે, પુરુષે જો પોતાનું માનસિક દૈર્ઘ્ય વ્યક્ત

કર્તુ તો તેણે પશ્ચિમ જન્મેના પ્રેમમાં કમીપણ અનુભવ, અને વૈદ્ય-
લેક અને સામાજિક સુખમાં વ્યત્યય આવવો એમ થાય છે પોતાના
મત અમનમાં લાવનારા, અને સ્ત્રીઓ સાથે ખરાબ રીતે ચાલના
રા પુરુષ ઉપર સ્ત્રીઓની જોડણી પ્રીતિ જડી આવે છે તેટલી તેમની
સાથે મમતાથી ચાલનારા અને તેની આસપાસ રહેનારા ધણી ઉપર હોતી
નથી એમ ધણીનાર જણાઈ આ પુ છે એ મનમાં લાગીને સ્ત્રીઓના
અકિત થઈને રહેવાનો આપણા ઉપર વારો આવે નહિ એ વિશે
પુરુષોએ ખગરદારી રાખવી જોઈએ

સ્ત્રીપુરુષ મળ્યે રિશેના પ્રેમના ઉત્તર દમેલા તે તે કાગને
પૂરના અને તે તે લોકને લાગુ પડનારા એવાજ આપી શકાશે કાર
ણ સમાજવ્યવસ્થા સુષ્ટ્ર અવાવડાને જે શુભની આવશ્યકતા છે તે
શુભની જેવી અનુભવસંભાવના હજી સુધી જાગી છે, તેની મુદ્દ
વ્યવસ્થા સુધાર ચલાવવાને અતિ આવશ્યક એવા શુભની પણ
હજી સુધી જાગી છે હાલમાં સર્વ લોકોને સામાન્ય એવી
કંઈ બાબતો કહી શકાશે ડબલમાં પારપરના સુખદુખના નિ
જાગી પડાની ઇચ્છા, અને પરસ્પર રિશે ઉપદાર મુદ્દિ એ શુભ
દેવા આવશ્યક છે આ શુભનો જો બને પૈકી એકમાં અમાર દરો
તો તેમના ધરસુખનો વિધાત થશે, અને તે કથાથી પણ પૂતનાનો
નથી પુરની સ્ત્રીને જે ઉપદારમુદ્દિ તે સખધી એટલું કહી શ
કાશે કે, તે વાજગીથી કમી ચલા કરવા વધારે થએલી દરો તો શક

નિરાદિત સ્ત્રીપુરુષો મધે જન્મેના મનમાં પણ ઉપદારમુદ્દિ
રેવી અનુભવ છે, એ પહેલા કહેતુજ છે પુરુષે સ્ત્રી ઉપર ઉપદાર
કરવાના પ્રસંગ મુખ્ય મુખ્ય બાબતોમાં દોષને ધણા યોગ્ય દેાય છે,
પણ સ્ત્રીને પુરુષ ઉપર ઉપદાર કરવાના પ્રસંગ ધણા આવે છે અને
તે ઉપર શુદ્ધક વાવને સખધે દેાય છે સ્ત્રીને જો કે પુરુષના અગતી

સ્વાભાવિક ખામી પૂરી કરવાની હોતી નથી, તોપણ પુરુષથી જે તેને કાયદો મળે છે, અને તે માટે પુરુષને જે સ્વદિવનો સાગ કરવો પડે છે તેનો મોંઘદસો પુરુષને મળવો. અવશ્ય છે. આ મોંઘદસો સ્ત્રીએ પુરુષને શુદ્ધસુખ આપવું એ થાય. એ શુદ્ધસુખ પુરુષને આપવા માટે સ્ત્રીઓને હમેશાં સ્વસુખ કમી રાખીને નિરપેક્ષબુદ્ધિએ ચાલવું પડે છે.

સંસાર ફૂલો માટે ખરચ થનારો પૈસો પુરુષને બદારથી શ્રંગ કરીને આપવો પડે છે એ વાત સ્ત્રીએ જાણવી કામની નથી. અને આ ઉપકારનો ફલ એ પછુ તેણે કરવો જોઈએ. પુરુષે આ જ્વાળાદારી પોતાના અંગ ઉપર રાખવી અને સ્ત્રીએ શુદ્ધફલ મંભાગવાં. આ શ્રમવિભાગ સ્વાભાવિક પદોજ ઉત્પન્ન થાય છે. ન્યાયની દૃષ્ટિએજ એ બન્નેનાં કર્તવ્યો ઠરેછે. તથાપિ ન્યાયની દૃષ્ટિએ યોગ્ય એવાં શુદ્ધફલ મંભાગીને સ્ત્રીને પોતાના સ્વામી વિશે ઉપકાર બુદ્ધિ બતાવનારી નાની નાની બાબતોમાં પ્રુકળ વગ હોય છે. ખર્ચ શુદ્ધસુખ આ નાની નાની સૂક્ષ્મ વાત ઉપરનાં પછું અવલંબીને રહે છે. એક તરફ જંગલી અને અર્ધ સુધરેલાં લોકોમાં જે સ્ત્રીઓનાં હક અને સ્વાતંત્ર્ય વારંતે અત્યંત બેપરવા એવા સ્વામી જડી આવે છે, તો બીજી તરફ સુધરેલાં લોકોમાં હદથી જાદે સ્વાતંત્ર્યનો ઉપભોગ અને પુરુષના સુખ વિશે અત્યંત બેહાજલ એવી સ્ત્રીઓ જડી આવે છે. પુરુષના દાઘમો યવા જેવાં હોય એવાં શ્રમનાં અને જ્વાળાદારીનાં પ્રુકળ કામ જંગલી અને અર્ધ સુધરેલાં લોકોમાં સ્ત્રીઓનેજ કરવાં પડે છે, પરંતુ સુધરેલાં લોકોમાં ન્યાયથી સ્ત્રીઓ તરફ આવેલું શુદ્ધફલનું કામ પણ તેમના દાઘથી બરાબર થતું નથી. સ્ત્રીઓએ કરવા જેવાં કામ પછુ પછી સ્ત્રીઓ ન કરીને ટાપટીપમાં અને પાડોશણો જેડે ગાંધાં સુધ્ય મારવામાં ધણો ખરો વખત ગાળીને ધરકામ તરફ ઘણું આપતી નથી. ધરની બ્યવસ્થા સારી રીતે ચાલતી હોય તો સંસાર સ્વર્ગ બની

ક ત્યાંના ભોક્ત સ્વર્ગ સુખનો અનુભવ લેશે અને આપણે અહીં સર્વત્ર નરકવાસ જેવું છે. પરંતુ સાધારણ રીતે એમ કહેવાય કે ત્યાંનો મૃદુરથ જે સુખ અનુભવે છે તે સુખ અહીંના તેટલીજ રિધિનિવાસી મૃદુરથ નેના કરતાં ઘણું કમી ભોગવે છે. ત્યાં પુરુષોદર કુન્નદનો વખત ખદુધા પેતાના કુટુંબના સંભાગમમાં જાય છે. શરવા દરવા જવું હોય, ખેત્રમાં જવું હોય, અથવા સભા કે મેળામાં જવું હોય તો પેતાની સ્ત્રીને સાથે લઈ જવાનો ત્યાં ચાલ છે. સ્ત્રીની સ્ત્રીઓ બહેની હોવાથી પેતાના પતિ સાથે નના પ્રકારના વિશયોમાં વાતચિત કરે છે. તેથી તેના સ્વામીને મોજને માટે ધરનાદાર જવાની જરૂર પડતી નથી. કુટુંબના સર્વ માણસોએ એકલા યજ્ઞ આનંદથી વાતચિત કરવા એમવાનો પ્રસંગ એ લોકોને દુશેષા પડે છે. એકદર કુટુંબના માણસોના સમાગમમાં અને જલચિતમાં મોડેનો જેટલો વખત જાય છે તેનો ધન્યો થોડો અસ આપણા લોકોનો જાય છે. બધાએ ઇકરાં ધાય લાગુધી સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચેની શરમ એટલી થતી નથી. પુરુષ ધરમાં હોય ત્યારે પુરુષ એક દિવાનખાનામાં બેસે તો સ્ત્રીએ બીજા દિવાનખાનામાં બેસવું બેઠાએ. ધન્ય લોકો પેતાના ધરમાં ગમ્મતનું સાધન નદિ મળવાથી મિત્રોને ત્યાં જઈ ગમ્મત મેળવે છે, અથવા રમત ગમ્મત અને ગર્યાં માટે છે કુટુંબનાં સર્વ માણસોએ એક ઢેકાને બેસીને આનંદથી સભાગમ કરવાનો ચાલ પણ આપણા લોકોમાં જિલકુમ નથી એમ કહેવાને દરકન નથી. સ્ત્રીઓ આખજી હોવાથી ધરકામની કુચલી સિવાય તેમની સાથે વાત કરવાનો બીજો વિધાન રહેતો નથી. સ્ત્રીઓમાં પુરુષપર પ્રેમ અને તેને ખુશ કરવાની ઇચ્છા એ મુખ્ય આપણી સ્ત્રીઓમાં તેઓના કરતાં થોડાક વધારે છે એમ કહીએ તો ચાલે. પરંતુ આપણા કેટલાક અસમજાનુના દિવાનજો લીધે તમા અમણુ સ્ત્રીઓને લીધે પુરુષને લેર જેટલું સુખ મ-

એણા માટેજ સ્ત્રી પુરુષના સામાજિક સંબંધમાં અને તેજ પ્રમાણે વૈવાહિક સંબંધમાં યજ્ઞ ન્યાય અને પરોપકાર એ બે કલ્પના જોટલી બિન્ન રાખી શકાય તેટલી બિન્ન પાડવી ઇષ્ટ છે. ન્યાયની દૃષ્ટિએ ઉભયનાં કર્તવ્ય ક્યાં છે અને પરોપકારની દૃષ્ટિએ ક્યાં છે એ આંખ આગળ તરી રહેલાં હોય તો પરોપકારને દહનું સ્વરૂપ આવે નહિ, અને સુખોત્પાદક મનોવિકાર ઉત્પન્ન કરવાનું તેનું સામર્થ્ય નષ્ટ થવાનું નથી.

વૈવાહિક સંબંધમાંનું ઉપકારનું આત્યુન્નત સ્વરૂપ કહીએ તો વિવાહિત સ્ત્રીપુરુષો પૈકી પ્રત્યેકે બીજાને તેના દહનો પૂર્ણપણે ઉપયોગ કરી આપવા માટે અત્યંત તત્પરતા દેખાડવી તે છે. જ્યાં સુધી એક બીજા તરફથી પોતપોતાના દહને સંભારવાનો અને બીજાના દહને ધાય તેટલી અગત્યથી આજીવાનો પ્રયત્ન સર થશે ત્યાં સુધી ખરૂં વૈવાહિક સુખ મળતું અશક્ય છે. જે વખતે બન્નેમાં બીજાની પાસેથી ઉપકાર કરી લેવાની ઇચ્છા રાખવા કરતાં પોતામાં બીજાના ઉપગ્રસ્ત ઉપકાર કરવાની ઇચ્છા અધિક જણાશે તે વખતેજ સ્ત્રી પુરુષને વૈવાહિક સુખનો પૂર્ણ અનુભવ થશે.

પ્રકરણ ૮ મું.

માખાપનો છોકરાં ઉપર ઉપકાર.

“આત્મનીતિ તત્ત્વો” એમાં “સંતતિ” એ પ્રકરણમાં જે વાતનો ઉદ્દેશ કરેલો છે તેમાંની ઘણીખરી વાતો આ પ્રકરણમાં ધાલી હોય તોપણ યાત્રે એમ છે; અને કેટલીક તો તેના કરતાં અહીંયાજ જણાવવી એ સાફ છે. માખાપે છોકરાં સાથે કયા પ્રકારનું વર્તન

આપણા લોકોની હોકાનાં શિક્ષણ સંબંધી ઉપર કદા પ્રમાણે રિયતિ ચાલે, અને તેમના ખાવા પીવા તરફ પણ જોઈએ તેટલું લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. હેઠ્ઠી લાચારીને લીધે જ્યાં તેવો પરિણામ થતો હોય ત્યાં ઉપાય નથી. પરંતુ વિચારદિ કાર્યમાં શક્તિ ઉપરાંત પૈસા ખર્ચવાને લીધે, અને દરજ્જાના કનવવામાં પૈસો ખર્ચવાને લીધે, જેમને પોતાના ખાવા પીવા સંબંધી હાલ હવાલ પડે છે એવા થોડા લોકો નથી. અવિભક્ત કુટુંબવ્યવસ્થાને લીધે સર્વ કુટુંબનો જોખો માથે પડ્યાથી જેમને પોતાને માટે અને પોતાનાં છોકરાને માટે જરૂર જોડલા પૈસા ખર્ચ કરવાને મગતા નથી એવા પણ લોકો ધણા હોય છે. આ સર્વ લોકોએ છોકરાં સંબંધી પોતાનું કર્તવ્ય યાદ લાવીને ઉપરના પ્રદારનો ખર્ચ થોડો કરી કહેવો હોય તો આસે એમ છે. સમાજનાં અને આખા સંબંધીનાં કર્તવ્યો ઠરતાં પોતાની સાંતનીનાં કર્તવ્યો અધિક મહત્વાનાં છે એ કહેવાની જરૂર નથી.

એકંદરે લોકસમુદાયમાં વિચારની જોડલી મોંઘાઈ જણાઈ આવે છે તેટલી જીજ્ઞાસુતા નથી. જમતમાં મેકડે નવાણું લોકો પોતાના પાપદાહના વિચાર ઉપર બહુસો રાખીને ચાલનારા નીપજે છે. આ વાત ઉપરથી જમત, તેમાંના પદાર્થ, અને તેમનો સંબંધ આ વિશે તેમના મનની રિયતિ કેવી હશે તેની કલ્પના કરશે, અને ઉપરનું સત્ય સિદ્ધ કરવા વાસ્તે જીજ્ઞાસુ પ્રમાણુ શોધી શકવાની આવશ્યકતા રહેનાર નથી. પણ કરીને સર્વ લોકો મતાનુગતિક હોઈને, પડેલી ટેવને રરતે આંખો મીચીને સરસ ચાલનારા હોય છે તેમના ખાંચાખુંગી અને ખાણ પોતાને તો દેખાતા નથીજ, પરંતુ તે બતાવ્યા હોય તોપણ આંખ ઉઘાડી એ શું છે એ જોવાની તેમને બુદ્ધિજ ગતી નથી. કાંઈ પણ વાતના ખરાખોરાપણાવિશે અને સારા નરકા વિશે પોતાની જવાબદારી ઉપર સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કર-

તાં તેમને એક પદાનું બધા લાને છે નવીનચિત્ત સંજ્ઞાથી બીજી નવી વતમા જે તેમનામાં નિષ્ઠામોલના દેખાઈ આવે, તેમ પેતાના ઉચ્ચત સંજ્ઞાથી વતનમાં પણ રૂપ રેખા છે હોય । આવા બીજા સંજ્ઞાથી અને ગુણગણના સંજ્ઞાથી કેમકે સંજ્ઞાથી, અને સરમરી અથવા ખનગી નિષ્ઠાગણાતેમને શી અર્થો મેળવેલાં, અને તેની અવગત દેવ તો તેમને શીખવવા માટે જે પદ્ધતિ શિક્ષક રૂપમાં એક પેતાની હોય । સંજ્ઞાથીન કલેન્ડરની મદદથી પૂરી થઈ એવી રીતની આધ્યાત્મ સમજા દે । છે

પરંતુ પદોપદા ની દૃષ્ટિએ આગળપના કલેન્ડરનો વિચાર કરો ત્યારે તેની મર્યાદા વધારે વધારી જોઈએ આનંદ સિદ્ધાન્તો કદાચ ભાગ શિક્ષક ઉપર એકેએક દેવ તો ચલે, અને એકેએક માટે તેજુ કરવાની જગ્યા પણ છે પરંતુ કેમકે ભાગ લઈ તો આગળપે જાને લઈ આપતુ જોઈએ જુદાવિધના શિક્ષકોના અગતીયા ભાગ શિક્ષક ઉપર તોપણથી જાણે છે પરંતુ તે સંજ્ઞા આપનાર ભાગ આ નિશ્ચિતજાને અમૂલ્ય એવા જે મનોવિકાસના શિક્ષક તો આગળપે એ પોતાના હાથમાં જેના જોઈએ આ કામમાં તે અને ખીજાએ મદદ કરી દેવ તો ચલે પરંતુ તેમની જગ્યા ખીજાએ લેવાથી આવશ્યક નથી હાથ ઉપર રમવાની રિયતિમાં છે મર્યાદા તોપણ તેની જુદાવિધ આપવા આવશે દેવ છે, આ પેતાનો ઉત્તેજન જગાવવા માટે તે તેની માન્ય મોલર જોતું ને છે અને હાથમાં કદાચ પદાર્થ રે । તો તે માને જવાનું માટે તેના મોલર દેવવાનું કરે છે તે જોવાના આવવા અવગત માટે, અથવા જે નવી વાત તેની નજરે પડે છે તેજુ પેતાના જુદાવિધ મદદથી કરીને પોને કાઢવા અનુમાનો બરોબર છે કે નહિ એ વાકીને જોવાને વાગે, તે પોતા ઉપર પ્રાપ્તિ કરવાના અનુમાને, આ વાકી કરીને આગળપે આ એવું કે

નદિ ? ” “ તે તેતુંજ કે નદિ ? ” આવા પ્રશ્નના પ્રશ્ન પૂછે છે. એતું કરવાને પોતાના બુદ્ધિવિષયક આધારમાં ઉત્તેજન મળે એવો નેનો હેતુ હોય છે. નાનાં છોકરાંની એ ઇચ્છા તમ કરવાનું કામ ખીન્ન કરતાં માઆપ તરફથીજ વિશેષ ચતું જોઈએ, અને નાના પ્રશ્નના પ્રશ્ન પૂછીને નવીન માદિતી મેગવચની જે અતિશય ઇચ્છા નાનાં છોકરાંમાં દેખાઈ આવે છે તે તમ કરીને ખરા સિદ્ધાંતના પાયાનું મંદાણ માઆપેજ કરવું જોઈએ. સિદ્ધાંત પદ્ધતિનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ જોઈ થાય. આપણ વાતસભ્યને લીધે પોતાનાં છોકરાંનું પદાર્થોનું અવલોકન કરવાની અને પછી તે સંબંધી વિચાર કરવાની શક્તિ જોઈએ માઆપને જેટલું કૌતક લાગવાનો સંભવ છે તેટલું ખીજને લાગવાનું નથી. એ માટે છોકરાંના બુદ્ધિવિકાસને મદદ કરવાનું કામ માઆપના હાથથી જેટલું સાફ થશે તેટલું ખીજને દાખના હાથથી થનાર નથી. નાના પ્રશ્નના પ્રશ્ન પૂછીને જ્ઞાન પ્રાપ્તિની અતિ હલકટ ઇચ્છા નાનાં છોકરાં બતાવે છે. તે તમ કરવાને અગે સહનશીલતા જોઈએ. ઉપકારબુદ્ધિને લીધે શાતપણે તેમના પ્રશ્નના ઉત્તર આપવાને માઆપને કંદાજો આવનાર નથી. તે ચારંવાર તેમને સમજવા જેવી નવીન માત તરફ અને વિષય તરફ તેમનું લક્ષ વાળીને તેમના મનમાં અધિકાધિક જીવાસા દત્તમ કરવા વિશે પ્રયત્ન કરશે હવે કોઈ એમ કહેશે કે આપને બદારના કામથી થાક લાગીને અને માને મુદ્દત્તના ગ્રાસને લીધે એ કર્તવ્ય કરવાને વખત મળનાર નથી પરંતુ મજા વખત મળ્યો નહિ તોપણ દરરોજ નિયમે ચોક ચોક લક્ષ દેવામાં આવે તો છોકરાંને ચોખ્ખા માર્ગમાં લાવી શકાય, અને તેમનામાં આપોઆપ સુધારો થઈ જાય. અસિક્ષિત માઆપોને પોતાના છોકરાંની બુદ્ધિ કેવી કેવી રીતે વૃદ્ધિ પામે છે એનું લક્ષ્યપૂર્વક અવલોકન કરવું એ એક ગમતજ છે.

છોકરા નાની વયમાંથી પ્રૌઢ દશામાં આવે ત્યાં સુધી તેમના આ-
 ચરણને યોગ્ય વયજી લાગવાની માળાપની જવાબદારી છોકરાની
 બુદ્ધિવિપયક શિક્ષણની જવાબદારી કરતા પણ અધિક છે છોકરાને
 નીતિ શિક્ષણની ધરના જેવી ખીજી શાળા નથી માળાપના છોકરા
 સાથેના વર્તન જે જોઈએ તેના હોય, તે છોકરાના મનમાં તેમના
 વિશે જે પ્રેમ અને જે પૂજ્યબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થશે તેમના યોગે માળા-
 પને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે તેમના મનોવિકાસને વલણ આપી શકાશે
 માળાપ તરફથી પોતાના છોકરાના મન ઉપર એક પ્રભાવનો બહુ મરખો
 પરિણામ કરાવેના યત્ન થાય છે અને તેનો હમેશા સાત કામ તન્હ ઉ-
 પયોગ કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે, એમ કહ્યા માતૃપિતાને લાગે
 છે માળાપ અને છોકરા એમનામાં જેવો સબંધ ઉત્પન્ન થવો જો-
 ઇએ કે અમૂક એક પ્રકારનું વર્તન આપણા માળાપને ગમતું નથી
 એવું તેના અદ્દેગ ઉપરથી દેખાયું કે ત ત છોકરાના પગ જે ઉપર બે
 હોય તેજ જગ્યાએ સ્થિર રહેના જોઈએ આજ પ્રકારનો સબંધ ઉ-
 ત્પન્ન થશે એટલે છોકરાના ક્ષમ વર્તન વિશે પસંદગી અને નમ્રતા
 વર્તન વિશે નાખુશી બતાવવાથી કામ થાય છે શારીરિક શિક્ષા
 અને ધાક એમનો ઉપયોગ કરાવેના મરખો પ્રમગ આનાર નથી
 આટની પાયરીએ જઈ પડેલું જો જો કે હાલની પ્રિથિતિમાં ધણા
 ખરાબી શક્તિ ઉપરાત છે, તેપણુ આરબથી આ રીત આખ અ-
 ગાડી ગળાને વર્તન કર્યું હોય તો, છે કાગને નીતિશિક્ષણ આપવાનું
 કામ કટાણા બરેલું ન થતા આનંદદાયક થશે પરંતુ છોકરાના
 રસભાવના ધોષે અને વારંવાર આનારી અડચણનાં પ્રમાણથી પો-
 તાનો વતન કમ દલર માને મનુષ્યને અંગે કુદા કદમનાજ હોવી જોઈએ
 માળાપના કર્તવ્યો તેમના હાથથી સારી રીતે પાગ પાડાને ગમે
 એટલી જો કે અડચણો હોય તેપણુ તેમાં છોકરાના શરીર સંજોપન

પ્રમાણેજ તેમના મનઃસુખોપનનો પણ સુમાવેશ થાય છે એમાં સંશય નથી. છેકરાંને જગતમાં રહેવાને યોગ્ય દરવાની જરૂર હોય તો એક પ્રકારની યોગ્યતા તેમને અંગે આવવા દેવી એ માગ્યાપતું કર્તવ્ય સમજાવવું, જીવન પ્રકારની યોગ્યતા તેમને અંગે લાવવાની તેમના ઉપરની જવાબદારી ન રહેવી એ મુક્તિને અનુસરીને નથી.

કેટલીક વાતોમાં માગ્યાપનો છોકરો ઉપર ઉપકાર થવો જોઈએ તેના કરતાં ધણે ઓછો થાય છે, પરંતુ જીજ્ઞાસુ દેહીક વાતોમાં તે વ્યાજગીયી વધારે થાય છે. એટલે છોકરાંના હમેશના સુખ તરફ લક્ષ્ય ન આપતાં તેમના તાત્કાલિક સુખ તરફ લક્ષ્ય આપીને માગ્યાપ તેમનાં વધારે લાડ કરે છે છોકરાંને લાડ કરીને જગાડી નાંખવાની આ રીત આરે તરફ જડી આવે છે, અને તે નિકરકાર બરેલી સમજવામાં આવે છે.

છોકરાંનું શિક્ષણ એવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ કે તે ગ્રીક વયમાં આખા પછી પોતાની જવાબદારી ઉપર જગતમાંના સર્વ વ્યવહાર કરવાની તેને અંગે યોગ્યતા આવવી. એ ધ્યાનમાં રાખીને છોકરાંના આયુષ્યક્રમ આગળના આયુષ્યક્રમ સાથે કોઈપણ રીતે મુલના થાય એવા પ્રકારનાં દરવાં જોઈએ એટલે ઉદ્યોગ અને વિજ્ઞાંતી અથવા સુખોપભોગ એમનામાં અમાઘી ઉત્પન્ન થનારૂં પ્રમાણ જો કે પૂર્ણ રીતે રાખવામાં આવે નહિ તોપણ કંઈ પણ પ્રજામ રાખવું જોઈએ. હવે પૂર્વ વયમાં છોકરાંના શરીરની અને મનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે એ લક્ષમાં લાવીને જે ભેદ રાખવા જરૂરના દેખાય તે રાખવા જોઈએ. આપણે છોકરાંના શરીર માટે અને મન માટે જે અન્ન આપીએ છીએ તેના કાંઈ ભાગ પોષણ તરફ અને કંઈ ભાગ વૃદ્ધિ તરફ વાળ છે. એ માટે આપણા તરફથી તેમને જે અન્ન મળશે તેના કરતાં તેમની પામેથી જન્મે પ્રકારના કામ કમી થશે. તથાપિ

ઉલોગ આ તેનું કૃત્ય એમનામાં જે સ્વાભાવિક સળધ પ્રોત્ત વપના
 બનતા મા સર્વ જાણ્યા આવે છે અને જેના ઉપર જમતો બનકાર
 આનખી છે, તે સળધ હોમના પણ વ્યવસાયમાં નાનપણથી
 રખાય તેના જાણ વિશે વલન કરવો જરૂર છે એ સરખી તે
 મની હિંદ્રિય મુખની હરજા વસ કરવા ન બેસતા હિંદ્રિય મુખના
 પ્રમાણથી ઉપયુક્ત વ્યવસાય પણ તેમના હાથથી જો એ વિશે
 ખબરદારી રાખરી બેઠાએ હોતને બાળકમુદ્ધિનુ લાઠ કરનાનું હોડી
 દીધા સિવાય હોમને આવા પ્રમરનું વનણુમાં લારી સમય નહિ

ઉલોગ અને સુખોપભોગ મોમનામાં પોતા પ્રમાણ નહ થએ
 સુખોપભોગની ઇચ્છા રવીને ઉલોગ ક સારી રીતે જોઈ જો
 છી થતી જાય છે અને જો પસ્થિતિ પ્રોત્ત વરખા મનુષ્યો
 ભોગરમે પડે છે નાનપણમાં પડેરી ટેવ ઉભર લયક થયે અધિ
 ક્ષધિકત વવતી વન છે આ પરિણામ જગીયરી શીમત મુધી સ
 વન સ જો દેખાઈ જાય છે દિવસે દિવસ સુખોપભોગ સાધો
 અધિકાધિક ઉપનમ થતા દોષને લીધે પિમાવાળા લેખના છે ૥ ૧
 જ ના પ્રકાર પી ટેથી જમ રો અધિક સજવ દોષ છે ટેલાક
 સુખોપભોગના પ્રકાર એક છે કે તે ટેલાયો વારતેજ ગળી મૂકરા
 એ રીક પરતુ શીમતના હોમનો નાનપણથીજ તે જોટલો સ્વાદ
 સાગે છે કે પ્રોત્તનામાં પોતાને એસઆનમ મેજરનનું પૂતું સામર્થ્ય
 ૧ દોષને લીધે તેઓ પડેલાના પૈસા ઉડરી દે છે હોમ ૥ ૨
 થુની વ્યવસાય વિચારપૂર્વક કરીએ તો પોતાની આમવામ જમતમાં
 જે વાનો સ્વાભાવિક રીતે જનતી હોય, જો જે મુ ર સુ પતાયો
 દેખતા હાય તેમાં હોમની મમત કી આપવા ૥ ઘણા પતાયો
 ઉપભોગ કરી લેવા જેવો દોષ છે મનોગજન માટે મમત કી લે
 વના કૃત્રિમ સાધન પી મેજના દગવાની આદર રખા નથી સદાખુપજ

ની ઉપકારશુદ્ધિ મનમાં રાખનારાં માળાપ ગમ્મતનાં અને મુખોપ-
ભોગનાં નૈયમિક સાધનનો ઉપયોગ કરીને, મૂર્ખ અને ક્ષાત્તુ લોક
કરનારાં માળાપ જગતમાંની ખરી જ્ઞાનદારી અંગ ઉપર આત્મા-
ની પહેલાં અતિ મુખોપબોને પોતાનાં હોકરાંનાં મન ધરાઈ જાય
એમ કરે છે. તેમ ન કરવા વિશે યાદ રાખવું જોઈએ.

ધણાં માળાપોના મનમાં પોતાનાં હોકરાં વિશે ઉપકારશુદ્ધિ દોષી
જોઈએ તેટલી હોઈને એક વાતમાં ઓછાપણુ ધણને લીધે અનેક
વખત ધણો નારો પરિણામ જાણે છે. ધણાં હોકરાં હોય એટલે જૂદાં
જૂદાં હોકરાં ઉપર પોતાની માયા કેવી વહેંચી દેવાની અને દાની
તરફ ફેટકું લઈ આપવાનું એનો મુખ્યર ફેટલાંક માળાપને રહેતો નથી,
અને તેને લીધે કુટુંબમાં અસંતોષ ઉત્પન્ન થાય છે, આ અંસંતોષથી
ફેટલો અનિષ્ટ પરિણામ થાય છે તેની ધણાખણને ખરાબર દેખવા
આવતી નથી.

માળાપની સર્વ હોકરાં ઉપર સરખી પ્રીતિ હોતી નથી એ સ્વા-
ભાવિક છે. જોમનામાં સર્વ અરો માત્ર છે એવા ગમે તેવા બે પદાર્થ
આપણે એક પદાર્થના બે ભાગ મળનાર નથી. તેજ પ્રમાણે એક
સરખા એક એવા વિચાર અથવા મનોવિકાર પણ જણાઈ આવવાના
નથી. મનુષ્યની અગાડી ચાર પદાર્થ આપ્તિને મૂળા હોય તો સર્વ
ઉપર સરખી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થવી જોમ શક્ય નથી, તેમજ ચાર હો-
કરાં હોય તો તે સર્વ ઉપર સરખી પ્રીતિ રહેવી શક્ય નથી. હજીવે
હજીવે તેમના ઉપરના પ્રેમમાં લક્ષમાં ન આવે એવાં કાચાથી કરક
ઉત્પન્ન થાય છે અને ફેટલાંક અધિક પ્યારાં લાગે છે, અને ફેટલાંક
ઓછાં વદાત્તાં લાગે છે. જન્મથીજ ફેટલાંક હોકરાં વિશે માના મનમાં
અધિક પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ફેટલાંક વિશે કમી ઉત્પન્ન થાય છે.
વળી જૂદાં જૂદાં હોકરાં વિશે ઓછો વધનો પ્રેમ મનમાં હોય એટલે

તેમની સાથે વર્તણૂકમાં પણ ફરક પડે છે, અને પ્રતિક્રિયાએ છોકરાના મનમાં માળાપ વિશે જે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો તેમાં પણ ફરક પડે છે.

પરોપકાર વિષયની રસભરિત રીતે ઉત્પન્ન થનારી ખુદીને શ્રેષ્ઠ વિચારની મદદથી સ્થાપિતમાં રાખીને તેને યોગ્ય વલણ આપવું કેવળ જરૂર છે એ આ ઠેકાણે દેખાઈ આવે છે. ન્યાય અને પરોપકાર આ બંનેની દૃષ્ટિએ માળાપની સર્વે છોકરા સાથે જોડાઈ સરખી લાગણી હશે તેવી હોવી જરૂરની છે, એટલે માળાપની મગજનો અને માયાનો અંશ સર્વો સરખો મળવો જોઈએ. શરીર સંયોજન અને મન સંયોજન આ જે છોકરા સમી માળાપના કસ્ટમ્સ તે વિશે સર્વ છોકરાનો માળાપ ઉપર સરખો હક હોવો જોઈએ. આ સ્પષ્ટ ન્યાય પ્રાપ્તિ પણ નાહળું કરી રાખવાનો નથી. ન્યાયની કદ એ જાગી પરાપકારના ક્ષેત્રમાં પણ મુક્યા પછી પણ જે શરદ માળાપે પોતાના ઓરોને વહેતી આપ્યા હશે તેની પણ વહેતી સર્વો સરખી મળે એ સંયુક્ત દેખાય છે.

આ સમી રસભરિત મનોરત્ન ઉપર વિચારને પૂર્ણ અમન. અસવરે ધણો અમલનો છે. કારણ, કુટુંબમાંના મનુષ્યોમાં વહાણ નવકાણુ શરૂ થયું એટલે અતિશય નહારો પરિણામ બની આવે છે. ઘણી વાતોમાં જેમના મનની મોટાઈ દેખાઈ આવે છે એવા માળાપો પણ પોતાના અંતિમ છોકરા સાથે નયરી રીતે વર્તે છે, અને કુલ્લક અપગાધો બને તેમને ઘણી સખત સિક્કા કરે છે. વળી તેમના જ બાઈનહેનો સાથે તેમની વર્તણૂક એક નિગળ પ્રકારની હોય છે. માળાપની હાડકેને લીધે છોકરાના દિવસ દમેશા કુખમાં અને હા મપણમાં જના એ કુલ્લક વાત નથી પરંતુ આ પ્રત્યક્ષ પરિણામ દિવાય વળી ઘણે ખોટા અપ્રત્યક્ષ પરિણામ થાય છે. છોકરાના મનમાં જે ખિન્નતા ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી તેમનું ધૈર્ય ખેંચાઈ જાય.

છે, અને ઘણીવાર તેમની જુદી પણ મંદ થતી જાય છે; તેમના વર્તનને ખોટું' વલણ લાગે છે અને તેમના સ્વભાવમાં કાવતરાપણું, દેરાજુદી તથા મત્સર એ દોષોનું ખીજ આરોપણ થઇને તે સારી રીતે વધે છે; જાણી છોકરાંની સાથે માયાળુપણાનાં, અને તેમના મનમાં પોતા વિષે પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરવા સરખાં માળાપનાં વર્તન હશે તો તેમનો છોકરાં ઉપર જે ઘણ દોષ છે તે આવા પક્ષપાતી વર્તનથી નટ થાય છે.

પરોપકારની દૃષ્ટિએ માળાપનાં પોતાનાં છોકરાં સંબંધી અનેક કર્તવ્યો છે, પરંતુ તેમાં તેમની સાથે વર્તનાં સ્વાભાવિકપણે ઉત્પન્ન થનારા ભેદ નહીં કરીને સર્વે ઉપર સરખી નજર રાખવી એના જે-ટલાં મહત્વનાં કર્તવ્યો જીજ્ઞાં ધોડાંજ હશે.

માળાપના પરોપકારના અભ્યવસ્થિતપણાનો વળી એક પ્રકાર કહેવાનો છે. આ પ્રકારમાંની એક વાતમાં વ્યાજબી કરતાં કેટલો બધો વધારે ઉપકાર થાય છે, અને બીજી વાતમાં વ્યાજબી કરતાં ઘણો ઓછો થાય છે. કેટલાક ભોંકા એવા મળી આવે છે કે, તેમને પોતાનાં છોકરાં વિશે ઘણી પ્રીતિ અને કાળજી દોતી નથી, અને તેમના સંબંધી પોતાને કર્તવ્ય કરવા જેવું કંઈ જ એવા વિચારથી પણ તેમને વધારે ત્રાસ થતો નથી. પોતાની મેજે છોકરાં ઉછેરે તો ઉછેરે અને તેમના ઘરેરની અને મનની સ્થિતિ જેવી થવાની દોષ તેથી થાય. આવા ભોંકા કોઈ કોઈવાર હઠપાર ગમ કરીને અતિ તૃષ્ણાએ વિપુલ સંપત્તિ મેળવે છે, અને તેમના પછી તે તેમનાં છોકરાંને મેજે છે. આ પૈસા મેળવવાની ઇચ્છા સર્વે અંશે આપવા ધણે અંશે પણ પોતાનાં છોકરાંની સારી રીતે જરૂર કરીને રાખવી એવી જુદીથી થએલી દોષ છે એમ નથી. સંપત્તિથી માન અને જીજ્ઞા વ્યવહારીક કાવલ મેજે છે એના માટેજ મુખ્યત્વે કરીને સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ આવા

મનુષ્ય પેમા મેળવણને પ્રણત થાય છે. પ્રકાશ સપત્તિ મળ્યા પછી તે પોતાના હોકરાને મળ્યાથી, જમ આ કામજ સિદ્ધય તેમને પોતા નો અસ્તિત્વ અનારી શક્યશે આ વિચાર કદી કદી તેમના મનમાં આવશે સ્વભાવિક છે સ્વાર્થ વાગ્તે સપત્તિ મેળવેની હોય તોપણ તે પોતાના હોકરાનેજ આપવાની બુદ્ધિ મનુષ્યને ઘણું કરીને હોય છે આ જે ઉપર કહેના લોકો તરફથી હોકરા ઉપર ઉપમાર થાય છે તેનો માર્ગ જૂન બરેતો હોય છે.

હાલની સામાજિક વ્યવસ્થામાં સપત્તિની વહેચણી એવી ઠાં અમર્યાદિ રીતે થએલી છે કે, દુનિયા ધોડી બાંધી પામે કુમેરો લાજ લગાડે એવી સપત્તિ એવી થએલી છે, તેના કન્તા કહક અધિક લોકો મધ્યમ પ્રકારની સ્થિતિમાં છે, અને જાણીના સર્વદલિ અવસ્થામાં છે મનુષ્ય જાતિની ઉત્ક્રમણ અવસ્થાના પ્રમાણથી આ સ્થિતિ જો કે હાલના કાળને યોગ્ય અને અવશ્ય હોય તોપણ તેને સક્રમણ સ્થિતિ એમ કહેવાને હરકત નથી પ્રાચીન કાળમાં રાજકિય હક તથા રાજકિય સત્તા એમની જે વહેચણી થતી હતી તે પણ આજના પ્ર. કાળની હતી પરંતુ રાજકિય જાળતમાં મનુષ્યો મનુષ્યોમાં ગેદ દિવસે દિવસે ઓછો થાય છે એમ સ્પષ્ટ દેખાત છે તેજ પ્રમાણે સપત્તિની વહેચણી અબધી પણ હાલ દેખાઈ આનાર મનુષ્યોમાં વૈષમ્ય (જુદાપણ) આગળ આવના. કાળમાં દિવસે દિવસે કમી થતુ જશે એવી અજમાયશ થાય છે. “ બળીબળા એ જામ ” એ જેમના વર્તનનુ પ્રધાન તત્વ હતું એના લોકોથી હાલનો સુધરેલો મનુષ્ય સમાજ ઉત્પન્ન થએલો છે, અને તે કહક અશે તેજ તત્વો ઉપર અનન્યાને ચન્દરી એક પ્રકારની ઔદ્યોગિક સ્થિતિમાંથી ન્નય છે આ ઔદ્યોગિક ઉત્ક્રાંતિની ઇમારત કારના પાયા ઉપર બધાએલી છે મનુષ્યોના સર્વ પ્રકારના ઔદ્યોગિક વ્યવહાર પદ્ધતિમાં કરાર થતો

થાય છે. એ કદર કરતાં પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાનો યાય તેટલો ફાયદો
 કરી લે છે. “ બળીઆના જે બામ ” આ તત્વોનો જે અંશ હાલની
 ઔદ્યોગિક સ્થિતિમાં દેખાઈ આવે છે તે આઈજન. આ તત્વોના એટલી
 સત્તા હજી લોકો ઉપર છે એમાં આશ્ચર્ય કરવા સરખું કાંઈ નથી. કારણ,
 મનુષ્ય સ્વભાવમાં ફેરફાર થઈને તેમના વિચારમાં ફેરફાર થવાને યુગના યુગ
 લાગે છે હાલની ઔદ્યોગિક સ્થિતિને લીધે સંપત્તિની વહેંચણીમાં જે વૈષ-
 મ્ય ઉત્પન્ન થયેલું છે તે કેટલાક લોકોને એટલું અસહ્ય થયું છે કે આ
 સ્થિતિ એકદમ નફા કરવા સાર તેમજ સૌશિવાચિન્ન, કામ્યુનિઝમ, વગેરે
 પણ દલાડેલા છે. વળી તેમને ત્યમાં વચમાં ચણ પાતું આવે છે,
 અને હજી પણ આવશે. સૌશિવાચિન્ન, કામ્યુનિઝમ, વગેરે પ થેનો
 મૂળનો ઉદ્દેશ જોકે સારો હોય તોપણ સંસ્થાના ફેરફાર જેમ જેમ
 કાળ મનિએ દગલે દગલે ઉત્કાંત થતા જાય છે તેવા પ્રયત્ન કરવા-
 નો તેમનો હેતુ ન હોવાને લીધે, થોડીવાર થોડી વ્યક્તિ ઉપર જોકે
 તેમજ કંઈ પરિણામ થયું નોપણ પ્રચલ સમાજ ઉપર મળેા પરિ-
 નામ થતો નથી. હાલની ઔદ્યોગિક સ્થિતિમાં થોડો થોડો બેદ
 પડી જઈને કાલાન્તરે તેને હાલના કરતાં ઘણું બિન સ્વરૂપ પ્રાપ્ત
 થશે, અને સામાજિક સ્થિતિમાં અને મનુષ્ય સ્વભાવમાં પણ ઘટ
 ફરક પડીને સંપત્તિના વહેંચણીમાં હાલ દેખાઈ આવતા રૂઝૂમ
 આગળ ઘણું કમી થશે. તથાપિ સંપત્તિની વહેંચણી એક સરખી
 થવી માત્ર સંભવિત દેખાતી નથી. દિવસે દિવસે અપરિમિત દબ્ય
 મેળવવાની શક્તિ પણ ઓછી ઓછી થતી જશે, અને મનુષ્યને
 તેટલી ઇચ્છા પણ રહેવાની નથી. એ ઇચ્છા ઓછી થવાનું એક
 કારણ છેકરું વિશે ખરી પરોષતા જુદિને લીધે તેમને ઘણું દબ્ય
 રાખતું નહિ એમ લોકોના મનમાં લાગે એ છે.

અમ કયાં સિવાય પોતાનો અસ્તિત્વ જગતમાં ચાલે એવી આશા

હોવી અને તે પરિપૂર્ણ થવી, એનાથી છોડાના વિચાર ઉપર અને તેમના વર્તન ઉપર ઘણો અસર પડેલા થાય છે " આત્મનીતિ તત્વો આ પુનઃક્રમાના 'શ્રમ' ના પ્રકરણમાં, અને ખીન્ને ઠેકાણે બતાવ્યા પ્રમાણે જે મનુષ્યના આયુષ્યક્રમમાં સુખોપભોગ તથા ઉદ્યોગ એમનામાં કાર્ય કરણ તત્વનો સંબંધ રહેતો નથી, અને જેને ઉદ્યોગ શિવાય જોઈએ તેટલો સુખોપભોગ ભોજના સાધનો અનુકૂળ હોય છે તેનું જીવન જોઈએ તેટલું જીવસાધન થતું નથી માનવી સદૃષ્ટિમાં તથા ખીજા પ્રાણીના શરીર ઉપર ઉત્પન્ન થનારી જીવો, માથડ, જાંતી, ધણાદિ પ્રાણી શિવાય ખીજા જાકીના પ્રાણીસદૃષ્ટિમાં જીવનાના મુખ્ય તત્વો કહીએ તો ઉદ્યોગ છે ઉદ્યોગથી શરીરનું પોષણ ને વૃદ્ધિ થાય એવા પ્રકારનીજ તેમની ઘટના છે આ સદૃષ્ટિમાંનું સ્વાભાવિક જીવનતત્વ એક જાતનું ગ્રહીતે જે વેળાએ કૃત્રિમ ઉપાયોથી જરૂર જોઈતું ચરન વનન ધણાદિ વ્યાપાર શિવાય શરીર પોષણ થતા વાગે સારે તે પ્રાણી ઉપર અનિદ પરિણામ બને છે તેમના અન્યથોની ચચાણ નહ થાય છે, શરીર સ્થૂન થાય છે અને બુદ્ધિને મદપણ આવે છે આવી સ્થિતિ પેદીઓ અને પેદીઓ કાચમ રહે તો તે પ્રાણીઓને અસત અવનત સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે મરી જાય અથવા શરીરે મજબૂત ને રૂઢપુટ, અને શીમત લોકો શીકા અને રોગી જોવા ધણીવાર જણાઈ આવે છે એનું કારણ એજ છે આપણને અગાડી પુષ્ટક સપત્તિ મગનાં છે, એ આજ્ઞાને લીધે ઉત્પન્ન થએલી શારીરિક અને માનસિક અવનતીના ઉદાહરણો આરે તરફ જોઈએ તેટલા જડી આવે છે, અને લોભના ખાનગી સંભાવણમાં તેમનો વારંવાર ઉલ્લેખ પણ થાય છે

આપણા છોડાને તેમના પોતાના ઉદ્યોગે વ્યવહાર ચલાવવાના અડચણ પડે નહિ એવી રીતે તેમને ધણે લગાડી દેશ એજીજ મા

બાપનું કર્તવ્ય છે. વ્યાજબી કરતાં અધિક પરોપકાર ભુદિએ આના
 કરતાં પણ તેની વધારે તરતીજ કરવાથી ઉપર જે એક નહારે પરિણામ
 બતાવેલું છે તેના કરતાં પણ નિચળું વળી એક અનિષ્ટ પરિણામ
 બને છે. માળાપ ઉપર પ્રેમ, પુણ્યબુદ્ધિ અને બક્ષિ એ દ્રેષ્ટ મનોધર્મ
 છોકરાંમાં ઉત્પન્ન થવા જરૂરના છે; પરંતુ તેમનાથી છેક વિરહ એવા
 વિચારને અને મનોવિકારને તેમના મનમાં અવકાશ મળે છે. બાપના
 મરણથી વિપુલ સંપત્તિ, મોટી સત્તા અથવા જન્મે પણ મળવાનો સબવ
 હોય તેા છોકરાંના મનમાં બાપ વિશે કયા પ્રકારના વિચાર આવે છે
 એની કલ્પના ઇંગ્લાંડમાંના સખ પાચમા દેવી અને તેનો મહાંમુખ
 ઘામેસો બાપ એ બેની વચ્ચે જે સવાલ થયો તે ઉપરથી કરી શકાય
 છે. બાપની હેતુ માંડગીમાં તેના અત્યાજ પૂર્વે પાચમા દેવીએ
 રાજપદ ખુમી લીધું હતું. તેમ કરવાનું કારણ બાપે પછયુ લારે
 દેવીએ ઉત્તર આપ્યો કે “મારી સાથે બોલવાની શક્તિ આવવા
 લાપક તમે સાબ્દ થશો એમ કહી મને લાગ્યું નહિ.” તે ઉપર બાપે
 પ્રત્યુત્તર કર્યો કે “આવા પ્રકારનો વિચાર તારા મનમાં આવવાને તારી
 રાજતૃષ્ણા એ કારણ થયું.” ઉપરના પ્રકારમાં ગમે તેટલી સલ્લતા
 હો, પણ માળાપ અને છોકરાં એમનામાં કયા પ્રકાર બનવાનો સબવ
 હોય છે તેનો આ વાત ઉપરથી મારો બોધ મળશે. વળી એક કુદા-
 હરણુ આવવા જેવું છે. ઇંગ્લાંડમાં કેટલીક પેદીએ પછી જન્મનારા
 વાર્સોના નામથી ઇસ્ટેટ રાખનામાં આવે છે તેવું કહ્યું એટલે વ-
 ચક્ષી પેદીનો જે વારસ હોય તેને તે ઇસ્ટેટ વેચવા વગેરેનો હક
 હોનો નથી. તેજે તેવું ઉત્પન્ન માત્ર ખાતુ ઉદાદગ્ન, છોકરાંના છો-
 કરાંના નામથી ઇસ્ટેટ રાખી હોયતો તે છોકરાથી વેચાવાની નહિ અથવા
 ધરાજે મેલાવાની નહિ. જે વખત છોકરાંના છોકરાંના હાથમાં જન્મ
 લારે તે તેની નજરમાં આવે તેમ થવડા કરી શકે અથવા રીતે આખરે

જે વારમના હાથમા તે ઇન્ડેટ જવાની હેય તેના મનમા વચ્ચમાના વારમો રિમે અસર દેરુદ્ધિ જગેરે દુષ્ટ મનોવિમગ ઉત્પન્ન થાય છે એ વાત અનુભવ મિદ્ધ છે આ ઉપરના ઉદાહરણો પ્રમાણેજ આસ પ્ય પેમા મેળવી મળનાગ મનુષ્યાની સ્થિતિ થાય છે બાપના મન્ત્રે પોતાના હાથમા સપત્તિ આવશે અને તેના દાગમા રંગનો નાસ છૂટશે જે વિચાર મનમા આવ્યો એટલે બાપના મરણુ વિરોની બચકર ઇચ્છા અપ્રત્યક્ષ રીતે પચ્ચુ છોકરાના મનમા ઉત્પન્ન થાય છે છોકરા વાસ્તે અપરિમિત કવ્ય મેળવી રાખ્યુ એટલે એક પ્રકારે ધરમાને ધરમા પોતાનો સનુ ઉત્પન્ન કરી રાખ્યા મરણુજ છે હવે ત્રિતુષ્ટેમની સત્તા છોકરાના મન ઉપર નિશ્ચય થકને ઘણુ કળીને તે પોતાની આ મગગ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા સાફ સાધનોની યોજનાના તજનીજ કરનાર નથી એ વાત ખરી તથાપિ આગ્ર વિચારથી તેના મન ઉપર આનિ તિહારક અનિટ પરશ્ચિમ થયા સિવાય રહેવાનું નથી

છોકરા વામ્ને પુષ્ટગ પેમા મેળવી રાખવાનો આ રિવાજ સર્વ પ્રમારથી અપમારક છે તેના થેગે છોકરાને અગે નાનપણથી નિશ્ચય યોગીપણું અને નીષ્કાળછપણુ એ દોર ઉત્પન્ન થકને સપત્તિના તાબા નીચે આબ્યાથી તે દૃઢ થાય છે અને તેના આધુષ્ય ક્રમમા અબ્ય વરિથતપણું ઉત્પન્ન થાય છે આ સિવાય આગાય વિને તેમના મનમા દુષ્ટ વિચાર આવે છે, એ પ્રથમ દહેનુજ છે વગી ખીન્તુ એવી રીતે પેસો મેળવનાસ મનુષ્યનુ અને સમાજનુ પણ નુકશાન થાય છે એક સરણુ ઉલોગમા મન હચ્છ જઈને પેમા તગ્દ સર્વ દટિ લાગેની હોવાને લીધે એના મનુષ્યનુ મન આકુચિત થકને ખીન્તુ માનગિક મુખના ઉપભોગને અયોગ્ય થઈ જાય છે, અને તેનો પરિણામ તેના શરીર ઉપર પચ્ચુ ધરાઈને તેની શક્તિ જલદીથી ક્ષીણ થઈ જઈને તે અક્ષાગમ્યનુ મુખમા પડે છે સિવાય સપત્તિના

લોભે મનુષ્ય નિર્દયપણાની ચડસાચડસીને પ્રવૃત્ત થાય છે, અને આ તેના આચરણને ચડસાચડસીની મર્યાદા આ પ્રકરણમાં બતાવ્યા પ્રમાણે, ધર્મા સંબંધી જેમનો તેની સાથે સંબંધ થાય છે તેમનું અને સમાજનું તુલસાન થાય છે.

ઉપરના વિવેચન ઉપરથી એનું સ્પષ્ટ દેખાય છે કે પોતાના, બીજા લોકોના અને સમાજના હિત તરફ અને હક તરફ લંકા આપ્યું હોય તો, અને છોકરાં વિશે પણ યોગ્ય પરોપકાર ભુલિએ ચાલવાનું મનમાં આણ્યું હોય તો મનુષ્યે પોતાનાં છોકરાં માટે તેમને શ્રમ કરવાની આવશ્યકતા લાગવાની નહિ એટલું દૈવ્ય સંપાદન કરી મૂકવું સારું નથી.

પ્રકરણ ૯ મું

છોકરાંના માળાપ ઉપર ઉપદેશ

માળાપનાં છોકરાં સંબંધી જેવાં કર્તવ્યો છે તેવાજ છોકરાંઓના મધ્ય માળાપ સંબંધી હોય છે. આ કર્તવ્યો કઈ ન્યાયની અને કઈ પરોપકારની દૃષ્ટિએ ઉત્પન્ન થયેલાં છે. છોકરાંનાં માળાપ સંબંધ જે સ્વાભાવિક કર્તવ્યો છે તે વિશે તેમના મનમાં વિચાર આવવ માટે તે છોકરાં ધણાં મોટાં થવા જોઈએ. પોતાની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવાની આવશ્યકતા પ્રકટ માળાપ નાનપણથી છોકરાંના મનમ હસાવવાનો પ્રયત્ન કરેછે, અને તે સંબંધી છોકરાં ઉપર તેમની સખતાઈ ચાલેલી હોય છે; વળી કંઈ યોગ્ય પ્રસંગે જો કે છોકરાં માળાપની આજ્ઞા પાળનાં નથી, તોપણ ધણે પ્રસંગે એ કર્તવ્ય તેમની તરફથી ધણી સારી રીતે જાગવવામાં આવે છે. છોકરાંના આ કર્તવ્યનો ઉદ્ભવ અનિવરિત અધિકારથી છે એવી સામાન્ય લોકસમજ છે. છો-

કાનાં અને માતાપત્ની વચેના મબધો વિચાર ક્યો દોષ તે એ
કર્તવ્ય સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે એ કલ્પના લોકોના મનમાં
આવતી નથી

હોકર ઘણા મોટા થતા સિવાય પોતાના કર્તવ્યનો વિચાર
તેમના મનમાં આવતો નથી એ વાત જો કે ઘણે અંશે ખરી છે,
તોપણ પ્રાચી કાલમાં પદ્મવીર વરસની વરમાજ છોડના મનમાં
માતાપિત્રો ભક્તિ અને લાગણી ઉત્પન્ન થઈને તેમને તે પોતાની
મેળે મદદ કરવા લાગે છે એવા ઉદાહરણો બની આવે છે એ
ઉદાહરણો મુખ્યત્વે કરીને અરી રીતી વિવાદ કરનારા કુટુંબમાં અને
જો અને વિશેષતઃ મા ઉપર પડનારો કામનો જો જો આણે કે ના વા
સ્તે તેના કંઈ કામો કરીને તેને મદદ કરવા સંબંધનો હોય છે આવે
પ્રમાણે હાકરાના કાથથી વર્તે બનતા હતા કદાપિ તેમના મનમાં
એવા વિચાર આવતા હશે કે અપણે જો માતાપિત્રો મદદ કરીએ
છીએ તે આપણા પોતાનો સાર તેમણે આપણે વીરો જો કામ
લીધો છે તેના પ્રમાણથી કંઈ નથી પરંતુ ઘણું કરીને છોડના
કાથથી જો આ પ્રમાણે સ્તુત્ય ર્તન બને છે તે ઉપકારનો કે ચો
કરવાની ઇચ્છાએ બનતા નથી પ્રાણી લાધે અને દયાથી લીધે ઉત્પન્ન
યનામ મનોનીકારની પ્રેરણા બને છે

પરંતુ મનુષ્યના છોડનાની સ્થિતિ ઘણી શોચનિય હોય છે તે
ઉપર આપણે જોય ચલા તોપણ માતાપિત્રો કહેલા ઉપમાર્તું સમજી કરીને
તે વિશે કૃતજ્ઞતા શુદ્ધિ તેમના માત્રા ઉત્પન્ન થતી નથી છોડના
માત્રા પીસા સંબંધી કામ કરવાની, તેમને કષ્ટ વગેરે પાડતા,
અને તેમને રિમજી આપતું એ કામો માત્રા કે કામ જોઈએ તે
વિશે તેમનો ઉપકાર માનવાનું કામ હોય નથી, આવી ધારા છોડનાની
સમજણ બીજી હોય છે, અને તે પ્રમાણે તેમનું વર્તન પણ દેખાઈ

આવે છે. તેમને જોઈતા હોય તે પદાર્થ માગ્યાપે કંઈ વિશેષ કારણે અથવા સામર્થ્ય ન હોવાને લીધે આપ્યા નહિ તો તેમના ઉપર તે ચરમગ્ના દેખાવ છે. જેમ કે તે પદાર્થ માગ્યાપ પાસેથી લેવાનો તેમનો દક્ષ જ છે શું ? ઊકરાંએ દક્ષ કર્યાને લીધે, અથવા પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કંઈ કામ કરવાને લીધે, તેને ઉપદેશ કરવાનો બાપને પ્રસંગ આવ્યો હોય તો, ઊકરાંનું જે વર્તન દેખાઈ આવે છે તે ઉપરથી તેમના મનમાં કૃનમ્તા જુદિને કેવો અભાવ હોય છે તે સારી રીતે સમજાય છે. માગ્યાપને ઊકરાં માટે અનેક પ્રકારનાં દેટલાબધાં કષ્ટ ભોગવ્યાં પડે છે તે યાદ કરીને તેના ઉપદેશનો ફરજી કરવો તો એક તરફ રથું, પરંતુ જેવટ જેમાં કંઈજ દરકત નથી એવી તેમની ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે તેમણે આશ્રયું નરરુ છે, એવો ઉપદેશ ઊકરાં ધણું કરીને બોધ્યા વગર સાંભળી લેછે. પરંતુ આ ઉપદેશથી તેમના મનમાં જોઈએ તેવા મનોવિકાર ઉત્પન્ન થતા નથી. માગ્યાપે ઊકરાં માટે ધણું કષ્ટ ભોગવે છે એ વાત તેમનાથી નાક જુદ તો કરી શકવાની નથીજ, પરંતુ કદે સોસે તોપણ તેમણે વિશેષ કંઈ કહ્યું નથી, ઊકરાં માટે તેમણે સર્વ કંઈ કરવું જોઈએ, અને ઊકરાંએ તેનો મેળિદસો આપવાનું કંઈ કારણ નથી એવી ઊકરાંની સમજ સર્વત્ર દેખાવ છે.

મનુષ્યની પ્રાથમિક સ્થિતિમા માગ્યાપ અને ઊકરાં એમનામાં એવોજ સંબંધ હતો. મનુષ્યથી છતર પ્રાણી સજ્ડીમાં તો હમેશાં પૂરંની પેઢી તથા નવીન પેઢી એમની વચ્ચે એવોજ સંબંધ હોય છે. ગમે તેટલો ત્રાસ પડ્યો હોય તોપણ ન કંટાળતાં, મુખમાં પ્રાણીઓ પણ પોતાનાં બચ્ચાંનું તે સ્વનંત્ર રીતે પોતાનો અસ્તિત્વ અજ્ઞાવવાને સમર્થ થાય ત્યાં સુધી મોટી કાળજીથી સંભાળન કરે છે. પરંતુ બચ્ચાંને પોતાના માગ્યાપે પોતાને માટે શું કર્યું છે એ જાણવાની ચ-

કિં ન હોવાનો લીધે, ઉત્પન્ન તેમના વિશે તેમના મનમાં કૃતચ્છા જુદી ઉત્પન્ન થતી નથી મનુષ્યેતર જીવસૃષ્ટિમાં દેખાઈ આવનારો આ માળાપ અને હોદ્દાનું એકનામાનો સળધ માનવી સૃષ્ટિમાં પણ મળે! કામ્ય સ્વેચ્છા છે જે વચ્ચે પોતાનો અને પોતાના કુટુંબનો ચરિતાર્થ સ્વતંત્રપણે ચલાવવાનું સામર્થ્ય મનુષ્યને અંગે આવવું જોઈએ, તે વચ્ચે પણ ધણા જુદાનીઆ માળાપ ઉપર અવસરથીને સ્વેચ્છા દેખાઈ આવે છે વળી તેમને જે જોઈવું હોય તે માળાપના તરફથી ન મળ્યું તો આપમાનકારક સંજોગથી તેમનું તાડન કરવાને પણ આધુ પાણુ જોવા નથી માળાપનો હોકરાં ઉપર થનાર અનલ ઉપકાર, અને તેને લીધે ઉત્પન્ન થનાર માળાપના સળધના દર્શનથી, એ વિશે અનેક ધર્મના અને જાનના અતિ પ્રાચીન પુસ્તકોમાં ઉલ્લેખ જોઈ આવે છે એ ખરું છે આની નામના એક ઇતિહાસ દેશમાંના નિહાને આ વિષય સંબંધી પોતાના વિચાર અગાડી લખ્યા પ્રમણે પ્રદર્શિત કરેલા છે —

“ તને નિશાળમાં શ્રુત્યો હતો અને જે વખતે તારો મહેતાજી તને રોજ નિયમ પ્રમાણે વિદ્યા શિખવતો હતો તે વખતે તારી મા પોતાના ઘરમાંથી તારે માટે આમ પાણી લાવી આપતી હતી હવે તું ઉમ્મરે પહોંચ્યો, તારું લગ્ન થયું છે, અને તે પોતાને માટે ધર બાંધેલું છે, પરંતુ તારી માએ જે તારે માટે કુખકારક કદ બોગમ્યું છે અને સૌન દિવસ તમજી રાખેલી છે તે તું તારા મનમાંથી કદી વિચારી શકતો નહિ તે અમતુલ્ય ન થાય એ વિશે તું ધણુ સજા રો! રહે નહિ તો તે તારા અનિષ્ટ થવા માટે હાથ જોડીને પ્રાર્થના પ્રાર્થના કરશે અને તે પ્રાર્થના કથર સાબરશે ”

તમાપિ વિચાર દૃષ્ટિએ જે કે ઉપરના મતોની સત્યતા સર્વેએ કમ્પન કરી હોય, અને નીતિમયમાં તેના ગસડા ગયા હોય, તોપણ

મનુષ્યના અભ્યર્ચન ઉપર તેનો ધર્મો પરિણામ અલગ સુધી થયેલો નથી, અને હાલ પણ આ વિચારનું મદન લોકોને તેટલું લાગતું નથી. આ-ખાપ વિશે પેનાનું કર્તવ્ય કરીને કંઈ છે અને તે કરવાને આપણાથી માલ નેટરો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એ વાત મનુષ્યોને જો કે સમજાઈ દેવ તોપણ તેનું હજી ખરું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી.

ઉપાસર દૃષ્ટિએ આખાપ સંબંધી જે મનુષ્યોનાં કર્તવ્યો છે તે વિશે હાલ લોકોમાં પ્રચલિત થયેલી કલ્પના ધણી આકુચિત છે. કેવળ પશુવૃત્તિથી આપનારા લોકોની વાત થોડી દેહએ તો, આખાપના અ-દિનાર્થની ખોટ પુરવી અને શારીરિક મજ્જથી તેમનું સંસ્કાર કરતું એ આપણું કર્તવ્ય છે એમ લોકોને લાગે છે. પરંતુ ઝીણી ઝીણી વાતો મંજથી તેમના તરફ લક્ષ્ય રાખતું, તેમની સાથે પ્રેમથી આપણું અને તેમને ખુશ કરવા સાથે વાત કરવા, આ વાતોની પણ તેટલીજ અગત્ય છે; તથાપિ તેનું કોઈને ધણું જ્ઞાનનું નથી આખાપના કેવળ શારીરિક મુખતરફ લક્ષ્ય આપવાથી હોકાનું કર્તવ્ય પૂરું થતું નથી; તેમના માનસિક મુખતરફ પણ તેમજે લક્ષ્ય લાગાડવું જોઈએ. માનવજાતમાં હોકાને રંજન કરવા માટે અને મુખ આપવા માટે આખાપ જે તર-દનાં પ્રયત્ન કરે છે તે રીતનાં પ્રયત્ન હોકાએ આખાપના જુદાપણો તેમને રંજન કરવાને વાતો કરવાં જોઈએ.

આ વાત સંબંધી મનુષ્ય સ્વભાવમાં જેટલું ઓછાપણું રહેલું છે તેટલું ધણીજ થોડી વાત સંબંધી રહેતું દરે. અનેક વ્યતના જા-ગલી લોકોમાં ધરતી મનુષ્યોને તેમના જુદાપણામાં અતપાણી વગર મરવાનો જેવો ધણી વખત વારો આવે છે, તેવો સુખરેલા લોકોમાં આવતો નથી એ ખરું છે. તથાપિ તરફ જોઈએ તેમના માન-સિક મુખતરફ આપણું જોઈએ તેટલું લક્ષ્ય ન આપવાથી ખેડ ઉપજ થઈને કંઈ થતાં જુદા આખાપ સુખરેલા લોકોમાં પણ જોઈએ તેટલાં

મળી આવી છે એક પછી એક હોદ્દાઓએ અને હોદ્દાઓએ વચ્ચે
 કરીને પોતપોતનો મુઆમ અગાવે, તથા જદ માણસો અગાવે-
 મના પછી જે દવન એ તેને એમનામના દુખમાં હોડી મ
 ઠો, એવી ધણીની સ્થિતિ દોષ છે દારીનિક મુદ્દાતા ૧૫૨ આ-
 લખીને રહેનામ મુનેનો ઉપરોમ લેવને અને સદેન નંદે માને લીધે,
 અને મિત્રમણના મહાપણી ધનવી સનિનાં મુખે પણ દુર્ભિગ
 થવાને લીધે, તેમનો અપુત્રકમ ઉકનિમ આને દરદા કાંઈ તમ
 વન છે મહ દાદર એક દો હોડમે અગર લે માને અગર છે, ૫૨૭
 આ એક દેવગમનની મમતુન કરવા માને દોષ છે. જદ માણસો કરી
 કરી મળવા વાને જાતુ લેઈએ, નહિ તો પેતાનું ઉક-૮ કુતમપાત્ર
 દેખાઈ અવમે, આપ પ્રકરન વિચર અગાવ વિષે આપનો કદ પોતા
 ભાગ પેટમા દોષ તો અનુપના અતકમુને રોડી નાખે છે, અને એ
 રોડાપી બધે મળા માટે દોડોડાઈવાર તેમને મળવાને જાતની મુદ્દિ
 માણ છે. પણ તેમના જદાપમાન વિષમ આનદના અને નુખે પમે મમાં
 જા તે માટે જે પ્રકારી દાદર બન રી લે એ તે પ્રમાની દા
 તજી ધણીને પોતા દોડસ લરદીની અત લાભ આવે છે ધનવરિધન
 મમાનનાં જે મનુષ્યોએ પેતાનું અપુત્ર પ્રમાણિકપણાએ પોતાના
 કર્તવ્ય દનમાં મુખાવ્યુ દશે, તેમના ઉપરના વિષમ આનદમા જા-
 દને પૂર્ણવરણમાન્ય મલમગના કા તેમને ઉત્તરવમાં મને એવી
 વ્યવસ્થા થવી જરૂરી છે.

આ પ્રકારમાં દેદા દર્ત-મે લરદી લે મના મન ઉપર કમા-
 વડાની ધણી અવસ્થા છે, અને આ કામ મને કરવું તે દરેક
 દરિન ૩ જદ મનુષ્યો લરદીની આ પ્રવળ થવો દર નથી કારણ
 તેમને આરા પ્રવળની પ્રવળ કાપલે હોવાને લીધે સ્વાર્થ માટે તેઓ
 તેનું કનારો પ્રવળ થવા એવે તેમના વિશે સ્વસ્થ લેવની જગા ૨

દેશે. જીવને તરફથી એ કામ સાફ થવાનો સંભવ નથી; કારણ તેમના તરફથી આ કત્તેબો સારી રીતે જાળવવાનાં નથી, અને એટલા ઉપરથીજ આ વિષય સંજોગી તેમના વિચારમાં અને મનોવિધારમાં કમીપણું છે એ નિદ્ધ થાય છે. સઘનરણ અને નીતિ એ ઉપર બાબ્બાનો આપનાર ધર્મોપદેશક વગેરે આ વિષય તરફ વધારે સશક્ત આપવા નથી, અને તેમજે સદા આપ્યું તોપણ તેનો ધર્મો ઉપયોગ થતો નથી.

મનુષ્યને સઘનરણનો માર્ગ જનાવવાનું કામ જેમના ઉપર મોં-પેટું છે તેમજે તરફોના મન ઉપર માળાપના સંજ ધનાં તેમનાં કત્તે-બો જે સારી રીતે દસાવ્યા નહિ, તો તે તરફના માળાપને નેટપું તુકસાન થાય છે તેટલુંજ અથવા તેનાથી પણ વધારે તે તરફનું પોતાનું થાય છે. માળાપનો હોકરો ઉપર દાવો મો છે એ તેમના મન ઉપર સારી રીતે ન દસવાથી તેમને લારપછી પસ્તાવો દરવાનોજ દુકા પ્રમુગ આવે છે. આ પશ્ચાત્તાપ એવી વખતે થાય છે કે, તે-નાથી તેનો ઉપયોગ કરી લેવાને સમય રહેતો નથી. એ તરફ મનુષ્યો પોને જુદ થવા અને તેમનાં હોકરાં તરફથી તેમને આનાકાની થવા લાગી એટલે, હોકરાંએ માળાપ તરફ સદા આપ્યું કેટલું જરૂરનું છે, અને તે તેમજે આપ્યું નહિ તો તેમની કુલી સ્થિતિ થાય છે, એ અનુભવ-થી તેમને સમજવા લાગે છે, અને પોતે પણ પોતાના માળાપને તેમના જુદાપડાને વિનાશરણ દુઃખ દીધુ એવો તેમને પશ્ચાત્તાપ થાય છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું

આજરોની આવજત.

આ પટેલાનાં ત્રણે પ્રકરણોમાં જે એક વિષયનો વિચાર કરવો અવરજનો હતો તેનો સમાવેશ આ ભાગમાં કરેલો છે. પરંતુ આં

પુરુષો, મામાપ આં છોડ્યા આ સર્વેનું પણ પગેપગારની દૃષ્ટિએ પરંપર
 રિતેનું કર્તવ્ય જોડુ હોય તો, કુટુંબમાનો ઘણ મનુષ્ય સ્વભાવિ રીતે
 અથવા અપધાતે આજની પડો હોય તો બાકી ૥ મનુષ્યોએ તેની
 વિરોધ કાળજી લેવી જરૂર પી છે માદા પડવુ એ સ્થિતિમા માધારણ
 વાત છે, આં ઘણે પણ મદદ આ પો હોય તો તેો તે ભોગ
 વસાને તથા કુટુંબના બીજા માણસોએ તેની આવજત કરવાને હમેશા
 તૈયાર રહેવું જોઈએ ઘણી-માર ઘરો (દરિપતાળ) રોગ મૃત્યુ સ્વરૂપ
 આવે છે અને ઘરમાના મનુષ્યો છાપીતાળના ચાકરોના જેવું કામ
 કરવું પડે છે

કુટુંબમાના મનુષ્યો સિવાય બીજાને ઘણ મનુષ્ય માદો પડો
 હોય તો અથવા અપધાતથી માદો પડો હેવનો, પોતાને કુખ થવા
 ની બીજા હોય તોપણ તેની સેવા ચાકરી કરવી પડેપગારની
 દૃષ્ટિએ યોગ્ય થાય કે નહિ તે વિશે ગમે તેટલો સંશય હોય
 તોપણ કુટુંબમાના એકઠા મનુષ્ય ઉપર તેવો પ્રભાવ આવ્યો હોય
 તો બીજા મનુષ્યોએ એવી રીતે તેની આવજત કરવી યોગ્ય છે એવિતે
 કાંઈક રચુ સંશય હશે નહિ મનુષ્ય જાન પી પરપત્ર મધ્યગ રાખવા
 માટે પુરુષોએ પોતાની સ્ત્રીનું સંરક્ષણ કરવું જરૂર છે એ કાંઈપણ
 કમન કરશે મરણ માતાનું સંરક્ષણ સારી રીતે થયું નહિ તો તે
 નો પરિશ્રામ તેનાથી થવાની સતતિ હાર થવનો જે કારણથી સ્ત્રીનું
 સંરક્ષણ કરવું એ પુરુષનું હમેશનું કર્તવ્ય થઈ રહેતું છે તેજ કાર
 ણથી તેજ માદો પડી હોય તો તેણે તેની કાળજી રાખવી જરૂર પી છે
 એજ રમાએ કુટુંબના સંરક્ષણ માટે કુટુંબનું પોષણ કરવાતા પુરુષોની
 મનાડમા સારી આવજત રાખવી એ તેમ પી સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય થઈને
 રહે છે હોડતા આજની હોય તો તેમના તરફ મામાપે લક્ષ રાખવું એ
 તો તેમનું કર્તવ્ય હોવાકુ દેખા છે કારણ હેકમ ત્રોડ હિમરે આવે

ત્યાં સુધી દરેક રીતે તેમને ઉછેરનાં એ માળાપનાં સામાન્ય કર્તવ્ય છે, તેમાં આ વિશેષ જાગૃતનો સમાવેશ થાય છે. જેમના છોકરાં કારનાકારનાં થયાં છે એવાં માળાપ માંદા પડ્યાં હોય તો ફક્ત મનુષ્ય જનિની પરંપરા દ્વારા રહેવાને માટે છોકરાંએ તેમને મદદ કરવી એમ કહેવાય નહિ. આ દેશને માળાપની કાગળ રૂબરૂની જે આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થાય છે, તેનાં કારણે આવા પ્રકારના કૃત્યોથી એકંદર થનગરી સુખની રૂઢિ છે. માળાપના ઉપકારનો રહેલો કરવો એ પણ અશક્ય કારણ છે એમ કહેવાને દરકાર નથી.

રૂપરંગ-જન્યશાગનો મનુષ્યને વિકાર થયો હોય તો તેની ચાકરી કરવી, એટલે પોતે તે રોમને અથવા પ્રસંગે મરણને પણ પાત્ર કરી લેવું એ થાય. આવી ખીક હોય તોયજી ખરી રીતે જોતાં આવા પ્રકારનાં કર્તવ્યો જાનવંચાં જોઈએ. સામાન્ય સૃષ્ટિમાં ઉપરથી આપણને આ શિખામણ લેવા સરળ છે. એક પ્રાણીના જીવ વાસ્તે ખીજા પ્રાણીને પોતાનો જીવ આપવો પડે એવાં અનેક ઉદાહરણો જીવ સૃષ્ટિમાં દેખાઈ આવે છે. પ્રજાની ઉત્પત્તિ, અને ઉત્પન્ન કરનારના પ્રાણનું ઉત્ક્રમણ, આ બધે ક્રિયા જેમાં એક કાળે થાય છે એવી નીચી પ્રતિના પ્રાણીઓમાં અમુક જનિ છે. ઉપરની પ્રતિનાં પ્રાણીમાં પણ, અને ધર્ત્તુકરીને માદીને અગે, એવા પ્રકારની સ્વાભાવિક બુદ્ધિ (પ્રેરણા) જડી આવે છે કે, અનેક પ્રમને પોતાનો જીવ જોખમમાં નાંખીને પોતાનાં ગર્યાંનું સંરક્ષણ કરવા માટે માદી રોકે છે. જેમના અગે જીવન સામર્થ્ય અધિક હોય તેમણે જીવન અને જેમને અગે કમી હોય તેમણે મરણ, આ સૃષ્ટિનિષમને લીધે પ્રાણીને અગે એવા પ્રકારની પ્રતિતિની ઉત્પત્તિ થયેલી છે. મનુષ્ય કરતાં ખીજાં પ્રાણીમાં પણ જો ગર્યાં સાર પોતાનો જીવ જોખમમાં નાંખવાને માદી તૈયાર થાય છે, તો છોકરાં આનંદી હોય તો તેમની માએ જીવની પરવા ન

સખના તેમની માથ તા કરવી ચોગ્ય છે એમ કહેવાને દરખ નથી.
 ૧૫ મહાર એ રિચાગ માત્ર વચના બાડે અવવાનો સભવ છે
 તે એક ખરેખર છત્ર આપવો પડે તો કુટુબમાના બીજા મનુષ્યો
 સબધે પોતાના કર્તવ્યો પોતાથી કી સમ્માના નહિ જાને પણ
 સગે પોતાને છત્ર જોખમમા ધલી પોતાના છેમનુ રક્ષણ કરવા
 માટે કેમ યતન ન કરવો એનું કહ મરણ નથી ઉપર પ્રભાતેજ
 મહામહારાજા આ દેમણે પણ એ અચળ ઉત્પત્તિ થવાનો સભવ છે
 ને રાકાને માટે પોતાનો છત્ર આપી દેશો તે સિવાય કુટુબમાના
 બીજા મનુષ્યોના અગ્નિધર્મ માટે અમ કચ્છાની સર્વ જવાબદારી આ
 મનુષ્ય ઉપર દરો તો પોતાના પ્રજાના નાશ થશે હોય તો કુટુબમાના
 મર્મ મનુષ્યોને જૂએ મરવાનો વારો આવી આ રિચાગ તેના મનમા
 આવવો ચોગ્ય છે

કુટુબમાના એક અથવા અને મનુષ્યો માદા પ્રજા દેશ તો,
 બીજા મનુષ્યોએ પોતાના છત્રને અપાવ થાય એવી રીતે તેની આ
 કરી ન કરવાને વગ પશુ બીજા કહ અદલા કાલ છે રુ આ
 હોય તો તે ક્યુ તે જોઇએ ઉપર ક વા મયુ તોપણ તેમા
 ક રક્ષિપણાએ નિવહિતનો રિચાર ને જરૂરો છે એવી રાજા
 પણાની ઉચ્ચગદ્દિએ જોયુ હોય તો એકી ઉપોગી વાકિના
 મ માત્ર માર અધિક ઉપકુલ બખિના છત્રી અદુતિ આપવી છત્ર
 ૧૫ અ મમિતના અજાળી પણામા પોતાના છત્રી પ ના ન મ
 ખના તેમની આપરી કચ્છને લીધે જમના ગરીબ ઉપર અને મન
 ઉપર જ મના નાશ પરિણામ થશે છે એવા ઉદારનો પ્રત્યેખી
 આખ આ રા ચોગ્ય થર્જા પશુ દેશ છે મહ કોવિર કેવલ આમ
 એવા રમરના જડી આવેડે કે તેમની મને તેવી આકી કી હોય તો
 પન ને રીતે તેમને કદજ ઉપગ લાગના નથી એકાદે દેમણે વ મે

વરસ ધણીના આગ્નરીપણુની ચાકરી કરતાં પોતે આગ્નરી પડીને તેના પહેલાંજ મરી ગયેલી સ્ત્રી જડી આવે છે. બીજે ઠેકાણે અનેક વર્ષ સુધી પોતાની આત્મ જીજ્ઞાસા પાસે જોડી રાખી દિવસ કદમાં કાઢવા પડી, તેમાંથી તેનો છૂટકો થયો ન થયો એટલામાંજ ફાળના અથવા મારાના બીજાના પામે જોડીને તેજ પ્રકારની ચાકરી કરવાનો જેના ઉપર પ્રસંગ આવેતો છે એવી છાકરીઓ જડી આવે છે. વળી એ પ્રકારે પોતાના આયુષ્યના ધણા દિવસ આગ્નરીઓની સાથે ગમને લીધે અમથી અને ત્રાસથી તેનું માથું ફરી જાય ત્યાં સુધી પ્રસંગ આવેલા જણાય છે. ત્રીજે એક ઠેકાણે સ્ત્રીને ગાંડછા લાગવાને લીધે તેને ધરમાં ચૂખી ચૂકીને તેને ભગતુંજ તે કંઈ કરશે તેથી એક સરખું તેના તરફ લક્ષ ગમવાથી કાંઈ મનુષ્યના વૃદ્ધાપકાગના દિવસ મોટા કદમાં અને હાલ હવાલમાં ગયેલા દેખાય છે. આવા પ્રકારનાં ઉદાહરણુમા આત્મચરિત્રની ધણી જરૂર છે એ ખરું. તથાપિ દુઃખમાં પડેલાનું જીવન સદન કરવા યોગ્ય થવાને જે ઉપાય કરવાના તેથી પોતાનું જીવન નહ ચનાર નથી, એટલે સુમાર ચાકરી કરનારા મનુષ્યોએ પણ જોવો જરૂરનો છે. મદવાડમાં પડેલાનું દુઃખ ઓછું કરવું અને પોતે દુઃખ ઉપાડી લેવું આ બેમા તોડજોડ કરવો જોઈએ.

વિશેષકરીને જે મનુષ્યો મદવાડમાં એક સરખું ધ્યાન રાખીને કુટુંબમાંના બીજા માણસ પાસેથી વાજળી કરતાં વધારે ચાકરી કરી લેવાને જુએ છે, તેમના તરફ તો છેક જોઈએ તેટલુંજ લક્ષ આપ્યું હોય તો તે પુરતું છે કદી કદી તો એકજ આગ્નરી મનુષ્ય ધરમાંના સર્વ માણસોને પોતાની આવજતમાં રોકી રાખે છે, અને તેમની પાસેથી કામ કાઢી લેઈને કૃતઘના જતાવવાની તેને અદલે તેનું એક સરખું ચરજટાડપણું જડત ચાલેલું હોય છે. આગ્નરી માણસોનો આ જુલમ ચાલવા દેવો કામનો નથી. આગ્નરી મનુષ્યના સ્વાર્થને

વાળાદારી મુખ્યત્વે કરીને કુટુંબમાના મનુષ્યો ઉપર પડવી જોઈએ, અને સમાજમાના બીજા મનુષ્યો ઉપર તેનો અસર આવેજા, તો તે ધર્મો યોગ્ય આવશે, એ કોઈ પણ કબુલ કરશે. જે ત્રાહિત મનુષ્યને મદદવાડમાં મદદની આવશ્યકતા લાગશે, અને જોને અંગે તેની પાત્રતા હશે, તેને અપ્રત્યક્ષ રીતે કંઈ મદદ કરી એટલે તે પૂરતી છે. જ્યારે એકાદા મનુષ્યને કોઈ પણ આસ ન હોય અથવા આસની આવેજા પણ તેની કાળજી રાખનાર બીજા કોઈ ન હોય તે વખતે ફક્ત ત્રાહિત મનુષ્યને પરોપકાર દૃષ્ટિએ તેના તરફ જરૂર જોઈજા લક્ષ આપવું જરૂરનું છે.

આવા પ્રકારે લગ્ન આપવાની મર્યાદા કરાવવી તે, તે મનુષ્યનો સ્વભાવ અને તેનાં પૂર્વનાં આચરણ એમનાથી આવા ઉપકારને તેણે પોતાને કેટલે સુધી પાત્ર કરીને લીધેલા છે એનો વિચાર કરીને કરાવવી જોઈએ. જે એકાદા મનુષ્યે જોઈએ તેટલા સાધનો અનુકૂળ હતાં પણ, પોતાના આજ્ઞરીપણાને માટે અથવા વૃદ્ધાવરથા માટે (ધરડપણ માટે) કંઈ પણ તળપીજ કરીને રાખી મૂકી ન હોય, તો તેના આજ્ઞરીપણામાં જે મદદ કરવાની તે, આવા પ્રકારની તળપીજ જોઈ કરીને રાખી હશે તેને કરવાની મદદ કરતા ધણી યોગી હોવી જોઈએ એ કહેવાની જરૂર નથી. દુઃખમાં પડેલાની સ્થિતિ પ્રત્યક્ષ જોઈને લાગણી થયાથી હરિદર્શિ અને આદુરદર્શિ એ બંનેને પણ સરખીજ મદદ કરવી એવી મનની પ્રવૃત્તિ થાય તો ન્યાયના વિચારથી તેનું રાખન કરવું જોઈએ. સદ્વર્તન અને દુર્વર્તન તરફ પણ એવુંજ લક્ષ રાખવું જરૂરનું છે. સદાચારી અને દુરચારી મનુષ્યોને જોઈજા તેમના આચરણને અનુરૂપ એવું જગ મજે તેટલું મેળવી આપવા માટે સર્વ મનુષ્યોએ યતન કરવો જોઈએ. જેનું કોઈ પણ મૂલ નથી એવા, અને જોના કાંઈપણ ઉપયોગ છે એવા બંને પ્રકારના લોકોને જે આજ્ઞરીપણામાં

સરખીજ મદદ મળે તો ઉપ જતાવેલો અલાયદ મેદ દવાનો નથી
આ પત્રી મનુષ્યોના અમના ણીજ શુશ્રુષા અને દોષીયારીનો તથા
તે ૧૧મી મમાજનો પ્રતો કાયદો ■ જે આ તો સિચા કરવો જે
મુજો જેમનો સમાજને ઉપોગ નથી, અથવા ઉત્કુ જેમ ૧૧મી સમા
જનો ઉપન છે એવા સામેને જે મદદ કરવાની તેના ક તા પ્રેક્ષી
બધી વધારે મદદ જેમની સિદ્ધતાથી અથવા દૈશ વધી સમાજને
પણ કાયદો થાનો સગવ દશે એવા સામેને ક ની જેમજો

ઉપમરતુ જગ જે મા । માણુમેને મગવતુ તેમના આચરણનો
ઓ રિથિતો સિચર મ્યા પછી ઉપમાગ દનાના આગમ જો
રિથિતિ જેમો પશુ સિચાર કરવો જેમજો જે મનુષ્યો નિદોગી ઓ
નશાત દોષક તથા આજરી મનુષ્યોના સમજે ઓ તેમ ૧૧ આખરી
કરવાના નાસથી જેમ ૧૧ ઉપર દમેશ ખમ । પરિણામ થવાનો મ
બન । દોષ એવા મનુ રોએ ન દિન આજરી મનુષ્ય તરફ લક્ષ આ
પશુ પરતુ જે મનુ યો અશાન દોષો જેમની યોશક શકિત ધણીજ
ક્ષીણ થએલી દોષ એવા મનુષ્યોએ આ ઉપમાર કરવા તરફ લક્ષ આપતુ
જેમજો નદિ સગસાર નજરે પરોષકારનો વિચાર કર્યો દોષ તો આવા
નકરો બેદ પાટના જરૂરનો છે આજરી મનુષ્યના મસો આજરી
પડાનો પ્રમગ આવ્યો દોષ તો જે લાકો તેમાથી જનદી સાજ
થવનો સગવ દોષ એવા મનુષ્યોએ ણીજ કરતા આજરી મનુષ્ય તરફ
આધિમ લમ આપતુ જેમજો સાસર્ગીક રોગનો પશુ ઉત્તર વયમા
શક્તિ ક્ષિણ થવને લીધે જેટલો પરિણામ થાય છે તેટલો પૂર્વ વયમા
થને નથી અને મિરોડકીને ઉત્તરવયમા માણુસોના મનમા તેતુ બપ
દેવ તેથી તો તે પરિણામ અમુસ કરીને રહે છે પ્ર મેક મનુષ્યે ચોખ
મય ૧૧મી આદર સ્વામ શુદ્ધિ તખતીજ જેમજો આ સ્વાધની નજરે
ઉપરની પરોષકારણુકિર્તુ આતુએ । કરતુ જેતુ અન્ય છે તેતુજ પરોષની

દણ્ડોએ પણ દોષ દોષચર પદોપકારથી મન નિરત કરું પડે છે. આત્મરીની ચાકરી કરવાથી થાક લાગવાને લીધે અથવા સંસર્ગથી આપણે આત્મરી પડ્યા દોષોએ તો આપણા કુટુંબમાંના બીજા મનુષ્યોને કયા પ્રકારનો ત્રાસ થવાનો સંભવ છે એ વિચાર અવશ્ય કરવો જોઈએ. આ ત્રાસ ધણે પ્રકારે થવાનો સંભવ છે. સાંમર્ગિક રોગથી પિયના ત્રાહિત મનુષ્યને મદદ કરવાથી આત્મરી પડીને ઘેર આવેલા મનુષ્ય પોતા ઉપરજ સંકટ લાવી મૂકે એમ નથી, પણ તે ઘરમાંના બીજા મનુષ્યો ઉપર પણ સંકટ લાવે છે કારણ તેની ચાકરી કરીને ઘરમાંના વળી બીજાં માણસોને તે માંદગી ભોગવવાનો અથવા મરવાનો પણ સંભવ હોય છે. શિવાય તેની ચાકરી કરવામાં ઘરનાં બીજા મનુષ્યોને થનારો ત્રાસ, અને તેને લીધે તેમના મન ઉપર થનારો પલ્લિભ્રમ, તેજ પ્રમાણે તેનું દુઃખ જોઈને બીજાને થનારું દુઃખ, અને કદાપિ તે મરી જાય તો તેથી તેના કેટલાક સગાને થનારું દુઃખ, અને કેટલાકને થનારું જન્મનું લુપ્તમાન, આ સર્વ વાનો તો છેજ. મરણનો ભય કર પ્રસંગ જતો રહ્યા તોપણ, કંઈ કાળ સુધી તે મનુષ્યને પોતાની હમેશાનાં કર્તવ્યો કરવા વિશેની સક્રિય રહેતી નથી, અને કોઈકોઈવાર તે મનુષ્ય જન્મનું દુઃખનું થઈ રહે છે. આ સર્વ પરિણામનો એકદર વિચાર કરવાથી એમ જણાય છે કે, જે મનુષ્યને અને પોતાને કોઈપણ પ્રકારનું આત્મપણું નથી તેના મદવાડમાં પદોપકારની નજરે જે મદદ કરવાની તે પોતાની ઉપર ધણું સંકટ ન આવે એ ધેરણ સુધીને કરવી, અને જેની પછાડી કુટુંબનો ધણો ફેલાવો છે અને જેમને મોટાં જવાબદારીના કામ કરવાનાં છે તેમણે તેટલી પણ કરવી નહિ.

ઉપરના વિચારના ધોરણે ચાલવાનું કહીએ તો જેમને આવા પ્રકારની મદદ કરવા આટે અગાડી થવાની જરૂર નથી એવા પુષ્કળ લોકો આવી મદદ કરે છે, અને તેમને કંઈ ધન થતી નથી આ હમેશાં આંખ આગળ જનનારી વાત જુલવી કામની નથી. વૈધનો

ધધો કરનારા લોકો નાના પ્રકારના રોગી ની પામે દરરોજ ધધી-
વાર મેમે છે તોપણ તેમની નેમો થતું કરીને કંઈ દરકન થતી નથી હવે
ધધે પ્રમગે તે (૧૬) પડેના રોગ માન્યાના ઉપાય કરીને નાખી મૂક્યા
દશે, તેમ છતાં પણ એ વાત ધધી આપરી છે એ કલા વગર
આવતું નથી દરરોજ નેનું તે કામ કાઢાની ટેવ પડાને લીધે તે-
મના મન ની ખીક છેક જતી રહે છે, અને તેને લીધે તેમને કંઈ
થતું નથી એમ દેખાર છે એમ હોય તોપણ ધધાની શરૂઆત ક-
તા ફેટનાક કાગ સુધી પડેવાની ટેવ ન હતા નેમના ઉાર કંઈ પણ
પરિણામ કેમ થતો નથી એ મગજનું કંઈક છે રોગસાગમા રોગીની
આકરી કરારી બાઈઓ દોષ છે તે પણ રોગ ની દગ્ગાર ન મમે
એની બને છે આ ઉપરથી રોગસાગની ચિન્તા ઉત્પન્ન થઈને જેની
તેની કામક કરી આ પોતાનો ધધો છે એમ લાગે તો પોતાનો
જીવ સહકા નાખવો પડે છે એ વાત તો ખરીજ, પરંતુ આપણને
પોની જટની ખીક લાગે છે તેટલી લાગણી કંઈ કારણ નથી વળી
જે ટેમણે સાસર્મિક રોગનો સંધ નથી હોતો તે ટેમણે આના પ્ર-
કારનો ધધો કરીને પણ શરીર પ્રકૃતિ સાગી રહેવાને કંઈ દગ્ગાર નથી

રોગમા પીડાતાની આસનાવાસના કરના માટે આત્માર્પણ ક-
રના તૈયાર થનારા મનુષ્યો અતિશય મેમળ અત કલ્પના હોય છે, અને
રોગીના દુઃખ બેધો વિવક્ષણ પ્રકારની ક્ષાએ તેવું કરનારો પ્ર-
જન થાય છે આ મનોધર્મનું પ્રયત્નકરણ કરતું ધધું કંઈક છે રિશે
કરીને ક્ષીઓમા આ મનોધર્મ ધણો જડી આવે છે આ અત કલ્પ ની
પ્રકૃતિ હોવાથી અને તે સિવાય માની હોકસ વિશેની જે પ્રકારની રસ-
બારિક ખદિ દોષ છે તેવી હોય તો, અનાય રોગીની આકરી કરવી એ
એક મનને આનંદ આપનારું જ કામ બની જાય છે માની છેક નાના
બાળક ઉપરની પ્રીતિ પણ વિશે કરીને તેમની અતિશય દીન અવ

સ્થાને લીધે ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે. આ બે મનોધર્મને અનુકુળ એવા આચરણથી યનારૂં સમાધાન, તેમને પોતાને યનારૂં દુઃખ કરતાં અને ત્રાસ કરતાં, તેમને વધારે લાગે છે, અને એને લીધે તેમના દાયથી આવા પ્રકારનાં વર્તન બને છે. આ પરોપકારથી યનારૂં સુખનો અનુભવ લેવાની ઇચ્છા નો સાધારણ મનુષ્યને યજ્ઞની નહિજ, પરંતુ તેણે આવા મનુષ્ય તરફ જોઈને આશ્ચર્ય પામનાં રહેતું.

જેમનો કુટુંબ સાથે કંઈ સંબંધ હોયો નથી એવા ભોડોના સ્વાભાવિકપણે બનવાના આજ્ઞારમા ચાકરી કરવાને જોડે અનેક વાતોના વિચારે મન કચવાવાનો સંભવ છે, તોપણ, અપધાતને (દુઃખને) લીધે ઇચ્છા થઈને જેમનું દાષપણ (સેવા ચાકરી) કરવાની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થાય છે તેમને મદદ કરવા માટે તેવું મન કચવાવાનું કંઈ કારણ નથી. માડીઓની અથડાઅથડી થયાથી, થણી ઉચ્છાદ ઉપરથી પડવાને લીધે, અથવા તોફાની ઘોડા તથા બગદના સપાટામાં આવવાથી, ઇચ્છા થવાના અનેક પ્રસંગ આવેલા થણાખરાના જોવામાં આવ્યા હશે. આવે પ્રસંગે, પ્રત્યેકે પોતા તરફથી ફરેકને થવા જેવી હોય તેટલી મદદ કરવી જરૂરની છે. જેમને અંગે જંગલી સ્થિતિમાંના નિર્દય પશુનો ધણો અસ સિદ્ધક રહેલો હોય, તેજ આવી વખતે છેક ઉદારી રહી શકશે. પરોપકારનો છેક રથૂળ વિચાર કરનારા ભોડોને પણ જોડે અપધાતથી દુઃખમાં પડેલા ભોડોને મદદ કરવાની આવશ્યકતા દેખાઈ આવેલી છે, તોપણ આવે પ્રસંગે દુઃખમાં પડેલાને સારી રીતે ઉપયોગ થવા માટે જે પ્રકારનું જ્ઞાન અને કૌશલ્ય સપાદન કરવાની જરૂર છે, તે મેળવવા માટે આજસુધી સુધરેલા ભોડોમાં પણ કહેવા જેવો પ્રયત્ન થયેલો નથી. આના પ્રકારનો ચત્ન કરવાની આવશ્યકતા હાલમાંજ પાશ્વત ભોડોને કાઢીક ઠેકાણે ઘોડી લાગવા માંડેલી છે. આજ સુધીની સ્થિતિ કહીએ તો, એકાદ મનુષ્યને જન્મમ સાગ્યો હોય સારે, અથવા તેનો

હાથ પગ તૂટ્યો કે મગ્ગઓ દોષ લાગે જે મેંકરો લોભ તેને મદદ કરવાની ઇચ્છાથી તેની આમપાસ ભગઈ જાય છે, અને તેને માટે સાગચ્છી બતાવના દોષ છે, તેમજ તે પ્રસંગે શું કરવું એની કંઈપણ માહિતી દોતી નથી. ઉલટું, અજ્ઞાનથી તેને કાંઈ નિહા મનગમના જ ઉપાય કરે છે તેને ક્ષીમે સ્વાભાવિક રીતે જે પરિણામ બન્યાને દોષ તેના કરતાં પણ જલકર પરિણામ બની આવે છે, અને મદદ કરવાની ઇચ્છાને પરિણામ આપાય કર્યો એમ બને છે કારણ, ઉપાય કરવાના રજા ધણા યોગ્ય દોષ છે, પરંતુ અપાય કરવાના માર્ગ અસખ્ય દોષ છે એને ક્ષીમે અનુભવા મનુષ્યના હાથથી અપાય થવાનોજ વિશેષ મબન દોષ છે

આ માટે પ્રસંગ આવે ત્યારેજા વિશેષ પ્રકારનો પગપકાર પોતાના હાથથી કરવાની જોગની ઇચ્છા હોય તેમજે દુરદર્શિપણથી સમ્પ્રદાયની કળાનું અથવા વૈદ્યશાસ્ત્રમાના આ પ્રકરણમાના સ્વર્ગ તાલો તુ જ્ઞાન સંપાદન કરવું જોઈએ અપવાદ બન્યાથી કુશળ શસ્ત્રવૈદની મદદ મળે ત્યાં સુધીમાં વચ્ચે ધણે વખત જાય છે, તે વખતે જામ ધણેજા મનુષ્યની કેવી બ્યવસ્થા રાખવી એ માહિતી દોના પુરતું જ્ઞાન હોય એટલે થયું. અપવાદથી દુ.ખ પામેલા લોકોને તાબડોતોમ કયા ઉપાય કરવા એ વિષયના જ્ઞાનનો લોકોમાં પ્રમાર કરવા માટે પાશ્ચાત લોકોએ મોટી મોટી મંડળીઓ સ્થાપન કરેલી છે, અને અનુભવથી આ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ આપવા માટે એ મંડળીઓના આશ્રય નીચે ફરતી હસ્તીતાળોસજીને લોકોને શિક્ષણ આપવાનો કમ ચાલેલો છે આ મંડળીનો લોકો ઉપર અનંત ઉપકાર છે એમ કહેવું જોઈએ કમનસીમથી આ જ્ઞાનનો અને કૌશલ્યનો ઉપયોગ કરવાનો વખત આવ્યો એટલે તેનો થવો જોઈએ તેટલો ઉપયોગ થતો નથી એ દુ.ખની વાત છે. ધમસવાને ક્ષીમે અથવા અનેક ઉપાયો પૈકી

કયો યોગ્યો એનો નિશ્ચય જરૂરીથી ન કરતાં આવા પ્રસંગ આવવાને લીધે થીએતુ નિરપયોગી થાય છે. અનુભવી અને વદીવટ કરનારા લોકોની પણ કોઈ કોઈવાર તેવી સ્થિતિ થવાનો સંભવ છે. પણ જેમને કહેવા સરખો અનુભવ ન હોય તેમની તેવી સ્થિતિ થવી એમાં આશ્ચર્ય નથી. તોપણ એવા પ્રકારનો ચલ કરવો નિરપયોગી છે એમ સમજવું નહિ; ઉલટો, તે વિશેષ ધગજી પૂર્વક યાદને, લોકોને જાણતી અનુભવ લેવા દેવો, અને બને તો આવા પ્રકારના જ્ઞાનનો સામાન્ય લોકશિક્ષણમાં પણ પ્રવેશ કરવા માટે ખટપટ કરતી જરૂરની છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

જીવનમાં અને સંકટમાં ફસાઈ પડેલાને મદદ.

નીતિવિષયક કલ્પના મનમાં લાવીને તે ઉપર વિચાર કરવાની જેની યોગ્યતા હોય તે પ્રત્યેક મનુષ્યને અનેક કારણે, જીવનથી પીડાએલા લોકોને મદદ કરવી એમ લાગે છે. વળી ધણુંકરીને જેમના ઉપર જીવન થાય છે તે જીવન કરનારાથી દુર્ભાગ હોય એટલે તો તેમના વિશે ધણીજ દયા ઉત્પન્ન થાય છે. જેમના ઉપર જીવન થતો હોય તેમના શારીરિક અથવા માનસિક દુઃખો પ્રલક્ષ્ય જોઈને અથવા સાંભળીને, મનુષ્યનાં મન એકદમ કળકળી ઉઠે છે; જીવન કરનારા વિશે તિરસ્કાર જુદી ઉત્પન્ન થાય છે; વ્યક્તિવિષયક દુકની પાવમાણી થવાને લીધે ન્યાય દેવતાનો અગમાં પ્રવેશ થાય છે, અને તે મનુષ્યની દૂરના પરિણામ તરફ જઈતી નજર પહોંચવા જેવી હોય તો, સમાજસંસ્થાના સામાન્ય તત્વનું ઉદ્ધવન થવાથી તેને ધણું મુશ્કેલ આવે છે. જીવનને ત્રાસી ગયેલા લોકો વિશે વિચાર મનમાં

અ પો તેના તે આપણા મોઢિયાર એકદમ ઉપમ થાત છે મુખા
 રના કેવળ જવારના અગ્નિનુજ પ્રશ્ન કરના હોયે ॥ વાત જૂની,
 પરંતુ તેના અતરો જોના મન ઉપર પૂજુ પાળિમ થો છે તે
 મનુષ્ય જુવનથી પાળિ થોયે હોયે મદદ કરના સાર એના ન
 કરના ના કરશે કે તેમના મોઢથી તે પેતો સદ્દેશ પડુ
 પડે તોપનુ તે પેતે પરમા કરશે નરે

અસા મુખરે ॥ હોવાનું દેશ કે જો કે ના સાર આ જ મળી
 લોમ માથે લડી તેમો દાખ મેનના માને આ આપી જોયા
 લાકરમાના નિપાત્તએ દેખા ॥ હોય પી કિમત એક જવાર પેતા
 નાજાસયા પે ॥ દુળગ નખીવડ ॥ મારીતો પેતા પ્રત્ય
 ગત કરને જે સો ॥ જાણતુ તના જોડું તે સમ તુ જોએ
 જે મનુષ્ય અભયજાનુ નાજો માં અમલ પેતા ॥ દેશ ઉપર
 પચક આડુ તેય સારે તેનુ મ મળુ કરના માટે દર ઉપર આ
 દરી લડે છે, તેડુ હોય મન પ્રશ્ન કરના આ અનુકરણ કરના
 સાચક મમજતુ જોએ પડેના નકો ॥ રકમ કે રો મનુષ્ય ના
 ॥ સ્વાપને લીરે ઉડુ ન શા છે પડુને આર્યમા મડા જાનિ
 આજપડુ આ જુનક કમ નથી પડુ તે ઉડુ જુનક રજ છે જી
 જા નમરના પાકમમા અત્યક્ષ સ્વાથ છે ના ॥ દેવો પરાધી ॥
 તા ન જાવે એ માટે મલ દગમા નરોક નનુષ્ય ॥ રિત જલ આ
 પ્રત્ય સ્વાયતી કમ્પના માથે વળ પોતાના દેવ રધુએ ઉપર હિપમર
 કરના પડુ નિચાર દેવો મજા છે ઉપમા પ્રકારમા સ્વાયતો
 થોડે પો પડુ અસા દેવ પડુ દુળજનુ નજમથી દાણુ કરના
 માટે તેન સામથ્યથી ન જીતા પોતાનો જીવ જોખમમાં નાખી જે
 પેતે ના કરે છે તે ॥ તે વર્તનમા સ્વાયતો જીતકુદ રજ દોતો
 નથી દુળગને મદદ કરના સાર એવી રીતે જતાવેલુ ધર્મ આપત

ત્રેક પ્રતિનું છે, કારણ તેના કલ્પાદક મનોવિદ્યાર મનુષ્ય સ્વભાવના અતિ ઉચ્ચ સાર્વત્રી કલ્પન થનાર હોય છે.

પરોપકારના આ પ્રકારનું મદત્વ ધર્મ પૃથક્કર્માં અને નીતિ-શાસ્ત્ર ઉપરના અયોગમાં કેટલું ગંધુ લખેલું હોય છે તેના મનુ-ષ્યોના મન ઉપર ધરો ઘોડો પડિશુભ થયેલો છે. સર્વ જાતના અને સર્વ ધર્મના લોકોમાં દુર્ભણોનું જીવનમયી રક્ષણ કરવા વારતે જેમણે પોતાના જ સહકર્માં નાંખેલા છે, એવા ઉદાર આત્મા આજસુધી પુષ્કળ થઈ ગયેલા છે; પરંતુ જૂના જૂના સમાજમાંના લોકોની સામાન્ય રીતે રિધિતિ જેમ હોય તે, પરોપકારના આ લાભોનો કહેવા જેવો અમલ જેમના ઉપર પડેલો છે એવા મનુષ્યોનો મમાજ મગવો કઠણ છે. ખ્રિસ્તી મીશનરી ખ્રિસ્તી ધર્મના સાગર્ય વિશે મોટી શેખી મારે છે, તથા દિંદુઓ અને મુસલમાનો પણ પોતે પોતાના ધર્મની શેખી મારે છે. પરંતુ ધર્મના જૂના જૂના પયોના લોકોએ પરંપર જેટલો જીવન કરેલો છે તેટલો જગતમાં ખીજા કોઈપણ કામ માટે થયેલો નથી, આ એક ખીજામાંના જીવન સિવાય, ખ્રિસ્તી દેશોએ એક પછી એક જેમણે તેટલા દેશ કબજે કરીને ત્યાંના લોકો ઉપર થાય તેટલો જીવન કરેલો છે, અને હજી પણ ખ્રિસ્તી દેશો પગ નીચે ચગદી નાંખેલા દેશોમાંના લોકો ઉપર મોટો ધરો પણ જીવન કરે છે. હવે ખ્રિસ્તી લોકોમાં હાલની રિધિતિમાં ન્યાયી અને પરોપ-કારનાળી વ્યક્તિઓ વધારે જણાય છે એ વાત ખરી, પરંતુ તેનું કારણ ખ્રિસ્તી ધર્મ નથી પણ તેમની માનસિક ઉચ્ચતિ છે. મરીજ ઉપર જીવન કરનારા વિક્રમળ પુરો જોતાંજ તેમનો ધિક્કાર આવવો જોઈએ; પરંતુ નાનપણથી આ વાત હમેશાં આંખ આગળ હોવાને લીધે તેનો એટલો ધિક્કાર આવવો નથી નિશ્ચયમાં જનારો હોકારમાં પણ જીવન પર્વનના પ્રકાર દેખાઈ આવે છે. મોટા અને લાંક છે-

કનચે નાના છોકરાને જોઈએ તેટલો નામ આપવો અને તે વિશે કોઈએ ચુ કે આ કરતું નહિ એવો પ્રશ્ન સારા જાડી આવે છે. આ મિંક લોમની દેખરેખ નીચે આવી બેઠિમસાગરોમા પડ્યું આજ પ્રમાણે જણાવ આવે છે વધારે શુ, આ સાગર ઉપર ધર્મનું આકાશ જાગતાસા અગિમરીને પાડુ તે જાગ સમજવામા આવી દોષ તોર્ણજી તે તે તન્નુ આજ આગ કાન કરે છે કોઈ મહત્તર તો છેક । એ કરેલા જુગમને લીધે બધાંર અપવાદ જો છે થોડા વરં પડેલા આવા અપવાદથી એક છેકરો મરતુ પામ્યા રિરો એક બિરાપે દી સગીરી પ્રદર્શિત કરી તે રિરો પછી કંઈ રિમો । કું નહિ આરોગ દાખતો થોડા દિવસ ઉપર કનકવામા બનેલો છે ત્યા નિસાગના છેકરાઓથી બધામિત થઈ એક આ સો કુળી મરવાનો આર્થ લેલો પડ્યો હતો

નાનાથી તે જોડા સુધી અને જમની લોમથી સુમાની સુધી મારનારા એકા સુધી પસંપહરના જે પ્રમાણે મોળી ઉછુપ દેખાય છે તેની આસરેકતા લોમના મન ઉપર છાંયડાનું કામ ઉઠાંગ નીતિત તની મદદથી કરતું જોઈએ પ્રમાણના જુગમથી દુર્ભાગનું સંદર્શણ કરવા સારે પોતાને ધન થઈ તોપણ તે સોસરી એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે, એ જનમા સખીને ચાલનાગ લોમનું મોં પડ્યું સમાજ મા પ્રાગલ્ભ થયા સિવાય મનુષ્ય રસભાવને અને મનુષ્યની સામાજિક સ્થિતિને અતિ ઉચ્ચત રસરૂપ પ્રાપ્ત થતું શક્ય નથી

મનુષ્યે દુષ્ટ સ્વભાવથી એક બાબતે ત્રાસ આપવાને લીધે થયેલા અપવાદ થવાના દુખના નિવારણ કરવા માટે, અને તેજ પ્રમા

તે પંચમદામૂત્યમક સૃષ્ટિમાંના અને આગેશને સંનિતા પોતાની આત્મેશ્વરી છે તેમના બર્ણકર સાર્વભૌમ, મનુષ્યના શુભ્રમ કરતાં પણ માનક પરિણામ નિષ્કારણ કરવા માટે, પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાનું કેટલું દુઃકસાન કરી સેવા તેવાર થવું જોઈએ એવાનો વિચાર કરવા પડેલાં આ પ્રત્યેક પ્રકારના અનર્થ દાખા માટે જે દિવંતી આવરણના દોષ છે તે વિશે એ જોવા સમર્થ જરૂર છે. આ દિવંતી જીવનપ્રકારની વાતમાંના વિશેષ જરૂર લાગે છે. સારણ મનુષ્યને કંઈ પણ કરજી આ-વરણો સંભાળે છે. પરંતુ સૃષ્ટિમાંની સંનિતા આગાડી દવા માયા વ-ગેરે કાંઈ પણ આશ્વાસનું નથી.

ધૈર્ય આ શુભ્રને સંબંધે સાધારણ સોકાના કલ્પના અમાત્યારિક દોષ છે દેશકાળ વર્તમાનનો વિચાર ન કરતાં મનુષ્યને અંગે પૂરના દેખાઈ આવી કે, તેમનું સર્વ પ્રસંગે મરણજી વખાણ કરું અને તે-મનો અભાવ દેખાઈ આવ્યો એટલે તેમની નિષ્ઠા કરવી એવું તેમના મનનું વચ્ચળ દોષ છે એવા પ્રકારની અવિચારની પ્રવૃત્તિનું કોઈ દિવસના સમર્થન કરવામાં આવનાર નથી. સપગી રીતે નહિ તોપણ પણ અસી, આ શુભ્રને મનુષ્યના અમમાં ઉદય પછને તેની જિહ્વા થયું સારણ તેનો પોતાનો જગતમાં અનુભવ થાય. સ-કલ સાથે ટકર ઝીંકીને તેમાંથી નિભાવી સેવાનું પોતાનું સામર્થ્ય પ્રત્યેક મનુષ્ય વખતે વખતે કસમાં લાગીને જુએ છે, અને આવે અનેક પ્રસંગે તેને જોવા અનુભવ થાય તે પ્રમાણે તેનો અભાવ જીકણ અથવા દીમગચ્છો જાને છે. ફર પ્રાણીઓ સાથે અથવા સૃષ્ટિ-માંની ઉચ્ચત્તિ સાથે લડવાને જે મનુષ્યોને અનેક પ્રસંગે અપવદ્ય આવ્યો દોષ, અને તેનું દુઃખદાયક પરિણામ જોમવડુ પડેલું દોષ, તેમના ઉપર જીને તેનો પ્રસંગ આવ્યો દોષ તો તેમણે અગાડી પગ

મુકામ નીકળતુ એ રત બહિષ્ છે. પણ એ પ્રમત્રે પ્રત્યેક વખતે યદ્ય
આવનો મપો તો મનુષ્યને પેરનાં કામો કરવાને જોકે લાગે એવું
રહેતું નથી, અને કે.ઈ.ઈ.ઈ.ર અતિચર દરવાની પણ ઇચ્છા મનુ-
ષ્યના અગમ્ય કલ્પન થાય છે. નહીં ત્યાં પેરનાં કામો
દાખલી ધનાં મપાં એટલે વધારે વધારે મનુષ્યના થાય અને
મળી પટકામ કદીને બનાવવાની તક આવી દોષ તો તે માથવા વિશે
પટકામની ઉકાશ થવી એવી મનુષ્યની ગિયતિ યદ્ય જાય છે. એ
ઉપરથી એમ દેખાય છે કે, બીજાનુભવ અને વિશેષ એ સ્વાભાવિકપણે
ઉત્પન્ન થવાનું મનુષ્ય રાનાવના ધર્મ છે. સાનિતિક દામધ્ય, નીતિ
નિયમક વિચારનું અને મને કિમ્મનું પ્રાજ્ઞત્ય, તથા હુદિઆપત્ય, એ
ગુણમાં જે પ્રમાણથી કમીપણુ દશે તે પ્રમાણથી મનુષ્યને અને
બીજાનુભવ ઉપમ થશે અને જે પ્રમાણે આ ગુણનું આધિત્ય દશે
તે પ્રમ જુદી તેમને અને વિશેષ અરમે કોઈપણ કાંઈ કામ અને
લીધા પદેયાં તે કમ્યાને કયા પ્રકારની અસ્યજી અવવાનો સભર છે
અને તેમાંથી નિભાવ થવાને પોતને અને પૂર્ણ સામર્થ્ય છે કે નહિ
એની આભાસ કરી થઈ કાંઈ દોષ છે અને આ અભાસ
જુલ્યા તો પ્રાગ જવાનો સભર દોષ છે. ઉદાહરણ માટે આપમ
પર્યંત ઉપર ચીને ત્યાંની માદિની મેળવવાનું ધણુ અર્થ કામ કરવાનું
છે એવી કલ્પના કરો. જો એકરો મનુષ્ય ચીરે એટલો આશય દોષ,
કે જે તજુ દળર દુટ ચી મવાની માથે તેને પમ અમાડી મૂકવાની
શક્તિ ન દોષ, અથવા તેના દાથે ખડકનો અથવા જડના
મળામાંને ઝેકા મળી પોતાનું ચીર થઈવાર ધાગણુ કદી ચખવાનું
સામર્થ્ય ન દોષ; કે તેની દૃષ્ટિ પીમી દોવાને લીધે પોતાની આંખ આગળ-
ની જાળીન તેના ઉપર પોતાનો પમ જરોજર કરે એવા પ્રકારની છે કે નહિ
તે આગળી સક્ષતું ન દોષ; અથવા કાંઈ પ્રમંગ આન્ધો હતાં તેમાંથી
પારપડીને જવાના તેના અગમ્ય સમય સ્વચ્છતા બીલકુલ નદોષ; તો

એવા માણસે એવા મહાભારત કામમાં હાથ ધાત્તજનો વિચાર સ્વ-
પ્રામાં પણ આણવો નહિ. ઉપર કહેલા શારીરિક અથવા માનસિક દોષો
પેકી જો એક પણ અંગે હોય તો તે બાકીના સર્વગુણોને નિરપયોગી
કરી નાંખીને તે મનુષ્યનો નાશ કરવાને બસ થશે. એવા મનુષ્યે એવું
કામ હાથમાં લેવું એ ધૈર્ય ન હોઈને ચૂર્ણપણું સાદસ છે. પરંતુ
જો મનુષ્યના હાથ પર સચકા હોઈને સૂક્ષ્મ હવામાં સ્વાસોસ્વાસને
ધોગ્ય એવાં જોનાં ફેરમાં હોય અને જોની હિંદ્રિઓ તિક્ષ્ણ હોઈને
મગજ શાન્ત અને સ્વચ્છ હોય તથા પ્રસંગે ન મમતાતાં યુક્તિથી
છૂટી જવાનું જોના અંગમાં સામર્થ્ય હોય, તેમને એવાં જોખમનાં કામ
અંગ ઉપર લેવામાં હરકત નથી. આવા ગુણોનું ધૈર્ય, એ સ્વભાવિક
પરિણામ છે.

મનુષ્યને અંગે હમણાં કહેલા ગુણુદોષ જો પ્રમાણથી હોય તે
પ્રમાણથી તેનું વર્તન વધતાં ઓછાં ધૈર્યનું અથવા બીકણપણાનું હોય
છે. વળી કોઈના પગ ધૈર્યના અથવા બીકણપણાના વર્તન ઉપર ટી-
કા કરતાં આ ગુણુદોષનો વિચાર કરવો જોઈએ. ધણે પ્રસંગે
બીકણ પણાએ બતાવવામાં આવેલા દોષો વિશે દયા આવવી
અને ધૈર્ય બતાવનારા ગુણો માટે સન્માન યુદ્ધિ ઉત્પન્ન થવી, આ
કરતાં વધારે નિરક્ષર અથવા સ્તુતિ કરવાનું કારણ નથી. ધણે પ્ર-
સંગે આવું કહેવાનું કારણ, કેટલાક યોગ્ય પ્રસંગે દોષોને લીધે અ-
થવા ગુણને લીધે સ્વાભાવિક રીતે જો બીકણપણું અથવા ધૈર્ય ઉત્પન્ન
થવાં જોઈએ તેના કરતાં પણ ધણાં વધારે બતાવવામાં આવે છે.
એવું થયું હોય તો પહેલાં વિશે ધિક્કાર અને બીજા ગિરે વખાણ કરવું
એ જરૂરનું છે. પરંતુ વાજબી કરતાં વધારે બતાવેલું ધૈર્ય અવિચારનું
સાદસ માત્ર ન હોવું જોઈએ.

સાધારણ પ્રમાણથી કોઈ પણ મનુષ્યને એકાદુ ધૈર્યનું કામ

ન પડતું એ સદાજુપણું છે. બીજાં સંકટોના કામમાં પણ એ વર્તન હાથ પાછા સરખાં છે. મજા બદારનાં કામ કામને માથે લીધાં હોય તો તે નિમેની પસંદગી જતાવવી જોઈએ. જરૂરું કારણ ન હતાં પેતાનો છત્ર જોડવામાં નાંખનાર કટલાક મૂર્ખ લોકો હોય છે અને તેમનાં જીવનનાં દોડો તરફથી ઘણાં વખાણુ કરવામાં આવે છે. સામાન્ય લોકો તરફથી જે વાત પેરની કરીને સમજવામાં આવે છે, તેમાંની ઘણીપરી કેવળ મૂર્ખપણાની હોય છે. વાસ્તવિક રીતે આવી વાત કેવળ ધૈર્ય દર્શાવનારી ન હતાં અમીડીના પરિજ્ઞાનની અગાનતા દર્શક હોય છે. ધારો હેતુ હોય તોપણ નિષ્કામજીવણાથી છત્ર ઉપર ઉઠાર થતું સદ નથી.

જેમની અગાડી દયા માથા કાંઈ પણ આજ્ઞાની નથી એવી સૂઝિમાંની સજ્જિના પ્રજાવને લીધે જે દોડો સકટમાં પડતા હોય તેમને પદોપકાર જીવિએ ધોડાવવાનું કરવાને વાસ્તે ચાલ કરતાં ઉપર આપેલી વાતનો વિચાર કરીને, સિવાય આમજા જતાઆ પ્રમાણે આ ચાલ કરનારાના છત્રને અપાવ થયો હોય તો તેનાથી અપ્રસન્ન પરિણામ રો બનવા જોવો છે, એનો ખત્રુ વિચાર થવો અનરખતો છે.

આટલી વાર મુખી સામાન્ય વિચાર થયો, હવે એક બે વિરોધ પ્રસંગનાં ઉદાહરણ લેઈએ. એક માણસ પાણીમાં જુડે છે, તેને બ. આજવાને માટે પદોપકારની દૃષ્ટિએ જુરકો મારવો કે નહિ એ વિષે પાસેના મનુષ્યનું શું કર્તવ્ય છે તે જોઈએ. આ ઠેકણે પાસે રહેલા મનુષ્યના અગતા ધૈર્યનો અને તેની સ્થિતિનો વિચાર કયો હોય તો કટલાક લોકોએ પાણીમાં જુરકો મારવો યોગ્ય થશે, કટલાકે તે મારવો નહિ એ નિશ્ચયપણે કહી શકાય નહિ, અને કટલાક લોકોએ એ પ્રવાનમાં પડતું યોગ્ય યાચજ નહિ.

જો એકાદો મનુષ્ય તારો હોય અને તેને અગે પુરતું

સામર્થ્ય દોષ, તો તેણે જામે જુગ્મ આજુમને જમ્યાવસાનો પ્રયત્ન ન કરવો એ નિર્દયપણું અથવા તેના કન્યાં પણ ખરાબ વર્તન સમજતું જોઈએ, અને તે વિશે દોષ આપવો જોઈએ. જે મનુષ્યના અગમાં પેનાપર વધારે સકટ ન આવતા બીજાનો જીવ જમ્યાવસાનું સામર્થ્ય દોષ, તેણે તેનો ઉપયોગ ન કર્યો તેથી મનુષ્ય વધે તરફ દુર્બલ કરવાનો આરોપ તેના ઉપર મેળવાને દરકન નથી તેના સખંધી રૂઝ ઓકત સખળ જતાવણ, તે એકે, જુગ્મ મનુષ્યને જમ્યાવસા જતાં જમ્યાવસાર ને જુગ્મને જાનેના જાને જોખમ થાય, પરંતુ જમ્યાવસાર મનુષ્યે જુગ્મને મનુષ્યની પદાડી જાને તેને જાણે દોષ તો તેનું થવાનો સંભવ નથી.

પરંતુ જે મનુષ્યના અગમાં પ્રસંગે અવરૂપ એટલું જાણ અને તરવાનો કસન ન હોય અથવા જાણે ન દોષ, તેના વિશે શો અભિપ્રાય આપવો? મનુષ્ય તેટલો જાણવાન ન દોષ તો તેનાથી વધારે વાર સુધી પાણીમાં ટકી શકાય નહિ, અથવા જાણ ન દોષ તો પશુ ટેવથી તરવામાં સારી રીતે વાકેફગાર થયા સિવાય તેનાથી એ કામ નિમરાનું નહિ કદાપિ તે મનુષ્યના અગમાં જો પચાસ હાથ સુધી તરવાનું સામર્થ્ય દોષ અને જુગ્મને મનુષ્ય તેના કન્યાં પણ અધિક અતરે દોષ, અથવા આ પ્રસંગ મધુદમાં જાનેતો દોષ તો મોજાનું જોર એટલું બહુ બચકર દોષ કે તેના અખટામાંથી પોતેજ છૂટવાની પચાસ પછી જુગ્મને જમ્યાવસાની વાતતો દૂર રહી આવી વસ્તુસ્થિતિ દોષ તો અવિચારની પરાપકાર જુદીએ મનુષ્ય જીવ જોખમમાં નાખવાને બધે વેધાર થાય, પરંતુ આશુપાશુ જોઈને પરાપકારનો વિચાર કર્યો દોષ તો આવે પ્રસંગે મનુષ્યે અગાડી પગ ન મૂકવા એજ યોગ્ય છે આ ઠેકણે અવિચારવાળા પનર્થને વિચારવાળા સ્વાર્થે પ્રતિબંધ કરવો જોઈએ. કારણ, એક જીવ જમ્યાવસાનો નિર્રથક

મત્ત કરવામાં જે જીવનો નાશ થયો એ સર્વથા અયોગ્ય છે.

ખીજી પણ કેટલીક વાનેનો વિચાર કરવો અવશ્યનો છે. જે મનુષ્યને બાથડી છોકરાં અને નજીકનાં સગાં ન હોય, એટલે જેના મરણે કંઈવા સંસ્કૃત દુઃખ કાઢતો થવાનો સંભવ ન હોય, તેમણે જેના આંગ ઉપર કુટુબ સંબંધી અનેક પ્રકારની જવાબદારી છે એવો મનુષ્ય જે ઠેકાણે આગાડી ધસનાર નહિ, તે ઠેકાણે થોડું ધણું સાદરા કરવું યોગ્ય થશે. આવે ઠેકાણે પરોપકાર જુદિજ એકને આગાડી જવાને અને ખીજને પછાડી રહેવાને કહે છે. આત્મમંત્રણની જુદિ પ્રત્યેક મનુષ્યને અંગે સ્વાભાવિકપણે ઉત્પન્ન થયેલી હોય છેજ, પરંતુ તેનો કંઈ સંમધ ન છતાં, પોતા ઉપર અવસરની રહેનારા મનુષ્ય સંબંધી પોતાનાં કર્તવ્યો વિષે વિચાર મનમાં આવીને, સહકર્મા પડેલા મનુષ્યને છોડાવવાને વારતે આગાડી વધવાને તૈયાર થયેલો પગ જે જગોએ હોય તેજ જગોએ રહેવાનો સંભવ છે.

• આ ઉપરથી એવું ધ્યાનમાં આવશે કે, આ સંબંધી કંઈ ખાત્રી પૂર્વક કહી શકાય નહિ. કુસંગ તરનારા સંબંધી ઉપર આપેલા ઉદાહરણ પ્રમાણે જ્યાં કર્તવ્યની દિશા ખુદને ખુદી દેખાય ■ તે પ્રસંગ છોડીને બાકીના પ્રત્યેક ઠેકાણે તે તે વખતપુરું અને તે તે વ્યક્તિને પૂરતો જુદો વિચાર કરવો જોઈએ. આ વિચાર કરતાં પૂર્વે કહેલી સર્વ વાત લક્ષમાં આણીને, વળી બીજી જે મનુષ્યનો જીવ બચાવવાનો તે મનુષ્ય કેટલી કિંમતનો છે એ પહેલું જોવું જોઈએ. કારણ, એવું વર્તન ધણું સહાણુપણું હોય અથવા જેનાથી સમાજને વંધારે ઉપયોગ થવા સરખો હોય, એવા મનુષ્યના જીવને માટે જોટલો મત્ત કરવો યોગ્ય છે તેટલો દુઃખ અને દુરાચારી મનુષ્ય માટે કરવાની જરૂર નથી.

એકાદો મનુષ્ય જુકનો હોય તો તેને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરવા

સળધી ઉદ્ભવનાગ પ્રશ્ન કહણુ હોય છેજ પરંતુ તેના કાલ પશુ
કહણુ પ્રશ્ન આગમા મન્નારા મનુષ્યને હોગવવાના સળધી ઉપજ
યાર છે પહેલા પ્રસંગે જુનાતનો જન જ્યાવના જનાત મનુષ્યનું
સામર્થ્ય, ચાતુર્ય અને ચપલતા એમનો પુષ્કળ ઉપયોગ થવાનો સબવ
હોય છે અને પાણી એકે ટાઈનાર સાત હોય છે અને ટાઈ ટાઈનાર
તેમા બનકર મોજડ ઉત્પન થાયછે, તેપણુ તેની તેમને તે વખત
પૂરતી સારી અજમાશ કરતા આવડે છે પરંતુ આ પ્રસંગે જે આ
મી સધે સળધ હોય છે તેની પાતક શક્તિનું જોર થણુ વાયકર
હોઈને ત્યા સામર્થ્યો લાગરણુ ઉપયોગ થતો નથી, અને પહેલી ટાઈ
પણુ પ્રમરની અટકા કરી દેવાતી નથી

સાહસિક મનુષ્યે પોતાના જીવની પર્વા ન કરતા આગના ગોમા
પેલી જળને પોતાના આગા અને ત્રાહિત મનુષ્યોના પણુ જન જ્યા
વવાના ઉદ્દેશો વાલ્કર આપણા સામગ્યામા તથા વાયવામા આવે
છે અને તેજ પ્રમાણે આના પ્રયત્ન કરવાને વારતે આ મા પડીને
તબોડી થયે મનુષ્યની કદમને બેઠે એવી દમીકન પણ થણુ
વાર ની આવે છે આવે પ્રસંગે એકાદ માણસને આગમા પાવા
વિષે આપણે સલાહ આપવી કે શુ ? એક પ્રાણીનો જન જ્યાવવાનો
ધણો સવ વ ન છતા બીજા પ્રાણીએ પોતાના જીવની આકૃતિ આ
પવી જોટલી આગનાગની પરામક્ષ થવી એવો પરાપમારનાતલેનો
ઉદ્દેશ છે શુ ? આ પ્રશ્નો જાધ બેસતો ઉત્તર આપી શકતો નથી
પ્રસંગનું સ્વરૂપ, સદાસ કરનાગનો જોને વારતે સાહસ કરવાનું તેની
સાધેનો સળધ, અને એ સળધને લીધે અને પરસ્પર પ્રેમને લીધે
ઉત્પ ન થના મનોવિકાનું પ્રાગલ્ભ્ય, એટલી વાતોનો વિચાર કે
રીને નિશ્ચય કરવો જોઈએ કેટલીક વેળા મનુષ્ય સ્વાર્થ લાગ
કરવાને પૂણુપણુ તૈયાર થયો હોય તેપણુ તેણે જ કરતુ એ

કહેવું ધણું કઠણું છે. એકાદ મનુષ્યે આગની જ્વાળામાં પેશીને એક કાટડીમાંથી એક છોકરાને જદાર દલાડયું હોય તો તેને લેઇને મેડા ઉપર જઇને ત્યાંની બીજી આરડીમાં જઇને બીજા છોકરાને તેજ દેર લેઇને આવવું કે શું, એનો નિશ્ચય કરવો ધણો કઠણું છે. એવું કહ્યું હોય તો કદાચ પાછા આવતા પહેલાંજ તે જગ્યાએ આગ આવી પહોંચે તો સર્વ જણુ જગી મરવાનાં. હીક, એક છોકરાને જદાર સુરક્ષીત ઢે-કાણે મૂકીને પછી પાછો આવે તો ત્યાં સુધી બીજા છોકરું જગી મરવાનું જે વખતે સર્વ વાતનો આવો ઘોટાળો હોય, તે વખતે કંઈ પણ નિશ્ચયથી કહેવાય નહિ. આગના ધણુ પ્રસંગ જાજગડનાજ હોય છે. આના ગુચ્છવણના પ્રકરણમાં નીનિશ્ચયને સુષ રહેવું પડે છે.

જે વખતે આગમાં પડતું મેલનાશ મનુષ્યના જીવ વિશેજ પ્રશ્ન ન હતાં તેના નાશથી બીજાં અનેક મનુષ્યો વિપતિમાં પડવાનો સંભવ હોય તે વખતે એવાં કૃત્યથી મનુષ્યે પરાંગમુખ રહેવું એવીજ નીનિશ્ચયની સલાહ છે.

આવા પ્રકારના ધિરેની પ્રસસા કરવાની મનુષ્યની પ્રવૃત્તિ ધણુ પ્રાચીન કાળથી જડી આવે છે. અને તે તેવીજ કાયમ રાખવી મનુષ્ય જનના હિતની છે. જે મનુષ્યના પરોપકાર વિષયક મનોવિકાર એટલા પ્રબળ હોય કે તે બીજાના જીવ જાત્રાવવાની વધારે આશા ન હતાં પણ તેને માટે છેવટનો યત્ન કરવા સાર પોતાનો જીવ ખુલે છે, તે મનુષ્યના મનનું મોટપણુ કંઈ વિલક્ષણ સમજવું જોઈએ, અને આ એક ગુણને લીધે મનુષ્ય જાતિમાં જડી આવનારા નાના પ્રકારના લાજ લાગે એવા હોયો ઉપર કંઈ અશે આજાદન પડે છે એમ કહેવાને હરકત નથી. આના એક પ્રતિના ગુણુ કેટલાંક મનુષ્યમાં કોઈ કોઈવાર મળી આવે છે આને લીધે મનુષ્ય જાતિને કોઈવાર પણ ઉન્નત અવસ્થા આવે એવી આશાને જગા રહે છે. એવા ઉદાર અ-

ત કરજીન મનુષ્યના મ તે મોડુ નુકસાન થાય છે એ વાત ખરી
કારણ તે જીવને જો હોત તો તેની મતનિ ઉપર અને બીજા મનુષ્યો
ઉપર પણ તેના ગુણો થોડા ધણે પરિણામ થાત પરંતુ રાજ્યને
નબળા કરે એવું ને પરાયણ ઉત્કૃષ્ટ ઉત્કૃષ્ટ તે આપી નથી છે તેથી
એ નુકસાન થાય છે, એન કહેવાને હરકત નથી

આ પ્રકરણમાં જે પ્રશ્નો વિચાર કરેલા છે તે મધ્ય વતન
કતા મધ્યમ વર્તનનું અવગણન કરવાનું ધરે પ્રશ્ન થોડા જ
જે મોડુ માથે જુગાર ખેલતા, નેના શાસનના દમ્બક જુગાર છે કે
શુ જોડી શકે આવા સમુદાય પરિણામ ધણીકાર હોય છે જો
" પોતા ઉપર જોડી પ્રીતિ કરે છે તેટલી પોતાના પાડોશી ઉપર
કરે " એ અતિ હિમ્મત નીતિનિયત લીધું હોય તોપણ પ્રત્યેક મનુષ્યે
બીજાના જીવની કિંમત પોતાના જીવ કરતા વધારે ગણવી જીવ તે
માથી નીચી શકતું નથી આ ઉપરથી જોડુ અનુમાન કાઢવાને હર-
કત નથી કે જે વખતે સહકર્તા થયેલા મનુષ્યો જયરાતો
ધણી સબર હોય તે વખતે તો મદદ કરવી યોગ્ય છે, પરંતુ આનું
કરતા વધારે કરતા વિષે પરાયણતા તત્વોને આમલક થી

પ્રકરણ ૧૨ મુ.

સમાજનાં તથા વિવિધ પેશાની મદદ

સમાજ વ્યવસ્થામાં જેવો જેવો ફેર પડે છે તેવો તેવો મનુ-
ષ્યના કર્તવ્ય નિર્દેશો વિચાર થવું જરૂર પડે છે પ્રાચીનકાળમાં
કુળ એ સમાજનો ધણો નાતો ઘટમનવ (જાગ) સમજાતા
આવતો હતો જો કુળનો કરવાના કદીને કેટલાક કર્તવ્યો હતા
આ વ્યવસ્થા હાલે હાલે નહિ સરખી થઈને પ્રત્યેક હિમ્મત આ-

વેલા મનુષ્ય મમજનો અતિ નનો ઘટક સમાજનો. આવી વ્યવસ્થા દાલના દાગમાં ચરૂ થઈ છે અને કુટુંબના દર્શનની દૃષ્ટિના નિદિ સરખી થઈને વ્યક્તિના દર્શનની દૃષ્ટિના ઉપના થયેલી છે. આ-મરેગિનાગાના મૂળના રહેવાથી લોકોમાં દાવ પણ કુટુંબને જવાબદાર મળ્યાની વ્યવસ્થા જાણી આવે છે એકાગ્ર મનુષ્યે ખુન કર્યું દોષ તો તેના આપેના મગાવડાવાને પણ તે વિશે જવાબદાર મળ્યામાં આવે છે અને તે સર્વ શિક્ષાને પાવ મળ્યા છે. સધળા યુગપખંડમાં પ્રાચીનકાળમાં આવીજ રિયતિ હતી. કુટુંબમાના અથવા ટોળીમાંના એક મનુષ્યે કંઈ અપરુધ કર્યો અને મર્વ લોકોએ તે વિશે શિક્ષા જોગવવી એજ રિયતિ આપણા દાલના વિચારે ધણી ગમતકારિક લાગે છે; પરંતુ તે વખતે તે વિશે કોઈને કંઈ લાગતું નહોતું હવે પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના અપરુધ વિશે માત્ર જવાબદાર છે. ધણી નજીકના સંગઠનો જો કે મનુષ્ય દોષ તોપણ તેને જીમના વતન વિશે કોઈ પણ પ્રકારની દંભ જોગવવી પડતી નથી.

એક દૃષ્ટિએ પૂર્વની કૌટુંબીક સમાજ વ્યવસ્થા દાલની વ્ય-ક્તિથી થયેલી સમાજ વ્યવસ્થા કરતાં ધણી ઉત્તમ હતી એમ લાગે છે, કારણ તે વ્યવસ્થામાં મનુષ્યને સ્વાભાવિકપણેજ પરમનું વર્તન કરવું જાગે પડતું હતું; પરંતુ બીજી નજરે દાલની વ્યવસ્થાથી તે ધ-ણી કમી પ્રતિની હતી એમ કહેવું પડે છે કારણ કે તે રિયતિમાં કુટું-બની અથવા ટોળીની બદારના મનુષ્યો વિશે પૂર્વ કુટુંબીના અથવા યત્રુગાવ પણ હતો. દાલની વ્યવસ્થાએ કુટુંબમાં એક જીમ વિ-રેના કનંત્રની મર્યાદા જો કે પૂર્વની વ્યવસ્થા કરતાં ધણી આકુ-ચીત હોય છે તોપણ દેશમાંધવ એ નાતાએ અને જાનિયલુ એ નાતાએ મનુષ્યોનાં પરસ્પર વિશે જે કર્તવ્યો છે તેમના મર્યાદા પકે-લાં કરતાં ધણી પ્રસરેલી હોય છે. પૂર્વની રિયતિમાં દેશ વિશે દાલના

જોડતી ઉત્તાન કલ્પના આવતી સમજ નહતી, અને મનુષ્ય જાનનાં પ્રાણી આ નાતાને લીધે ઉત્પન્ન થનારા કર્તવ્યોને વિચાર તેમના મનમાં થોડો પશુ આવવો સકત હતો કે નહિ એ વિશે શકા હામે છે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાના સ્વભાવનું અને તે સ્વભાવને અનુસરીને વર્તનનું ફળ જોગવું જોઈએ એ સર્વ પ્રાણી દિશમાં નીતિનું આદિત્ય છે પૂર્વની નિયમિતતા આ તત્ત્વનું ઉપાદાન હતું. જામે ઉત્તરધન કરવામાં આવતું હતું. કાગળ મનુષ્યોના વર્તનનો પરિણામ જોડતો તેના ઉપર તેટલે જ તેના સમગ્રદાયા ઉપર લાવવામાં આવતો હતો પરંતુ હાલની વ્યવસ્થાથી તે નિયમનું ઉત્તરધન થતું નથી, એટલીજ વાત બાકી રિશ્તક નીતિની દૃષ્ટિએ તરીક વ્યવસ્થાનું શ્રેષ્ઠપણું મિલ્લ કન્યાને પૂની છે દેશ વિશે અમે મનાજ વિશે નીતિની દૃષ્ટિએ પણ, હાલની વ્યવસ્થાથી દંટપરિણામ ધાર્મિક આવ્યું છે એમ હમણાં દર્શાવેલું છે, ત્યારે મરે પ્રકારનાં પૂરનાં વ્યવસ્થા કરતા હાલની વ્યવસ્થાજ શ્રેષ્ઠ છે એમ કહેવાને હક્ક નથી.

ઉપરના મતની સત્યતા કમુલ કરી એટલે આમનર્મને મદદ કરવા સંબંધી મનુષ્યના કર્તવ્યો ફરજતા આ મતના ધોરણે વિચાર કરવો ઠીક પડશે સામાન્ય રીતે નીતિતત્ત્વોનો મુખ્ય હેતુ મનુષ્ય જાતની પરપત કાયમ રાખવી એ હેતુ છે આ હેતુ મદદથી કરીને તેની કમોડી ઉપર નીતિતત્ત્વોની એછી વધતી યોગ્યતા ફરજતાની દોષ છે હવે મનુષ્ય જાતિની પરપત કાયમ રાખવા આટે પહેલી જરૂરની વાત કહીએ તો માળાપે પોતાના ઊંડાંતર સંયોજન કરવું એ છે ત્યારે માળાપના ઊંડાંતર સંબંધી કર્તવ્યો તો મુખ્ય અદિત વાતથી પ્રત્યક્ષ રીતેજ સિદ્ધ થાય છે ઊંડાંતર સંયોજન કરવામાં માળાપના તેમના ઉપર અનેક ઉપકાર થાય છે, અને તેનો બદલો આપવાની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થવાને લીધે માળાપને મદદ કરવી એ ઊંડાંતર કર્તવ્ય

ગતી રહે છે. પરંતુ બીજાં આમતો એવો કોઈપણ પ્રકારનો પ્રત્યક્ષ અથવા અપ્રત્યક્ષ દર ઉત્પન્ન થતો નથી. એકજ માત્રાપને પેટે જન્મ થવાને લીધે જે બાહ્યબદ્ધનો સંબંધ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નીતિની દૃષ્ટિએ કંઈ મહત્ત્વ નથી. નાનપણમાં એક ઠેકાણે રહેવાને લીધે અને એક બીજા સાથે રમત રમવાને લીધે જે સંબંધ પરસ્પરમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નીતિ દૃષ્ટિએ લગભગ મહત્ત્વ છે એમ કહીએ તો ચાહે. બાહ્ય બદ્ધનની પરસ્પર જોટલી પ્રીતિ ક્ષય છે તેટલી આધેનાં સમાવકાત્રાં ઉપર અથવા પારકાં મનુષ્યો ઉપર હોતી નથી. પરસ્પરમાં જે પ્રમાણથી પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો તેથી તે પ્રમાણથીજ પરસ્પરને મદદ કરવાની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થાય છે. આમ એ મનુષ્યના સ્વાભાવિક મિત્ર થાય એમ કહેવાનો પ્રયા છે, અને એનું કહેવામાં કંઈ અર્થ પડ્યું છે. એવી રીતની મિત્રતામાં બાહ્યબદ્ધનો પહેલો નંબર સમજવો જોઈએ એ કહેવાની જરૂર નથી. પરંતુ તેમના સંબંધી કર્તવ્યની મર્યાદા સગાઈ ઉપરથી ન ફરવામાં પરસ્પરના ગુણ દુષ્ણના વિભાગી પ્રવાહની ધ્રુવતા જે પ્રમાણથી તેમનામાંજ ઉત્પન્ન થઈ હોય તેનો વિચાર કરીને ફરવાની જોઈએ. એક બીજાના વર્તન ઉપરથી એ ધ્રુવતા સદાજ સમજવા સરખી છે.

આ સંબંધી ધણા લોકોનો મનભેદ થવાનો સબવ છે, તે માટે પરાપકારની દૃષ્ટિએ બાહ્ય બદ્ધને એક બીજાને પેમાની મદદ કેટલી કરવી એ પ્રશ્નનો વિચાર કરના પહેલાં આવી રીતે નેનો સ્પષ્ટપણે ઉદ્ભવે કરવાની જરૂર પડી. બાહ્યમાંનું કર્તવ્યો વિષે લોકોમાં ધાતકી સમજણ છે, અને તે દૂર કરવા માટે આ મનનું બને તેટલું સ્પષ્ટીકરણ કરવું આવશ્યક છે. ફક્ત એક માત્રાપને પેટે જન્મ લીધો એ સંબંધને લીધે એકે બીજા ઉપર દર કરવો એમ કહેવું, અને તે બીજાએ કમુક્ત કરવું, એનાથી ધણા નહારા પરિણામ બની આવે છે.

નિશ્ચયે કરીને બહેનને બાઈને ગદ્દ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે
 તો એ પશ્ચિમચરાનો ધક્કો જુઓ દોષ છે સ્ત્રીઓને સ્વાભાવિક ગીતે
 જગતના વ્યવહારની ધણી માહિતી દોતી નથી પોતાનું કાર્ય સાધી
 લેવા વારતે બાઈ જે વાત કહેતો દોષ તેનું અગણિતપણું અથવા
 મબવિતપણું સમજવાને જરૂર લાગનારું જ્ઞાન તેને હોતું નથી સ્ત્રી-
 ઓનો જ્ઞાન વ્યવહારના માધ્યમ દ્વારાથી બાઈની અડચણો જોઈને તેને
 ધણી લાગણી થાય છે, અને બાઈનો પોતા ઉપર દક્ક છે એવી તેની
 સામાન્ય સમજુતી પણ હોય છે જ એટલી મરં વાત એકન થવાને
 લીધે, અને બાઈની શરમ ન તોડવાને લીધે તેની ધરના પ્રમાણે
 કરતે તે કમુલ થાય છે બાઈ ઉપર ઉપદ્રવ કરવાને વારતે તેને
 ઉછીતા, કરજાક અથવા ધરેલે લેવા ઉપર પૈમા આપીને ફસાએલી
 બહેનો પ્રત્યેકના અનુભવના ઘોડી ધણી આવેલી દરે કટલીકવાર તો
 બાઈ ઉપર નિશ્ચય સુખીને તેની અડચણો દૂર કરવા માટે પોતાના
 સર્વ પૈસા તેને આપી દેવાને લીધે બહેનને પોતાને મગીબી દસા કહા-
 ડનાનો પ્રસંગ આવે છે અથવા તેને આજ પણ પસંદ મગે એવી
 વાતો બની આવે છે જે બાઈ પોતે પોતાના કાયદા વારતે પોતાની
 બહેનની માયમતાને અડચણના નાખવાને છૂટે છે તેના વિચાર બ-
 ધુત્વને ગોભે એક નથી એમ કહેતું જોઈએ બહેનને કુબારવી
 એવી ધરજા ન છતા બાઈને ધધામા અપજશ આપવાને લીધે જો
 તે કુમે, તો તો દોષ આપવો બરોમર નથી એમ કટનાક કહેશે
 પરંતુ તેમા નિશ્ચય અર્થ નથી જરા અપરાધનું જે ઠેકાણે અનિશ્ચિત
 પણ હોય તે ઠેકાણે જીભના પૈમાએ સાદસનો વ્યવહાર ક-
 રવો એ લીક નથી લોકોના મૂકેના પૈસા પોતાના ઉપયોગ વારતે
 વાપરનારા શાહુકાર પણ આવા પ્રકારનો સખાગ કહાડીને બોલે છે,
 પણ તો કાંઈ સાબાનું નથી, અને એ શાહુકારનું વર્તન કાયદાની ન

જરે ગુન્દાનું સમજવામાં આવે છે. તેજ પ્રમાણે અગાડીના કાયદાની આચા ઉપર જે બાધ પોતાની જાહેનના પૈસા અડચણમાં નાંખે છે તે એક પ્રકારનો ગુન્દેમારજ થાય ■ એમ કહેવાને હરકત નથી. જાહેનને આપું કરવાનું ધ્યનનાર બાધને “બાધ” સમજવાનું કંઈ કા-રણ નથી. સારંશ, જાહેને બને ત્યાં સુધી એવી જાંજગડમાં ન પડવું એ ઠીક છે.

પરંતુ જાહેનને બાધ ઉપર આવ્યા પ્રકારની મદદ કરવાનો પ્રસંગ ન-હોય અને એક બાધને બીજાબાધ ઉપર અથવા જાહેન ઉપર મદદ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોય તો તેણે કયા પ્રકારનું વર્તન કરવું ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પહેલાં કરતાં જૂદો આપવો જોઈએ. તે મનુષ્ય જે ધણો દ્રવ્યવાન હોય તો અને તેને જગતમાં બ્યવહારની માહિતી હોય તો, પોતાના બાધએ અથવા જાહેને જે ધંધામાં તે પૈસા નાખવા ચેત્ત્યા હોય તેમાં નફો ટોટો થવાનો ત્યાં સુધી સંભવ છે, અને પોતાના બાધને અ-થવા જાહેનને અગે તે ધંધો કરવાનું સામર્થ્ય ક્યાં સુધી છે, ઇત્યાદિ વાતોનો વિચાર કરીને, પૈસા ફુજવાનો ધણોભવ ન હોય અને પ્રસંગે તે પૈસા ફુગી મયા હોય તો તે ભોગવવાનું પોતાને અગે સામર્થ્ય છે એવી તેની ખાત્રી હોય તો, જરૂર તે પૈસા તેમને આપવાને હર-કત નથી. વિશેષે કરીને, અડચણને વખતે આવા પ્રકારની મદદ ક-રવાની હોય તો, સંકટમાં પડેલા મનુષ્ય વિશે સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થનારી દયાની બહુપ્રીતિમાં વળી વધારો થશે. તથાપિ આવે પ્રસંગે પણ શાયદનો અથવા પૈસા ફુજતો નહિ એ વિષયનું નિશ્ચિત-પણું નહોત્ય તો પૈસા માગનારે અને આપનારે સારો વિચાર કર-વો જોઈએ. કંઈ નથી તરેહવાર કલ્પના કઢાડીને તેમાં ક્યાં સુધી જસ આવે છે એ જોવા વાસ્તે કાઢેલી કપનીનું દેશનું નીકળવાનો ધણો સંભવ હોય છે. આવા અથવા બીજા કંઈ કારણથી ફુગી જ-વાનો ધણો સંભવ હોય એવા ધંધામાં પડેલા મનુષ્યે પોતાની અજ-

અથુ માટે પણ જીલના પૈમા કમીને તેડું નુમ્માન કરવુ ઠીક નથી
 છેક પાગમ મનુષ્યની સાથે થવુ જો આવા પ્રશ્ન વર્તન કરવુ બ
 રવું છે તો પ્રલક્ષ બાધ સાથે સળધ દોષ ત્યારે વધરત સાવધ ર
 હેવુ જોઈએ

બાધમાડુઓએ પ મગ કેટલી મદદ કરવી એ દાવચને વાગતે
 એમ વિશે સમનો નિચ્છા કરવો જોઈએ મારા મહત્વાગ કેટલાક છે
 કેવલ કરતામગવા થયેના દોષ અને કેટલાક છેમત અગ ન દયામા દોષ
 ત્યારે તેમનો બાધ મગ પામ્યો દોષ છે આવી સ્થિતિમા અગ નદસામા
 રહેન । છેમગ ઉમર લાવમ થાય લાસુધી તેમ મા નિવામયામ માટે
 બહુનો અરથ કર્યો એ તેમના મોગ બાધમાડુ કર્તવ્ય છે એમ
 કહેવાને હકક નથી તથાપિ પોતાના કુલુળી અતિથ્ય માધા ખુ
 રીતે ચલાવીને જો બહુગોના તમ્મ લગઆપવા ની સનડ હે । તેમજ
 તે કર્તવ્ય ઉત્પન થાય છે છેમ । વામાં આરે લાસુધી તેમની મધુપિખ
 ખામી ન રહે એની તમ્મરી કરી । ખરી એ માગાપના કર્તવ્ય દોષ છે
 એ જો તેમના હાથથી ન જો તો તેમના ઉમર લાવમ છેમ । ત
 રકથી તેમો યોડી થ ની મદદ મળવી જોઈએ પગલુ પેતાના કર્ત
 વ્ય તમ્મ દુર્નમ કરીને એ કામ મુ સાર નથી મોટા છેમના શિ
 ક્ષાને માટે માગારે જો વધારે પૈમા અરથ કર્યા હશે તો પોતાના
 અગાન બાડુઓ મા શિગવુ માટે પૈમા અરનીને તેમજે માગાપના
 ખેરખા થવુ જોઈએ બાધ બાડુના કર્તવ્યો વિરે આપણા દોમની
 મમજીતી ધણી નમત્મરિક છે પ્રામતિ નીતિની નલ્લરે નિચાર મ્યો
 દેવના મોગ ની શમિ પ્રમાણે નાગાન બાડુઓ તે ઉમર લાવક થાય
 ત્યા સુધી પાના જો તેમના શિક્ષણો માટે મદદ કરવી એના ક
 નતા કર્તવ્યની મર્માદા કોઈ દિવસ પણ વધારે ચનારી નથી

જેમના નાતાનો સળધ આના મ તા પણ આથેનો દોષ અ

યવા જેમનો તેવો મૂળથી સંબંધ ન હોય તેમને પૈસાના સંબંધે મ-
 દદ કરવાનો વિચાર કરતાં પણ એક પંચમાં જન્મેલા કરતાં પરસ્પર
 સંબંધનથી હાલ ન થયેલ સંબંધ વધારે મહત્વનો મનજવો જોઈએ.
 આ દૃષ્ટિએ ધણા દિવસની મૈત્રી હોવાના કારણે જેમની સાથે વિશેષ
 પ્રેમનો સંબંધ જન્મ્યો હોય એવા મિત્રનો જેમની સાથે પોતાનો ધણો
 સંબંધ નથી અને જેમનાં વર્તન આપણને ગમતાં ન હોય, એવા
 સંબંધીના કરતાં, આપણા ઉપર વધારે દક છે એમ કહેવાને હરકત
 નથી. પોતાનો આત્મ અથવા મિત્ર અડચણમાં પડેલો હોય, અને તે
 અડચણ મનુષ્યની શક્તિ જઠારના કારણેથી અકલિપત પ્રાપ્ત થઈ
 હોય, તેમાંથી તેને હોશવશને વાંચે પૈસાની મદદ કરતા પહેલાં તે
 મનુષ્યના ગુણનો અને તેની પામેથી લોકોને યત્નાત્ દાયદાનો પણ
 વિચાર કરવો જરૂરનો છે. જે વખતે પૈસાની મદદ કરવાની તે અ-
 ડચણમાંથી છૂટકો કરવા સાર ન હોઈને નવા એકાદ જોખમના કા-
 મમાં ધાત્રણ વાળે હોય, તે વખતે શાતપણે અગાડી પછાડીનો વિ-
 ચાર કરીને ચોખ્ખું દેખાય તે ઉપકાર કરવાને પ્રયત્ન રહેવું. જે મનુ-
 શ્ચને પૈસા ઉછીના આપવાના તેની ચોખ્ખતા અને પ્રમાણિકપણું
 જોઈએ તેટલું છે એમ માની લીધું તોપણ તેના અમતું સામર્થ્ય,
 તેનું ધંધા વિધેનું જ્ઞાન, અને તેની કસંમત એનો વિચાર કરવો
 જોઈએ. વળી આ સર્વ વિચાર કર્યા પછી પણ તે ધંધામાં તેને અ-
 પજસ આપ્યો હોય તો શું પરિણામ થાય તે પહેલું જોવું જોઈએ.
 પરાંપકારનો વિચાર કરતાં રત્નર્થનો પણ વિચાર થવો જરૂરનો છે.
 આપણને જે સ્પષ્ટિત ત્યાગ કરવો પડે તે પોતાના સામર્થ્ય કરતાં
 વધારે હોય તો ખીજના મનમાં ખોટું લાગવાનો સંભવ હોય તોપણ
 સાર ન કરવો ઉત્તર આપવો એ કીક. આવી વખતે સર્વ વાતોનો
 શાંતિપણે વિચાર કરીને તે પ્રમાણે ચાલવું ધણું કાળુ હોય છે.

આપ્તોને અને મિત્રોને મદદ કરવાનો વળી પણ બીજો એક પ્રકાર છે તેમા અપ્રસક્ત રીતે મનુષ્યને પોતાના પૈસાને અને માન-મતાને ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે પૂર્વે કહેલા પ્રકારમા રોકડા પૈમા આપવાના હોય છે અો આ પ્રકારમાં બીજા મનુષ્યને પૈસા આપવાનું સામર્થ્ય હોય નહિ તો તે આપવા રિમે દામી આપવાની હોય છે આ જમીનમીરીના પ્રસંગમા મનને નિશ્ચય કરવો પડે છે કદાચ છે પૂર્વે કહેલી આડમણના પ્રગતે, મનુષ્યને પાચરો રૂપિયાની જરૂર હોય અને આપણને સો રૂપિયા આપવાની સવડ હોય તો આપણે તેટલુંજ દેઇ શકીએ છીએ પરંતુ આ જમીનમીરીના કામમા તોડબોડની જગા નથી અથવા એ સિવાય બીજો ઉત્તર આપી શકાનારો નથી, અને જમીનમીરીની રકમો પણ ઘણું કરીને ઘણી ઓછી હોય છે. એક મનુષ્યે પૈસા કરજે કદાચ અને તે તેનાથી પને નહિ તો બીજાએ તે બરવાનું કાનું કરવું, આ જમીનમીરીનો પ્રકાર અબણુ સો-ટામા જડી આવે છે, અને તે રિમે નિશ્ચય કરવો એ સહેલું છે કાલા મનુષ્યે આવી રીતે જમીન રહેવા કરતાં પોતેજ તેને તે પૈસા કરજે આપવા, એ ઉત્તમ માર્ગ, અને જો તે પૈમા આજ આપવાની શક્તિ અને ઇચ્છા ન હોય તો અમાડીનો જરોબર રીતે વિચાર ન કરતા જમીન રહેવું એટલે આજનું મૃત્યુ કાલ ઉપર ખમેડવું એમ થાય આવી રીતનું વર્તન ઘણું કરીને છેક અવિચારી સોટા તરફથી પ્રકટ થાય છે પરંતુ એકાદી ઓછી જવાબદારીની જગા હોઇને આ પવાની હોય તો, તેના હાથથી કાઢપણુ પ્રકાગ્ની જલ્દાનત મનાર નથી એ રિમે જવાબદારીના પ્રમાણથી ઓછી ઓટી રકમોના જમીન દીધા સિવાય તેને તે જગા આપવી નહિ, એવો જો સદમરનો અથવા માઇ આપાની મડળીનો નિયમ હોય તે નિયમોને અનુસરીને જમીન ચવાનો પ્રસંગ અજોડ હોય તો ઓટી પચાત પડે છે.

એક પદ્મે પોતાના મિત્રને અથવા આમને સારી નોકરી મળવાની તક આપી દોષ તો, પોતે જામીન રહેવાને નકાર કર્યો દોષ તેથી તે નોકરી જવાનો સંભવ દોષ તો તેને જામીનું તુકસાન કરવું એ નિર્દય-પણું એવું લાગે, પણ જીને પદ્મે જામીન રહીને પ્રસંગે આપણેજ આપણા ન્યાયની તૈયારી કરી રાખવી એ પણ મૂર્ખપણું અથવા તેના કરતાં પણ નાકાં એમ લાગે છે. સાધારણ પ્રમાણથી જડી આવે તે કરતાં અતિ ધણી અપગતા માણસોના અંગે આવ્યા શિવાય તેને જીન માણસની પરીક્ષા બરોગર રીતે કરવાં આવડનાર નથી, અને મનુષ્યની ખરી પરીક્ષા થયા શિવાય તેની વર્તણૂક વિશે ખાતરી આપવી એ જોખમની છે. મનુષ્યનું જાણઅંગ અને અતરંગ એ બેની વચ્ચે કાંઈ કાંઈવાર જામીન અસમાન નેટલો તફાવત દોષ, છે અને તે ઓળખી કાઢવાને માટે મનુષ્યને વધારે સાવધાની રાખવી પડે છે; પરંતુ તે રાખવી ધણા ખરાબી જનની નથી. લોકોને મુશ્કેલી કરવા નેવાં વર્તેન રાખવાથી અને હમેશાં મીઠું મીઠું બોલવાથી મનુષ્યના મનમાં તેનું કરનારા વિશે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેના તરફ મનુષ્યનું મન લાગે છે. પરંતુ જીનના મનને મુખ્ય યશોકે કુખ્ય યશો એ વિચાર ન કરતાં બેધડક આપણને યોગ્ય લાગે તેવું બોલનારા મનુષ્ય લોકોને અપ્રિય લાગે છે, વાસ્તવિક જીન પ્રકારનું વર્તનજ પ્રમાણિક પણાનું દોષ છે, પરંતુ ધણા લોકો પહેલા પ્રકારના વર્તનને પ્રમાણિકપણાનું લક્ષણ સમજીને આખરે રૂંધી પડે છે.

આ, અને આ બાગમાં કહેલા પૂર્વના પ્રસંગે પણ ઉપકારથી મનને નિરૂત કરવાને માટે મુખ્ય કારણ આપણા ઉપર આવજાળીને રહેનારા આપણા કુદુંજમાના મનુષ્યોના હક વિશે વિચાર થાય. મનુષ્યે જોઈએ તો પરાપકાર માટે અંમર્યાદ આદર્શ જતાવીને પોતા વિશે બને તેટલું બેધરતા રહેવું; પરંતુ જે મનુષ્યો વિશે તે જવાબદાર

હોય તેમના વિશે બેપગવા થયું એ કદી યોગ્ય થનાર નથી. આ દેશભેં આજમાર વિચાર કમળનો કદીએ તો એજ કેએક મનુષ્યને કે-
ટસો કાનદો થાય છે, અને અગાડી કેટલા મનુષ્યનું કેટલું નુકસાન
થનાર છે એ પહેલું જોવું જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ ધર્મી પ્રમત્તે કેમની
પરિચય ન રાખતા તે બાબતમાં ન પડવું એમાજ ખરો પરોપકાર થશે.

હાલમાં આ અડચણ દૂર કરવાનું એક નવું ઉદ્દેશસાધન કેટલેક
દેશભેં ઉત્પન્ન થયું છે. દર સાન કંઈક રકમ બરી એટલે અનેક પ્રકા-
રના વિમા ઉનાગી દેનારી ગંડણીઓ જે પ્રમાણે આરે તાન્દ્ર સ્થાપન
થએનીઓ છે, તેજ પ્રમાણે જે ગ્રંથનો જાગીન જોઈનો દોષ તે ગ્રંથ-
ના પ્રમાણથી દર સાન કંઈ એકઠા ઉપર રકમ લેઈને જાગીન દેનારી
મંડળીઓ કેટલેક દેશને આપન ચરેલીઓ છે. આવા પ્રમત્તની સરક
દોષ તો જહાણા અને ન્યાયી મનુષ્ય પોતાના મિત્રને વિના કારણ
ત્રાસ આપનાર નથી, નજો આવી સગવડ છતાં પણ જો કાંઈ મ-
નુષ્ય સગવાને તો ને મિત્રવને છારક નથી એમ સમજીને તેને એ
કદમ નમ નો જ્ઞાન કહેનાને સકોનમાં પડવાનું કંઈ કાણુ નથી.

અત્યાગ સુધી આત્મ મિત્રને પેસાની મદદ કરવાના કામમાં દૂર-
દર્શી પમાના જે વિચારની આવશ્યકતા બતાવી તે વિચાર જમળનો
સાધારણ અનુભવ જોને છે તેના મનમાં આવવા સરખો છે, પરંતુ
વળી ખીજે એક વિચાર સદજ લક્ષ્યમાં આવવા જોઈ નથી તે પણ
કટેવો જરૂરનો છે. આત્મ મિત્રના કદમાં આટલે તેમને કંઈ રકમ
આપવી જેમ કદી કદી ઇટ થાય છે તેમજ તેમના કદમાંથી હમ્મ
કરવાની દોષ તો તેમને માગેલી રકમ તેમને ન આપવી કદ છે
આવા પ્રસંગે દરમત રકમ ન આપવાને જે ખીજ કારણ કદા છે
તેમાજ વળી કાંઈ માગનારનું કદમાં કદા વિશેની હમ્મ એ વિ-
શેષ કાળુ છે.

ધણા લોકોને કિર્તિની ઇચ્છા વાળી કરતાં વધારે હોય છે અને તેને લીધે તેના સર્વેશ નાશ થવાનો સંભવ હોય છે. આવા લોકોને શુદ્ધિમાં લાવવાની ધણી આવશ્યકતા છે. કરજો રકમ માગનાર ધણા લોકોને તેમનાજ કસ્યાણુ માટે તે ન આપવી એ સાફ. કારણ ધણું કરીને જેમને અજે પૈસા મેળવવાનું સામર્થ્ય હોતું નથી તેમનેજ તે ઉછીનું માગવાનો પ્રસંગ આવે છે. કરજો પૈસા આપવાના હોય તો જેમને અજે તે કમ્પાઇ ને પેદા કરવાનું સામર્થ્ય હોય તેમનેજ તે આપવા વાળી થાય એમ સાધારણ પ્રમાણથી કહેવાને હરકત નથી. જેમને પૈસા મેળવવાનું સામર્થ્ય નથી તે કરજને લીધે વધારે વધારે સંકટમાં ડુબી જાય છે, તેથી આવા લોકોને કરજ ન આપવું એટલે તેમનું સંકટથી રક્ષણ કરવાનું થાય.

કરજો પૈસા કાઢીને તેના ઉપર વ્યાપાર ધંધો અથવા કારખાના ચલાવનાર મનુષ્યની રિયતિ ધણી શોચનિય હોય છે. એકના પૈસાની મુદત થઇ એટલે બીજાના દેવા દહાડીને તેને આપવા, અને તેણે તાગાદો કયો એટલે બીજા પાસે જતું, એવી તેની હમેશાં રિયતિ હોય છે. પ્રમાણિક મનુષ્યનો તો કાળજીએ અર્ધો જીવ ઉડી જાય છે. પોતાનું સારી રીતે ચાસે નહિ તો એટલા લોકો આપણે માટે વિનાકારણુ ડુબશે આ વિચાર રાત્રી દિવસ તેના મનમાં ઘોળાતો રહે છે. આવા લોકોના મુખમાંથી દુઃખના અને કાળજીના ઉદ્ગાર અનેક પ્રસંગે નીકળે છે. આ સર્વે વાત મનમાં આણીને ધણે પ્રસંગે બીજાને તાકાલિક સુખ આપવાની ઇચ્છા ન કરતાં તેના હમેશાંના સુખ તરફ લક્ષ આપીને તેમણે મગેલા પૈસા ન આપવા એ ઉત્તમ છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ગરીબોને મદદ.

પરોપકાર આ શબ્દનો ધણા લોકોના મનમાં જો અર્થ આવે

જે તેનો આ પ્રદર્શનમાં વિચાર કરવાનો છે. મરીખને મદદ કરવી એટલેજ પરોપકારનો અર્થ છે એવી જો સમજાવત ન હોય તોપણ પરોપકારનો મુખ્ય ભાગ તેજ છે એવી ધણાજાણની સમજાણ છે. પરોપકાર કરવાનો એટલે અગાડી પછાડીનો વિચાર ન કરતાં મરીખ સ્થિતિમાં આવનાન મનુષ્યને ઔદ્યોગથી જોડાઈને તેટલું આપવાનું એવી કલ્પના ધણા લોકોના મનમાં આવે છે. પૈસા અથવા પૈસાથી વે-
સાથી મળનાન પદાર્થ અનાયતે આપીને તેમને પોતાની સાગણી બ-
તાવવાના પ્રકાર લોકોમાં એટલા જવા ટેવાઈ ગયા છે કે, અશિક્ષિત લોકોના અને વિશેષે કરીને મરીખ અવસ્થામાં રહેલા મનુષ્યના મનમાં બીજી રીતે મરીખો ઉપર દયા કરવી શક્ય હોય એમ આવતુંજ નથી.

આ પરોપકારનો પ્રકાર અનેકો પૈકી એક છે એનું આ પુરાત-
કમાં જે અનેક પ્રકરણોમાં દર્શાવ્યું છે તે ઉપરથી સહજ ધ્યાનમાં આવ-
વશે. મરીખોને મદદ કરવાના ત્રણ પ્રકાર હાલ અવધારમાં છે પહેલો પ્રકાર
કેટલાક દેશોમાં મરીખોને મદદ કરવા સાર લોકો ઉપર નિરાળો કરે
એસાડેલો હોય છે, અથવા દેશના એકંદર ઉત્પન્નમાંથી કંઈ બાબ
મરીખોને આપવા માટે જૂદા કહાડેલો હોય છે. આ પૈસાની વ્ય-
વસ્થા સરકાર મારફતજ થાય છે. બીજો પ્રકાર, જ્ઞાનગી મંડળીઓ છે.
આનાથી ઉપર ઉપકાર કરવા સાર પરોપકારી લોકોએ ધણે ટે-
કાણે મોટી મોટી મંડળીઓ સ્થાપન કરેલી છે. લોકોએ પોતાની
કમકા પ્રમાણે આપેલી જક્ષીસની વ્યવસ્થા આ મંડળીઓ ત-
રફથી કરવામાં આવે છે. થીમત લેવા આવી મંડળીઓને ક-
ઈ વિશેષ કામ કરવા માટે મોટી મોટી જક્ષીસો પણ આપે
છે. પ્રલેક મનુષ્યે જ્ઞાનગી રીતે મરીખોને મદદ કરવી એ ત્રીજો પ્ર-
કાર ॥ આવી રીતની મદદ કંઈક પ્રસંગે દ્વિત્વ અવસ્થામાં રહેલા
અને જેના સજા પૂરું માહિતી છે એમ આજ મિત્રને અથવા એ-

જાળીતા મનુષ્યને કરવેમાં આવે છે; કાંઈ કાંઈવાર તો એક ગાદિતી ન હોય એવા બીજારીઓને કરવામાં લાગે છે. આ તથા પ્રકારનો ઉપર આપેલા અનુક્રમે વિચાર કરીએ.

લોકો ઉપર કર બેસાડીને તેનું ઉત્પન્ન મરીઓને વહેંચી આપવા સંબંધી આ પુરતકના પૂર્વના ભાગમાં ઘણું વિવેચન કરેલું છે. એ માટે સરકારે આ ભાંજમડમાં પડતું એટલે પોતાના કર્તવ્યની દ્રષ્ટિ ઉલ્લેખન કરવું થાય, એટલું આ ટેકાએ કશું હોય તો તે પૂરતું છે કેટલાક દેશમાંના કંઈક પરપરાના વહીવટને લીધે આવક પ્રકારના કરમાં કંઈ ન્યાયનો અંશ હોઈ શકે, વળી આવે વાતનો દમણાંજ નિરાભે વિચાર કરવામાં આવશે; પરંતુ આ અપવાદ છોડી દીધા હોય તો મરીઓના ફાયદા માટે લોકો ઉપર કર બેસાડવો આ વાતનો સરકારના કર્તવ્યમાં અંતર્ભાવ કરવામાં આવી શકશે નહિ. પોતાના ગ્રામજ નીચે રહેનારી વ્યક્તિનું અને વ્યક્તિ સમુદાયનું દેશમાં અદર અદર ઉપસ્થિત થનારી ધામધુમથી અને પરચકથી સંરક્ષણ કરતું, એટલે સમાજના અસ્તિત્વને અતિઆવશ્યક હોય તેના કરતાં વધારે ત્રાસ કોઈનો કોઈનેન થતાં સર્વેને પોત પોતાના વ્યવહાર ચલાવતાં આવડી શકે એવી વ્યવસ્થા કરવી, એ સરકારનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે, એવું પહેલાં કહેલુંજ છે. સરકારનું વળી બીજું એકજ કર્તવ્ય છે, તે જમીનની વ્યવસ્થા સંબંધી છે. સરકારે પોતાના તાબામાંની જમીનના ઉપયોગને બદલે એવા પ્રકારના નિયમ કરવા જોઈએ કે, તેના થોડે જમીનની રામાયિક માલીકીનો ઉપયોગ કરનારી જે સમાજ તેના હિતને કાંઈ પણ રીતે ધક્કો પડે એ નહિ. આ સરકારનાં કર્તવ્યો કમુલ કર્યા હોય તો, પ્રજા પૈકી એક વર્ગમાંના લોકોને મદદ કરવા માટે જોગ વર્ગમાંના લોકો ઉપર કર બેસાડવો, એટલે મર્યાદાની બહાર જતું થાય છે, અને બીજા વર્ગમાંના લોકોના હકને કાચુ વિના વિદ્ય કરવાનું થાય છે, એ

સહજ દેખાઈ આવશે

આ નિવાનતને અપવાદ એવી કહી વાળાં છે અને તેનો દમદમ વિચાર કરવામાં આવશે, એમ ઉપર દેડે છે આવના વૃદ્ધાવસ્થાના કે-
ટલાક દેશનીનેની જમીનના વધી રહ્યા છે એમ અથવા અમિષા-
રમાં મેકામાં ઇમારાત, ફ્રાન્સ વગેરે દેશમાં જમીનના ગાંધીજી જુદા
દેશને જમીનને બે-ત્રણ ગુણ વધારવા લેવા જેમને “ગ્રેન્ડ” એમ કહેતા
તેમની જે જમીન ઉપર થોડીક સગા દત્તી આપણે અહીં વસી જાય
કરનાર અને કનિષ્ઠ પાળી કરનાર એમની જેવી વ્યવસ્થા છે તે ધ્યાનને
મળતી કહીને વ્યવસ્થા દત્તી જમીનના થોડીક ભાગ ઉપર ખેડનારા ગુ-
લામીને તે જમીન સાથે કાપના સખધ દત્તો અને તેના વ્યવસ્થા કહી
ભાગ ઉપર તેમને દેક દત્તો. પૂર્વના ગાંધીજી જમીન વેચતા એટલે
તેની સાથે તે શુદ્ધામ સુદાં નવા અગિયના તબાકા જતા પછીથી
તે શુદ્ધામની વ્યવસ્થા નહીં કરવામાં આવી, અને તેમનો જમીનને
દેક તમામ દાદાડી નાખવામાં આવ્યો એનો મોખાલે તેમને મળવા
માટે કટલોક વખત મળ્યા પછી એક કાપડો કરવામાં આવ્યો, અને
તે કાપડાંથી એક જુદો કર બેસાડી દેકને તે મરીન લોકોને વહેંચી
દેવાની શરૂઆત થઈ. આ મરીન લોકોમાં પૂરે જમીન ખેડનારા
લોકોના વચગાળેના પલો સમુદાય દત્તો આ રીતે તે લોકોને તેને તે
લોકો રહેવાને ઉત્તેજન મળ્યું, અને તેમનો જમીન ઉપરનો દેક જો
કે નહીં થયો તોપણ પેસાને રૂપે તેમને થોડો મોખાલો મ-
ળવા માગ્યો

આ કાપડાને “મરીનોને મદદ માટે કાપડો” એવું નામ આ-
પ્યું હતું પહેલાના કાપડામાં સુધારો કરીને તૈયાર કરેલો કાપડો જા-
લમાં પણ અમુકના જેવો આ કાપડો કંઈક નવામ તત્વોને અનુસ-
રેને છે, અને તેને અન્વયે પહેલાના સર્વેસ લોકોના વચગાળેને જે

પેલા વહેંચવામાં આવે છે તેને કુલ પંચોપધાર એ મથાળામાં ધા-
લણ ચોખ્ખી નથી. ખેડુનો તરફથી જમીન ઉપરનો તેમનો દક તદ્દન
કંદાડી લેઈને મન ગાલિથી જમીનતરોને અપવાની વ્યવસ્થાએ અન્યાય
થયો હતો. તે અન્યાય દૂર થઈને મરીગોનો દક તેમને પાછો મળે,
અને વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યને તો કોઈપણ પ્રકારની અડચણ આવે નહિ,
તે માટે આ આવી અપ્રત્યક્ષ રીતિની નવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.
કનિષ્ઠ પારખ કરનારને વરિષ્ઠ પારખ કરનારના જુવન નામે રદા સિવાય,
આમે એવું ન દેખાતો જાનોમાં જે દેખાતો હતો તેને લીધે
દેશનું થર્લું નુકસાન થાય છે. આવો જમીનદાર અને ખેડુનો સંબંધ
નક્ક થવાને લીધે ઈચ્છાંક દેશને ધજો ફાવેલ થયો.

સરકારની દેખરેખ નીચે ચાલનારી આ વ્યવસ્થામાં ન્યાયનો આશ
છે ખરો, તથાપિ તેમાં અન્યાયનો પણ આશ પેસવાને લીધે ઘોઠાળો
થયો છે. આરંભમાં એ કે આ કાયદા પ્રમાણે મદદ કરવાને યક્ષ
જમીનદાર પાસેથી કર લેવામાં આવતો, તોપણ આગાડી આ નિયમ
કાલેજ રહ્યો નહિ, અને જમીનદાર સિવાય ખીલ્લાં મનુષ્યો ઉપર પણ
તેનો બોલને પડવા લાગ્યો. વળી તેને લીધે આ વ્યવસ્થાને એક વર્ગના
કાયદા માટે ખીલ વર્ગ ઉપર કર બેસાડવાનું સ્વરૂપ આવ્યું.

વળી પણ ખીલે એક અન્યાય આ વ્યવસ્થામાં પેઠેલો છે,
અને તે પેસવો અપરીક્ષ્ય હતો. જમીનદાર અને જમીન ખેડનાર
લોકો એમનો સંબંધ જે વખતે નક્ક થયો અને જમીનનો સર્વ
દક જમીનદાર તરફ ગયો તે વખતે તે મજૂર લોકો (સર્ફમ) આખા
દેશમાં પ્રગયો અને તેઓએ ચોરી, માગમારી, લુટાલુટ વગેરે કરીને
પોતાનો નિર્વહ કરવાની ચક્ષ્યાત કરી. આ સ્થિતિ જે વખતે દુ-
સદ સામવા માંડી, તે વખતે મજૂર લોકોએ પોતાનો દેશ છોડીને
જતું નહિ એવો કાયદો કરવામાં આવ્યો, અને જેમને કામ કરવાની

શક્તિ ન હતી તેમને તેજ મુનકમાંના લોકો પાસેથી કર લેકતે મ-
 આપવની સરઆત યહ પછીથી જે “યુઅર રેટસ” એટલે ગરીબો
 માટે કર સર થયો તેનો આ મૂળ પાથો આરબમાં જેમને કામ
 કરવાની શક્તિ ન હતી તે લોકોને ફક્ત મદદ કરવામા આવતી, પણ
 વસ્તુનિકે હક કહીએ તો પહેલા જે સર્જન લોકોનો જમીન સાથે
 સબંધ હતો તેમના વચ્ચેનો માત્ર હતો. આ શર્ટ્સ લોકોનો જ-
 મીન સાથેનો સબંધ છૂટીને ઘણા વર્ષ થઈ ગયા હતા, તેથી, અને
 સઘળા દેશમાં આરે તરફ એ લોકો હોવાને લીધે, તેમને હક હાવે
 એ કામ અમલમાં હતું આગળ “યુઅર રેટસ” ની વખતે તો
 સઘળો ધોગલો થયો જે પ્રમાણે જમીન ઉપરજ તે કર બેસાડવો
 થોડા ટોવાથી તે બીજા ઉપર પણ બેસી ગયો, તેજ પ્રમાણે તેનો
 ફાયદો પણ ગમે તે લોકોને મળવા લાગ્યો. એટલે ઉપર કલા પ્ર-
 માણે એક વર્ગના ફાયદા માટે બીજા વર્ગ ઉપર કર બેસાડવાનું
 તેને સ્વરૂપ આવ્યું.

ઉપકારને હકનું સ્વરૂપ આવ્યું એટલે ઉપકારો અને ઉપકૂળ
 એ બન્ને મધ્યે પણ અનિષ્ટ મનોવિકારનો ઉપદ્રવ થાય છે એ પહેલા
 કહેલુંજ છે કેમ પણ દેશમાંના પ્રત્યેક વ્યક્તિના જમીન ઉપરના
 હકની વ્યવસ્થા જે બીજી રીતે કરવામા આવે તો પરોપકારના કા-
 મનો સરકાર પાસેથી સબંધ છેક તોડી નાખવો એજ માફ દાલ
 જે ઠેકાણે સરકાર વરફ પરોપકારના કામ છે ત્યાં તે વ્યવસ્થાનું કે
 ટુ નગર પરિણામ થાય છે તે જોઈએ.

મધ્યપણ દેશમાંની જમીનની મર્યાદા તે દેશમાં રહેનારા સર્વ
 લોકો પાસે હોવી જોઈએ સમુદ્ર, સરોવર અથવા નદી એમને હદાથીને
 કે પૂરીને અમરો તૈયાર કરેલી જમીન હોય તેના ઉપર માત્ર સર્વ લોકોની
 સત્તા રહેનાર નથી દેશમાંના સર્વ લોકોનો સ્થાની જમીન ઉપર જે હક

પડેએ છે ને દાક્ષમાં જે વાવેતર સ્થિતિમાં તે જમીન દોષ તે સ્થિતિમાં પડેએ નહિ; પણ વાવેતર કરતાં પડેએ તે જમીનની જે સ્વાભાવિક સ્થિતિ હતી તે સ્થિતિમાં પડેએ છે. આ દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક મનુષ્યને તેના ભાગની જમીન પાસેથી તે સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં હોત તો જે ઉત્પન્ન થયું હોત તે મળવું ન્યાયનું છે. કેટલાક લોકોનું એમ કહેવું છે કે, દેશપણ દેશમાંના લોકોનો નિર્વાહ ત્યાંની જમીનના ઉત્પન્ન ઉપર થવો જોઈએ, અને મનુષ્ય શ્રમ કરે. અથવા ન કરે, તેને એકદર જમીનના ઉત્પન્નમાંથી નિર્વાહનું સાધન મળવું જોઈએ. પરંતુ આ કહેવામાં વધારે માત્ર નથી. જમીન ઉપર શ્રમ કર્યો હોય તોજ તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય, અને એને માટે જે શ્રમ કરતો ન હોય તેનો ઉત્પન્ન ઉપર દક પડી રહેતો નથી. ઉપર કયા પ્રમાણે સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં જમીનમાંથી જે ઉત્પન્ન થવા સરખું હશે તે ઉપર તેનો દક રહેશે. પરંતુ દાતની સ્થિતિમાં લોક સંખ્યા અતિ ઘણી વધવાને લીધે તેનો ધણો થોડો અંશ પ્રત્યેકના ભાગમાં આવશે અને તેથી તેના નિર્વાહને કહેવા સરખી મદદ થવાની નથી.

મરીખ લોકો જીવન અને સચકત હોય છે ત્યારે સમાજ માટે શ્રમ કરે છે. એ માટે તે જદ અથવા ચકિત દીન થાય તો સમાજે તેમનું સંરક્ષણ કરવું યોગ્ય છે એવી કેટલાક લોકોની સમજ હોય છે. સોસિયાલીસ્ટ લોકોના મત પ્રમાણે જ્યાં અવરથા વાસેથી દોષ, એટલે શ્રમ અને તેનો મોળદલો એ બેની વચ્ચેનો સંબંધ જ્યાં કૃત્રિમ ઉપાયથી દૃશ્યતામાં આવેલો હોય, ત્યાં એવી અવરથા દોષી ન્યાયને અનુસરીને ચરો; પરંતુ મનુષ્ય સમાજની દાતની જે સ્થિતિ જણાઈ આવે છે તેમાં પ્રત્યેક મનુષ્યને અડસાઅડસીથી તેના શ્રમના જે કિંમત હરે તે મળે છે, અને આવી રીતે શ્રમનો યોગ્ય મોળદલો લીધા પછી તે મનુષ્યનો સમાજ ઉપર કોઈપણ પ્રકારનો દક રહેતો નથી. જદપણ માટે અને અચકાપણ માટે તદ્દનીર કરીને રાખી

મૂકવાની હોય તો અગમ્યા સામર્થ્ય હોય તે વખતે મળનારી મરુ-
 રીમાથી શિનક ગળી મૂકવી વળી આ લોકોને એવો એક ઉત્તર
 આપવા સરખો છે કે, હાવમા મળનો મળનરો મોગલો તેની ચો-
 ગતા કરના કમી હોય તો તેનું કારણ મુખ્યત્વે કરીને હોયોગી લોકો ત
 રશથી અનુભવ રીતે નિરૂપોગી લોકોના પોપણને મળનારી મદદ થાય
 કારણ જે લોકો શ્રમ કમ્મા નથી તેમને નિર્મલના સાધનો પૂરા પા-
 ડવાથી શ્રમ ક નાન લોકોને તેની તગી પડે છે નિરૂપોગી લોકોના
 પોપણ વાસ્તે જે વખતે સમાજની શક્તિનો અપવ્યય થાય છે તે
 વખતે તેનું પરિણામ ખાઈ પીને મુખી રહેનારા મનુષ્યો ઉપર થતું
 નથી, પણ જેમની દમોશા હાથ મો સાથે ગાંઠ પડેની હોય છે એના
 મનુષ્યો ઉપજા થાય છે નિર્મલના સાધનો જે એકદર જયો હોય
 છે તેમાથી નિરૂપોગી લોકોના પોપણ સાથે કંઈક અશ નોકી જાય
 છે મધ્યમ ગિયતિમા રહેનાર લોકો પોતાને જરૂરનો બાગ કાઢી લે છે,
 અને ગાંઠી રહેનો ગરીબના બાગમા આવે છે આ નિરૂપોગી લોકો
 તરફ જનારો અશ જે તેમના તરફ જવા દીધો નહિ તો તે ગરીબ
 મજૂર તરફ જશે અને તેમને તેમની જિલ્લાવરથા આટે કંઈ તજવીજ
 કમ્તા આપડો

ગરીબનો પક્ષ લેધને સદનાર કેટલાક લોકોનું એવું કહેવું
 છે કે, દિવસે દિવસે લોકોની સખ્યા વધે જાય છે, અને ધણા
 લોકોને કામ મળતું નથી, આ તેમનો દોષ ન હોવાને લીધે તેમના
 નિર્મલની ચોઈ કરી આપવી અગત્યની છે આ ઉપર પડેનો
 ઉત્તર એ કે, જેટલી જેટલી આ લોકોના નિર્મલની સોઈ થાય
 તેની તેની લોક સખ્યાની વૃદ્ધિ વધારે વધારે થતી જશે
 આ સળધી બીજે ઉત્તર એ આપવામા આપડો કે, કોઈ પણ
 દેશમાના લોકો તરફથી યનાત કામનો એકદર સરનામે જે

દમેશાં કાચગ રહેવાનો હશે, તોજ આ હદેશમાં કંઈ અર્થ છે એમ કહી શકાય. પરંતુ દેશમાંના લોકો તન્દથી યનાઈ એકંદર કામ લોક સંખ્યા સાથે વધારી શકાયે અને અધિક વધેલા લોકોનો નિર્વાહ અધિક વધેલા કામ ઉપર થઈ શકાય. કેટલાક લોકોએ આગમુ રહેવું અને તેમના પોપમુ વાસ્તે જીવનને વાજગી કરતાં અધિક કામ કરવું આ હદેશમાં કંઈજ માત્ર નથી.

કેટલાક લોકો તન્દથી ગરીબોને મદદ કરવાની વળી એક સુક્તિ સુવત્તામાં આવે છે. પ્રત્યેક સમાજમાં રાગી, અચક્ષુ, કમનસિયવાન, તથા જુદા એવા કેટલાક લોકો હોયજ, અને આ લોકોના મન પ્રમાણે તેમને સમાજે મદદ કરવી થોડી છે એ મદદ સરકારના પૈમામાંથી મગારે નીમેલા અધિકારી તન્દથી પૂર્ણ થોડકથી થઈને થવી જોઈએ, એટલે પ્રત્યેક ગરીબ અવસ્થામાં રહેવા મનુષ્યની રિયતિ વિશે નિશ્વાસ સુખવા સાચક માદિની મેળવીને નેને મદદ કેટલી કરવાની એ તે અધિકારીઓએ નિશ્ચય પૂર્વક હચવવું જોઈએ. એ વ્યવસ્થા સુવત્તામાં લોકો સરકારી અધિકારીઓને પ્રમાણિક માની લે છે પરંતુ અનેક પેઢીઓનો અનુભવ કેવળ નિમિત્ત છે. ધણું કરીને પમારદાર નોકરોનો હોશ જોડલો જોડો શ્રમ પડે તેટલો વલ્લ કરીને પોતાનો પમાર ખીસામાં મૂક્યો એવા હોય છે. એવા લોકો ગરીબના સ્વમાવતો, વર્તનનો તથા રિયતિનો જારીકાઈથી શોધ કરવાને થોડી છે એમ સમાજનું બૂધ બરેલું છે. તેજ પ્રમાણે લોકોએ ખાનગી રીતે પોતાના પૈસાની વ્યવસ્થા ચલાવવા કરતાં તે સરકાર મારફત નીમેલા અધિકારી તન્દથી વધારે સતોષકારક રીતે થાય એવી આશા રાખવી વ્યર્થ છે. સરકારી નોકરોના વર્તન મંજાથી સરકારી રીતે સંખેલા સરકારી દફતરોના શ્રમ લેખ અને આ વિષય ઉપર લખેલા પુસ્તકો વેચા હોય તો એવું જાડી આવશે કે, પચાસકરનાં કામ સરકારને સોંપવાની

તેમને ઘેર ધર્મના પૈસાએ નિભાવવાનું થાય છે.

ગરકારની દેખરેખ નીચે ગરીબોને મદદ કરવાનું કામ એ દાર-
ગોશી વાજગોશી કરતાં શાસ્ત્રનું અર્થનું છે, એ કમ્યુનિસ્ટનાં શાસ્ત્રનું
જરૂરનું છે. પહેલું કારણ, પૈસાની વહેંચણી કરવાના કામમાં ધનારી
આવ્યવસ્થા, એ આવ્યવસ્થા મળતું અધિકારદાર અનિવાર્ય છે, અને તેને
લીધે પુરુષના નામ જામ થાય છે. એ કામ જેમના ઉપર આધાર રાખીને
મોપેલું દોષ છે તેમને અત્યંત નિરાશિત આ કામના સાચા નાના પગલા ઉપર
આધારીને ન રહેવાને લીધે તેમના હાથથી કાળજી પૂરેક વર્તન બની
આવતું નથી. જે લોકોને મદદ આપવાની ખીણકુણજ આગરવાકતા ન
દોષ તેમને તે આપવામાં આવે છે, જેમને થોડી મદદથી કામ થ-
વા ગરમું દોષ તેમને વધારે મદદ કરવામાં આવે છે, અને જેમને
વિશેષ મદદની જરૂર હોય તેમને ધણી થોડી મદદ મળે છે, અથવા
પ્રમત્તે મુશ્કેલ ગણતી નથી. ખીણકુણજ, આ કરે વનુલ કરીને

૦ પહેલા તો આ જગ્યા પૈસાનાં થાંભલું દુરુપયોગ થતો હતો તે નિયં-
ત્રિત મ પકારનો લેખ નીચે દર્શાવ્યો પ્રમાણે :

“ અહીંની લોકોને તો આ કદી ન ખૂંદ મેલા પોતાના દહતા પૈસા છે
એમ કામગીરી દુરુ દુષ લોકો પોતાના બાન મળવા માટે અધિકારીઓને ત્રાસ
આપના દતા દુગમતી લોકો પોતાના દુસચારથી યોગ્ય ઉકારાને સાથે લઈ
જઈને, નિર્વજ પહે તેમને બતાવીને તેમના અને પોતાના પેટની પાનુ તજ-
વીજ કદી લેતા દતા. અને આગમુ લોકો પોતાના વાગે આવે ત્યાં સુધી
અવરજ વાઝ લેઈને નેચતા દતા મૂખ સીપુડો આ મદદ ઉપર લગ્ન કરતા;
ધાર, ટોળીવાળા લોકો, અને દુસચારી રીતો ધમકી આપીને એ મદદ મેળ-
વતા; નામ દરજાના અધિકારી લોકો લોકપ્રિયતા સ પાડન કરવા વારને લે-
ઈએ તે પ્રકારે દ્વાય ચોકનો રાખીને પૈસા વહેંચતા, સાસ લોકો નહારા લો-
કોમાં દ કાઈ જતા; ગરમાળ વાળુઓ એ આનુલ રીતે કાઢીઆ લોકો પો-
તાની અનબીરજ સંતતિ માટે પાનુ પ્રત્યેક ઉકારા બદલે અઠવાડીઆમાં
દોઢ મીલો ન લેઈ જતા.

સરકાર મારફત જીવનથી લોકો પાસેથી કર નસુવ કરી લેઇને તેમાંથી ગરીબોને મદદ કરવી એ જોટલું અનિષ્ટ છે, તેટલું ખાનગી મંડળ સ્થાપીને તેમની મારફત લોકોએ પોતાની જુગીથી આગેવા કાગાનું ફંડ જમાવીને ગરીબોને મદદ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો અનિષ્ટ નથી આ વ્યવસ્થાથી પણ નહાઈ પરિણામ થાય છે અને કેટલીક વર્ગોમાં તે ઉપરના કરતાં પણ નહાઈ પરિણામ થાય છે કારણ જીવનને લીધે ઘનાઈ નહાઈ પરિણામ જો કે આ વ્યવસ્થાએ નષ્ટ થાય છે, તોપણ મુખત્યાર મારફત પૈસાની વહેંચણી કરવાનો પ્રકાર તેવોજ હાયમ રહે છે અને તેને લીધે ઘનારો અન્યાય દૂર થતો નથી. સરકાર મારફત કર એસાડીને વ્યવસ્થા કરવાની હોય છે તો જોટલા મોટા મોટા હામદાર અને હાથ નીચેના નોકર રાખવા પડે છે તેટલા જો કે આ ખાનગી મંડળોની વ્ય-

તે બાજ લેતો, અને ગરીબોને અનિશય નુકસાન કરનારો એવો જે અનાજનો કાયદો તે રદ કરવા માટે મન થઈ ખરપટ કરનારો એવો આ એકલ પાઠ્ઠી હતો. તેના પરોપકાર વિષે સ રાય લેવાની જગાજ નથી તેનો અનુભવ પણ ધર્મી વર્ષનો અને ધર્મી પ્રકારનો હતો. પ્રાચીનમાં તે જીખાદીનો મિત્ર હતો અને તેમની વતી તે લડતો હતો. આજ પહેલાના મળીના કાયદાથી ગરીબો ઉપર વધારે જોડ પરિણામ થયું એવી તેની ખાતરી થાય, પણ ન્યાયે જૂના કાયદામાં મુદ્દારો થઈને ગરીબો માટે નવો કાયદો કર્યો, તે વખતે જી. જે સર્વે કેસો તે રાફતા પહેલાંજ તેણે પોતાના પારિસ (એકપાદીના અધિકાર નીચેના પ્રદેશ)માં રાફ કરવાની પરવાનગી મેળવી, અને પૂર્વના કાયદાએ કરનું વસુલ જે સમસે પોંડનું હવે પસેપોડ ઉપર આપી મૂક્યું એટલું કરીને પપુ તેણે તે પારિસમાં લોકોને સતિથી રાખીને દિવસે દિવસે તે લોકોને ઉદ્યોગ ઉપર પ્રીતિ અપાવીને સારી સ્થિતિમાં આણ્યા, અગાડી તે મુખજ વર્ષનુંથી આ કરની વ્યવસ્થા કરનારી મંડળોનો અધ્યક્ષ હતો, અને તેને લીધે તેને સર્વ પ્રકારનો અનુભવ મેળવવાની સારી જોગવાઈ મળી હતી એ અનુભવનો ઉપયોગ તેણે “ ગરીબના કાયદાના કારણેનું પરીક્ષણ ” એ નામના ચાર નાનાં નાનાં પુસ્તકો લખવામાં કર્યો. તે સર્વેનું એકદર વલણ, આ કાયદાની વિરજાવ

વગર માટે નાજસ થઈતા નથી, તોપણ આ મનુષીએ કારણાં ૫૫
 થોડો ધર્મો તેના ધોરણ ઉપર લાવતા પડે છે સિવાય ઉપકર્તા અને
 ઉપકર્ત્રીય એમનો પ્રત્યક્ષ સંબંધ થતો નથી પ્રત્યક્ષ પરોપકર્ત્રીય
 બંધિક દ્વિયાતી જે પ્રમાણે જાનેના મન ઉપર ક્ષત્રમ પ્રતિના નીતિ
 સરમગ થાય છે તે પ્રમાણે આ મુખ્યાત્મ માન્દ્રત દરેના પરોપકર્ત્રે
 થતા નથી ઉત્કૃષ્ટ કૃતનાક અર્થીતિ કાક પ્રથ ને માન નામશ મો
 છે આ વ્યવસ્થામાં કૃત્ત પ્રમરના થોડાવા થાય છે તે જુઓ

દાદામાં આવે છે કે, ઘાતું કરીને જે લોકો નમ્રતા રહે છે તેમને એક ને દામ કરતા આવડતું નથી, અથવા દામ કમ્બાની તેમને ઇન્દ્રિય થતી નથી. આ લોકોની સ્થિતિ વિશે ધનુષ્ય જીનેને લાગણી થતી છે, અને આનો અર્થ દોષ તેઓ સમાજને માટે મુકે છે, પરંતુ આ લોકો પૈકી ધનુષ્યજન છેક નિરપેક્ષગી દોષને તેમને તેજ સ્થિતિ યોગ્ય દોષ છે તે તેમના ધ્યાનમાં આવતું નથી. જીજ્ઞા એક વાત આ ઉપરથી મિત્ર થાય છે તે એ કે, આ નિરપેક્ષગી લોકોને કુદરતી રીતે યોગ્ય શિક્ષા મળેને તેમની આંખો ઉઠકવાનો અભવ દોષ છે, તે આ પદોપદારી મંડળોના પ્રવર્તનથી નવું થાય છે.

જેમને મદદ મળવા માટે જોખનીઅગાડી જઈને મોં જનાવવાને શરમ લાગે છે એવા સુગીય ગરીબ ગતુઓ એક જાતુએ રહીને, જે વખતપૂરેના વેપ કરીને તેની સારી જનાવણી કરે છે તેમને દાદ મળવાને લીધે દોષીપણને ઉત્તેજન મળે છે, અને મદદ મળવા સાથે ગતુઓના ધાર્મિકધણનો સંબંધ દોષથી તો તે સિખરે પહોંચી જાય છે. ધાર્મિકધણો અને અધ્યાત્મ જોગી સ્ત્રીઓ જુદા લોકોની દોષી હૃદયરમણિને અને ધર્મન્યા આ વેપને જૂઠો જાય છે, અને તેમના ખીણાં જાગૃત્વથી ખુશ થઈને તેમને ઉદાર મદદ આપીને તેમના આશ્રિતોથી તૃપ્ત થાય છે. આ રીતે સત્યને શિક્ષા અને દોષને જાણીમ મળે છે. આનું પરિણામ લોકોને અનીનિતું વર્તન કરવાને ઉત્તેજન આપતું એમ થાય છે એ કહેવાની જરૂર નથી.

પ્રિયતી ધર્મના અનેક પથમાં, ગરીબોને મદદ કરવાને અને તેમનામાં પોતાના ધર્મમતનો પ્રસાર કરવા માટે જે ચડસાચડસી આશેણી દોષ છે તેને લીધે વળી નકારે પરિણામ થાય છે. જૂનજૂન પથના મીશનરી લોકોની મંડળીઓ પોતપોતાના પંથમાં લોકોને લાગવા સાર વર્ગણી

બેગી હરે છે, અને ગરીબ લોકોને હાજરી તથા જમણુ આપીને
 તેમના મન વાગવા માટે પાવાન કરે છે એક મીઠાન મંડગીએ
 એક પ્રકારની દીકરીને કહાડી છે એ દીકરીને જે ગરીબ લોકોને મદદ
 આપવાની હોય તેમના મા વડે ચલાવી દેવા છે. તેઓને દેવા મા રાખકો
 પ્રાર્થના પૂરી થયે પછી મડગીએ નીચેના અધિકારી પાસે લેઈ
 જઈને તે દીકરીને આપવાની અને ત્યાં દીકરીની કિંમત પ્રમાણે પૈસા
 તેમના પદના પડવાના આ મડગીનું અર્ધું ઉત્પન્ન આત્મ પ્રકારની
 દીકરીને વડવામાં જાય છે આ દીકરીને વડે ચલાવવાને મડગીએ
 નીચેના લોકો દેવા છે, અને તે માં કોઈપણ તે દીકરીને સમ્યક અને
 સ્વતંત્ર નિયમ કબજા લેવાના પૂરું મળેલા જામવાનો મત કરે છે
 જે લોકો દીકરીને તે ને, આર્યપત્રને મડગીના નીચેના આત્મ મનાવે, અને
 તે મડગીના ધર્મમતના પેતાના મન ઉપર થોડો ધગોએ પણ
 પડેલા થયે છે એમ તેમને જણાવ્યું પડે તેમ કહીને પેતાના
 મનને સ્વીકાર લોકોએ કરતા મટે તેમને જીવંતો ચમકો લગાડી
 દેવાના મત આ મડગી તરફથી થતા જાય છે એક ગરીબ પુણ્ય
 સાધ અને માણી નીને ગોંડારી જાય, દીકરી વડે ચલાવ્યું દેવા લોકો
 જામવા મનુ મોને દીકરીને આપે છે એમ જોઈને જોઈ છે કે, “મારે
 તે દીકરીની પીઠકુલ મરજ નથી, પણ નિરોધી, નિષ્કામજીવ
 દીકરી આ લોકોને તે નરં મરે છે, અને કોઈ ગરીબ માણસને
 મળતી નથી એ જોયું એટલે મરજ પોતું લગે છે ” આ પડે સદ-
 થતી લોકોની નિષ્ઠા મદને કુર્ચી લોકોને ઉત્તરન મરે છે એ-
 તકત નહિ, પણ લોકોને લાગ આપીને ધર્મજાણતી મમજુની તેમને
 મન જામવામાં આવે છે. હા જુ નન પ્રકારના પેતાના લોકો પેતાના
 મનને પ્રમાણ કરતા મટે ઉત્તર દેવા છે તે સર્વ મને જાત દેવાનો
 સમજ નથી અનેક મનમાં જોઈ કોઈ, એ સંતોષને દેવા

અગત્ય દોવાને લીધે, અને પ્રત્યેકને પોતપોતાના મનના પ્રમાર માટે યત્ન કરવો નહય દોવાને લીધે, અમરનો પ્રસાર થવો અપરિહાર્ય છે; પરંતુ સાંગના સંધનથી અને પ્રસાર થવો અને ટાંગીપણને ઉત્તેજન મળે એ ઇંટ નથી.

વળી એક નકાર્ પશ્ચિમ લક્ષમાં રાખતા સરખું છે. ધણી ખસ જુદા કોડે આપા પ્રકારની મંડળીઓ કઢાડીને પંસા પેદા કરવાનો ધંધો કરે છે. એ લોકો કંઈ પણ એકત્રે નવો અમલકાર કઢાડે છે; તેને માટે વાચનાસ્તું મન કળજે કરી લેતા સગળી તુલ્ય બેદે એવી ઉપકૃત લખીને આરે તમ્મ દસ પાકો વડુએ છે, અને લોકોને ઘેર જઈને તેમને વર્ગવૃત્તી આપવાને આમદ્ કમ્મ માટે તથા લોકોને શરમમાં નાંખવા સાર દોડીવાર લોકોને ઢેકાણે ઢેકાણે મોકલે છે વળી આ સર્વ કરવાનો ઉદ્દેશ એટલોજ છે કે, પોતાને ચીટનીસ, ખનનચી, દિગ્માત્ર તપાસનાત્ર, બાજીપક કલ્યાદિ મોટા મોટા પમારની જગા મળી જાય. જીજ્ઞા ધધામા કંઈ યામ ન લાગે એટલે એ લોકો એક વાર આ ધધો કરી જુએ છે. પછી જ્યારે કશ્વ કૃપાથી આ કારખાનું ઉભું કરવામાં તેમને યશ મળે તો તે છેક આ લોકોના કાયદા માટે અપાવે જાય છે પરંતુ હમેશા આપા પ્રકારના યત્નમાં યશ આવેજ એમ નથી. જે પ્રમાણે કેટલીક બાપાગીની મંડળી ગર્ભમાંજ અથવા જન્મનાં બાગી પડે છે, તે પ્રમાણે પગપકાર માટે સ્થાપેલી કેટલીક મંડળીઓની પણ તેવીજ સ્થિતિ થાય છે. તેવી સ્થિતિ યદ્ય તોપણ કંઈ દિવસ સુધી વર્ગવૃત્તી બેગી કરવાના કામમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. જૂના જૂના લોકોને આગડી કરીને નવી નવી મંડળીઓ કઢાડવી, અને લોકો પાસેથી વર્ગવૃત્તી બેગી કરીને તે ઉપર એન બાછ ઉગાવવી, એવો ધધો કરનાર જુદા લોકોની ટાંગીઓ કેટલેક ઢેકાણે લેાય છે.

દેમાં મોટા મોટા સરદારોનાં અને મોટા મોટા શ્રીમત લોકોનાં નામની સાથે પેતાનું નામ છાપવામાં આવે આ વિચાર મનમાં આવ્યો એટલે તેમને અને તેમનાં બાઈડી છોકરાંને મોટા આનંદ થાય છે. પેતાની મહેનતને લીધે ગરીબો ઉપર કૃપકાર થાય છે આ વિચાર કરતાં શ્રીમંત લોકો સાથે પોતાનો પરિચય થાય છે આ વિચાર તેમના મનમાં વધારે ધોળાય છે.

માળાપ નગરના છોકરાંને મદદ કરવા માટે, વ્યાપારમાં ધુટેલાને, અથવા વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે જેમનાથી ધણો ચતો નથી એવા લોકોને મદદ કરવા માટે, અથવા એવાજાળીલા કંઈ પરોપકારના વિશેષ કામ માટે, રથાગેલી મંડળી તરફથી પણ ઉપરના સંખ્યાજ પરિણામ થાય છે. જે લોકોને મદદની વધારે જરૂર નથી તેમને તેમના મિત્રના વશીલાએ ધણી મદદ મળે છે; પરંતુ જેમને મદદની વિશેષ આવશ્યકતા હોય છે તેમનો વશીલો કરનાર કાંઈપણ હોતુ નથી, અને તેને લીધે તેમની દાદજા લાગતી નથી જેમને મદદ આપવાની તેમની નિવડ કરવાનો પણ જાણે ત્રાસ હોય છે, અને તે કામમાં લાચરશવતની પાત્ર જાણી સવડ હોય છે ઘેરે ઘેર જાહેર વ્યવસ્થાપકોને સમ્મતા નાખી શીદારસ કરીને મન મેળવવા અને વ્યવસ્થાપકોની એક બીજાના મનનું ખડન કરવું કલ્યાદિ પ્રકાર પણ આજવાના મંડળી જાણી કરીને તે ચલાવવા માંડે એકદર થમનો અને પેનાનો જે ખરચ થાય છે તે ન થયો તો વળી કેટલી બધી લોકોને મદદ થવા સરખી હોય છે.

ધણી લોકોને ધંગખીનાજી (દયાખાનુ) તથા મરત આપણો દેવાનાં દવાખાનાઓ આ સરકારોનો પરોપકારના કામે માટે ઉપયોગ છે એ કેવળ નિર્વિવાદ છે એમ લાગે છે. પરંતુ તેમનીએ ઝિયતિ ખીલાં કામે કરતાં મિત્ર નથી. લડન રાહેરમા રહેવારા લોકો પૈકી સેકડે નીસ

માણમે આ મર્યાનો ઉપયોગ કરી લેતે. લડનજ શહેરની લોક સમ્યાનો એક તુનોઆસ ખરેખરેજ આટલી ગરીબો સ્થિતિમાં આવી પહેલે-લો નથી જેમને વેંચની શી અને એ.૧૫ની કિંમત આપવાનું સામ-થ્ય છે એ ત લોકો પણ આ ખતા તરફથી પોતાનુ મફત કામ કરી લેતે એમ આ ઉપચી નિધ્ય થાય છે આજનીપણમાં ફેદદ મદન આપવાનુ પશિણમ લોકોને શીખ માગવામાં ઉત્તેજન આપનું એમ થાય છે. પહેલા તો લોકો મરત આપનો લેવા લાગે છે, પછી તેની ટેવ પડે એટલે આજનીપણમાં ઇસપીતાવમાં જઈને રહે છે; તે વખતે અજ પણ મફત મળવા માટે છે. પછી લાગી બદાર ની-કજ્યા એટલે પેમાની પગુ મદદ લોકો પામે આજનામળી પામે જ-છને માગવા તોમને જુદી થાય છે. સન ૧૮૩૦ થી ૧૮૧૬ થી ૧૫૫૫ ૪૦ વર્ષમાં લડન શહેરમાં લોક સમ્યાની જેટલી વૃદ્ધિ થઇ તેનાથી પાંચ અડી વૃદ્ધિ ઉપચાર માટે ઇસપીતાવમાં જઈને રહેનામ રાગીઓની થઈ. વળી સાં રામયોગ તો એક હરે કમીજ ધનેા જાય છે, ઇસ ગંડો તો નથી. આ ઉપરથી નીકળનાઈ અનુમાનુ રપજા છે સુખની કિંમત આપા નિવડા તેની પ્રાપ્તિ કરી લેાની છંડા મનુષ્યમાં દુષ્ટ સુધી વધારે છે. મફત કામ કરી લેવા માટે નીચ રવમાના ખાત પીતા લોકો ધર્મનાં દયાખાનનાં એટલો બધો ઉપયોગ કરી લેતે કે, ખમ ગરીબ લોકોને તે દેશજી પ્રવેશજ લેવો કમિન થઇ પડે છે માર ખાજ પીને સુખ એનમાં રહેનામ ગરીબોને વા રંછને મફત આપથ મેગજનો પ્રવલ કરે છે. એ ઇસપીતાવમાં ખાત રાને એ.૧૫ લેછને જાન મ લેધ પેટી સેકડે નીચ લોકોએ

* મનદાવાદયા રાવપરમા લોકોને માટે તા આજનાંકર નાનાજાઈ-ખ પોતાની સ્ત્રીના નામથી રેવાગાઈ થમોદા ઇસપીતાવ કદાચેથી છે તેમા મરીન રેવા ધનાદય લોકો વધારે આશય લેછે. એ કે એ દિસપિતાવમાં આખે ૧ મરીન દયા લવા દગે.

પોતાનાં જોડાં નામ લખાવેલાં એમ તપાસણીની અતે જણાઈ આવ્યું હતું. એમ કરવાનું કારણ પોતે મફત ઔષધો લાવે છે એમ કાંઈ જાણી નહિ એવી તેમની ઇચ્છા એ છે. આ સંસ્થાનો ઉપયોગ કરી લેવા સાર એટલા જવા લોકો જાય છે કે, ડાક્ટરોને તે સર્વ તરફ જરોજર ધ્યાન દેવાની સગવડ મળવી દુર્લભ થઈ પડે છે. કાંઈ કાંઈ વાર તો પ્રત્યેક રોગીને તપાસવાની સરાસરી એક એક મિનિટ જાગે આવે છે. આ ઉપરથી ખુદ્દું દેખાય છે કે, જે લોકોને એ સંસ્થાનો ઉપયોગ થવો જોઈએ એવી મૂળની ઇચ્છા હોય છે તે લોકોને તો મજા થોડો ઉપયોગ થાય છે ઘણી વાર આ દેશજો મળેલી મદદ કેવળ નામ માત્ર હોય છે આથી સર્વ ફરસાઈ પડે છે. રોગીની પરીક્ષા કરીને ઔષધની યોજના કરવાનું કામ ઘણું કરીને જીનપમારી ડાક્ટર તરફથી કરવામાં આવે છે. પ્રત્યેક ધર્માર્થ અભાવેલાં દવાખાનાને ધણું કરીને ફાકટ કામ કરનારા દાક્ટરોની મદદ હોય છે. આ પૈકી કેટલાકને સરાસરી ત્રણ કલાકને ૨૦ મિનિટમાં ૩૧૮ રોગીઓ તપાસીને તેમને ઔષધ લખીને આપવાનું કામ કરવું પડે છે આ લોકોનો વળી ખાનગી ધધે આવતો હોયજેન. પોતાના નિર્વાહને માટે ઘણું કામ કરવાનું હોવાથી મફત કામ કરવા માટે એટલો ત્રામ પડવાને લીધે ધણા દાક્ટરો ઉપર મજા નહારે પરિણામ થાય છે. પોતાનું કામ વધારે ન હોય તોપણ એટલા કામ થીજ માણસ ચાકી અને કટાવી જાય. મફત કામ કરનારા ધણા દાક્ટરોની સ્થિતિ મફત કામ કરવા સરખી હોતી નથી, અને તેમને તેમના કામ માટે પગાર મળે તો તેની તેમને ઘણી આવશ્યકતા હોય છે. વળી મફત કામ કરવી લેનારા ધણા લોકોના અમમાં શી આપવાનું સામર્થ્ય પણ હોય છે. લડન શહેરમાં દર સાલ છ લાખ પાંડ ધરપીતાળ માટે ખર્ચ થાય છે, અને તે સિવાય આ કામ માટે ઉપ-

એવા કામમાં જોડાઈ જોડાઈ અપ્રત્યક્ષપણે ધણું દોષ તેડે તેડે મૂળનો ઉદ્દેશ પરિણામે લાગે એ સંજવ કમી દોષ છે

મરીયોને મદદ કરવા માટે સ્વપાએવી મંડળીઓ વિશે આ જે રત આપેલો છે તે ઉપરથી સામાન્ય રીતે પરોપકારના હેતુએ ઉભી કરેલી સ્વર્ગ પ્રકારની સરથા વિશે જે સમજ થયેલો મળ્ય છે, મરીયોને મદદ કરનારો કામ વ્યક્તિ ઉપર માપેલા દોષનો જોણે ખરેખરે સાચું થાય છે એમ અગાડી જતાવેલું છે જે પરોપકારના કામ પ્રત્યક્ષ રીતે સાચું થવા જેવા હોય તેમને માટે અપ્રત્યક્ષ રીતે કામ કરવાનું ખાતું (મર્યાદા) ઉત્તું કરવું હટ નથી, પરંતુ જે કામો સધ-શક્તિ સિવાય થવા સરખા નથી, તેને માટે ખાતાની (મર્યાદા) જરૂર છે. ઉદાહરણ, ભોડાગા સાનનો પ્રસાર કરવાના પરોપકારના કામ કરવાં હોય તો તે ભોડા પ્રમાણ ઉપર મંડળીઓ લગાવત કરીને કરવાં જોઈએ, તે કામ માટે વિશેષ પ્રકારના મનુષ્યો તૈયાર કરવા જોઈએ અને તેમને તે કામ ચોખવા જોઈએ હવે, અપ્રત્યક્ષ રીતના પરોપકારમાં પેશાનો દરકપોતમ થયેલો ચોટા ધણો મળ્ય હોય છે ખરો. પરંતુ તે સંજવે રખાય તેટલી કાનજી સુખથી એ સિવાય ખીને હજાર નથી.

આ પ્રકરણમાં આટલીવાર સુધી જે પ્રતિપદન થયું તેમાં અને પૂર્વના કેટલાંક પ્રકરણમાં પણ પુષ્ટકા કેમને જેનું જતાવેલું છે કે, વિપત્તિમાં પડેલા મનુષ્યને મદદ કરવાના જે પ્રકાર છે તે મર્વ ઉપ-કર્તા અને ઉપદ્રુત એ બેનેનો પ્રત્યક્ષ સુખધ થઈને થઈ આવે તોજ મૂળ હેતુ સમી રીતે સિબરે પડેલાંને બને ઉપર પશુ હંટ પરિણામે થાય છે. દવાને અમે જે પ્રમાણે દવા કરનાર અને જેના ઉપર દવા કરી તે બંનેને પણ અવર્જનિય સુખનો અનુભવ આપવાની શક્તિ છે, તેજ પ્રમાણે પરોપકારને અમે પણ છે. પરંતુ પરોપકાર કર-

તોપણ તેનો પરિણામ હમેશાં એકલ દોષ છે. તે ક્યો દહીએ તો અજસને અને વ્યસનને ઉત્તેજન આપતું આ છે. મૂર્ખાદંત્ય પરોપકારના ચાલને લીધે ધણો ખોટો પરિણામ થાય છે એ નિઃસંશય છે, અને આને લીધે પરોપકારનાં કામ વ્યક્તિ ઉપર સંપિંધાં દોષ તો જે પુ-
ષ્ટગ શાયદ છે એમ અનેક વખત કહેવામાં આવ્યું છે તે તેટલા થાય નહિ એમ કશુંય કરતું જોઈએ.

સ્ત્રીમાંના આવનામ બીખારીઓને પાછ પૈસો આપવાને જે હેતુથી લોકો પ્રવ્રત થાય છે તેજ હેતુથી વળી એક પ્રકારના સંભા-
વિત બીખારીઓને પૈસા આપવા વિષે લોકોની ઇચ્છા થાય છે. પુ-
ષ્ટગ જુદા લોકો કોઈએ પોતાનું ઘર જળ્યું તેથી, કોઈનાં ગાયડી છોકરાં
દુકાળમાં સપડ્યાં તેથી, કોઈનાં માળાપ થરી ગયા તેથી, વગેરે અને-
ક કારણથી સંભવિતપણાની મિલ્લા માગતા રહે છે. તે કોઈ નામા-
કિત લોકોની સદીઓનાં બનાવડી સર્વોચ્ચકોટા તૈયાર કરે છે, અને કે-
ટલાક લોકોની વર્ગણીના આક્રમ ધામેલી એક યાદી બનાવે છે. અને
લોકોની મુદ્દાકાત લેઈને તેમને તે જૂઝળ બટીક ગતાવીને કોઈ પાસે
ચાર આના, કોઈ પાસે આઠ આના, એ પ્રમાણે બને તેટલું ઉઘરાવે
છે આવા લોકોની જુદા પુષ્ટગ વાર બહાર પણ આવે છે પરંતુ મૂર્ખ
અને નિષ્કાળજી લોકોનો મોતરફ એટલો બધો ભગવો છે કે પ્રસા-
વનારા મજા હોય તો ક્રમાઈ પડનામ લોકોનો રોટો નથી. પુષ્ટગ
લેળા લોકોનો જુદા લોકોના ઓડવા પર વિશ્વાસ એમે છે, અને ખરૂ
ખોટું શું છે એનો તપાસ ન કરતા તે તેમને પૈસા આપે છે. એ
પૈસા આપતાં ધણાંને એમ લાગે છે કે, તે લોકો ઉપર દયા કરવામાં
પોતે મોટું સદૃશ્ય કરે છે; પરંતુ જુદાઈ ઉઘાડી પાડવા વિષે યતન
કરવાનો તે ન કરતાં ઉઘડું તેને ઉત્તેજન આપવાને લીધે એ દુષ્ટત્વ
થાય છે, એ તેમના લક્ષમાં આવતું નથી આ મૂર્ખપણાના પરોપકાર

લાં માયું નીચે ધાવતું પડે છે. ■ સમાજ તરફથી થનારી શિક્ષા
 સામાન્ય રીતે કરીને લોકોના ખરાબણના વર્તનને દારબુ થાય છે. પુ-
 નઃ સામાજિક આચાર પગાથ નહિ તોપણ તે માટે કંઈ દંડવેલુ
 પ્રાપ્તિની લેવાની જરૂર નથી હોતી; તથાપિ નીતિની અથવા કાય-
 દાની નજરે પોતા તરફથી દોષારપદ વર્તન બને નહિ એ માટે લોકો
 ને કાળજી લેશે તે કરતાં વધારે આવા આચરણના સળધે લેશે.
 પુનઃ લોકોના મનની સ્થિતિ ધણી ચમત્કારિક હોય છે તેમના લા-
 ચથી પાપાચરણ થયું તોપણ તે જલ્દી તેમને મનથી ધણી લાગણી
 લાગતી નથી, પરંતુ સમાજમાં ને દેટલાક રૂઢ આચાર દરેલા છે
 તેમનું ઉલ્લંઘન કરવાનું થયું તો માન તેમનું મોં છેક લેલાઇ જાય
 છે. રૂઢિ ગિરૂદ વર્તન કરવાથી સમાજનો ને કોપ થાય છે તેથી
 લોકો ધણા ખીએ છે. આ ઉપરથી એમ કહેવાય કે, ને ઠેકાણે સર-
 દાર મારફત લોકો ઉપર કર બેસાડીને ગરીબોને મદદ કરવાની વ્યવ-
 સ્થા ચાલે છે તે ઠેકાણે તે બધું થકને તે કામ વ્યક્તિ માયની
 ખુશી ઉપર મોંધું હોય તો હળવે હળવે લોકમન મદલાઈ જઈને
 આ સંબંધી ઇષ્ટ એવા વિચાર રૂઢ થઈ જવાનો સભવ હોય, તો
 ઉપરના આલેખને જગા રહેશે નહિ જગસઘના પગેપકારનો કાયદો
 કોઈપણ દેશમાં માયુ રહેવાને ત્યાંના લોકોમાં પગેપકાર ખુદિ
 ટોચી જોઈએ. તેનેજ ચોડુક નિચળું સ્વરૂપ મળ્યું એટલે થયું સર-
 દારમાંથી ગરીબને મદદ ન મળવાની થઈ એટલે લોકોને ખાનગી રીતે
 તેની કંઈપણ વ્યવસ્થા કરવાની બાને પડે અને પ્રથમજ ને કે
 વિશેષ લાગણી કરનારા લોકો ઉપર વધારે જોગને પડે તોપણ દિવસે
 દિવસે વધારે વધારે લોકો તે બાર પોતાના અંગ ઉપર લેવા લાગશે
 અને આ સંબંધી કર્તવ્યની કલ્પના લોકોના મનમાં આવવા લાગશે
 દેટલાક કાળ પછી એ લોક મત એટલો દંડ થઈ જશે કે, આ

પોતા તરફ આશ્રય માગવાને આવેલા અનાથને તેની પૂર્ણ ચોક્કસી કરીને તેના જરૂરીના અને ચોખ્ખાના પ્રમાણથી અને પોતાના સ્વામર્થના પ્રમાણથી મદદ કરવાનો વતન કરવો. કોઈ કોઈ વાર આવા પરોપકારના આચરણે એક પ્રકારનો અનુભવ મળે અને તેનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ પણ કરી શકાય.

ગમે તેટલી સંકા લેવાની જગા દોષ અને ગમે એટલી અકચણ આવવા સરખી દોષ તોપણ એકંદર રીતે અનાથને મદદ કરવાનું કામ વ્યક્તિ ઉપર મોંપવું એજ પરોપકારનું સ્વાભાવિક રૂપ છે એમ કહેવાને દરકત નથી. વ્યક્તિના હાથથી એ કામ વધારે વિચાર પૂર્વક અને કાળજી પૂર્વક થઈ શકે, અને આ કામની સર્વ જવાબદારી ભોક્ષા ઉપર આવીને પડેલી હોય તો જરૂરના પ્રમાણથી પરોપકારનાં કામ વ્યક્તિથી સારાં જનશે. વિશેષે કરીને ગરીબીનો વેગ લેછે ઉતરપડી કરવાના પ્રકાર જે ચારે તરફ જડી આવે છે તે ધણાખરા નહ થશે અને તેને લીધે પરોપકારની આવશ્યકતા પણ ઘણી ઠીક થશે.

ખાનગી રીતે અનાથને મદદ કરવાની પરોપકારપદ્ધતિ ખાનગી મંડળો કરતાં અને સરકારી પદ્ધતિથી શ્રેષ્ઠ છે એ વાત સામાન્ય રીતે સ્થાપિત કર્યા પછી ખાનગી પરોપકારના એક વિશેષ પ્રકાર તરફ ધ્યાન આપીએ. આ પ્રકાર ઉપરના કરતાં પણ થોડો અધિક સ્વાભાવિક છે અને તેનું આચરણ પણ થોડે ઘણે અંશે ભોક્ષાના હાથથી જને છે. આ પ્રકાર તરફ ભોક્ષાનું વિશેષ લક્ષ વાળવું અવશ્યનું છે.

મનુષ્યને જગતમાં જે નાના પ્રકારના જરૂર કરવા પડે છે તેમના યોગે તેમનો અનેક ભોક્ષા સાથે સંબંધ થાય છે અને તે વિષે થોડી ઘણી માહિતી તેને એનાયામે થાય છે. આ સાધારણ ઓળખાણના ભોક્ષાનો વર્ગ ઘણો મોટો હોય છે. પરંતુ વિશેષ પરિચય હોવાને લીધે જેમને વિશે તેને ઘણી માહિતી હોય છે અને

જેને પૂરોપમાં ક્યુટલ સિરિટમ એવું નામ પડેલું હતું મનુષ્યના દર-
જાનનું મંડલ હતું, અને આશ્રિતોને જે કે સ્વતંત્રતા ન હતી તોપણ
તેમનાં પેટ ભરવાની તાત્કાલીન સરસરીના પ્રમાણથી ઠીક હતી.
તેમના જમવા ખાવાની અને રહેવાની વ્યવસ્થા પ્રત્યેક કુટુંબની દે-
ખરેખ નીચે પ્રત્યક્ષ થતી હતી અથવા તેમને જમીનના ઉત્પન્નનો
નિયમિત અંશ આપવામાં આવતો હતો અને તેમાંથી તે વ્યવસ્થા
થવા સરખી હતી. તેમના ઉપર ધણીનો પૂજ્ય તાબો હોવાને લીધે
તેમના વિશે ખીજી ક્ષણજી લેવી પણ તેમને બાગે પડતી.

આ વ્યવસ્થા જલ્દિયાદને જેમ જેમ મજુરી આપીને કામ કરી
લેવાની રીતિ અમલમાં આવવા લાગી તેમ તેમ આ આશ્રિતભાવ
નષ્ટ થવા લાગ્યો અને આને લીધે જે કે નીચલા વર્ગને સ્વતંત્રતાનો
ફાયદો મળવા માંડ્યો તોપણ તાબેદારીથી જે કેટલાક ફાયદા છે તે
તેમને મળે નહિ એમ થયું હવે ગરીબ મજુરો ઉપર અમલ કર-
નારો કોઈ નહિ એ વાત ખરી, પરંતુ તેમને માટે કાગજી રાખનારો
મથુ કોઈ નથી એમ થયું છે. હાલનાં જે તત્વો ઉપર જગતના
વ્યવહાર ચાલેલા છે તેમનું વલણ ચાહરી અને પગાર એમનો બંધ
એમે તેટલો મેળ બેસાડવા તરફ છે થયેલા કામનો મોંઝદારો મજુરીના
રૂપે આપ્યો એટલે ધણી અને ચાકર એમનો એક જીલ્લ ઉપર કંઈ
પણ હક રહેતો નથી. ન્યાયની દૃષ્ટિના કર્તવ્યો પૂરા થયાં એટલે રાવ
કર્તવ્યો પૂરા થયાં એવી મનુષ્યની સમજ થઈ ગય છે. મેઝ મેવક-
બાવની જે પૂર્વની કલ્પના તે નષ્ટ થયેલી છે અને તેની જગ્યાએ
નવીન સંબંધ ઉત્પન્ન થયેલો છે, તેનો કહેવા સરખો પરિણામ અવાપિ
લોકાના મન ઉપર થયો નથી. નવીન સંબંધો પૈકી ન્યાયના ભાગનો,
એટલે મજુરીનો, ને લેવડ દેવડનો માત્ર પૂર્ણ અમલ બેઠેલો છે; પરંતુ
પરોપકારના ભાગનો હજી બેસવાનો છે.

કહેલાં કતંગે સાચી રીતે જાળવી રાખશે. કદાપિ આ કામ પાછળ દાસ જેટલા એકંદર પૈસા ખર્ચ થાય છે તેટલા અગાડી ખર્ચાવાના નથી; તોપણ જરૂરના પ્રમાણથી યોગ્ય તેટલા ખર્ચાશે.

પૂર્વની પરંતવની સ્થિતિમાંથી હાલની સ્વતંત્ર સ્થિતિનું ઉદ્ભવ્યું થતાં મધ્યનગેની મુકમળ અવસ્થામાં ઉપરના વર્ગમાંતો અને નીચલા વર્ગમાંના લોકોનો જે નિકટનો સંબંધ નહીં થયો છે તેનું પુનરગત્ય વન કરવું અને પરોપકારને તેનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ આપીને ઉપકારી અને ઉપકરણીય એમનો પ્રત્યક્ સંબંધ આપવો, આ વાત શિવાય અકિનકૃત પરોપકારથી વળી એક હિંટ કાર્ય થશે. ઉપકાર કરનાર મનુષ્યને જેમના ઉપર ઉપકાર કરવાનો તેમની પૂર્ણ માહિતી હોવાને લીધે કયા પ્રકારના મદદની કેટલી આવશ્યકતા છે એ બરાબર અમલશે, તથા તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે તેટલી પૂર્ણ અથવા અશતઃ મદદ કરવામાં આવશે જે વખતે આ જગતના અપ્રસક્ત રીતે સરકારી અધિકારીઓ ઉપર અથવા પરોપકારી મહાત્માએ નીમેલા કામ કરનાર ઉપર ન પડતા પ્રત્યક્ જેની તેના ઉપર પડે તે વખતે પ્રત્યેક મનુષ્યની પામે આત્મ કામ તમ્હ લગાડવાને કામ પૂરતા પૈસા હોવાને લીધે પૂર્ણ ચોક્કસીએ યોગ્ય દેશને તેનો વ્યય કરવો એવી તેને હિંટ થશે, અને જેમના ઉપર ઉપકાર કરવાનો તેમના ઉપર તેમની દેખરેખ રહેશે. આવી રીતે યોગ્ય મનુષ્યની નીચઃ થઈને તેમને મદદ મળતી જશે અને અયોગ્ય મનુષ્યને મળનારી મદદ ધખીખગી કમી થશે.

ગરીબની વિપત્તિ દૂર કરવા માટે યોગ્યતા ઉપાયને લીધે-પછી તે ઉપાય ગમે તે પ્રકારનો હોય-જે નહીં પશ્ચિમ યાવ છે તેનો દરેક વિચાર કરવો જોઈએ. શ્રમ કર્યા શિચય મનુષ્યને જે મુખ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તેના અંગમાં થોડી ધણીએ પણ શિથિલતા આવે છે યોગ્ય મનુષ્યોને વારંવાર દેશક મદદ કરી તો તેમના અંગની યોગ્યતા કમી થશે પછી જેમને

શુની બનવામાના સે રમેરક મધ્યેના ઇષ્ટ સળધના પરીષ
 કારના તત્ત્વોનુ પુનઃજન્મન થવો જરૂરું છે પૂર્વના એ પક્ષની
 તરફ શુનની સત્તાને અને શીઘ્ર પક્ષ તરફની સૌચનિય પન્તવતાને
 આમશ ન આપતા અશ્રિતો માટે જે કાગજ લેવામા આવતી હતી
 તે કાયમ રાખસો યદી જરૂરો જોઈએ ધણી અને આમર અથવા
 મોટો અને તેની નીચે કામ કરનાર લોક એમના વચ્ચે ॥ પૂર્વના
 કાયદેમર બધનનો પ્રવેશ થવા ન દેતા તેમનામા દયા અને કૃતજ્ઞતા
 એમના હૃદ બધન ઉત્પન્ન કરના સક્રિય છે એ બધન કરના નરીત
 અસ્તિત્વમા આણુવાના છે જેમ નથી તેનો ઘોડો પશ્ચિમ દાનની
 સિધ્ધિમા પણ નજર આવે છે ઘોડો દયાનો જાતર જેમના હૃદયમા હોય
 છે તે લોકોને પોતાના ધરમા રનેનાગ ચાકર માણસોનીનેમ ॥ આત્મ વિ-
 લામા કાગજ લેવી એ પોતાનુ કર્ત્ત્વ ય છે એમ લાગે છે હમેશા ધરમા ગ્રહેતા
 ન હોય પણ મમ ધધાને નીમીને જેમનો વારવાર મળ ધયાન છે એમ
 આમર માણસો પણ ધણા સોમ તરફથી મદદ થાય છે ના ॥ મોની
 જલુસા ધરના લેખને વેચનાર દરીયા, અને હમાન, હજામ, ધાખી
 વગેરે મનુષ્યો અધ્યયણના પ્રમો, તેમના તરફથી કામ કરાવીને લેના
 રા લોક પાસેની ધગો ઉપયોગ થાય છે હાલમા આ સિધ્ધિ અનિ-
 મિતપણે કરનાક સોમમા માત્ર જણાઈ આવે છે તે માર્ચનિક ૩૦
 વા માટે યદી કરે એજ હવે કર્ત્ત્વ ય છે જોડો જોડો આ પ્રમાર
 વધનો જો તેની તેની ગરીબોને મદદ કરવાના કૃત્રિમ સાધનો
 કરી કરના જોઈએ જે દયાની લાગણીએ અનાથને મદદ કરવાના
 કૃત્રિમ સાધનો અસ્તિત્વમા આવ્યા, અને તે હલમા ચાલતા છે,
 તેજ લાગણીની મદદ એ રાજાસાધિક સાધનો પણ પૂર્ણતાએ આવી
 રામરો અને કરના રૂપે અને વર્ગણીના રૂપે પ્રત્યેક મનુષ્ય તરફથી
 જાનરા પેમા જો તેમનીજ પાને રહ્યા તો તેમનાથી પોતાના ઉપર

કહેતાં હતાંએ સારી રીતે જાણવી ચક્રનો. કદાપિ આ કામ પાછળ દાસ જેટલા એકંદર પૈસા ખર્ચ થાય છે તેટલા અમાડી ખર્ચાયાના નથી; તોપણ જરૂરના પ્રમાણથી ચોખ્ખું તેટલા ખર્ચાશે.

પૂર્વની પરંતપની સ્થિતિમાથી દાસની સ્વતંત્ર સ્થિતિનું ઉત્ક્રમણ થતાં મધ્યતરની સક્રમણ અવસ્થામાં ઉપરના વર્ગમાનો અને નીચલા વર્ગમાના લોકોનો જે નિકટનો સંબંધ નટ થયો છે તેનું પુનરુજ્જીવન કરવું અને પરોપકારને તેનું આભાવિક સ્વરૂપ આપીને ઉપકર્તા અને ઉપકરણીય એમનો પ્રસાર સંબંધ આપવો, આ વાત શિવાય અકિર્તાપૂર્ણ પરોપકારથી વળી એક હિંદ કાર્ય થશે. ઉપકાર કરનાર મનુષ્યને જેમના ઉપર ઉપકાર કરવાનો તેમની પૂર્ણ માહિતી હોવાને લીધે કયા પ્રકારના મદદની દેટલી આવશ્યકતા છે એ બરાબર સમજાશે, તથા તેમની ચોખ્ખતા પ્રમાણે તેટલી પૂર્ણ અથવા અસતત મદદ કરવામાં આવશે. જે વખતે આ જગતના સારી અપ્રસક્ત રીતે સરકારી અધિકારીઓ ઉપર અથવા પરોપકારી મંત્રીઓ નીમેશા કામ કરનાર ઉપર ન પડતા પ્રત્યક્ષ જેની તેના ઉપર પડે તે વખતે પ્રત્યેક મનુષ્યની પાસે આવા કામ તરફ લગાડવાને કામ પૂરતા પૈસા હોવાને લીધે પૂર્ણ ચોકસીએ ચોખ્ખું ટેકાને તેનો વ્યવ કરવો એવી તેને હિંદ થશે, અને જેમના ઉપર ઉપકાર કરવાનો તેમના ઉપર તેમની દેખરેખ રહેશે. આવી રીતે ચોખ્ખું મનુષ્યની નીચડ થકને તેમને મદદ મળવી જશે અને અચોખ્ખું મનુષ્યને મળનારી મદદ ઘણીખરી કમી થશે.

ગરીબની વિપત્તિ દૂર કરવા માટે ચોખ્ખા ઉપાયને લીધે-પછી તે ઉપાય ગમે તે પ્રકારનો હોય-જે નક્કરો પરિણામ થાય છે તેનો દબે વિચાર કરવો જોઈએ શ્રમ કર્યા શિવાય મનુષ્યને જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તેના અંગમાં થોડી ઘણીએ પાત્ર સ્થિતિના આવે છે. ચોખ્ખું મનુષ્યને વારંવાર ફાકટ મદદ કરી તો તેમના અગતી ચોખ્ખતા કમી થશે. પછી જેમને

અગે મૂઠથીજ યોગ્યતા કમી હશે તેમને મદદ કરવાથી તે વધારે કમી થશે એમા સંશય નથી આ પરિણામ ઉપકરણીય ઉપર હમેશા ધ્યાય છે, અને તેમની સતતિ તેમના કરતાં પણ કમી યોગ્યતાની નીપજીને ગમાજ ઉપર વળી વધારે મોજે માન એસે છે ત્યારે સતતિ ઉત્પન્ન કરતા માટે મદદ થાય નહિ એની રીતે મૂર્ખ અને નીચ લોકોને પેમાની મદદ કેવી રીતે કરી શકશે આ પ્રશ્નનો વિચાર કરવો જોઈએ

મૂર્ખ અને નીચલોકોની સમ્પા વિવેકે દિગ્ધે વધે છે, અને પ્રત્યેક પેઢીના લોકો પોતાના અસ્થિતારના પરોપકારે આ વગના લોકો મા વળી વૃદ્ધિ કરે છે, અને અગાડીની પેઢીની પીઠ ઉપર વધારે વધારે નામ લાવી મૂકે છે આ પ્રકાર લક્ષમાં લાવીને આ લોકોની નમ્પા રીતીરિતે કમી કરવામા આપે એનો વિચાર કરવો જોઈએ જે અવિચારના પરોપકારને લીધે આ વર્ગના લોકોની વૃદ્ધિ થાય છે તે અવિચારનો પરોપકાર એકદમ નહ કરવો અગત્ય છે હાલમા એ કુળ જોનારુ કે વક્રવૃદ્ધિ બાજુ પ્રગણે થનારી આ વૃદ્ધિ કંઈક અશી પણ કમી થતી જોઈએ આના ધોરણે પરોપકારને તવીન થ લભ્ય આપના અગાડીની વાત હમેશા લક્ષમાં રાખવી જોઈએ અધિક યોગ્યતાના મનુષ્ય ઉપર નગરો પરિણામ થશે એની રીતે કમી યોગ્યતાના મનુષ્યને મદદ કરવી નહિ વિદ્યન કમી યોગ્યતાના મનુષ્ય ઉપર ઉપકાર કરતી વખતે તેથી અધિક યોગ્યતાના મનુષ્ય ઉપર થનારો નગરો પરિણામ જોઈએ કમી થઈ શકે તેટલો કરતાં વિશે ધ્યાન કરવો જોઈએ

હાલની સ્થિતિમા આ ધોરણે વધારે કંઈ થતા સંખ્ય નથી હાલનાની જુલમી વ્યવસ્થાએ અને ખાનગી મકાનની આપજીતીના પ્રયાતની મૂખ અને નીચ લોકોને મદદ મળીને તેમની સમ્પા અતિ સમ વધતી છે, અને સુદૃઢકમે મનારો તેના વધારાનો પ્રતિબંધ કરવો

પણું કરીને અણકાજ છે. આ સાધનાને અખાવે જેમનું અસ્થિત્ય અશક્ત થયું હોય એવા લોકો જેમ નેમ ગમે તે રીતે જીવી શકે છે, અને પોતાની મંત્રિતિને બોલે સમાજ ઉપર પાડે છે. જેમનાથી નિર્બંધપૂર્ણ કામ કરવું નથી તેમને મદદ કરનારી નથી નથી સરવા-
ઓ (ખાતું) અસ્થિત્યમાં આવે જાય છે, અને આ પ્રશ્નનું સ્વરૂપ વ-
ધારે વધારે વિકટ થયે જાય છે. દુરદર્શીપણાનું અને નિષ્કામજી પ-
ણાનું દુષ્પરિણામ દૂર કરવા માટે જે જે નવીન પ્રયત્નો થાય છે તે-
થી અદુરદર્શી અને નિષ્કામજી મનુષ્યની સમ્પદા વધારવાને કામજી
થાય છે. મરકાર તરફથી, ધરોપકારી મણી તરફથી, અથવા ખાનગી
રીતે મદદ કરવાની થઈ નોપણું, જેમને મદદ કરવાની તે મનુષ્યો
પોતાની સતતિથી જીભારીના વર્ગમાં વધારો કરનાર નહિ એવી વ્ય-
વસ્થા કરવી ઠીકજી છે.

અધિક યોગ્યતાના પ્રાણીએ, એટલે જેમને અગે પોતાનો અસ્થિ-
તાર્થ ચલાવવાનું સામર્થ્ય હોય, તેમણે જીવવું અને કમી યોગ્યતાના
પ્રાણીએ, એટલે જેમને અગે પોતાનો અસ્થિતાર્થ ચલાવવાનું સામર્થ્ય ન
હોય તેમણે મરવું, આ મનુષ્યેતર પ્રાણીસૃષ્ટિમાં સખન રીતે અમલમાં
આવનારો નિયમ જે કે મનુષ્ય જાતિમાં પણ તેટલીજ અખન રીતે
અમલમાં આવ્યો, તો જે લોકો વિશે આપણને મોટો પ્રશ્ન પડેલો
છે તે યોગજ વખતમાં મૃત્યુ પથે જશે. પરંતુ આ તત્વના બચકર
સ્વરૂપનો પ્રભાવ આપણા હાલના વિચાર મગજમાં હોય તો આપ-
ણથી દેખી શકાશે નહિ. આ તત્વની સમ્પ્રતાઈ ચોડીક એટલી કરીને
કમી યોગ્યતાના મનુષ્યને જીવવા પૂરતી મદદ આપી તોપણ કહેવા
જેવો નકારો પરિણામ થનાર નથી; પરંતુ આ મનુષ્યે પોતાની
પાછળ સતતિ મૂકવી કામની નથી અનાથ લોકોથી, તેમની જાય-
નીય રિયતિને અનુભવ લેવાને અને સમાજ ઉપર બોલે મૂકવાને,

વળી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય નહિ એવી ખાતરી દોય તો અગાડીના લાભ માટે તેમની વિપત્તિ દૂર કરના પૂરેનો પરોપકાર કરવાને હરકત નથી પરંતુ એ ખાતરી તો રીતે થાય કે સરકારના કાયદાએ અથવા પોતા-પોતાના હિત કરીને દુર્બળ, શેઠી, આધિન, પાગલ અને મૂર્ખ એવા ભેદોને મદદ કરવી પડે તો તે અસ્પૃશ્ય દોષ તોજા કરવી, એવો નિયમ કયો તો તેનો પરિણામ એવોજ થશે કે, હાલ જે ટેકાએ ઔરસ સતતિ દેખાઈ આવે છે તે ટેકાએ અગાડી અને રમ સતતિ જણાઈ આવશે તેને લીધે પૂર્વે રી સ્થિતિ કરતાં પણ ન હારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે કારણ તે અને તે સતતિનું પાલન પો ધણુ ઔરસ સતતિ કરતાં ચલાવનારોને અધિક અપાત્તમનીયી થશે, અને તે પહેલાં કરતાં સર્વ પ્રકારથી કમી યોગ્યતાના માણસો નીપજરો એમ જવાનો સબન ન હોય તો હાલ જે પૈસા આ ભેદો માટે ખર્ચ થાય છે તે કરતાં કમી પૈમાના તેમના તરફથી થતાં સરખા હશે તે કામ કરી સેવાની સરથા સ્થાપીને, તેમને મદદ કરવાની વ્યવસ્થા કરતાં આવડી હોત પરંતુ મનુષ્ય સમાજ એટલો વિસ્તીર્ણ છે અને તેના વિચાર એટલા દુર્બળ છે કે, તેને આવા પ્રકારનું વલણ લાવવાનું કામ કરના છત્રજાતની નિરાશા થયા શિવાય રહેતા નથી આ અડચણુમાંથી બહાર પડવાનો માર્ગ નથી એમ દેખાય છે

જો કદી એકદો માર્ગ હોયજ તો તેનો ઉપયોગ મનુષ્ય જાતિએ પુષ્કળ વિપત્તિ બોગવવાને અને ન ખતરી એવા તૈયાર થયા શિવાય ખર્ચાત થનાર નહિ અવિચારને લીધે ઉત્પન્ન થયેલી સરથાએ દુર્બળ અને નરજીવના સામાજિક સ્થિતિના જેમનો નિબાર લાગનાર નથી એના લખાવની મનુષ્યો અસ્પૃશ્યતા આપના છે, અને ને પોને વિપત્તિ બોગવી જીવનની પણ વિપત્તિને કારણુ થાય છે આ દુર્બળ મનુષ્યોનો પ્રયત્ન સમુદાય દિવમે દિવમે કમી થવા માટે ચલ કરવો હોય તો,

તે મનુષ્યને ધણું દુઃખ આપ્યા સિવાય અને તે જોવાને તૈયાર થયા સિવાય બીજાને માર્ગ નથી. જે અપરાધ થયો છે તે માટે શિક્ષા બોગવતી જોઈએ. દુર્જન મનુષ્યે વિપત્તિ બોગવતી એજ દુર્જનપણું નહીં કરી નાંખવાનો ઉપાય છે. સરકારે અથવા ખાનગી મંડળીએ કૃત્રિમ ઉપાયોથી આ વિપત્તિ નહીં કરવાના પ્રયત્ન કરવા એટલે પોતાનું દુઃખ બૂલવા સાર મનુષ્યે આશીર્વાદ આપવા સરખું છે. આશીર્વાદનો અમલ હોય ત્યાં સુધી જોડે, હાજુવાર દુઃખનો વિચારો પડ્યો તોપણ તે કંઈ ઉત્તમો બરોબર ફીને જોમ દુઃખ બમાણુ થઈ જાય છે તેજ પ્રમાણે આ વિપત્તિ કभी થઈ એવો ફેટલીકવાર બાસ થયો તોપણ તેનું સ્વરૂપ વધારે વધારે કિમ્મ થતું જાય છે. એ માટે કૃત્રિમ ઉપાયોથી દાસ હોય તે વિપત્તિ ન વધારતા તેનું સ્વાભાવિક પરિણામ થવા દેવું, અને તે કોઈ મને જોતું, આજ વિચારનો અને સરજી માર્ગ દેખાય છે. આશીર્વાદનું વ્યસન લાગેલા મનુષ્યને તે છોડીને ફરી પૂર્વ સ્થિતિપર આવતું જોઈતું કંઈક પડે છે તેટલુંજ અવિચારના પરોપકારનું વ્યસન લાગેલા સમાજને તેમાંથી બહાર પડતું કંઈક થઈ પડે છે મરદાસના અથવા ખાનગી મંડળના અપ્રત્યક્ષ પરોપકારની ગિથિમાંથી વ્યક્તિના પ્રત્યક્ષ પરોપકારની અને આવજનનની સ્થિતિ તરફ આવવાનો માર્ગ તે બતાવે છે ખરો, તમાપિ વ્યસનની સ્થિતિમાંથી સ્વાભાવિક સ્થિતિ તરફ જવાનો તેજ માર્ગ છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

સામાજિક પરોપકાર.

પ્રત્યેક મનુષ્યે બીજા મનુષ્યો સાથે વ્યવહાર રાખવોજ જોઈએ એવો તેના ઉપર બીજાનો દંધ હક છે શું ? કોઈના પણ હકની

અ કે ન આત્મા તેને છેક એકાત્મસમા અથવા ક્ષમા કુટુબમાના મનુષ્યના માત્ર સહસ્રસમા રહેના આત્મે શુ ? અથવા બીજા મનુષ્યો મધ્યે સ્નેહનો અથવા યોગખાણુપીલાણુનો સબંધ નધારીને પરસ્પરમા આદર આનંદથી અને મેઘાનગત ગાનુ રાખરાની જવાબ દારી તેના ઉપર છે શુ ? પ્રવૃત્તિસાત્મક પરીપાત્તી દૃષ્ટિએ આ સબંધના કઈક ઠરાવેના કર્તવ્યો છે શુ ? અને દોષનો તે યોગ રીતે બળવાનો માર્ગ કોણ ?

આ પ્રશ્નોના નિશ્ચયાત્મક ઉત્તરો દેવા શક્ય નથી એટલું માત્ર ખાતરીએ કહેવાશે કે પ્રત્યેક મનુષ્યે વોડો ધસો પણ સામાજિક વ્યવહાર સમયા અનુકૂળ છે, કારણ તેને અભાવે એકદર મમાજના સુખમા કમીપણુ થશે એકાત્મસમા જ્ઞેનામ અથવા કુટુબમાના મનુષ્યો શિવાન બીજા વિશે છેક વિરાસીન રંગનાત ભોમનો ને એક સમાજ હોય તો તે સમાજના અને તેમાની વ્યક્તિના ઇતર, હાનના વિશેષ મામાજિક બંધાર મખનામ લોકોને છેક નીરસ લાગશે અનેક મનુષ્યના ષગપર સાથે મધઠન થયાથી એક બીજાના નિશ્ચાર સમજવાને સાધન થાય છે, અને નાના પ્રકાસી મનોવૃત્તિને અવમાશ મળે છે, અને તેને લીધે સર્વના સુખમા વધારો થય છે આવા પ્રકારનું સધન થવાને અનેક મનુષ્યોએ એકત્ર થવાનો યોગ વારવાર આરો અપેક્ષા છે તે માટે મનુષ્યના સુખની વૃદ્ધિ કરવાના મનુષ્યના મેળા ભેળા થવાને ઉત્તેજન આપવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે

બીજા અનેક કર્તવ્યો કરતા એ કર્તવ્ય ઓછા મહત્વનું છે એ ઉત્કાંઠ છે વળી તેથી એ કર્તવ્ય બળવાને લીધે બીજા કર્તવ્ય મા ને કિંમી આપવાનો સબંધ ન હોય તોજ આ કર્તવ્ય તરફ લક્ષ્ય આપવું જે મનુષ્યની પાસે કુટુબમાના મનુષ્ય ॥ અરક્ષણ માટે, ન્યા

યનાં કર્તવ્યો કરવા માટે, અને સંકટમાં પડેલા યોગ્ય મનુષ્યને મદદ કરવાનાં પરોપકારનાં કર્તવ્યો કરવા માટે, પૂરતા પૈસા ન હોય, તેણે મનુષીના આદર સંકારમાં અને પ્રાદુષ્યાચારમાં પુષ્કળ પૈસા ખર્ચવા એ નીતિની નજરે કદી યોગ્ય થનાર નથી; આવા મનુષ્યે પૈસા ખર્ચવા સિવાય જે પ્રકારનો વ્યવહાર સખી સકારો તે પ્રકારનોજ ગણવે એવો નિઠ્ઠતાત્મક પરોપકારના તત્વોનો ઉદ્દેશ છે. પુષ્કળપર આવા સામાજિક સબધથીજ વિશેષ ઉપયોગ થાય છે.

પરોપકારની દૃષ્ટિએ મનુષ્યોએ એક બીજા સાથે સામાજિક વ્યવહાર રાખવાની જે આવશ્યકતા કૃતજ્ઞ થાય છે, તે તેવા સબધથી દુઃખ કષ્ટમાં મુખ્ય વધારે કૃતજ્ઞ થવું હોય તોજ થાય છે. કળવાળી પુતળીઓ પ્રમાણે મનુષ્યોએ એકાં થવું, અને એક બીજાના મો સામુ એક બીજાએ ટમર ટમર જોઈને સ્વરચ રંગીને સભારણાદિ સુખોત્પાદક વ્યવહાર કર્યા સિવાય પાછા જવું, આવા પ્રકારના મનુષ્ય ઘડો હઠાડવામાં કંઈ અર્થ નથી. મીઠમાના યત્રો પ્રમાણે મનુષ્યે કરતાં ૨ હેતુ એવો પરોપકારના તત્વોનો ઉદ્દેશ નથી મનુષ્યોને એકબે કળ્યા એ કેટલાક ખર્ચવું અને ત્રામનું કામ હોય છે. આ ખર્ચના અને ત્રામના પ્રમાણથી એકલા થયેલાં મનુષ્યના સદવાસથી એક બીજાને સુખ થવું જોઈએ.

આ કેટલાં એમ પણ કહેવું જોઈએ કે, જે પ્રકારના સદવાસથી ચિતરૂતિ આનંદિત થતી નથી તે પ્રકારનો સદવાસ બનાવી આપનાર લોકોમાં જે અનેક પ્રકાર આવેલા છે તે બધે કળ્યા વા રને પ્રત્યેક મનુષ્યે વિચાર રાખવો એ પરોપકારની નજરે તેમનું કર્તવ્ય છે. હાલ મીઠજાની આપવા લેવાના અનેક પ્રકાર જૂના જૂના લોકોમાં જણાઈ આવે છે. તેમનાથી જોઈએ તેટલી સુખોત્પત્તિ ન થતાં આતિથ્યકારને વિનાકારણ ખર્ચ અને ત્રાસ સોસવો પડે છે.

આ બીજા જાતને માટે આનંદ તો મના મિત્રોની અને જોડાણ
 છુના મનુષ્યોની નિરાશા થાય છે એમ થવાનું કારણ પોતાનો વૈ
 શવ કોડકને જાનાવાની દોષ, અને મગાજાના રૂઢ પ્રચારના ધેરુએ
 ચાલવાની ધૃત્તિ, એ હોય છે આ મીજગાની આપણી બ્યારે
 મનુષ્યને શુદ્ધિ થાય છે ત્યારે મિત્રમડગીના મદદસર પોતાનો
 આ જીવનો સુખ થાય એ તેનો ઉદ્દેશ ન જતા પોતાના ઉપરનો
 જોડને એકસર તારી મૂકે એવો ઉદ્દેશ હોય છે વગર મીજગ
 વાની આપણી એ ખચનું કાન દોડાને લીધે, આ કઈ રિશેર કાક
 માક કયાં શિવાય મિત્રોને મોડારસ એ પોતાની ચોખ્ખતાને કમીપણું
 આણવાનું સામનો લીધે એકસર જોડાણીતા મરે કોડકો જોડાણીને
 મનુષ્ય તેમની યજ્ઞ સમજીત કરે છે થોડી અને પચિત મડગી
 ને એવી ધણ દોષ તો તે સર્વને પોતાના વિચાર ખુલા મને પ્રદ
 શિત કરવાને કઈ સમય લાગતો નથી, આ ધરના પ્રમાણે ત્યા
 જેને તેને ખાતાની મરજી વમાએ ચાની શકાય છે આના નાના નાના
 મેગાથી જે સુજોડપતિ અને ચાવડાપતિ ચાવ તે મેગા મેગા સમાજ
 મેગા કરવાથી થવાર નથી ધણા મનુષ્યો એકન થયા એટલે અર્થ
 એકમેકને જેના તેના દગ્ગળ પ્રમાણે માન આપવું અને એમણા
 દગ્ગળના અથવા સમરભના પ્રમગ પ્રમાણે ચોલ મનુષ્યોએ ના
 રૂઢ પ્રમાણે નિયમિત જાવડો કોને જમવા ખાવાની અથવા દુશાની
 જે વનસ્થા દોષ તે સુપજાથી આટાપીને પોતાને ઘેર જવું, એવી
 જ ધણીખરી ગિયતિ થાય છે આના મેગાપથી ઇદિ દેવ સિદ્ધિએ
 પડેવવા નથી તેથી ધણા વર પડેવર ઇગ્ગાકમાના કેટલાક લોકોએ
 નાના મેગાની શરૂઆત કરી આવા મેગા વખતે કાઈ કાકમાક ન
 થતા ધરની દમેશની જે વ્યવસ્થા દોષ તેજ ગે અને નીવડેલી
 મિત્ર મડગીને પોતા પોતાને ઘેર છે એમ લાગીને સમાપણાદિકનો

લાભ પરસ્પરને મળે એવો મૂળનો ઉદ્દેશ હતો. પરંતુ કાંઈપણ નવીન પ્રકાર રાર થયો એટલે તે રૂઢિચઢના સપાટામાં આવી જાય છે, અને મૂળનો ઉદ્દેશ બાબુએ રહીને તેને તેનાથી ઉલટુંજ. કંઈપણ સ્વરૂપ આવે છે. ઇંગ્લાંડમાંના ઉપરના પ્રકારની આગળ તેજ રિયતિ થઈ, અને બે ત્રણ મિનગી આવેજ એક કાટડીમાં માથ એટલા લોકો ભેગા થવા લાગ્યા, અને તેથી વેળાનો અને પૈસાનો ફાકટ વ્યય થવા લાગ્યો.

સારાંશ ધત્રો ઢોંગ ન કરતાં અને દેખાડપણા તરફ સક્ષા ન આપતાં મૂળ હેતુ ઉપર પૂર્ણ લક્ષ આપીને જે પ્રકારના મેળા, સમાજ અને મહાગીઓ અધાવયાં રાકય હોય તેમને મદદ આપીને, સુખોત્પાદન માટે યત્ન કરતાં છતાં જ્ઞાનાધી યુગ કરતાં દુ ખનીજ પ્રાપ્તિ વધારે થતી હોય તે પ્રકારને હમેશાં દરકત કરવી, એ પરોપકારની નજરે પ્રત્યેક્ષનું કર્તવ્ય છે.

ઉપર જે વાતોનો વિચાર કર્યો છે તેમનો પરોપકારમાં અંતર્ભાવ કરવો કે નહિ એ વિશે ધણી સચય લાગશે, પરંતુ તે સરખીજ બીજી કંઈ વાતો છે તેમને વિશે તેવો સચય આવનાર નથી આટલીવાર સુધી જે સમયનો વિચાર કર્યો તે ધણુંકરીને બરોબરીના મનુષ્યમાં બની આવે છે, અને એક ખીજના ઉપકારને દેડ્યો તેમનાજ તરફથી થતો હોવાને લીધે કાંઈ કાંઈનો દેવાદાર થતો નથી; પરંતુ હવે જે સમયી વિચાર કરવાનો છે તે ઉપરની પ્રતિભા અને નીચેની પ્રતિભા લોકોમાં થાય છે, અને તેમાં એક બાબુએ દયા અને બીજી બાબુએ કૃતચના એવા મનોધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે.

જમીદારે પોતાના બેકુનોને કાંઈ કાંઈ વાર જવાકત આપવાના પ્રકાર પ્રાચીનકાળથી સર્વ ઠેકાણે છે. ઘણા મીમત લોકો પણ ગરીબોને કાંઈ કાંઈ વાર મિલ્લતબોજન આપે છે. ઇંગ્લાંડમાંના પુષ્કળ મોટા લોકો પોત પોતાના ગામડામાંના સર્વ ગરીબ લોકોને એવાં જમણુ

આપે છે આ પ્રકારના પરોપકારને હાલમાં ઘણે ઠેકાણે નવીન સ્વ-
રૂપ આવેલું છે નજીકના ગરીબ લોકોને કાંઈ કાંઈ વાર એકાદ ર-
મણીય રથને લેઈ જવા, અને હાં તેમને જોજન ફરજ વગેરે આ
પોને સર્વને કેટલોક વખત આનંદમાં કઢાવ્યા પછી તેમને પાછા
પોતા પોતાને ઠેકાણે પહોંચાડવા, આવો ક્રમ કેટલાક ઠેકાણાના પરોપકારી
ગૃહસ્થોએ શરૂ કર્યો છે. તેજ પ્રમાણે હમેશાં સહેરમા રહીને ટા-
લેવા મજુરોને ખૂદીને દિવસે વનજોજન આપવું, ગરીબનાં છોકરા-
ને મીઠાણની આપવી, નિશાળના છોકરાને ગમતને માટે કાંઈ ખેલ
કસવા અથવા તેમને મેવા મીઠાઈ વહેંચવાં, ઇત્યાદિ પ્રકાર પણ હા-
લના વખતમાં શરૂ થયેલા છે ગરીબોને અતિશય થોડી કિંમતે પુ-
સ્તકો વહેંચવાં, વાચનશાળામાં ગરીબોને મફત વાચવાની સોંપ કરવી,
તેમની ગમતને વાંચે હોશથી ગાનાર અને વાદ્ય વગડનારા સોમ-
તરણથી ઠઠી ઠઠી તમાસા કરાવવા, ઇત્યાદિ પરોપકારના પ્રકાર પણ
નવીન છે એકદર રીતે એ સર્વ પ્રકાર પ્રસાર કરવા હાલક છે તેમ
નાથી તાત્કાલિક સુખ તો થાય છેજ, પરંતુ વિશેષ ધ્યાનમાં રાખવા
જેવા હાલક કહીએ તો શ્રીમત અને ગરીબ આ બે વર્ગમાંના લો-
કોમાં જે પ્રેમભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે છે ધનપદાર્થના અસ્તિત્વને
જે પ્રમાણે તેના પરમાણુ પરસ્પર ઉપર આકર્ષણ હોય છે, અને તે
ન હોય તો પરમાણુ છૂટા થઈને પડે છે, તે પ્રમાણે સમાજના
અસ્તિત્વને તેમાંના મનુષ્યનું પરસ્પર ઉપર આકર્ષણ હોવું જોઈએ
એ આકર્ષણ ઉત્પન્ન થવાને હાલ કહેવા પરોપકારના કૃત્યોથી ધ-
ણી મદદ થાય છે. ઉપકાર કરનારના મનમાંની દયા અને જેના ઉ-
પર ઉપકાર કરનારના આવનો લેય તેમના મનની કૃતજ્ઞતા એ બંને
મનોધર્મ બંને વર્ગમાંના લોકોમાં જે બંધન ઉત્પન્ન કરે છે તેનું પ-
રિણામ ધણું સારૂ થાય છે પાછાની પ્રકરણમાં કહેલું પરોપકારનું

નકારે પરિણામ આ પરોપકારથી થતું નથી. કારણ, એનો ઉદ્દેશ જે મનુષ્યનું અસ્તિત્વ સ્થાય નથી તેમનું અસ્તિત્વ સ્થાય કરવાનું ન હોતાં જેમનું અસ્તિત્વ સ્થાય હોઇને તેમના મુખમાં ટદી ટદી યોડો ઉમેરો કરવો એટલુંજ છે. એ પરોપકારના પ્રકાર પણ ૨૬ થવા દેવા સારા નથી. કારણ એક વર્ગમાંના લોકોને તે આપણા ઉપર ખેંચે છે એમ લાગશે, અને બીજા વર્ગમાંના લોકોને તે આપણો હક છે એમ લાગશે, અને તેને લીધે દયા અને કૃતજ્ઞતા એમના યોગથી ઉત્પન્ન થનારું બંધન શિથિલ થશે. આ સંબંધે વળી એક બીજી વાત બનવી હજી નથી. કેટલાક ધર્મના નિર્નિરાશ પાપોના લોકો પોતાના ધર્મમનના પ્રસાર માટે ગરીબો ઉપર એવા પ્રકારના ઉપકાર કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે. આ સંબંધી પટ્ટાડીના પ્રકરણમાં મણો વિસ્તાર થયો છે તેથી અહીં કરવાનું કારણ નથી. એક જે વાત સંબંધી સાદુધર્મીની રાખવાની જરૂર છે, તેપણ સરખા લોકોમાં વ્યવહાર થવાના પ્રસંગોને જોઈલી કશીજી રાખવી આવશ્યકની છે તેટલી અહીં રાખવાનું કારણ નથી. ઉપરના વિવેચન ઉપરથી એટલું કહેવાને હરકત નથી કે, શ્રીમંત અને ગરીબ એ બે વર્ગમાંના લોકોમાં સંઘટન થવાના જોઈલા પ્રસંગ આવે તેટલા આશ્ચર્યને ઉત્તેજન આપતું એ પ્રજ્ઞાત્મક પરોપકારની દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે.

ગરીબોને વિદ્યાશાન આપીને તેની હારે નવીન ગમતના માર્ગ તેમને માટે ખુલા કરી આપવાનો પ્રવલ્ન ઉપરના પ્રયાનોના જોઈલોજ અથવા તેના કરતાં પણ પ્રશંસનીય છે. આપણા દેશમાં પ્રાચીનકાળે શિક્ષણ અને અધ્યાપન એમાંજ આયુષ્ય માળનાં અનેક લોકો થઈ ગયા, અને તે કેવળ પરોપકારબુદ્ધિએ એક વિશેષ વર્ગમાંના વિદ્યાર્થીઓને શીખવીને પૂર્વની વિદ્યા કામ રાખીને તેનો વિસ્તાર થવાને

મદદ કરતા હતા તે વેળાના યાત્રુ વિશેષ વાણુ નિનિગળા નિ
 ધવમા પારગ્જ (શમ્પગાર) એવા પતિ તૈયા કરવા તરફ હતું પરંતુ
 સર્વ પ્રકારના લોભમા નિવાળો પ્રમાર કરશે એ માટે આપણા દેશમા
 કદી યત્ન થયો હોય એમ લાગતું નથી ગના વણુસે ચારસે વર્ષમા
 આ તરફ જે સતમગ્જી ઉત્પન્ન થઇ તેમણે પ્રસ્તુત સર્વ પ્રમારના
 લોભમા યાત્રી પ્રમાર કરવા નાસ્તે થયો પરંતુ તે મગ્જીતુ સર્વ
 લક્ષ પારમાર્થિક જ્ઞાન આે સમિતિ એ તરફ હોવાથી લીધે ગરીબોને
 વ્યાવહારિક જ્ઞાનનો ફાયદો થયો નહિ યુરોપમા આ સબથી પુષ્કળ
 યાત્રુ થયો અને તેો યશ પણ સારો આળો યુરોપિયન લોભમા
 લખતા વાચતા ન આવડનાર લોકોની સખ્યા જે છેક ચોડીજણુ છ
 આવે છે તેણે એક કાશુ ખ્રિસ્તી મિશનરી લોકોના વિદ્યા પામરા
 થે પ્રયાત છે ઇંગ્લાન્ડમા પુષ્કળ વર્ષ પહોના દમેશાના ઉદ્યોગને લીધે
 જેમને શીખવાની સરક મળી ન હતી તે લોકોમા યાત્રી પ્રસાર કરવા
 માટે નિવારની છૂતીને દિવસે હજાર શીખરવાની સાગાઓ શરૂ કર-
 વાનો પ્રયાત થયો પુષ્કળ મજુર અને કારીગર લોભ આ ગાળો
 ઉદ્યોગ કરીને લખતા અને વાચતા શીખ્યા પૂર્વેના ઇતિહાસમાના
 માદ ગખવા જેના અનેક નામે પ્રત્ય આવા પ્રમારના યત્ન કરનારા
 અનેક લોકોના નામે વધારે સ્મરણમા રહેવા જોઇએ તેજ પ્રમાણે મી
 યનરી લોકોથી નિગળા જે સેકડો લોકોએ ગરીબોનો વિદ્યા આપવા
 ના કામમા યોગદાન આપુખ્ય ગાળ્યા છે તેમના પ્રયાત પણ કૃતયતા
 એ સ્મરણુ તખ્ત સરખા છે આપણા દેશમા જે પ્રમાણે એક વ
 ર્માના લોકોમા માત્ર જ્ઞાનનો પ્રસાર કરવાનો રીવાજ હતો તેજ
 પ્રમાણે યુરોપમા પણ હતું નીચલ્લા વર્ગમાના લોભમા જ્ઞાનનો પ્રસાર
 કરવો એ વિગ્રહારણુ કામ સમજવામા આવતું હતું, અને તે ક
 રનાસની નિઘ યની હતી ગરીબ લોકોમા વિદ્યાનો પ્રમાર કરવાનો

જેમણે પ્રથમ ચલ કર્યો તેમનો જુના મનના લોકો તરફથી વધારે જાન થતો હતો. આ જાન સહન કરીને જેમણે પરોપકાર માટે આત્મવ્રત કર્યો તેમના નીતિવિચાર અનુકરણ કરવા લાયક છે. આ લોકો પૈકી કેટલાકના મનમાં ધર્મપ્રસારની ઇચ્છા હતી એ ખરું, તથાપિ તે ઇચ્છાને લીધે નીચલા વર્ગમાંના લોકોમાં વ્યાવહારિક જ્ઞાનનો પ્રસાર થયો એ પણ ખોટું નથી. એકંદર રીતે વિદ્યાપ્રસારના કામમાં યુરોપખંડમાં થયેલો ચલ શ્રુતિપાત્ર છે.

વ્યાવહારિક જ્ઞાનની દ્વારાએ ધર્મ પ્રસાર કરવા માટે ઇંગ્લાંડમાં જે પ્રયત્ન થયો તેનો ફાયદો આપણા દેશમાંના લોકોને પણ મળેલો છે. ધર્મના પ્રમાર માટે જે પાદરી લોકો અહીં આવ્યા તેમણે ત્યાંના લોકોના પૈસાની મદદે અહીં વિદ્યાપ્રસારનું કામ સારૂ કર્યું. આ વિદ્યાપ્રસારની સાથેજ ધર્મપ્રમારનાં પણ યોગ્યક કામ તે લોકોએ કર્યાં, અને તે દૃષ્ટિએ આપણા લોકોનું નુકમાનજ થયું એમ ધારીએ તથાપિ વિદ્યાપ્રસારને લીધે આજ સુધી થયેલા અને અગાડી થનારા ફાયદા નુકસાન કરનાં સેકડો ગણ્યા છે, એ માટે તે લોકોને આભાર માનવો જોઈએ.

વળી એક રીતે લોકોમાં જ્ઞાનનો પ્રસાર કરવાનું કામ હાલમાં થવા લાગેલું છે. સકેરમાંના અને ગામડા જોડામાંના પણ અશિક્ષિત લોકોને અનેક વિષયોની યોડી ધણી પણ માહિતી થવા માટે તેમને વ્યાખ્યાનો આપવાનો ઉદ્યોગ પુષ્કળ પરોપકારી મૂલ્યો કરે છે. કહી કહી કારખાનાંવાળા લોકો પેતાના મજુરોને કસ્ટર પ્રમાણે મજુરી વગેરે આપીને તે સિવાય તેમને આવા પ્રકારનાં વ્યાખ્યાનોનો ફાયદો આપે છે. એક કારખાનાવાળો સ્વેન્સર સાડેજનો મિત્ર હતો. તેના કારખાનામાં હાલ કરનાં વધારે લોકો કામ કરતા હતા તે કારખાનાવાળો આ મજુર લોકોને ગમત માટે અનેક ઠેકણે લેઈ જતો. કોઈ કોઈવાર માલ સાડ અથવા શરાબ સાડ ગોઠાવતો, અને કોઈ કોઈ

વાર પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાની કોઈ સહેલી વાતોની મનોરંજક પ્રયો-
ગોની સહાયતાથી તેમના મન ઉપર અમર થતા માટે મુખ્યત્વે વ્યાખ્યા-
નો આપવાની વ્યવસ્થા કરેલો એકાદ્ય કારખાનામાં તરફથી
પોતાના કારખાનામાંના મજૂરોને આવા પ્રકારે જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરી આ
પદ્ધતિ સાર પ્રયત્ન થાય, અથવા બીજા એકાદ્ય મનુષ્ય તરફથી જે
લોકો સાબળવાને લેવા થાય તે લોકોને શ્રમણે કરી આપવા માટે પ્રયત્ન
થાય તો એવા પ્રયત્ન પરોપકારની દૃષ્ટિએ ધણીજ સુલભ છે જે મનુષ્યના
મનમાં જે વિષય સારો રહી રહ્યો હોય તે વિષયની લોકોને યોગ્યતા
માહિતી આપવાનો પ્રયત્ન તે મનુષ્યના હાથે થાયથી, ભોમશિક્ષણના
કામને ધણી મદદ થશે પ્રત્યેક વિષય વાચીને પ્રત્યક્ષ માહિતી
મેળવનારને ધણો પ્રયાસ પડે છે, આ લેખ કરવાને ધણો
લોકોને સવડ હોતો નથી આના લોકોને માહિતગાર લોકોના મોખાથી
અનેક વિષયોની યોગ્યતા માહિતી મળે તો તેમના વિચાર પ્રગલ્ભ
થાય, અને લોકોમાં જ્ઞાનદિ મધને મનુષ્ય જાતના પગલા અગાડી
પડે બાવકારમાં બી વાતો સળધી ચાલવીય જ્ઞાનનો લોકોમાં પ્રસાર
થવો ધણો અમલ્યનો છે મનુષ્યના હમેશના વર્તનનો જે વિષય સાથે
સંબંધ હોય છે તે વિષયનો સામાન્ય લોકોમાં વાદવિવાદ થવાને સા-
ધનો હોતા નથી એ પરોપકારના કામ કરનારા લોકોની જ્યાં ત્યાં ધણી
ખેટ છે કોઈપણ સમાજમાં સુસિક્ષિત આ સમજવાળા લોકો
પોતાના ધર્મકીર્તિ, આમાર્જિક આ નૈતિક વિચાર અસિક્ષિત લોકોને
સમજાવતા વિષે ચલ કરશે તો તે સમાજની સ્થિતિ ધણી જ-
લદીથી સુધરશે, અને આજ સુધી એવા ચલ થયા હોત તો આજ
પુષ્કળ સમાજની સ્થિતિ હાલની સ્થિતિ કરતા ધણી સારી હોત.

૩૪૫૪ નરીન પ્રચાર શરૂ થયો એટલે દરેક કામે તેને રૂ-
દ્ધિ સ્વરૂપ આવે છે, અને છૂટને દહનું સ્વરૂપ આવે છે આ સા-

માન્ય નિયમ પ્રમાણે, લોકોમાં મુખની અને ચાનની વૃદ્ધિ કરવા સાર કાઢેલા પરોપકારની રીતિની પણ તેજ રિયતિ થવાનો સંભવ છે. તે રિયતિમાં બનેલા મન ઉપર સંસ્કાર કરવાનો પરોપકારનો હમેશનો પરિણામ તે થતો નથી. તેની રિયતિ ન થવા માટે શું કરવું એ કહેવું કઠણ છે.

આટલીજ સુધી સામાજિક પરોપકારમાં જે વાતનો સમાવેશ કર્યો તે વિશે કોઈ દરજત લેનાર નથી, અને તે સંબંધી જે કર્તવ્યો કલાં તે પ્રત્યક્ષ હાથથી બન્યાં નહિ તોપણ તેમની તાત્વિક દૃષ્ટિએ આવશ્યકતા ધણખરા લોક કબ્જુ કરશે. પરંતુ હાલ સામાજિક પરોપકારના જે ભાગનો વિચાર કરવાનો છે તેનો આ ઠેકાણે ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય નથી એમ ધક્કા બજીને લાગશે, અને તે સંબંધી જે કર્તવ્યો કહેવાનાં છે તે પારતત્વિક કર્તવ્યો નથી, અથવા તે વ્યસ્તવિક કર્તવ્યોથી છેક ઉદ્ભટાં છે એવી પણ ધણાની સમજણ દોવાનો સંભવ છે. સમાજને અપાયકારક એવા જે સામાજિક આચારવિચાર લોકોમાં રૂઢ થવા દોવ તે બદલાવા માટે પ્રયત્ન કરવો એ સામાજિક પરોપકારનો પ્રકાર ઉપર કલા પ્રમાણ છે.

સમાજમાંના રૂઢ આચારોને અનુકૂળીને ચાલવાની આવશ્યકતા નીતિતત્વોની દૃષ્ટિએ ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવા માટે લોકોનો મનુષ્યો આમલ દોતો નથી. તર્યપિ ધક્કા લોકોને તેમ ચાલતુ એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે એમ લાગે છે. એ લોકો કાંઈ પણ બાબતમાં એકાદાનું વર્તન લોક રીવાજને જોડીને થયું એટલે તેની નિંદા કરે છે. મનુષ્યના વર્તનનો જે અનેક વાતો સાથે સંબંધ દોય છે તે ધણાખરા સંબંધે લોક રીવાજ કહેવો દોય છે. લોક રીવાજે માલી દીધેલા સામાજિક વર્તનના નિયમોને ધણે પ્રસંગે યોગ્ય કારણો આપવામાં આવતાં નથી એમ ધણા લોકો કબ્જુ કરે છે. કેટલાકોથી અતિથય

ત્રાસ હોઈને કાપડો કંઈક દોનો નથી એમ પણ તેમને લાગે છે અને ડેલાએક તો છેક અવિચારપ હોવાને લીધે તિરસ્કાર કરવા જેવા છે એમ કહ્યા શિવાય તેમનાથી રહેવાનું નથી તથાપિ અલત કુલક વાતમાં પણ પ્રત્યેક મનુષ્યે આ નિયમને અનુગમીને ચાલતુ જોઈએ એમ તેમને મત હોય છે આ નિયમનુ ઉલ્લંઘન કરનારા મનુષ્ય સમાજના શાંતિ પાત્ર થવા જોઈએ એમ તેમને લાગે છે પરંતુ તે નિયમ પ્રમાણે ચાલે સમાજ ઉપર નોંધ પરિણામ થાય છે કે નહિ, આ થતું હોય તો તે દૂર કરવા સાફ ચાલ કરવો એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે નહિ આ પ્રશ્નો ઉપર ચિંતાર કરવાનું તેમના મગજમાં ઉતરતું નથી

જે મનુષ્ય સ્વતંત્ર ચિંતાર કરનારો છે આ સ્વતંત્રતાના વિચારની કસોટીમાં ઉતર્યા શિરાય જે મોટાપણું મતનું ગ્રહણ કરતો નથી તેને એવું સ્પષ્ટ દેખાઈ આવશે કે, સમાજમાના જીવતાં મનુષ્યોના સમયે તેના કર્તવ્યો છે તેમાજ પોતાના સામાજિક આચાર ચિંતાર અને જીવન તો જણુ વિચારની કસોટીમાં લીવવાનો પ્રયત્ન કરીને, તેના જોડે સમાજમાના મનુષ્યના મુખની જુદી કેવા સાફ પ્રત્યક્ષ શખ્તી આ કર્તવ્યનો પણ સમાવેશ થાય છે પરંપરાની મર્યાદા કરવા કરવાની કડીએ તો પૈમાની અથવા જીજી મહાર આપીને જીવો ઉપગ્રેમી પડતુ તેના દુ જે દુ ખી થતુ આ તેો ખીરજ આ ખીને ગાયાના શબ્દોથી તેનું સાત્ત્વન કરતુ ઈત્યાદિ તાત્કાલિક સુખ આપવાની વાતને જ નિચાર કરવો એ જામ નથી પણ મનુષ્યના મનો આરબે દુ ખ આપનારી પ તુ પરિણામે તેનું દિલ કરનારી એવી આંક વાનો હોય છે તેો પણ નિચાર કરવો જરૂરનો છે આ જીવન રંગ પાશોપમાની વાત કરતાત મનુષ્યોને ઉપદેશ પામના એવાની હાંપુકા સુના એવાના આનંદાપક પ્રસંગ ન આવતા, તેમની સતત મુઠા

નેવાના દુઃખકારક પ્રસંગ માત્ર આવે છે. આ સામાજિક પરોપકારનો ચત્ત કોઈ નિયમિત વ્યક્તિ માટે ન હોતાં સર્વ સમાજ માટે હોય છે. આને લીધે આવા પ્રકારના સામાજિક ઉપકાર કરનારા લોકો ઉપર સર્વ સમાજની ધત્ત છે. અનેક કારણોથી લેખક યનાર, અને સર્વ સમાજ ઉપર કરેલા અમલ બેસાડનારા, સામાજિક રીતિ રીવાજ પૈકી કેટલાક અનવરપક હોય છે, અને કેટલાક તો અપાવકારક હોય છે. એ રીતિરીવાજ યાગવામાં શ્રમનો અને પૈસાનો જે દુરુપયોગ થાય છે, અને તે પૈકી કેટલાકનો મનુષ્યો ઉપર જે નફારો પરિણમ બને છે, તેને લીધે મનુષ્યનું શંકર કેટલું દુઃખમય થાય છે એની દષ્ટના સામાન્ય લોકમાં થંધી અસમ્ય છે ધાનક પરિણમને લીધે જે રીતિરિવાજ ઊડી દેવા અવરય છે તે પૈકી કેટલાકનો વિચાર કરીએ.

પ્રથમ યોધાગની તરેદ લેઈએ. આ સંજયી જે નવા નવા પ્રકાર હમેશાં નીકળે છે, અને જેને “ફ્યાશન” એમ કહેવાનો આમ પડેલો છે, તેના મૂર્ખપણા વિષે અહીં ધત્ત લખવાતું કારણ નથી. મૂર્ખપિયન લોકોમાં એ ફ્યાશનની ધેલછા અતિશય છે, અને તેમની સ્ત્રીઓમાં તો ધણીજ છે. તે લોકોના અનુકરણે આપણા લોકોમ પણ એ ગાંડછ દળવે દળવે શરૂ થયા લાગી છે. આ ફ્યાશનની ગાંડછા ધણા લોકોને દેખાઈ હોય તોપણ તેની વિરદ જવાની કાઢની જાતી આજતી નથી. પૂર્વના યોધાકની તરેદને જે લોકો હસે છે તે હાલની તરેદમાંના પણ ગાંડછ કણુલ કરે છે. પરંતુ હાલની તરેદના અભ્યામને લીધે ટેવ પડવાથી તેમની દષ્ટિને તેનું અમતકારી પણ દેખાતું નથી. મૂર્ખપિયન લોકોમાં ફ્યાશન એટલી વારંવાર બદલાય છે કે, એક ફ્યાશનનંધ નમુનાનાં કરેલાં કપડાં શરી ગયાં નથી એટલામાંજ ખીજ ફ્યાશન પ્રચારમાં આવી તેથી તે ઊડી નવીન કપડાં કરવાં પડે છે. તે લોકોના યોધાકમાંના ફેરફારની માહિતી કરી

ઉત્પન્ન થાય છે. એ વર્તન લોકોના દિતનું છે એમ ઉપાદેશી રીતે કહેવાની દિશા ને કે પ્રુષ્ટાગ માણુએને યદ્ય નથી તોપણ મનમાં તેમને તેનું લાગેલું હોય છે, અને પોતાના મનમાં તો તેઓ તે મનુષ્યની તારીફ કરે છે.

આજ આ તરેહ તો સવારે જીજી તરેહ, આ રૂમાયનની ગાંડાને પ્રનિગ્ધ કરવો, આ શિવાય સામાજિક પરોપકારની દૃષ્ટિએ પોતાક સંબંધી વળી પણ કેટલાંક કર્તવ્યો છે. રૂમાયનની દૃષ્ટિએ જોવો પોતાકનો વિચાર કરવામાં આવે છે તેવીજ રીતે કિમત, જમ-કાદારપણું હંત્યાદિ ખીજ પણ કેટલાંક મુખ્યની દૃષ્ટિએ કરવામાં આવે છે. વળી લોકો પોતાના પોતાક તરફ વાજતી કરતાં અધિક લક્ષ આપે છે એ સંબંધી વધારે લખવાની જરૂર નથી. કારણ, લોકો તરફથી પ્રથમ પામવાના હેતુએ પોતાકનો ઉપરનો ભાગ જામકાદાર કરવા વાસ્તે પૈસાનો, વેળાનો, અને જમનો જે દુરુપયોગ થાય છે એ માટે લોકોમાં ધણી ચર્ચા થાય છે. પોતા તરફ લોકોનું લક્ષ જાય અને તેઓએ આપણાં વખાણ કરવા માટે જેમ જેમ મનુષ્ય શરીર વધારે શોભાવે તેમ તેમ તેનો ઉલટો માત્ર ખરિજીમ થાય છે. જેમતુ સર્વ લક્ષ ટાપડીપ કરવામાં ગુનાઓનું હોય છે અને તે શિવાય આ જગતમાં ખીજનું કંઈ મહત્ત્વનું જેમને દેખાતું નથી તેમજ ઉપરનું સાત્ત્વ દબેશા ધ્યાનમાં રાખતું જોઈએ. તે કરતાં વધારે ટાપડીપ કરનારા મનુષ્યો વિશે જોનારાના મનમાં એક પ્રકારનો તિસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે. વાજની, દરદગીનાની, પેલાકની અને ખીજ ઉપચારની રચના ઉપરથી તેને માટે કેટલો પ્રયાસ પડ્યો હશે, અને એટલો પ્રયાસ કરવામાં તે મનુષ્યનો હેતુ શો હોવો જોઈએ એની જોનારાને અજ્ઞાપાયશ કરતાં આવડે છે. વળી લોકોએ પોતાની તારીફ કરવી એ વાત ઉપર તેનો સર્વ અજાણ છે એમ દેખાઈ આવ્યું એટલે, જોનારાના

લીને ખરચના નવા પોષાકની તરફ પ્રચારમાં આજુવાધી લોકોને
 ધણું નુકસાન થાય છે. આવી નવી તરફ પ્રચારમાં આજુવી ધણી
 કંડળુ નથી, પણ તે એકવાર પ્રચારમાં આવી એટલે તે પ્રચારમાં
 થી જાડી ધણી કદિન દોષ છે સાદેજ ભેગા સાથે વિશેષ સંબંધ
 રાખનારા કેટલાક લોકોમાં, અને તેમનું જોઈને તેવાજ પોષાક કર-
 નારા ખીજા કેટલાક લોકોમાં, તેમના પોષાકમાંના કેળાયાત્રવાપણા-
 નો અને નિરપયોગી ભાગ પેસે છે શરદમાં રહેનારા ધણા લોકો
 પોતાનાં નાનાં છોકરાંના પોષાક તમામ ચૂરેપિપત જેવા કરવા લાગે
 છે. આ નાના છોકરાંનાં પોષાકની ક્ષયશન ઉપરની પ્રતિના લોકોમાં
 ધણી જાગૃતીથી પ્રસારે એવી જીક લાગે છે. આ નવીન તરફનો
 લોકોના મન ઉપર જ્યાં સુધી ધણો પરિજ્ઞાન થયો નથી ત્યાં સુધી
 તેનો પ્રચાર ન થયા માટે યતન થયો જોઈએ.

પોષાક કરતાં દાગીના તરફ આપણા લોકોએ વધારે લક્ષ આ-
 પવું જોઈએ. મનુષ્ય ગમે તેટલો ગરીબ હોય તોપણ તેને પો-
 તામાં સ્થિતિમાંના લોકો પ્રમાણે પોતાની જામડીના અને છોકરાં-
 નાં આંગ ઉપર દાગીના ધાલવાજ જોઈએ. દાગીના કરાવ્યાને લીધે
 પુષ્કળ લોકો બીખારી થઈ જાય છે. લોકો આપણને દસે નહિ તેથી
 કરજ કદાહીને દાગીના કરાવવા, અને તે કરજનું બાજ પતાવતાં પ-
 તાવતાં આખરે ખામે દોષ ન દોષ તે સુમાવવું, એવી ધણાંની સ્થિતિ
 થાય છે. એ સિવાય દાગીના ધાલવા માટે નાક અને કાન વિધાવ-
 વાની તરફ તો કેવળ જંગલી સ્થિતિમાંનો રહેલો જામ છે. આ બા-
 લને લીધે શરીરને કેટલાક દિવસ વિનાશરણ દુઃખ વેઠવું પડે છે. પો-
 તાના રીવાજ કરતાં બિજા રીવાજ જોયો કે તેમાં મનુષ્યને પુષ્કળ
 દોષ દેખાય છે, પરંતુ પોતાના રીવાજમાં ગાત્ર દેખાતો નથી. આપ-
 ÷ણને જ્યાં લોકોના દોષ દેખાય ■ તેવાજ લોકોને આપણા દેખારો

માથામાં એકાદી ગાંઠા પેડી હોય તેને માટે પોતાનો જથી જાગરો માળે છે. પરંતુ એકજ વાતમાં પોતાનું સર્વ સફળ મુંચાઇ રહેતું હોવાને લીધે બીજી અનેક વાતોનું તેમના તરફથી દુર્લભ થાય છે. આ વિચાર એકના પશુ મનમાં આવતો નથી. આ વર્તનને લીધે બીજા મનુષ્યો સંબંધી કત્તેઓ કરવાને તે મનુષ્ય અસમર્થ થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના સંબંધનાં પણ કત્તેઓ તેના તરફથી થતાં નથી. સૌન્દર્યની પછાડી સામેલા મનુષ્યની વિશેષે કરીને આવી સ્થિતિ થાય છે. પોતાની આમણસના પદાર્થ સુરોષિત કરવા માટે કેટલો કાળ ખરચવામાં આવ્યો તેની કંઈ મર્યાદા છેક નહિ, આ વિચાર પુષ્કળ લોકોના મગજમાં ઉતરતોજ નથી. સ્ત્રીઓનો વિચાર તો આ સંબંધી બેદર છે. તેમની એવી અમન્યુત ઘએલી દોષ છેક જ્યાં જ્યાં મુંદર પદાર્થની મનોહર રચના કરવાના કામમાં જેટલું જાસ્તી કૌશલ્ય જતાવવામાં આવે તેટલું પોતાને વધારે બૂલખાવક છે. તેમના મનની આવી સ્થિતિ થઇ જવાને લીધે આયુષ્યમાંના બીજા મહત્વના હેતુ તરફ તેમનું છેક દુર્લભ થાય છે. મુરોપિયન લોકોની સ્ત્રીઓમાં એ પરિણામ મર્યાદાની બહાર ગમેલું છે એવો આ વિવેચની જાણીકારી પરીક્ષા કરનાર વિચારી લોકોનો મત છે. આપણા તરફ પણ શ્રીમંતની સ્ત્રીઓની તેજ સ્થિતિ છે. કેવળ જોવાનાજ ઉપયોગનાં એવં નાના પ્રકારના ઉત્તરો, રેશમનાં, અને જરીયાનના ઝીંકે બરવાનાં કામ કરવાં, ધરમાંના મુંદર પદાર્થો જતાવવાની જૂઠા જૂઠા પ્રકારની રચના કરવી, દૂધ, પાન, વગેરે નાના પ્રકારના ચિત્ર વિચિત્ર આકારનાં સાદી મૂકવાં, ઇલાદિ કળા કૌશલ્યની વ્યવસ્થામાં સ્ત્રીઓનો ધર્મો વખત જાળીને, અજ પાણીની સારી રીતે વ્યવસ્થા થાય એવી રીતે આકર માણુમે તરફ સફળ આપણું, છોકરાના શિશુઓની વ્યવસ્થા જોવી, વગેરેની આવશ્યક વાત તરફ તેમનું દુર્લભ થાય છે.*

* આ પ્રથમ ક્ષેત્રે સ્ત્રીઓના મનમાં પણ વર્ચસ્વ “જાકપણાનું વ્યસન” આ વિષય ઉપર નિબંધ લખવાની ઇચ્છા છે, અને તે

ઉપર આપેલા અનુક્રમે ઓછું ઓછું થતું જાય છે. પૂર્વ કહેલી સૌંદર્યપ્રીતિ મનોરંજનના પેદામાં આવી શકે. મનોરંજન એ સર્વમાં કમી મહત્ત્વનો હેતુ હોવાને લીધે તે તરફ જીવન હેતુ કરતાં પુણ્ય કમી ભક્તિ આપેતું હોય તો બસ છે. સૌંદર્યશાસ્ત્રની નગરે જોતાં અયોગ્ય સ્થળે સોખા કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ દોષ બરેતું છે. સૌંદર્યની વધારે હમ્મજા ધધ અને તેને માટે અતિશય પ્રયત્ન થયો એટલે તેનો પરિણામ હમ્મજની સિદ્ધ થાય છે. પહેલાં તો આ જાત ક્યાનમાં રાખતી જોઈએ કે, ધરમાંના હમેશાંના ઉપયોગના ધણા ખર્ચ પદાર્થો કૌશલ્ય ખર્ચીને સુશોભિત કરવાની સાવધાની નથી હોતા. મેક્ષા કૌશલ્ય રાખવાના વામજ્યને નાના પ્રકારની રચના કરીને સજાગારેલું જોઈતું હોય તો ચિત્રશૃંગ પ્રકારનું કળેદું દેખાય છે. પકવાનથી બરેલા દાઢ મેજ ઉપર આપીને મેક્ષાનાં હોય તો તે સુશોભિત કરવાને માટે ઉપરથી કૃત્રિમ પાનનાં ને ફૂલનાં આચ્છાદન ધાત્રવામાં જે વખત જાય છે તેનાથી દાર્પ કેટલું થાય છે તે જોઈતું હોય તો બન્નેમાં ચમત્કારિક નિરોધ દેખાઈ આવે છે કારણ એક દાયુમા ઉપરનું આચ્છાદન કઢાડીને નાંખી દેતું પડે છે અને પછી આખો સંતુલ્ય કરવાનું કામ તેનાથી થતું નથી ધરમાંના ધણાખર્ચ પદાર્થો ચિત્ર વંધી

થયા પછી તેના રોશનીના કદક નીકળીને તે છાદર ત્રિકાળાકાર અથવા ચારસ આકૃતિના આકરના દાર્પી કદાકના જોઈએ મેવા મીઠાઈના અને તે જાનના બીજ પદાર્થ સોખાવમાન કરવાને તો ચિત્રશૃંગ રીતિનું કૌશલ્ય ખર્ચવામાં આવે છે. ધણા પદાર્થોના બદારના ભાગ ઉપર જે વેત્તજુદીનું અને નકરીનું કામ કરેલું હોય છે તે બચડે નહિ તેથી તે પદાર્થના પૃથ ભાગ લે કે જરૂર પ્રમાણે ઓછા અથવા વધારે સીલજવામાં અથવા પકવવામાં આવે અને તેને લીધે ખાનાસની આરોગ્યતાને અપાય થયો તો પછી દરકત નથી, પરંતુ સૌંદર્યમાં ઓછા પલ્લુ ઉપયોગનું નથી આપા પદાર્થોને ભપકાદાર રંગ દેવા સારૂ શરીરને અપાય કરનારા પદાર્થો પલ્લુ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

સુખના સરખા મુંદર હોવા ન જોઈએ, તેમ મનને કમળો આણુવા જોવા નહીં પણ હોવા ન જોઈએ હવે સૌદર્ય સળધી બીજી વાત કહીએ તો, જે કેટલાક પદાર્થ માત્ર શોભા માટેજ કરેના હોય છે તે અને તેગલા સુદર કરેથી, અને જે ઉપયોગના ટકાઉ પદાર્થ હોય તેમને ઉપયોગના જોડાપણુ ન કરતા સુશોભિત કરાવેના યત્ન કરવાથી, સૌદર્યથી થનાર એકદર સુખ વધારે ઘણું સુદર પદાર્થોનું સૌદર્ય પૂર્ણ રીતે ધ્યાનમાં ઉતરવાને આસપાસના પદાર્થો છેક માત્ર હોવા જોઈએ સાદૃષ્ટ અને સૌદર્ય એ એક એકની સાથે સરખાવી જોવા હોય તો તેમાનો તદ્દયત મનને ઘણો અલ્પહકારક લાગે છે એકાદુ ઉત્કૃષ્ટ પુત્રનું અથવા વનરીની શોભા જતાવનાર અને રસ-ભાવિક રમ આપ્તાને લીધે ખરેખર અરુચક છે કે શુ એવો જામ ઉત્પન્ન કરનાર એમદુ નામીયુ ચિ। સામ પદાર્થથી બરેલા દીવાનખાનામાં મૂકયુ હોય તો જેટલુ ચિત્ત વેધક થશે, તેટલુ અનેક મુંદર પદાર્થોથી બરેના દીવાનખાનામાં થનાર નથી અનેક પ્રકારના નકશીના અને વેલસુદીના કામ, સુગંધ પુતળા અને તસખીરા, ચિત્તી મારીના સુન્દર વામણ, અનેક દેશોમાની મનોવેધક ચીજો, ઇત્યાદિ મોઢક પદાર્થો જે ઠેકાણે છેક અર્ધ થઈ ગઈ હોય તે રમણનું સ્વાભાવિક સૌદર્ય નષ્ટ થાય છે, પરંતુ યોગ્ય સુદર પદાર્થ માર્મિક રીતે લારીને મૂકના હોય તો તેજ રમણ પ્રેક્ષણીય (જોવાલાયક) થઈ જાય છે

મોઢક પદાર્થના લોગેની નજર આગળ પ્રદર્શન કરાવતી અતિ ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છાને લીધે, અનઅનરુચક નવા નવા પદાર્થો ઉત્પન્ન કરીને તે લોગેની દૃષ્ટિએ પડે એવી રીતે કોઈ ક્ષુનક કામ માટે ઉપયોગના આણુસાની મનુ થને ટેવ પડેલી છે ઉદાહરણ, માખણ કાપીને તે પાઉના કમળો લગાડવાને માટે તૈયાર કરેલી રૂખની છરી લેઈએ પૂરે પિયન લોગે જમની વખત દાઢથી પદાર્થ ઉચકીને મોઢા ન ધાવતા

કાંડા, છરી, ચમચા, એમની સહાયથી તે કામ કરે છે. એ પદાર્થ આ-
પણી દૃષ્ટિએ છેક નિરપયોગી છે. પરંતુ તેમની નજરે તે અતિ આ-
વશ્યક પદાર્થો પૈકી છે. તેમની દૃષ્ટિએ પણ રૂપાની છરીની કંઈ
જરૂર નથી. પોલાદની છરીએ તે કામ કમું હોય તો, માખણ અને
પોલાદ એમનામાં કંઈ રસાયણિક ક્રિયા થઈને એકાદો નિપજાળો પદાર્થ
ઉત્પન્ન થાય છે એમ નથી. ઘણાખૂણ સોડા પોલાદની છરીએજ
એકામ હમેશાં કરે છે અને તેનું કરવું અપાયકારક છે એમ કોઈએ
કદી સિદ્ધ કરેલું નથી. હીક, પોલાદની છરી કરતાં રૂપાની છરીએ સાફ કામ
થશે એમ કહેવામાં આવે તો તેમ પણ નથી. ઉત્કૃષ્ટ રૂપાની છરીએજ
સાફ કામ થનાર નથી. પોલાદની છરીનો ખીજત કામ માટે પણ ઉ-
પયોગ થઈ શકશે તેવો રૂપાની છરીએ થઈ શકવાનો નથી. શ્રીમત
સોડામાં જે પ્રકારનો પદાર્થ વાપરવાનો રીવાજ પડેલો છે તે વેચાનો
લેવાનું આપણે અંગે સામર્થ્ય છે એ સોડાને બનાવવું અને આપણને
સોડાએ શ્રીમત કહેવા, આ સિવાય આવા પદાર્થનો બીજો ઉપયોગ
નથી. હમેશના ઉપયોગમાં એવા પુરુષો જરૂર વગરના પદાર્થ પેટેલા
હોય છે. એ નિરપયોગી પદાર્થ વેચાતા લેવા માટે એકદમ આપવા
પડવાના પૈસા, અને હમેશાં લેને ધસી કરીને કાચજી લેવા સાફ સાગ-
નાસ પૈસા, ખર્ચ કરવાને સોડા જે તૈયાર થાય છે, તે કેવળ તે પ-
દાર્થ પોતાના ઘરમાં દેખાવા નહિ તો સોડામાં પોત્રાવિષે દીક્ષા થશે
એ બીકથી થાય છે.

ઉપયોગ કરતાં સૌંદર્યનું મહાત્મ્ય વધારે વધારતું અને તેને લીધે
આજી મહત્ત્વાના હેતુ માટે વેશ, શક્તિ અને પૈસા, એમનો વ્યય
થઈને વધારે મહત્ત્વના હેતુ તરફ દુર્લક્ષ્ય થવું, આ પ્રકાર થાય તેટલો
કમી કરવા સાફ ચલ કરવો એ સામાજિક પરોપકારની દૃષ્ટિએ પ્રત્યે-
કનું કર્તવ્ય છે.

સમાજમા લોકોના આયુષ્યક્રમમાના મૂર્ખપણાના ચાલનાર
 સુધારા માટે ચલન કરવો આ સામાજિક પરિપક્વતા વગી એક પ્ર-
 કાર છે. હિંદો લીધે રમેગે પ્રમરી ગોલી અનેક ટેવ અને આમા-
 નિકે આ માર, પ્રત્યેક સમાજમા દૃષ્ટિએ પડે છે તે પેઠી પ્રેરણાકથી
 સમાજનું પણુ નુકસાન થાય છે. આમાન્ય લોક દિલ્લી દૃષ્ટિએ આપ
 આનો આ આચારનો પ્રતિજ્ઞ કરીને તેમા યોગ્ય ફેરફાર કરવા-
 સાથે ચલન કરવો ઇંદ છે. કેટલાક પર્ગાપકાગી ગૃહસ્થને આ મનુષ્યના
 હર્ત્યની આપરવકતા લાગવા માટેની છે.

ત્રેનસરકાર આ ઉત્તરક્રિયા, એમા હદ બદલાર પેસા ખત્ય
 કરવાના આનમા સુધારે કરા. હિંદો પ્રેરણાક લોકોના પ્રવર્તનો ચાર છે
 આ સામાજિક આનો તને ચપ્પને લીધે ગરીબ કુટુંબ ઉપર નાગ
 પ્રમગ ચુલ્લે છે એ વાન હવે મજૂરની નજરે આવવા લાગી છે એ-
 કાદા મુરે પોતાની આ માટે આ દેશ માટે જે પેમા રાખી મૂકના
 હોય તે આ ખરચો નીચે પછા કમી થાય છે અને તેને લીધે તેમ-
 ના નિર્વાહને પજુ આગળ પડે છે. હિંદો અનુભવી નજર જેટલી
 વાનનું પ્રદર્શ કયું નહિ તો, મન્યો હિંદો તે મનુષ્યના મનમા પ્રીતિ
 આ સમાજનુદ્ધિ નહિ એની લોભની ગેર સમજ થવાનો સબવ
 હોય છે એને લીધે પેમા ખત્યરનું કામ છુપ ઉપર આવે
 નોપણ મેધણીનું એ હુકુ મેનુ પડે છે કમી સુધરેલા લો-
 ગમા તો આ આનો ધજો ધાતમી પરિણામ ચાર છે ગોદમગટ
 (મિનાનો કિનારો) કરીને એક પ્રદેશ છે, ત્યાં ગરીબ લોકોને મોઢ
 પણુ મનુષ્ય મરી મો હોય તારે, તેના મનુષ્ય જે દુખ થાય છે
 તે કરતા તેના ત્રેનસરકારો માટે જે ખરચ કરવો પડે તેનું વ-
 ધારે દુખ થાય છે. કેટલાક કુટુંબની આને લીધે એક દુર્લભ થાય
 છે ઉત્તર કાર્ય માટે થવાને હદ બદલાવો ખત્ય એક કરવાને ખીજા

પણ દારૂનો છે. મનુષ્યોનાં જગતમાંનાં વર્તન સારું હો અથવા ન-
હારું હો, તે સર્વ માટે સરખોજી અરસ કરવાનો ચાલ પડી જાય છે.
આને લીધે ઉચર ક્રિયા માટે યત્નસ અરસ ઉપરથી મરનાર વિપેની
પ્રીતિની અથવા સન્માનશુદ્ધિની કલ્પના કરવી જરોગર યત્નર નથી.
ધખાજ સોડો જો આ અરસ ઝોઝો કરવા સાખા, તો એ તેમનું
વર્તન મરનાર વિપેની વિરક્તશુદ્ધિથી થયું, એવી કામને સહા આ-
વનાર નથી.

આપણા સોડોની કેટલીક જાતિમાં આ ચાલ ધણે જાગે છે.
વિક્ષેપે કરીને જે જાતમાંના સોડોને મરનારના નિમિત્ત જાનિમોજન
આપતું જાગે આવે છે તે જાતિમાંના મરીજ સોડોને મોટી પચાત
પડે છે. આ જાલનો ધર્મ સાથે સંબધ છે એવી સોડોની સમજણ
હોવાને લીધે તેમાં હજ દેશ્વર થવાને ધણે વખત સામરી. વારતવિક
ધર્મની આલ કરવાં શક્તિની આકજ વિશેષ છે. અતિ આવશ્યક ધર્મ આ-
ચારને કહેવા જોટલો અરસ સામનો નથી, પણ શક્તિએ ધાલી દીધેલા
સામાજિક આચારજ ધણે અરસ સાધે. આ જોડ સોડોના લક્ષમાં
સાવવાનો યત્ન કરીને તેમના અજ દિનનો માર્ગ તેમને જતાવવાની
જરૂરીયાત આપણા સમાજમાં ધણી છે.

ઉત્તરકાર્યના અશુભ પ્રસંગનો અરસ ઝોઝો કરવાની જેવી
આવશ્યકતા છે, તેજ પ્રમાણે જિવાહાદિ મંજળકાર્યમાંનો પણ અ-
રસ ઝોઝો કરવો જરૂરનો છે. કેટલાક ઠેકાણુના સોડોમાં આ અરસ
મર્બોદની જડાર મનેલો હોવાને લીધે પ્રત્યક્ષ અનર્થકારક પરિણામ તો
ધાવજેજ, પણ અપ્રત્યક્ષ રીતિનો વજાએક ભરકર પરિણામ ચાલ છે
અર્થામુધરેલા કેટલાક સોડોમાં લખની મીજગાનીનો અને જીજન અર-
સનો છોકરીના જાજ ઉપર જોટલો જોલ્લે પડે છે કે, છોકરીના જન્મ-
ની વાર્તા સાંજગાંજ તે સોડોના જેટલા કાજ પડે છે. આ

ખગની ખીંટી ઠોકરેનો જન્મ થતાવેતજ માત્રી નાખસનો ચાન કે
 ટવાક લેખેમા પડેલો છે આપણા લેખેમા જો કે, કન્ધારીય તુષી દદ
 આવી નથી, તોપણ છે કની થઇ એમ અમળવા બરોજા તાપતામ-
 નમા અમ્યથના ઉત્પાદ થવા વગર ગેની નથી જે ભણીનું પ્રમાણ
 નો દ્વારમા ધણુ વધતુ આસ્તુ છે નીન સુચિદિન લેખે તન્ધી
 પશુ આ ચાનને ઉત્તેજન મળે છે એ આશ્ચર્યની વાત છે આ ખગ
 ચનો આવ ધીમત લેખેને તેટલો જાણક દોનો નથી, પશુ મરીબોને
 તે પત્રો બોલારૂપ થઇ પડે છે જે મરીબ મજુલે મોતી મુરઠેવીથી
 મેગુપુરુ મળે છે તેને લખ માટે આજીસ પચાસ રૂપિયા ખન્ધવાના
 કહીએ તોપણ તે તેની સમિત જદાર દોષ છે ખરુ કરાવી શકિત
 હોય તોપણ વાળબો કરતા વધારે ખરુ કરવો અનિદન, પછી તે ન
 હોય તો તેના કરતા પશુ અનિદ મરીબ લોકો આવે પ્રસંગે જે ખ
 રુચ કરે છે તે તેમો જન્મ મુધી પડોને છે ધણુ અધ્યમ રિથતિ
 માના લેખે પશુ આ કમમા મળ ઉપનાત ખમ્ય કરો પામમ વ
 થઇ જન છે ધીમત લેખેને પેમા સબધે અધ્યલુ પડે નદિ તો-
 પણ તેમના પણુ બીજા માડાના ચાને લીધે ધણુ દાનદન વ ચાવ
 આ દિનમ વખતની ખગપટ એક સરખી ચાવેલી હોય છે અને
 જનૈવાનાં આ જમાઇના માનવાન સબાળતા સબાળતા ઠોકરી ન
 રકના મનુષ્યોને નાકાલીની લાજુરી પડે છે નવીન શીખેમા લોખપણુ
 આ મૂર્ખપણુની ચાનના દામ થઇને રહે છે

લખ પત્રી શાંતિતોજનનો અથવા એવી મોતી મીન્જનીઓઃ
 આવ ધણુજ લોકોમાં છે જે લેખેની અને આપણી ધણી એગખાણુ પણુ
 નથી આ જેમ ની આવે આપણો સબધે થવાનો સબધ પણુ નથી, એવા
 લેખેને જમરા વારને બોનાવીને આપણો કયા પ્રકારનો આનદ થાય
 હટ મિત્રોને બોજા આપણથી એક બીજામા રોલ વધવાનો સબધ

હોય છે, અને તે દૃષ્ટિએ તે દૃષ્ટ છે. તેજ પ્રમાણે જે મરીચ લોકોને કદી મિશ્રણ મળતાં નથી તેમને સાર જોજન આપ્યું તો તે પણ એક પરોપકાર થશે. પરંતુ તબગર અને મરીચ, ઓગળીનો અને ન ઓગળીનો, વગેરેનો ભેદ ન રાખતા જ્ઞાતિ જોજન આપ્યું એટલે કેવળ રૂઢિને તાબે થવાનું થશે. પ્રાચીનકાળે જ્યારે એ આદ્ય પડ્યો દશે ત્યારે જ્ઞાતિમાં થોડા લોકો હોવાને લીધે, અથવા એક ઠેકાણે રહેનારા એક જ્ઞાતિના લોકો થોડા હોવાને લીધે, સર્વનો પરસ્પર નિકટ સંબંધ હોયો. રજાભાવિક હતો. તેને લીધે આચ પ્રસંગે સર્વ જળે એકત્ર ભેગા થવું અને એકજ ઠેકાણે જોજન કરવું એ રજાભાવિક રીતે જાની આગ્યું દશે. આગળ જ્ઞાતિમાંના મનુષ્યોની સખ્યા વધવા માડી તો-પણ તેજ રીવાજ કાયમ રહ્યો. વાસ્તવિક આવે પ્રસંગે દૃષ્ટિ બિન્ના-નેજ જોજાવીને તેમની સાથે જોજન કરવું ઈષ્ટ છે. હવે એ અને જીજ્ઞુ ખરચ કાંઈ કમી કરવા એસે તો તેને લોકો કૃપણ કહેશે, અને તેના ઉપર જીજ્ઞ પણ આરોષ મૂકશે. પરંતુ તે તરફ લક્ષ ન આપનાં, જેને ખરેખર્ સામર્થ્ય ન હોય તેણે તે સદન કરવું એજ ઉત્તમ. જેને સામર્થ્ય હોય તેણે જીજ્ઞ ઉપાયોથી પહેલા આરોપમાથી મુક્ત થવું એ સાર. ઉપરની વાત માટે જે ખરચ થવાનો સંભવ દશે તેનો તેણે કાષ્ઠપણ પરોપકારના કામમાં ઉપયોગ કરવો, અને તેમ કરતાં અમુક રીતે બચાવેલા પૈસાનો આ વ્યય છે એમ પોતાના વર્તન ઉપર દીકા કરનારા લોકોને સમજાવ એવી તજવીજ કરવી.

પૂરોપિયન લોકોમાં હોકરીનાં લગ્ન માટે માળખ ઉપર ધણે જોજને પડે નથી, પરંતુ તે લોકોમાં વરવધૂને જલિસે આપવાની ગાંડછા ઘણી પેટેલી છે, અને તે ઓછી કરવા વિષે તે લોકોનો મતન આગ્ય છે. નર્ક વરવધૂનો નવો સંસાર માંડવાનો હોય છે, તેથી શરૂઆતના વખતમાં જેમનો ઉપયોગ થાય એવા પદાર્થે જલિસ આપ-

વાનો પૂરે ચાલ હોતો, અને આ ઉદ્દેશે જો હજીપણ મોઢું કંઈ બહિસ
 દેતા હોય તો તેમને દૂધાણુ દેવાનું કાણુ નથી લગતું. યવાની સાથેજ
 છોદાએ જાપને ઘેર ન હોના પોતાને માટે જૂની જગ્યાની વ્યવસ્થા
 કરવી એવો તે ભોમનો રીસાજ છે, અને એકદમ નવો સસાગ મા
 હવે ધબોજ દહણુ હોવાને લીધે તેને મનદ કરી એમા કંઈ ખોટું
 નથી પડતું આ સાચું દેનુએ સાર કરેલા ચાલને રૂદિએ નિરાશુજ
 ચાલ આપુ છે જેમને ઘેર દેશાની પણુ તમી પડવાનો સબર
 નથી એવા વરદધૂને પણ તેમના મિત્રો તરફથી જોટલી બહિસો મળે
 છે કે તેમની વ્યવસ્થા મળતા કદાગે આવે છે આમાની ધણી ખરી બ-
 મિમે મિત્ર બાવે અથવા પ્રેમે આવી હોત છે એમ પણ હોતું
 નથી તે આપી નહિ તો ખોટું દેખાશે આ ન આપનાગ ઉપર
 મિત્ર ઘણું છે તેના ઉપર આ એક કરના છે હાનમા તો મોટા ભો-
 ગમા આ રીસાજ એવો સિખરે પડોએ છે કે આવી રીતે આ-
 વેના નજીણાની યાદી અને તે આપના નામ નિનજાપડો
 સંગાનપત્રોમા પ્રમિદ કરનામા આવે છે આ યાદી ઉપરથી વન્ક-
 ધની મામાગિક સિધતિ આ તેમનો વૈભવ અને નજીણો આપના-
 નના અર્થ, એમ સી કરપના કામા આવે છે

* ઇસ્તર અને શ્રિગતમસ આ તહેવારની વખતે લગનના વ
 ખત પ્રમાણેજ એક જીગને બહિમે મોકલવાનો રીસાજ મુરોપિયન
 લોકમા છે પારીસ શહેરમા ઇસ્તરના તહેવારની બહિમે વડેચવા ની
 માન્ય ધણીજ પ્રસરી ગઈ છે કેટલાક લોકો આ ત્રાસ ટાળવા પા
 સ્તે ગમે તે કાગજ કાઢીને આ પ્રમને બહાર નીકળી જાય છે આ

* ઇસ્તરનો તહેવાર માર્ચ માસની પુનમ પછીનો શુક્રવાર એ એપ્રિલ
 મહિનાના શુભરમા આવે ૥ ૩૦૬૫૪૬ એ તહેવારનો મુખ્ય દિવસ છે

એક પ્રકારનું પરસ્પર કુપર જાનગી કરજ છે. ક્રમે ખ, ગ, ધ, વગેરે લોકોને જાણિયો આપવી. ખએ, ક, ગ, ધ, ને આપવી. એ પ્રમાણે મૃગાદિર પૂગ થાય અથવા તેની અચાડી પણ વધે એમ આપવા લેવાનું ચાલે છે. આ જાણિયો પ્રમાણેજ પ્રત્યેક મનુષ્યના જન્મ દિવસે તેના આજ્ઞા ઇંદ્ર તરફથી જાણિયો મોકલવાના રીવાજ ધણાખણ યુદ્ધપિપત લોકોમાં છે. જાણિયો અને નજરણા આપવાનો રીવાજ આપણા લોકોમાં પણ ધણો ફેલાયો છે. ખ્રિસ્તમત અને હરતર આ તહેવારની વખતે કમ શુભચિંતક મજકુર લખેલાં અને છાપેલાં ઠાંડે મિત્રોમાં, વિશેષે કરીને છોકરાંમાં, વહેંચવાનો ઉચ્ચેજ લોકોમાં ધણો રીવાજ છે. આ સર્વ વાતમાં પૈસો, ચમ અને વખત એમનો બ્યવ થઈને ને શિવાય બીજા બે અનિષ્ટ પ્રકાર થાય છે. એક તો, આ રીવાજ જોડેજોડે જુનો ઘનો જાય અને વધારે વધારે ફેલાયો જાય તેટલો તેટલો તેનો મૂલ્ય ઉઠેજ એક તરફ રહીને તેનાથી આનંદ થતો નથી; અને બીજું કોઈના હાથથી તે પ્રમાણે વર્તન જનતાની આનાકાની થઈ તો સંજોગી મનુષ્યોને ખોટું લાગે છે. ત્યાં સુધી એ પ્રેમમૂલ્યક ચિદનો આંતર્યામીની રજૂતાએ વધારે પ્રાણિમાંના મનુષ્યોને માત્ર જલ વચામાં આવે છે ત્યાં સુધી ઉપયોગ થાય છે; તેજ અર્થેજ જલાર ગયાં અને નિત્ય ક્રમનાં ઘણે બેઠાં એટલે છેક નિર્ચયક થઈ જાય છે.

આવા પ્રકારના સામાજિક વર્તન સંજોગી મનુષ્યે સત્ય અને પ્રમાણિકપણ એમનું અવલંબન કરીને મનમાં એક અને જલાર એક એવાં વર્તન દર્શવવાનું હોયું જોઈએ. મનમાં અમતું ન હોય પણ દેવળ લૌકિક આચાર માટે એકાદિ વાત કરવી એટલે એક પ્રકારનું અસત્યાચરણ છે. શક્ય હોય તેટલાં એવા પ્રકારનાં અસત્યાચરણ દાખવાનો જો પ્રત્યેક વાત કરશે, તો સમાજનું જીવન ઘણું વધારે જુરસાવાળું થશે.

નીતિશાસ્ત્ર ઉપરના પુસ્તકમાં પચાસમું વિષે વિચાર આવેતો હતા સામાજિક સુધારાના વિષયો ઉદ્દેશ કરેતો વેળેને ધણા જાણીતા આશ્રય લાગશે એવી આપણે પરીપાત્ર ઉપરનો લેખવાનીએ છીએ તથા સામાજિક સુધારાનો એકાગ્ર નિમિષવાચ્યોએ છીએ એવો પણ તથા વનમાફેટલાનો સરસ પડશે સામાજિક આચારતરફ ધિનિની દૃષ્ટિએ જોવાની ધારાનો દેવજ દોતી નથી, પરંતુ જે વર્તનથી મનુષ્યનું સુખ દુખ ઓછું વધતું થતો સમય તે તે વતનો નીતિ દૃષ્ટિએ વિચાર કરેતો જરૂર નો છે નિવહનમાં પેશી મરેતો માનવિક રૂઢ આચારનો મનુષ્યના સુખ દુખ સાથે મળેલ નથી એમ માધ પણ કહી શકનાર નથી.

પરંતુ અપાપમગ્ન સામાજિક આવને પ્રતિબંધ કરી તેમાં મોડા ફેરફાર કરાશે એવો એ સામાજિક પરીપાત્ર કામ આગ ઉપર લેતું જોઈને ગમતું નથી મનુષ્ય તે જાતગણના પતાર મનુષ્યો સોડો ખાપીઓ સમજે છે જુનાક લેકો એમ લાગે છે કે સામાજિક સુધારા મમમા પડી પો ખટપટીગો છે એવી એકવર સોડોની સમજ થઈ એ પોતાના ઉપરનો તેમનો બહેમ ઉઠી ગયો એટલે પોતાના લાચથી ધણા મદત્વનો પુધાગે થનાર થી એ આ સોડોના મન મુજબ કરી શકતો નથી કારણ સામાજિક આચાર અને રીતભાવ એમાં સુધારો કરવાનું મન બીજા દ્વારા કરવા કમી મદત્વનું નથી આ પ્રશ્નમાં કહેવા પ્રતાક રૂઢ આચારથી લાગે ધણુ તુકમાન થાય છે એ સિવાય અનેક અદિત દાગ રીવજ એ સુમજુતી બતાવી સમજો દિવમમાં બે વખત જમવાનું અને કોઈ વખતે પેટ ઉઠે દારૂની મગસુ આ આવી લીધે સરીર ઉપર નાફ પાંખામ થાય છે પેટ બાકો રે પતા સુધી જમ્યા સિવાય બીજા જમણ સુધી ધીંગલ રહેતી નથી એવી

એકદમ ધણું આધારી ત્રાસ થાય છે. નિયમિત દિવસમાં ચારવાર ખાતું નો કોઈવાર ટેં ચઢને પડવાની આવશ્યકતા બાસનાર નથી, અને હમેશાં કામ કરવાને અંગમાં અંચળતા રહેજે. આગમ અંબધી પણ આપણા લોકોની સમજીત ચમત્કારિક છે. શ્રમ થવા સરખા મદાની ખેસ ખેડવા, દોડવું, કુસ્તી ખેલવી વગેરે પ્રકાર સભ્ય પણીને યોગ્ય નથી એમ ધણીને લાગે છે. એ સમજણ મોટા મોટા શહેરોમાં ધણી કમી થતી જાય છે. પરંતુ ખીજે ઢેકાણે તેનું અધાપિ ધણું જોર છે આપણા ઉપરના વર્ગમાંના લોકોની સ્ત્રીઓએ પગરખાં પહેરવાં અને માથા ઉપર છત્રી ઓઢવી એ કેટલો બધો પ્રમાદ સમજવામાં આવે છે. આ હમેશના અતિ આવશ્યક પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રતિજ્ઞા હોવાને લીધે સ્ત્રીઓની ધણી ગેરમોઢ થાય છે, અને કેટલીક વાર તો આ ગેર સમજીતીને લીધે તેમના શરીર ઉપર પણ નડાઈ પરિણામ થાય છે. ખસ જોરે તડકામાં કામને માટે બહાર જવાનું હોય તો તપેલા રસ્તા ઉપરથી તેમણે દાઢી મરવું અને તોપ ખાતું જવું પડે છે તથા ચોમાસામાં પણ પડગતાં જવાને વારો આવે છે. સ્ત્રીઓ સ્વભાવથી નાજીક હોવાને લીધે તેમને એ પદાર્થની વિશેષ જરૂર છે, એવાં ખીજાં પણ અનેક ઉદાહરણો આપી શકાય.

આપણા લોકો અધ્યપકારક સામાજિક રીવાજથી કળાઈ ગયા છે એમ નથી. પ્રત્યેક સમાજમાં ઓછ વધતા પ્રમાણથી તે છે. સૂરોપિયન લોકોમાં સત્રીને દિવસ માનીને કામ કરવાનો રીવાજ છે, તેને લીધે દીકા પાસેથી ઉત્પન્ન થનારી ખોટી દવામાં વધારેવાર આત્મશ્વાસ લેવો પડે છે. તે દિવસમાં જોકે, ચારવાર અલખ ખાય છે, તોપણ તેમની મુખ્ય જમવાનીવેળા જુદીજ રાખેલી છે. હમેશા ચોવીસ કલાક પાચન શક્તિ સરખી હોતી નથી. દિવસના અઢવા ઉતરવાના

પ્રમાણથી પાત્રન સક્તિપણ વધારે જોઈ શક છે મુખ્ય ભાગના વખત જે રખતે પાત્રનક્રિયા થણી ઉતાવળથી થતી હોય તેની પરે-
લા ગુણવો જોઈએ પરંતુ તેમની મુખ્ય ભાગની વેળા પાત્રનક્રિયા મદ
થવાના વખત પડી તમે જો છે પોશાકના અને ખીજા હમેશના વ્ય
વહારને સંબંધે તે લોકોમાં એટલું કેળા ધાલવાયછું જેટલું કે, તેને
હીંધે ધણા લોકોનો ધણો વખત આનાવસ્થા વાનો કરવામાં જાય છે એક
ખીજાની મુનાકાત લેવાની તેમની તરફ તો વિચારજુ છે આ મુના
કાત મોઢા કામના ઉદેશથી થાય છે એમ નથી કોઈ કોઈને મગવા
નયો અને તે મનુષ્ય ધ મા ન દોષ અને તેની મુનાકાત થાય નહિ
તે મગવા જતાં મનુષ્ય પોતાના નામનો છાપેનો કાંઈ તેના આકરને
આપીને પાછો જાય છે પછી તે મનુષ્યે ફરીને પાડી મુનાકાત આ-
પીને જોઈએ ધણી વખત પોતે મગવા આ-વો દનો એમ બતાવ
વાને વાસ્તે, જેને મગવાનું દોષ તે ધરમાં ન દોષ એવી અટકળ કરી
નેજ લોકો મગવાને જાય છે મગવા ન જતા આકર સાથે પોતાના
નામનો કાંઈ મોકલવાનો પક્ષ આન છે જેમના તરફ આ કાંઈ આ-
વો દોષ તેમણે પોતાના નામનો કાંઈ ફરીને પાછો મોકળવો જોઈ
એ, આથીમા આ પ્રકાર ધણો છે ૧ આવા અનેક ઉદ્વેગનો આપી
શકારો સમાવિષ્ટ ૩૬ આચારના મુલામ થઈ મેદુરથી મનુષ્યને
થના નાસ તરફ દુર્લભ્ય કરવા સુરખુ નયો જે લોકો આ આ

૧ એ વર્તમાનપત્રના અધિપતિએ આ પ્રકારની મસ્કરી કરવા માટે
મસ્કરીમાં અચાવીની સૂચના કરી હતી — સહેરમાં પ્રસિદ્ધ કે તે એ જ
આ કાટે લેઈને ત્યાં આ કાંઈ વહે થવા માટે એક કબેરી રાખવી અને દરેક
નિયમિત વખતે અહીંએ ચાલપોતાના આકર ખસુસ તેટલા કાંઈ તેની
પાસે આપીને ત્યાં મો થવા એમને આ કાંઈનો જયવહાર કરવો દોષ તે સ
વના આકર એક કેવળે એમાં થવા એમને તેઓ ત્યાંના ત્યાં સુધે કાંઈની આ
પ કાંઈ કરી શકશે, અને ફેરે યેર આગવાનો તેમનો નિરપક અમ બનશે

લ શખોને વર્તન કરેછે તેમને ખસ મુખની પ્રાપ્તિ ન થતાં તે એક પ્રકારના નકલ કરેલા મુખ ઉપરજ તૃપ્ત રહે છે.

સામાજિક વ્યવહારમાંના નકલ કરેલા યાદને લીધે, કેળા ધાલવા-પગામાં ખગમુખનો શી રીતે લેપ થાય છે એ જતાવનારો એ ઉદાહરણો રૂપેન્સર સાહેબે પોતાના અનુભવમાંનાં આપેલાં છે. મોટા લોકોની સામાજિક રીતભાતથી કંટાળેલી એક શ્રીમંત કુટુંબમાંના જામસાથે રૂપેન્સર સાહેબનું સંભાષણ ચાલનાં આગમોડીમાં પ્રવાસ કરવા સંબંધી વાતો નીકળી. આગમોડીનો પ્રવાસ અનિશ્ચય વાસદાયક અને કંટાળા આપનારો હોય છે એવો રૂપેન્સર સાહેબે પોતાનો મત આપ્યો. તે ઉપર તે જામ જોડી “ મને તો આગમોડીમાં પગ મૂક્યાની સાથે એક પ્રકારના ત્રાસમાંથી છૂટવા સગળું લાગીને વિશ્વાસ્ય પ્રકારનો આનંદ થાય છે. ઘેર દોહાએ ત્યારે પોતાની મદદ વિદ્વ દિવસમાં દશગર પોશામ બદલાવામાં, બેઠ આપવા લેવામાં, કુચેલા કરવામાં, નિરંધક પત્ર વ્યવહાર કરવામાં અને મનમાં એક જાને બદલ જુદું એવો નકલી દેખાવ કરવામાં સમજો વખત જાહેર છેક ત્રારી જાય છે, અને આવા પ્રકારનું જીવન છેક કંટાળા-બરેલું લાગે છે. ” જીજીં ઉદાહરણ ઇંગ્લાંડ મુકીને ન્યુઝીલેન્ડમાં જઈ રહેલા રૂપેન્સર સાહેબના આગમોડી એ ગૃહસ્થોનું છે. ઇંગ્લાંડમાંના લોકોના જાદુમરના પુનર્જીવ પ્રમાણે વર્તનક્રમ અને તેમના જ વસાહતમાંના લોકોનાં વર્તનચાલત્ર, આ બેનો પણ અનુભવ આ ગૃહસ્થોને મળેલો હતો. શ્રીમંત લોકો ઘણું કરીને દેશાંતરમાં જવાનો વિચાર કરતા નથી. મધ્યમ સ્થિતિમાંના અને ગરીબ લોકો આ કામમાં ઘણા પડે છે. આ લોકોની રીતભાતમાં બેમથુ પ્રકાર યોડો હોય છે, અને પરદેશમાં ગયેલા હોયોગી લોકોની રીતભાતમાં તો તે તેના કરતાં પણ કમી હોય છે. એ બે ગૃ-

દાખલો પછી ચર્ચા મુખી ન્યુઝીલેન્ડમાં ગ્લોબીને ત્યાંના સાદા અને સગા
પણના બચાવનારી તે પડ્યા પછી ફરીને ઇંગ્લેન્ડમાં પાઠા આપ્યા
પ્રથમ તો તેમનો વિચાર દલાઈસ્થાના દિવસ ઇંગ્લેન્ડમાં ગાળવા એવો
હતો. પરંતુ ત્યાંના વર્તનક્રમમાંના કૃત્રિમપણાથી તે જાણીથીજ દ-
હાજ્યા અને પાઠ ન્યુઝીલેન્ડ ગયા.

ઉપરના પ્રતિપાદન ઉપરથી લક્ષ્યમાં આવશે કે, વિચારની દૃષ્ટિએ
યુક્તાયુક્ત જોઈને સામાજિક શક્તિ આચારમાં દેશીય કરવાનો ચલન
કરવો એ કામ ખીજા સુધારા કરવા કરી મહત્વનું છે એવો જોઈ
દેનાકનો મત છે તે ખરે ધાર્મિકમાં આવતો નથી ઉત્કુ સુખ
દુખના જોડા વધવાપણા ઉપરથી જો પરીક્ષા કરવાની દલીલો તો
ખીજા સુધારા કરવા સામાજિક સુધારો વધારે મહત્વનો છે એવો
મશય લાવવાને જગા છે મનુષ્ય જાતિનું કલ્યાણ કરવાનું ઇચ્છનાર
પ્રત્યેક મનુષ્યે સામાજિક આચાર અને તેના સાધનો, એમાં જોઈલું
માદાપણુ લાભ તેટલું લાવવાનો ચલન કરીને મનુષ્યની શક્તિનો નિ-
રધક વ્યય ન થાય એ માટે વધારે કાળજી ગમવી જોઈએ આ સા-
માજિક પરોપકારનો પ્રકાર પ્રત્યેક પરોપકારી મનુષ્યને હમેશા લક્ષ્યમાં
રાખવા સરખો છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

રાજ્યકીય પરોપકાર.

“રાજ્યકીય કામમાં તમે ખટપટ કરજો નહિ” એવું પહેલા
ચાક્કસ જાણવું પોતાની પ્રજાને કહેવું હતું રાજ્યએ આવા પ્રકારનો
ઉપદેશ પોતાની પ્રજાને કરવો, અથવા તેમના હાથથી ઉપરની ઇચ્છા
પ્રમાણે વર્તન જાને એ વિશે ચલન કરવો એ સ્વાભાવિક છે અને

યત્રિન સત્તા પોતાના હાથમાં દોષી એમ કયા સુઘને લાગતું નથી? પ્રજાએ ફક્ત સુઘનો ઇચ્છાને માન આપીને તે પ્રજાએ વર્તન રાખ-
તું એ તેટલું સ્વાભાવિક નથી. તથાપિ આજીવનના દત્તિદાસ ઉપરથી
જોતાં સુખ અને પ્રજા એમનો સંબંધ ઘણું કરીને સુઘની ઇચ્છા
પ્રજાએ ચાસેલો છે, અને દરજ્જા કેટલાક અપવાદ બાદ કરતાં ત્યાં ત્યાં
તેજ પ્રકાર છે, એમ કહેવાને દરકત નથી. સંજ્ઞકીય સ્વાતંત્ર્યનો અને
હકનો ડોળ દેખાડનારા દેશોમાં પણ સહાયથી ભેદ પડેલા ચાર્સ
સુઘનો પોતાની પ્રજા માટે ધાત્રી દીધેલા નિષ્ઠા ચાસે છે. એવી રીતે
આફ્રિકામાં મોટી શોખા છે એમ માનનારા પણ મહા ભેદો જડી
આવે છે. “સંજ્ઞકીય પ્રજાની જાંજગમાં હું કદી મન ધાત્રી નથી”
એવા અર્થનાં વાક્યો અનેક ધર્મા કરનારા ભેદોના મોખાથી નીકળે
છે, અને તે એવા રૂપમાં બોલાય છે કે, પોતે કંઈ અગિમાન કરવા
સરખી વાત કહીએ છીએ એમ બોલનારાના મનમાનો ભાવ સાબ-
ગનારાના મનમાં આવે છે.

* એ મનની સ્થિતિ પૂર્વના એક કાળને યોગ્ય હતી અને તે
વખતે તે પૂર્વનાએ પડેલીને તેનો અમલ અવસરિ ભેદોના મન
ઉપર બાકી રહેલો છે. પ્રાણીઓના શારીરિક અને માનસિક ઉત્ક-
મણમાં એક વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે તે એ કે, એક પ્રકારની
પરિસ્થિતિને લીધે જે શારીરિક અને માનસિક ભેદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે
પરિસ્થિતિ બદલાઈ તોપણ તે એકદમ નદ્રિયતા નથી. તેમાં
નવીન પરિસ્થિતિને યોગ્ય એવા ફેરફાર થવાને ઘણો કાળ લાગે છે.
એજ સ્થિતિ સુઘ અને પ્રજા એમના વચ્ચેના સંબંધની યદ્ય છે.
પ્રાચીનકાળમાં “રાજા એટલે ઇન્દ્રિયો અસ,” “સુઘની આદા માયુ ન-
માયી માન્ય કરવી જોઈએ,” ક્યાદિ સમજુતી ભેદોમાં હતી જે વેળાએ
ટાળા ટાળાના વચ્ચે આવેલા સુદમાં સરસાઈ મળવાને ટાળામાંના મુખ્ય-

નો તે યોગીયાના લોભ હોય પૂર્વ અમન હોયો જરૂરો દનો તે વખતે
 આ કષ્ટનાનો ઉત્થ થયેના દોષો જોઈએ આવી સ્થિતિમા વ્યભિ ॥
 વિચાર રસાત ની આં આચાર સ્થાન ની કષ્ટન આવવી અસંભવિત
 હતી પરંતુ તે સ્થિતિમાથી હાનના મરોપિવન એન્થે ઉત્કાંત થો
 લા છે અને તેમની હાલની સ્થિતિમા રાજ્યનીય દા જાગ્રમા લક્ષ્ય
 ધાનનુ એ નતોક મનુષ્યનુ કર્ત્ત્વ ય થઇ જોઈએ છે ઉદ્ધેજ
 લોકના સદ્વચનને લીધે આં તે તરફની રાજ્યનીય સંસ્થાના વ
 લખુ અર્ધાની ૧૦૧ પદ્ધતિએ આપસનો જે ક્રમ તે સામેએ દર્શાવે
 દર્શાવે શરૂ થયો છે તેને લીધે આપણા લોકો પશુ પોતાના દસના
 રાજમાજાગ્રની રાત્રમા મન ધાનનુ જોઈએ એ કર્ત્ત્વ ન બળવનુ
 મોટયે મનુ રે પોને અદ્ભુત્સિત્વ, કૃતમતા તથા નીચપણ
 આ ત્રણ દોષો પાન થનુ એમ થાય છે મન લોકો જે રાજ્યનીય
 વાત ॥ સખધે ઉદ્ધરીન રહેવા લાગ્યા તો લોકોના ઉદ્ધોગે અથવા
 રાજકર્તા ની મહેત ॥ નીએ જે હં દેશો નામ થવાના દોષ તે નદ્યથો
 અને જે ઉત્પુકા તજ્જનીય સંસ્થા અસ્તિત્વમા આવી હશે તે
 લાય પામવા લાગશે જેને લીધે આપણા દેશ સખધીના કર્ત્ત્વ થોમા
 આનાકા ની કરનાર લોકોને મારે અદ્ભુત્સિત્વનો દોષ આવે છે આ
 પણ દેશ નિગાની પૂરજો અથવા સમમની લેખએ મેળવેલા દહ
 રિરે અને ઉપજ કરેલી સંસ્થા રિરે બેશી થનુ, એટલે તેમને
 આપણા ઉપજ કરેલા ઉપમર જૂલી જના જેનુ ચાર, આની રીતે
 કૃતમતાનો દોષ આવે જી વળી નીચપણનો દોષ આનરાનુ કારણુ તે
 હકનો અને સંસ્થાનો નતોક મનુષ્યો ઉપોગ થવા છતા તેમનું
 સ રાપુ મરનુ કામ માન પ્રથે તત્ત્વથી થનુ નવી ગ્રાહ્ય થવા
 તો ૧૫૦ લખને તો લગાર પપુ મો દના ન આરો એ નીચ
 પશુનું લક્ષણ છે

કોઇ પણ સ્વાતંત્ર્યવંશ ગુજરાત સંસ્થાનું અસ્તિત્વ કાયમ રહેવાને અને તે સારી રીતે ચાલવાને તેના ધટકવ્યવેશો પોતાના ભાગનું કામ સંભાળવું જોઇએ. જેમના હાથથી તે થવું નથી તેમના પૂરતી તે. પણ તે સંસ્થા મરી ગયેલીજ દેખ છે એમ દહેવાને દરકન નથી. શરીરના કેટલાક ભાગનો વ્યાપાર જાંધે પડ્યો તોપણ શરીર જેમ જીવવું રહી શકે છે તેજ પ્રમાણે એવી સંસ્થાનું પણ છે. જેવી રીતે શરીરના અધિકાધિક ભાગ લુપ્ત પડ્યા જાય છે તેવી રીતે જલદીથી સર્વ શરીર જેમ નષ્ટ થાય છે તેજ પ્રમાણે અધિક અધિક લોકો આવી સંસ્થા તરફ દુર્લક્ષ કરવા લાગે તો તે જલદીથી લય પામે છે, આ પ્રકાર ન થવા માટે યત્ન કરવો એ દેશના પરોપકારની દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. આ કર્તવ્ય તરફ દુર્લક્ષ કરવાને લીધે પોતાનો અને ખીજનો ક્યા પ્રકારનો તોરો થાય છે અને વિશેષ લક્ષ્ય દેવાથી ક્યો કાયદો થાય છે તે જોઇએ.

મનુષ્યની પાચરી પ્રમાણે તેમના તરફ કામનો વહેચાણો કરી આપી તે તેમની પાસેથી જીવનમથી કરી લેવાની સમાજવ્યવસ્થા જામ થઈને પોતાની ખુશીની કચરની વ્યવસ્થા શરૂ થવાને લીધે કચર પૂર્ણ રીતે પાગલાનું અવસ્થનું થયું છે. મનુષ્યના જીવનનું અને સ્વાતંત્ર્યનું તો રક્ષણ થવુંજ જોઇએ, પણ તે સિવાય મનુષ્યને કષ્ટ થઈને કામ કર્યા પછી તે વિષે જેમ જીરૂ કરેલી દરો તે તેમને વગર દરકને મળતી જોઇએ; એકાદ દુકાનદાર તરફથી કોઈ કંઈ જાણુસ વેચાતી લીધી તો તેની કિંમત, અથવા જાનેના વિચારે કરેલો તેનો મોંઝદલો ખીજ જાણુસ, તે દુકાનદારને પાછી મળતી જોઇએ; અને કંઈ નિયમિત કચર ઉપર એકાદ કામ કરવાનું હતું હોય તો તે કચર અક્ષરે અક્ષર પાળીને તે કામ થવું જોઇએ. કોઇ કાંઈ પ્રત્યક્ષ રીતે ત્રાસ દે તો તેનું નિવારણ રોજગરી કાયદાના અ-

મને માત્ર અને અપ્રત્યક્ષ રીતે જોડાયે છે અને જાનવાળી જીવેલા તા
મનુ નિરરજુ દિલની કાવચથી મનુ આ કામો મોઝ રીતે જાનવા-
ને પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની કલ્પિત પ્રજા કે કલેષો સામે જવાબદાર છે

આજ પ્રજાગતી દેશીક જાનવાળી પ્રત્યેક મનુષ્ય ઉપર છે
એ કલેષો પત્ર અજાણી ગિયનિમા દેશીની નાજરમાં પડી આવી
નથી એ મેં મેં કમનમીનની વત છે. દેશકાંચીની કામમાં
પોતાનું મન પાત્ર અને દેશના મુજબે પેત્રનું કલેષ કમનું એમ
પત્રા જાનવા મનમા આ છે. પરંતુ જા રિવાજ તેમના મનમાં જો-
તાકા જાવનો નથી કે જ પ્રતિનિધિ પસંદ કરાવેલા દેશ રોડે તર-
કથી સામે જાનવા માટે અટકા કરે છે, કે જ પ્રતિનિધિની મુદ-
તી કરાવેલા દેશ પત્રા રોડે ને જાવા માટે વિચારવા કરે છે; કા-
રખન માતા મનુષ્યે જાનથી દિવસમાંના અમુક કાલાથી અધિક
કામ ભેડુ નહિ ને મટે દેશનો જોગ માટેના રોજ છે. અમુક પ-
શાંતી ઉપર કરે બેનાડો અને અમુક ઉપર બેસાડો નહિ તે માટે
કામ પત્રા કરે છે, અને કે.ઈ.એન.આર.આર.ના કામમાં મન પાત્રીને
સહેને પત્રીની બેટ પૂરી પાડવા માટે અપવાદે માની માડીને ભા-
દાનો રમો (કામને) વેચાનો જેવા માટે દેશી કામની પગાતથી
મેળવવાના ઉદ્યોગમાં મુશ્કેલી દેવા છે. પરંતુ મનુષ્યને અત્યાચારક
એવી વાત તમને દેશ ઉપર આપતું નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યને તેના મા-
મ કામનો પૂર્વ કાવચે મગવો અને તેનાં નવનું કલેષો દુષ્કરિ-
ભામ બીજા દેશો જોગવાં ન પડે આ બે જાતે સમાજના મધે-
સન અત્યંત અવસ્થાની છે, અને તે અધ્ય કરવાને પ્રત્યેક મનુષ્યે જે
શબો કરવાનું કપુર કપુર દેશ તે તેમની પામેથી કરાવવાં જોઈએ,
અને તે જાદો જે મોગદો આપવાનો દેશ દેશ તે તેને આપવો
જોઈએ. દેશના અસ્તિત્વના પાયા સામે જે પ્રજા છે તેજ તમને દુષ્ક-

દસ ચમને મનુષ્યનું લક્ષ્ય ઉપર ઉપસી વાનો તરફ દોડે છે. જે પ્ર-
 જ્ઞને માર્ગ જતાવવા માટે કાયદા કરવામાં આવે છે તે પ્રજાને તે સમજા-
 વવા માટે જે સુ-અપદ્ધતિમાં પેઢીઓની પેઢીઓ થયાં કદાચ પણ યાન
 કરવામાં આવતો નથી તેનું મૂર્ખપણું લોકના લક્ષ્યમાં ગિરકુવ આ-
 વનું નથી. હાલમાંજ કાયદાનો કેટલો દગલો થયો છે અને તેમાંજ
 કાયદો કરનાર મંડળીઓ દરરોજ ઉમેરો કરતી જાય છે. કાયદો કર-
 નારી મંડળી એટલે કાયદો ઉત્પન્ન કરનારાં યત્રિજા થાય. એ વત્રો
 એટલી ઝડપથી કામ કરે છે અને એટલા નવા નવા કાયદા તૈયાર
 કરે છે કે, જૂના કાયદા અને નવા કાયદા એમનો એક જ ઘોટાળો
 થઈ ગયેલો છે. આ સર્વે વાગ તરફ લોકો શુન્ય દૃષ્ટિએ જુઓ છે.
 વીજળી પડીને ધસતું જગતું, નોકાનથી વદાણુ જુડતું, દલ્લાદિ આદૃશ્મિક
 વાતોનું પરિણામ જે પ્રમાણે કપાળને દાય લગાડીને મનુષ્યો મૃત કે
 મ્યાં કર્યા વગર સડન કરે છે, તેજ પ્રમાણે કાયદાની અપૂર્ણતા
 ને લીધે કોઈવાર મુદ્દાસર ફરિયાદ થઈ નહિ તેથી, કેટલીયાર કમી
 કિર્મનની ટીકોટ ચોડી તેથી, કોઈ કોઈ વાર જારવર્ગ ઉપરનો વહિ-
 વટ થયો વગેરે દસડી બુલો માટે ન્યાયની કોર્ટમાં ચનારો અન્યાય
 પણ સડન કરવાની તેમને રેવ પડી છે. ચિવાય સરકાર મારફત
 કોઈ પણ વાતની દાદ પટોંચવી એ ગોટા ખરચની જાળત છે. જે
 રકમો માટે ફરીયાદ કરવાની તે રકમનો ધણો ભાગ ફરીયાદના ખ-
 રચમાંજ ગેય થઈ જાય છે. શ્રીમંત લોકો અપીલો ઉપર અપીલો
 કરીને ગરીબોનો છેક ધાણુ દહાડી નાખે છે. વળી આ સર્વે વાનો
 મનમાં આપ્તીને ધણુ લોકો સરકારમાં દાદ માગવા વારને જવાના
 વધારે ખરચમાં ન પડતાં પોતા ઉપર થયેલો અન્યાય મૃત કે મ્યાં કર્યા
 વગર સડન કરે છે.

સાસન પદ્ધતિમાં ઇષ્ટ ફેરફાર કરવા અને સજ્ય વ્યવસ્થા સુ-

એ પણ વિશે અટકાવ કરવાથી નેટલો દેશ સંબંધી પરોપકાર થવાનો મંબવ છે નેટલો ખીણ કાઢવાનું વાતે મવાનો નથી એમ વિચાર-
થીજ માણુમના લક્ષમાં આવ્યા વિનાય નહેતું નથી.

લોકોના રાજકીય વ્યવહાર પ્રમાણિકપણાએ આવે તોજ દેશના અંગે જોમ રહેશે એ તત્ત્વ સર્વ લોકો કમુલ કરશે, પરંતુ રાજકીય પ્રશ્ન ઉપર ચર્ચા કરતાં નિર્નયિતતા મનોના લોભના પણ પડીને રાજસંગ્રામના જે પ્રકાર સર્વત્ર આવેલા છે તેને લીધે અપ્રમાણિક પાણાનું વર્તન કરતું ધણાજ લોકોને જાણે આવે છે અને દેશને અપાય થાય છે, આ વાત માત્ર ધણા લોકો કમુલ કરનાર નથી. તથાપિ નિરઅભિમાને વિચાર કરનારા મનુષ્યને ને વાત કમુલ કરવી પડશે. રાજકીય પ્રકરણમાંના પરસ્પરમાંનો ટટો મટાડવા માટે યત્ન કરવો આવવા તેનું નહિઈ પરિણામ બને તેટલું કમી કરવા માટે યત્ન કરવો એ દેશ સંબંધી પરોપકારનું કામ છે. રાજકીય પ્રશ્નની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ જે મંડળીના હાથમાં હોય છે તેના સભાસદમાં અર્નેક પણ પડવાને લીધે એક દેશમાંના લોકોનું કેતુ તુકસાન થાય છે તે ખીણ દેશમાંના લોકોના લક્ષમાં જાણી આવે છે ઉગ્રતામાંના લોકોને અમેરિકાના સ્વતંત્ર સંસ્થાનમાંના લોકોના દોષ એકદમ દેખાય છે. એક પક્ષમાંના લોકોના હાથમાંથી રાજસતો ખીણ પડતા હાથમાં ગયાં એટલે પૂર્વના મોટા મોટા કામદાર જાણે તેમની જગાએ એકદમ નવા આવ્યાને લીધે રાજવ્યવસ્થાનાં પૂર્વનાં ધોરણ બદલાઈને કેવો ધોરણો થઈ જાય છે બદારથી બહાર આવનારા અને અંદરથી બહાર જનારા એવા બન્ને પ્રકારના માણ ઉપર જાણે કર બેસાડીને ઉત્પન્ન કરેલા સરકારી પૈસાનો પ્રતિનિધિની ચૂંટણી વખતે ખાનગી હેતુ સાધવા વાસ્તે કેવો દુરુપયોગ કરવામાં આવે છે, અને આ વાતને લીધે સ્વતંત્ર સંસ્થાનમાંની રાજ્યપદ્ધતિમાં પણ કેટલું કમીપણ

રહેતું છે એ જનો ઉદર દિગ્વિષ્ટ છે એ જોઈએ તેમજ પાત્રિ કરી
ચપ્પો પાત્ર દિગ્વિષ્ટ નું જાણી એક પક્ષના દાષથી બીજા પક્ષના
દાષમા મચને લીધે તેમજ પેનાનું જે નુકસાન થાય છે તે તેમને
દેખતું નથી

પાશ્વર્ય ગજકીય અગ્નિનું દિગ્વિષ્ટાનુભાવ છે તેને દાષમાજ
ચિન્નજ મગધ લાગેતું છે, અને ગજકીય વ્યવસ્થા પેઠી કે હપજ
મદનરો બામ રે કે રો નીમેના પ્રતિનિધિના દાષમા નથી તેને લીધે
અર્ધિના લોકોમા નજરથી પ્રત્યે નજરથી જાનના પક્ષ યોજા નથી
જ્યા કુપી દિગ્વિષ્ટાનુભાવ પ્રત્યે પક્ષો દાષ જેને ત્યા કુપી ગજ
વ્યવસ્થાનો મદનરો બામ અર્ધિના લેખના દાષમા અર્ધિનો મ-
બાજ નથી, અને ન આ રો નર્દિ નો પે જામરની પેરી ત ૧ જ
વનું આનીય લોકો દાષમા મગધ નથી તમ પિ મુદિમિષ પીગી
લોખલોડે ગોરે જગમે જર લાગી કમી જે મરથા આજ
ઉપર માપેથી દોર છે તેમા ખજી બીજા રોગના મોગ જામરનીના
કમોમા મળી જુ રો જોઈએ આજો દાષે રી રેવાનું મીંખનું
જોઈએ નજરમાજ ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦
૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦
૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦
૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦
૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

નજ દાષમાજી વ્યવસ્થા માટે પ્રતિનિધિ મુગી કદાચના દા
મમા એક અનિષ્ટ પ્રકાર મરેન જાગો અવેતો છે અને તે દિગ્વિષ્ટ
દિગ્વિષ્ટ વરણ પ્રમાણ ઉપજ છે જેમાથી મુખભાગી મેગર્યા
વારને જગમા જાન રે ન છે તે પોગ ૫ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦
એ રિટાગી મુગી લોકો વાજી જોઈને તેમના મોરખ જોયે છે,
અને જે ચાલ કરી અચકા હોય છે એમ તેમને પક્ષ મ નમ હોય

છે તે કરતાં વિશે વચન આપે છે. આગંઠ, જેથી કરીને અધિક મન મેળવીને પોતાની ફરેદ યાચ એવા પ્રશ્નનાં વર્તન તેમના તરફથી થતાં જાય છે; અને તે સર્વ કરવાનો દેવ પોતાના પદ્મના આગેવાન તરફથી પોતાને કંઈ કાચરો થયો અને પોતાની મદદનું બળ તેમને મળે. પ્રતિનિધિ થવાને ઇચ્છનામનો દેવ અસલે પોતાના હાથમાં સત્તા મેળવવાનો હોય છે એમ કહ્યું હોય તો યોગ સમક્ષમાં ઉપરના પ્રશ્નનું વળૂન થઈ શકશે. એ પ્રતિનિધિ પોતાના પ્રતિનિધિપણાનું કામ બળવવામાં તો તેમના તરફથી જે અપ્રમાણિકપણના પ્રકાર બનતા જાય છે તે જોયા એટલે તેમને શુ કહેવું એ સમજાવવું નથી. પોતાની સમજાવટ હોય છે એક અને મન આપવો ગરજ પ્રમાણે. વાસ્તવિક રીતે દાહજણ પ્રતિનિધિએ જે ભોગનો તે પ્રતિનિધિ હોય તેમનું દિગ પુર્ણ રીતે મનમાં ગળીને એકાદ પ્રશ્ન વિશે જે તેમનો મત થયો હશે તે તેણે પ્રમાણિક પદ્મ કહેવો જોઈએ. સત્તાવધિ ભોગના સુખ દુઃખ સ્વયે જેમનો સુબધ હોય છે એવા પ્રશ્નનો નિ-કાદ આ પ્રતિનિધિના મન ઉપર અવલંબીને રહે છે. પરંતુ એ પ્ર-તિનિધિ તે પ્રશ્નનો વિચાર કરવો એક બાબતએ મૂકીને, કયા પદ્મ (પાર્ટી) ની સરસી થવી જોઈએ અને મોટા મોટા પગારની જગ્યા કયા ભોગના હાથમાં રહેવી જોઈએ એ વાત તરફ સક્ષ્ય આપીને મત આપે છે.

સ્વપદ્મનિહાને સીધે પોતાની સમજાવટી વિરદ મન આપવો જાણે આવે છે એવો સંબળ (બાતુ) ધણા જણના મેંમાંથી સં-જાળનામાં આવે છે. અનિયતિત સત્તાનો ઉપયોગ કરનાર ગુમતું જે વખતે સંવત્ર ઉપરી પદ્મ હતું તે વખતે સ્વસ્થ નિહાનું મોટું મ-દાકમ્ય હતું અને તે હજી સુધી પણ ધણું કરીને તેવું જ રહેલું છે. હાલ જે ઠેકાણે સમજાવટાનું કામ કંઈએ અથવા બધું પ્રજાના હા-

જીવે છે. પક્ષાભિમાનને લીધે અમેરિકામાંના સ્વતંત્ર સંસ્થાનમાં પણ મન સ્વાતંત્ર્યનો ઉપયોગ કરવો એટલે એક પ્રકારનો ગ્રન્થો કરવો એમ થયું છે. ઉપર ઉપરથી જોનારને પ્રતિનિધિથી ચાહેલી રાજ્ય-વ્યવસ્થાનો જ્ઞાન થશે, પરંતુ અંતરિયતિ જુદી છે. ઉપરથી જોનારને જો કે પ્રજાએ પોતાની ખુશીએ સુટી કઢાડેલા પ્રતિનિધિના હાથમાં રાજસૂત્ર છે એમ દેખાય છે તોપણ ખરું સ્વધારપણું મોટા મોટા દોષોની જગા ઉપર રહેવા કામદાર અને તે જગા મેળવવા વિષે યત્ન કરનારા લોકો અને તેમના સોજની એમના તરફ દોષ છે.

દેશમાંના લોકોમાં અનેક તક પડેલાં હતાં જે તકમાંના લોકોની સરસાઈ થાય છે તેમના હાથમાં રાજ્યમૂલો મવાને લીધે, દેશની ઇચ્છા પ્રમાણે રાજ્યવ્યવસ્થા ચલાવવાને મદદ થાય છે એમ કેટલાકને લાગે છે, પરંતુ તે જુદા બરેલું છે. ધણીવાર એવી વ્યવસ્થાને લીધે દેશની ઇચ્છા વિરુદ્ધ વાત બની જાય છે. પસંદગી વખતે એક પક્ષની સરસાઈ મુકી તો તે ઉપરથી જે પ્રજા તરફ મધ્યગા દેસનું લક્ષ્ય લાગેલું હોય તે સંબંધે દેશનો મત તે પક્ષના મન સરખો છે એટલું જ મદદ કરી શકાશે, પરંતુ એકવાર રાજ્યમૂલો આ પક્ષના આગેવાનના હાથમાં ગયાં એટલે ધણીખણ પ્રજાને નિકાલ તે પક્ષના આગેવાનોની ઇચ્છા પ્રમાણે બને છે. ધણી મત આપનાર લોકો ઉમેદવારોની જુલયાપથી જુલોને તેમને મન આપે છે અને પછી પસ્તાગતમા પડે છે. પસંદગી માટે યત્ન કરનારા ઉમેદવારનું બધું લક્ષ્ય મુખ્યપ્રશ્ન ઉપર લાગુ રહેલું હોય છે અને બીજા પ્રશ્નોના સંબંધે તે લોકોને જોઈએ તેવા વચનો આપે છે. એકવાર સુટણી થઈ એટલે ધણીખણ પ્રતિનિધિ પૂર્ણ પડે પોતાપોતાના પક્ષના આગેવાનના તાબામાં હોય છે અને તેમના ધોરણો તેમને આપે છે. એને લીધે અધિકારવાળા પક્ષના આગેવાનોને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ધણી વાતો કરવાને લાગ મળે છે. એ

આગેવાનો બીજા પ્રતિનિધિના અવધ નિહાળી જઈ ઉપર એવા અને-
કાવદા કડી રોકે છે કે જોને વિદા પ્રતિનિધિ નાના મતો લીધા
દોષ તો તે પમદ મનાર નહિ દેશની ઇચ્છા પ્રમાણે ૨/૫ માં
ચકાવવા એ પ્રતિનિધિ ઉપર એવિદા ન્ય વ્યવસ્થાનો દેવુ પશુ પ
દામિમ નને લીધ સિદ્ધિએ પને નો નથી એમો જુનગી ૧૧ જે
પ્રમાણે પોતાની ઇચ્છાએ સર દેશને તાજામા એકે તે પ્રમાણે અધિમા
૨. પશુન આગેવાન કેન ન વખત નુધી સવેશને મુદીમા એ છે

પરતુ બીજા ઉપર રીતે એ મમ ના ૨ ખા છે ૧ આ
પ્રશ્ન દ.૫ની ૧૦૫૫૬નિનુ અમિમાન ખનત ત દુધી પૂછવા
આવે છે આ પ્રશ્ન રજામા આવતી પદનિનુ મમયન ક ચાનો તે
મતો દેવુ દોષ છે આ પતિન ૧૫૨ નમ એ અમે ન
૧૫૨ની રેખાજથી અમડીના વાચો લખાએવા છે પ્રાપ્ત
માવનિ પ્રશ્ન સુખથી એ નેની તર મા અને બીજો તેની વિરુદ્ધ
એવા બે પક્ષ દેવા જોઈએ ત મગિક હજ ત ૨ લમ આપવનુ
દોષનો બેથી વવરે ૫૫ ચવતુ કદી પશુ સુખરિન નથી" અવિ
૨ સુખીમાત્ર પોતાનુ તન ૧ લક્ષ્યમા આવવા મગ્યુ છે એ
પ્રતને સખધે બે પમ ચથા દમે અને તે પ્ર ને નિમલ થયા બ
૧૫૨ બે પશુમા મતમે ન મનો દોષતો ઉપનો વિચાર આ ઠે
દાજે લાગુ પ રી પરતુ એ પ્રશ્ન ઉપર ચવેલા મતનેદથી ન્યા
બીજા રથનો નિ વ ચા છે ત્યા આ સિદ્ધાતનો રો ઉપયોગ એ
૧૧ મ નધે એ પશુમાના લોગેના મનો તેમના આગેવાનોના મત
મ આ દોષ નોપશુ ન્યા નુધી તે તે પદના લાયમા સળા દને ત્યા
સુધ જોવા ૧૫૨ ઉર્જો તેટલા સરખા પ્રતો હર તેમના મનો
તેમના પમના અમજોના મત સરખા દમે એવી રૂપના પશુ સ
ખરિન નથી ચ રવા પદનિનુ સમર્થ ન વા ચાટે ઉપના સરખે ૪

વળી એક પ્રશ્ન પુછવામાં આવે છે. “કોઈપણ પક્ષમાંના કોઈએ પોતાના આગેવાનના ધોરણે જો મત આપ્યા નહિ તો એક જ પ્રધાન-મંડળના હાથમાં ધણા દિવસ ગૂઝારવાર રહેવો કે રી રીતે? વળી પ્રત્યેક પ્રશ્ન ઉપર મતભેદ થઈને જો નિર્ણયના મતભેદ થઈ ગયા અને આજ એ પ્રધાનમંડળ અને હાલે બીજી, એવી ગિયતિ થયા માંડોતો સત્ત્વ વ્યવસ્થાનું સુકાન કેમ તરફ ફરી જશે એની કલ્પના થશે શું?” એક વાતમાં ફેરફાર થશે એમ ધારી લેઈને બાકીની વાતો જોવીની તેવીજ રહેશે એવી કલ્પના કરવાને લીધે જે ભૂતના અનુ-માનો નીકળે છે તેમનાજ ઉદાહરણો ઉપરના પ્રશ્નમાં મળ્યા જેવા છે. ગૂઝારવારમાં પડનારા સોકા પ્રમાણિકપણે ચાલવા લાગે તો તેવું ચાલવાનો પરિણામ જો પ્રત્યેક પોતાની સમજુતી પ્રમાણે મત આપે એવો થયો; અને તેથી જો હાલ પ્રમાણે પ્રતિનિધિનાં મુખ્ય પક્ષ ન થતાં નાના નાના પુષ્કળ પક્ષ થયા, અને પુષ્કળ પ્રતિનિધિઓ કોઈપણ પક્ષને ન મળતાં સ્વતંત્ર રીતે ચાલવા લાગ્યા તો, પોતાના મત અધિક થશે એવી પ્રધાન મંડળને કદીપણ ખાતો થનાર નથી અને અભિમાનમાં પડીને ફાવે તેમ વર્તન કરવાને પ્રધાનમંડળ પેકી કોઈ દિશામાં ગમનાર નથી. આવી રીતે પોતાની બાજુના વધારે મત થયાં નહિ તો કોઈને ગૂઝનામું આપવાનું હાલમાં રહેનાર નહિ. પ્રધાન-મંડળની વિરૂદ્ધ પ્રતિનિધિની સભામાં મત પડ્યા તો પ્રતિનિધિના, એટલે દેશના મત પ્રમાણે કોઈ પણ પ્રશ્નો નિકાલ થયો એટલે થઈ હાલ પ્રધાન મંડળ તરફ ધક્કોપણું આવ્યું છે અને પ્રતિનિધિની સભા તરફ સેવા ધર્મ ગયો છે; તે સ્થિતિ બદલાઈને પ્રતિનિધિની સભા તરફ તેનું સ્વાભાવિક ધક્કોપણું જશે અને પ્રધાનમંડળ એ સભાના અંકિત થઈને રહેશે. પ્રધાનમંડળે દંટકા કરવા અને પ્રતિનિધિએ તેમને અનુમતિ આપવી એ પ્રશ્ન નહિ થઈને પ્રતિનિધિની સભાએ

દેશવ કરના અને પ્રધાનમંડળે તે અમલમાં આણવા એવો પ્રકાર થર થરે પછી કોઈ પણ પ્રશ્નો નિકાલ પ્રતિનિધિમાં જે પુષ્કળ નાના નાના પક્ષ થએના હશે તે પૈકી ધણા પક્ષના મતના ધોરણે થતો જશે અને તેમાં દેશનો મત પ્રતિનિધિત થયેલો દેખાશે એવી વ્યવસ્થાએ પ્રત્યેક પ્રશ્નો નિકાલ લાવવાને વખત વધારેલાગશે એની શકા કેટલાક તરફથી લેવામાં આવશે, પરંતુ વખત લાગવાથીજ દેશનો ફાયદો છે એ સિદ્ધ કરવું ઘણું કઠણ નથી સભ્યવ્યવસ્થામાં જે દેશને યજાતો તે પ્રશ્નો ઉપર વાદનિવાદ થઈને અને અનેક આગ્રહ લાભથી પાર પડીને તે બની આવવા છટ છે

પરંતુ એ વિચાર એક જાણુએ મૂકીને નીતિ તત્વની દૃષ્ટિએ જોયું હોય તો હાનમાં આવેલો પ્રકાર અનીતિ કારક છે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે મનમાં એક અને બહાર બતાવવાનું બુદ્ધ, બેલવાનું કંઈને કરવાનું કંઈ, આવા ચર્તનને હાલની વ્યવસ્થાએ આરે તરફ ઉત્તેજન મળે છે આ વાતને શાંતની ગદદ કદી પણ મળવાની નથી પરોપકારનો ઉદ્દય સદાચાર મૂલ્યમાંથી નીકળનારા નીતિતત્વોમાં છે, અને આને લીધે મલ અને પરોપકાર એની ગાંઠ કદી પણ તુટવાની નથી તેથી સભ્યકીય કસંબો મળવવામાં લોકો તરફથી જે અસત્ય આચરણ થતા જાય છે તે નષ્ટ કરવા માટે યત્ન કરવો એ દેશ મળાધી પરોપકાર થાય

ન્યાય તત્વને અનુસરીને કરેલા કાયદા દેશમાંના સર્વ લોકોને જણાવના અને તેના અનુરોધેજ તેમની તરફથી વતન કલવસ, તથા નાજખીય પ્રશ્નોની ચર્ચા કરતા અને મત આપતા લોકો તરફથી પ્રમાણિકપણાનું અનુવર્તન કરવું, આ વાતોની આવશ્યકતા વિષે આ દલીલ વખત સુધી વિચાર થયો હવે દેશના પરોપકારમાં અતર્બૂત ધનારી વર્ગી એક બીજા વાતનો વિચાર કરીએ.

રાજ્યાધિકારનો અમલ બચાવવાનું કામ પ્રમાણિકપણે અને રો-
ગીઆરીએ થયેને પ્રથમ તો નિરનિશા રથોના અને વર્ગના પ્ર-
તિનિધિની સુટબીનું કામ કાગજ પૂર્વકને ચોખું થતું જોઈએ. આ
વાતમાં મુશ્કેલી કરવાની જરૂરીઆત ધણાજ સોદાને લાગે છે, પરંતુ
તે મંજૂર થવા જોઈશે. યાન થનો નથી. મન આપનારને પ્ર-
તિનિધિ પસંદ કરી આપવા સબધી પોતાનું કષ્ટનું શું છે એની
બરોબર કલ્પના હોતી નથી. જે ઉમેદવારે અગાડી આવ્યા હોય તે
પૈડી પોતાનું પ્રતિનિધિત્વ કરવાની અધિક યોજના કાને અગે છે તે
જોઈને મત આપવાનો આવશ્યકતા તો છેજ, પરંતુ તે પહેલાં આગ
સોદા ઉમેદવાર થવા માટે અગાડી આવ્યાને તેમની મારી સુટબી
થાય એ વિશે યાન કરવો જોઈએ. અગાડી આવેલા ઉમેદવારોમાંથી
પસંદગી કરવાનું કામ જો કે સમીક્ષા સારીરીને થાય છે, તોપણ
ઉમેદવાર અગાડી આવવા માટે જે સોદાની પસંદગી થાય છે તે
આરાંસથી થયેલી હોય છે; ઉમેદવારની જગ્યાએ યોગ્ય યોજના કરવા
માટે સારા સોદાની સુટબી કરવી એ કામજ અધિક મદતનું છે.
કારણ, આતરનાં યજ્ઞ (દોરી) જેમના હાથમાં હોય છે તેમજે કે
અને ખૂ આ જે મનુષ્યોને ઉમેદવાર કરીને અગાડી કાઢે, અને તે બેક
મનુષ્ય પણ તે કામને યોગ્ય ન હોય, તો તે બન્ને પૈકી મજબૂત
આગે તેને સુટવાનું, મતદારને મળે એટલી સ્વતંત્રતા હોય તો-
પણ, નિરપેક્ષગી થાય છે. ઇંગ્લાંડમાં ઉમેદવાર કમવાની વ્યવ-
સ્થા અગાડી લખ્યા પ્રમાણે થાય છે:—લંડન શહેરમાં પ્રત્યેક પ-
ક્ષના જે આગેવાનો હોય છે તેમના દુકમમાં રહેનાર તે તે પક્ષના
અનુયાયી પ્રત્યેક પસંદગીને રથજે હોય છે. જે નિરનિશા પક્ષના
દેકાને દેકાને એજન્ટ કહીએ તો ચાલશે. જે એજન્ટને મતદારોને
જે તથા નામ સ્થાવરાં, અને તે પૈકી જે મળે તે નામ પસંદ કર-

વાળે કહેજી ઉપર કંઈને ખુજી જે ઉલ્લસરખું આપ્યું છે તે પ્રમાણે થઈ
 મુચ્ચવેના મનુષ્યો પૈકી જે ઓછા નિરપોગી હોય તેનું નામ તે પ
 ક્ષાના ઉમે વાર તર્કીય આગાડી કરામા આવે છે આવેા જના પ્રકાર
 વાલે છે ત્યાં ઉમેવારો અગે ખરી યોગ્યતા છે કે નહિ એનો વિચાર
 ગીરીને થાય ? અમુક મનુષ્ય મોટા પરોપમગી હામીયો હોયો લીધે
 ભેદિત થયે છે શુ ? પોતાના પક્ષમાં અધ્યાપીને તેનાથી મદદ થ
 ઇને તે હમેશા તેના ઘોલ્લે વર્તન કરવાનું કહુન કરશે શુ ? અમુક
 પ્રશ્ન સંધી તોમ મત આપજને જોઈએ તેનો છે શુ ? તે મોટા
 કુટુંબમાનો છે શુ ? તેના વજનને લીધે તને પુખ્ત મત મળી શ
 કશે શુ ? આ બંને આ સરખાજ ખીજ બંનેક પ્રત્યેના વિચાર
 ખરીને પ્રાપ્તપણુ પમના રથાનિક આગેવ ન ઉમેદવારની યોજના મે છે
 ઉમેદવાગો અગે વાસ્તવિક જે ગુપ્ત અસ્તિત્વ જોઈએ તેની ખી
 સકુલ પ્રાપ્ત ઓઠલી કરતા નથી દેશનીતિ તત્વેનું મૂળ સહિત જ્ઞાન
 તેને છે શુ ? નિહામના યાગે તેમા ઉમેરો થયો છે કે નહિ ? જ
 વા ૧૧૨ના રાજ્ય પ્રશ્નરના ક્રમનો તેને અનુબંધ છે શુ ? તેના
 હમેશના વર્તનમાં હર શીપણ જણાઈ આવે છે શુ ? પ્રમાણિક
 પણુ અને સ્વાતંત્ર્ય એ સદ્ગુણો તેના અમમા છે શુ ? જે વાત
 તો પસંદ નથી અથવા જે વાત તેના હાથથી આવે એવી નથી તે
 મરના માટે ખાલી વચ્ચો આપીને પાઠગથી ફસાવાનો તેની નહારી
 ટેન નથી શુ ? આ પ્રત્યે કે ઇના મનમા આનતાજ નથી એનો
 પરિણામ જેવો થયો જોઈએ તેવો થાય છે રાજનીય પ્રત્યેના સ-
 જાધે છે અપ્રિયિત, લોભપ્રિયતા સપાદન કરવા માટે આતુર થ
 યેના અગે વખત જોઈને કામ કનનારા એવા લોભથી પાર્શ્વમેન્ટ બ
 રાઈ જાય છે તેમના વિચાર તેમની ચુટલી કરનારા અજ્ઞાન લોભના
 વિચારથી વધારે ચોખ્ખતાવાળા હોવા નથી મનુષ્ય સમાજ ઝોટલે

એક સહુ સંસ્થા હોઈને તેની વનસ્પતિ અને પ્રાણી એના જેવી શક્તિ ધની જન્ય છે એ કલ્પના તેમના મગજમાં પેસતી નથી. લા-કાનો એકાદો કંઠે દોષ તો તેને ડોળીને જેવો જોઈએ તેવો આ-કાર કરવામાં આવે છે. તેજ પ્રમાણે કાલકામાં ફેરફાર કરીને સમાજને જોઈએ તે સ્વરૂપ આપવામાં આવે એવો તેમનો મનદોષ છે. આ સ-મજાનીને અનુસરીને કાલકાની મદદથી સમાજની સ્થિતિ એકદમ બદ-લાવવા માટે તે ચાલ કરે છે, તથા સ્થિતિ અથવા સ્વપક્ષાદિત એની પછાડી પછાડી લાગીને પોતાના ચોજેલા ઉપાયથી સમાજ ઉપર શા પરિણામ થશે એ વિશે વિચાર કરતા નથી. દેશના પરદાસકારની દૃષ્ટિ-એ, પ્રતિનિધિ ચુટવાનો આ મૂંઝાઈનો પ્રકાર બધે કરવા માટે ખરેખરે ચાલ કરવો ધનો અવશ્યનો છે તેજ પ્રમાણે મન આપનારને હાથમાં ફેરગ નામનો માત્ર હક છે, તે સ્થિતિ નહ થઈને તેમને ખરેખર પોતાના હકનો ઉપયોગ કરવાને મળે, અને તેમના તરફથી ચુંટાએલા પ્રતિનિધિ હાથ પ્રમાણે પક્ષના અંગ્રાનીના હાથ નીચે પુતળા રૂપ ન હોઈને કામદ કરનારી મંડળીને જોશે એવા સમાસદ દોષ એવા પ-સંદગીના નવા મામૂં પ્રચારમાં આજુવાનો ચાલ કરવો ધજો અગત્યનો છે.

સ્થાનિક કૌન્સિલો, મ્યુનિસિપાલિટી, લોકલ બોર્ડ વગેરે મંડ-ળીના સમાસદ પસંદ કરવાનો બ્યારે વખત આવે છે ત્યારે સમા-સદ પસંદ કરવાનું કામ જેમના તરફ દોષ છે તેમનામાં તેમના આ-જેવાન ખટખટ કરવા માંડે છે. એક વાર તે અજેવાને મન મળીને પસંદગીનું કામ પુરૂ થયું એટલે પ્રતિનિધિ પસંદ કરનારા લોકો પૂ-ર્વવત્ પ્રુતીથી ઉઘી જાય છે. પછી એ મંડળીનું કામ ફેરું ચાલે છે અને પોતે પસંદ કરેલા પ્રતિનિધિ પોતાના કામ ચોખ્ખીતે બજાવે છે કે નહિ એ જોવાની કોઈને શુદ્ધિ ધની નથી. એકાદો આનાકા-નીનો અથવા લાંચરૂપનો પ્રકાર તેમના આગળ કોઈએ આપ્યો

તોપણ તેનો પૂરો તપાસ કરીને અપગધીને યોગ્ય શામન થશે એવી તજનીજમા પડવાનું મન કોઈને થતુ નથી એક દુકાનદાર આ બાજગડમા પડે તો જે અમલનો પ્રકાર થયો દોષ તેની સાથે તેના કોઈ વસકનો પણ પ્રત્યક્ષ અથવા અપ્રત્યક્ષ સબંધ હોય છેજ, તથા તેની વિરુદ્ધ અટપટ ક્રિયાથી તેથી ધત્તાકી કમી થનાર નેથી તે પણ વાત પોતાના અમની બહાર નાખે છે એકરોની તેજ સ્થિતિ થાય છે જે લોકોનું નિષ્ક્રાંતપણુ અથવા ખોટાક અજવાળામાં આણવાનું હોય છે તેમના તરફજ પ્રત્યક્ષ જોડે તેનું વૈદુ આપતુ ન હોય તોપણ તેમના અનેક મિત્રો સાથે તેનો સ્નેહ દોષ છે, અને તે મના પામેથી તેને ધણી પ્રાપ્તિ હોય છે એ મિત્ર જેથી કરીને ફર થાય અને પ્રાપ્તિને યોગ્ય ધરો પણ ધક્કો બેસે એવા પ્રકારનુ વર્તન કરવાને તેમનું સુ અટકી પડતુ છે ? પૈસા સબંધી જેમનું કોઈ પણ પ્રકારનું નુકસાન થવાનો સંભવ નથી એવા પૈમાદગા ભોગપણુ આ બાજગડમા પડવાને ઇચ્છતા નથી જાણ્યું, લોકોની અપ્રીતિ વરી લેવાનું કામ કોણે કરતુ ? તેમને પડતુ માયુમ હોય છે કે આવા અ કારની બાજગડમા પડવાથી નવીન સતુ માત્ર ધણા ઉત્પન્ન થાય પરંતુ નવીન મિત્ર જોડવાની આશા નથી આ શિવાય બીજા ધણા લોકો એવા હોય છે કે, ઉપરના કાર્યોનો જો કે તેમના ઉપર પરિણામ થયો નહિ તોપણ જે વાને સ્વહિત સધાનો નથી તેને માટે નિના કાણુ ત્રાસમા સુ કરવાને પડતુ એ તેમને સમજતું નથી આથી મિત્રિતિ હોવાને સીધે સાર્વજનિક ક્ષમમા જુદાણાનો પ્રમર ખુરી રીતે આલેડે

સાંજ્યવચ્ચના ધણાક ખાતાની એજ સ્થિતિ દોષ છે અને લોકોને પોતાના ઉજ્જની જવાબદારી બીનકુન અમજવામા આપતી નથી સં જકીય મળધના સ્થાનિક અને બીજા ઠેકાણાનાં કામો વ્યવસ્થિત રીતે અને પ્રમાણિકપણે આલેવા છે કે નહિ તે જોતુ, અને જ્યા દપટ

દેખાય તે અન્યાયામાં આપ્તીને અધિકારી લોકોને ગમેઅર દેશન રહે એવી રીતે નેમના કામ ઉપર નજર રાખવી એ દેશના પરોપ-કારની દૃષ્ટિએ પ્રત્યેકનું કર્તવ્ય છે. ^૧

૧ અતિ મોટા શહેરમાં રહેનારા લક્ષણધિ લોકોની નજરે પડનારે અનુનિશિપાલિનીના નિષ્કાજગ્રજાનું એક ઉદાહરણ આવી આવવા જેવું છે. આવા શહેરમાંના રસ્તા ઉપર આવી પોડાની એટલી બરી દોય છે કે, અતિશય ઠંડા પથ્થરના નાના કડકા વરાળપત્રથી ફાગેલા દોય છે તોપણ તે વધારે વાર ઠકતા નથી. આ રસ્તા તરફ પધાન રાખીને એયુ દોય તો વચમાં વચમાં પોડું પોડું ઉપસેતુ દેખાય છે. વરસાદના પાણીથી માટી ધોવાઈ ગઈ એટલે પ્રત્યેક ગ્રજાના મધ્ય ભાગે પામેલા પથ્થરના કડકા કરતાં ઘણા મોટા એવા એક આપ્તીદાર પથ્થર દેખાઈ આવે છે. એ ઉપસવાનું થવાનું કારણ છે વખતે પથ્થરો ફાટીને નાના કડકા તૈયાર કરે છે તે વખતે સર્વ કડકા ચરખા કરવા તરફ લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. કેટલાક કડકા ગમણા ત્રમણા મોટા રહી જાય છે. બાળાના નાના કડકાને અંતે ચકનો ધડો ખમવાનું જેટલું સામર્થ્ય દોય છે તે કરતાં વધુ મોટા કડકાને અંતે વધારે હોય છે. તેને લીધે બાળાના નાના કડકા ફાગાઈ જાય છે અને વચ્ચે મોટા કડકા તેટલો ફાગે નથી. પ્રત્યેક માટી જેમથી જવા લાગી એટલે તના ચક ઉઘાળી સાથે ઉપર ભટે છે અને આમજના ભાગ ઉપર એકાદમ તોરથી ઉપકાઈ પડે છે. વારે વારે આ રીતે દેશના ધણા થવાને લીધે પ્રત્યેક ગ્રજાને બાળે બાળે એક એક આટો તૈયાર થાય છે. ધોમાસાના દિવસમાં આ આટામાં પાણી ભરાઈ રહે છે તેને લીધે તે જગા ઉપસેલાની જગા કરતાં પોથી દોય છે અને તે આટા વધારે જ ઠંડા થતા જાય છે. આવી રીતે સર્વ રસ્તો નાના નાના ઉપસેલાથી અને આટાથી ભરાઈ જાય છે. આનાથી ધણા પ્રકારના ત્રાસ થાય છે. ગાડીમાં બેસીને જનારા દુનરો લોકોને, પેડા ઉપર નીચે થઈ ને ગાડીને ધડો લાગવાને લીધે ત્રાસ થાય છે, ગાડીઓની જલદીથી ખરાબ થાય છે, અને પોડાને ધણા ત્રાસ પડે છે અને તે જલદીથી કામમાંથી બાજ થાય છે; પગે ચાલનારા અનુભવેને ઠેસો પામે છે, અને રસ્તો જલદીથી નડા-રો થઈને તેને વારંવાર દુરસ્ત કરવો પડે છે આટલી સર્વ અન્યવસ્થા પથ્થ-

“ સર્વ કાગમા દક્ષતા રાખવી એ સ્વાતંત્ર્યની કિંમત છે ” એવું એક અમેરિકન મથકારતું કહેતું છે સ્વાતંત્ર્યનો હાથેથી યવાને ને પ્રમાણે દક્ષતાની જરૂર છે તેજ પ્રમાણે સાર્વજનિક સરથાના કામે મુશ્કેલીથી આનંદને સર્વમગ્ન દક્ષતા રાખવી જોઈએ મનુષ્યના ભારમા ને ખામી રહેતી હશે તે મનુષ્યથી ચલાવેલી સરથામા થયું દેખાઈ આવનાર, પરંતુ તે સરથામાંથી દોળ જો બહાર કાઢવા નહિ અને તે કમી દરમિયાન એક સરખો ચત્ત આતું રાખ્યો નહિ તો તેમની સ્થિતિ ઘણી ગાંઠનીય થશે

એ માટે દેશની પરોપકાર દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક મનુષ્યનું જે કર્તવ્ય છે તે તરફ લક્ષ આપીને જ્યારે એમનો નિમગ્ન પણાનો અથવા અમનનો પ્રભર નજરે પડે ત્યારે તેો બંધકરૂપ બાવે ત્યાં સુધી

જના કદમ બરાબર ન કર્યાને લીધે દુષ્કર્મ થાય છે વરાળ ચડતી પથ્થરના મારા દમાવવાના હોવાને લીધે નાના મોટા પથ્થર દોચ તોપણ રસ્તે સપાટ થઈ જાય છે અને રસ્તાની તપાસણી કરનારો કામદાર તે મામ પસંદ કરી આપે છે કામદારની નજર અને તે રીતે એ વાર કામ પસંદ પડીને પૈસા હાથમા આવે એ ઉપર દોચ છે ધબી વાર કામદાર લોકો શ્રીમંત દોચ છે અને તેમના મમની તપાસણી કરનારા લોકોનો પગાર દુવડોળ દોચ છે, તેને લીધે મમની પણ દમીનો કામનો મેળવવાને ધબી પગાર પડી નથી

જો નિમગ્ન પણાને લીધે હબરો લોકોને ત્રાસ થતો જાય છે તે કુર કરવાનું કોઈને હાથે બનતું નથી મુન્દીસિપાવિદીના સલામતોની પાસે એ વાત બહારી દોચ તો પોતાના અધિકારની બહારની તે વાત છે એવો તે મના તરથી જવાબ મળશે અને બેવસ્થાપૂર્ણ કંપનીના સલામતને પૂછવામા આવ્યું દોચ તોપણ તેના તરથી પણ હટાવવાનાજ હત્તર મળશે જ લોકોના હાથમા અધિકાર દોચ છે તે લોકો પોતાનો અધિકાર બેરોબર રીતે બજાવતા નથી વળી આ અધિકાર તેમના હાર સોપનારા લોકો પસંદગીની વખતે માત્ર મત આપવા જોઈતું જરૂર પણ સખીને ત્યાર પછી દબી જનારા દોચ છે

ઘાટ ન જોતાં એકદમ તેનું નિર્મૂળ કરવા માટે યત્ન કરવો જોઈએ. જે અધ્યવસાયના અને અપ્રમાણિકપણના કામથી અનેક સંસ્થા કેવળ નિરપેક્ષી અથવા અપાયકારક થઈ જાય છે તેનું મૂળ જોઈને દોષ તો છેક છુટક વાન દોષ છે. પ્રથમ તો નાની વાનોમાં અપ-
 રાધ થવા લાગે છે, અને તે તરફ કાંઈએ ધ્યાન આપ્યું નહિ એ-
 ટલે તે કરવાની દિગ્મત આવે છે અને મોટા મોટા અપરાધ કરવા તરફ તેમની પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ પ્રકાર વધનાં વધનાં તેનો એટલો વિસ્તાર થાય છે અને એટલા મનુષ્યોનો તે પ્રકાર સાથે પ્રત્યક્ષ અથવા અપ્રત્યક્ષ સંબંધ પડે છે કે તે નષ્ટ કરવો અશક્ય થઈ પડે છે. આતંત્ર છુટક વાન તરફ દર્શક કરવાથી તેને કાળાંતરે જેનું બચકર સ્વરૂપ આવે છે એનાં ઉદ્ઘાટનના જરૂરિયાં પણ દેખાય છે. પાણી જવા માટે પર્યટની બીંત અથવા બંધ બાંધેલા દોષ છે તે તરફ દમસ્તાં લક્ષ મૂકવું પડે છે. જરૂર ન હોવાને લીધે અથવા દુ-
 સંજ્ઞાથી જો એવી એકાદી બીંત તરફ કાંઈએ લક્ષ આપ્યું નહિ તો તેના કાંઈ ભાગમાંથી પાણી ટપકીને બહાર જવા લાગે છે. આ ક્રમ તેવોજ ચાલુ રહ્યો એટલે બીંતમાંનાં છિદ્રો લગભગ મોટાં થઈને ને-
 માંથી કીણી ધાર પડવા માંડે છે અને પર્યટને જોડનારા સુનાનો થર હળવે હળવે ધોવાઈ જાય છે આવીજ સ્થિતિ વળી દેહનાક વખત સુધી કાલમ રહી તો તે બીંતનો એકાદો ભાગ પડી જાય છે અને એકદમ પાણી અંદર પેશીને બાકી રહેલી બીંત પણ પડી જાય છે. આ પ્રમાણેજ એકાદી સંસ્થામાં છુટક વાનો સંબંધી અસ્તા-
 વ્યસ્ત થવાની શરૂઆત થાય છે અને લોકોની ઉદાસીનતાને લીધે તે તરફ કાંઈએ લક્ષ આપ્યું નહિ તો તે પ્રકાર દિવસે દિવસે વધી પા-
 મીને અતિ સંધર્મી સંસ્થાનો ઘાત થાય છે.

સ્વાતંત્ર્યનું નક્કર કરવા સાર જેવી દમસ્તાની દક્ષતા રાખવી પડે

સંસ્થાના કામમાં કોઈપણ પ્રકારનું અસત્ય ન થતાં ચાલેલાં છે એવી લોકોની સમજ હોય છે. અસત્ય ન થવા માટે પ્રત્યેક મનુષ્ય ગમે તેને પણ પૈસા આપવાના હોય તો તેની પહેાંચ લીધા સિવાય તે રહેતો નથી; કાપડાસર લેખપત્ર કરવાના હોય તો, કોઈ પણ પ્રકારની ગેર-સમજ થાય નહિ માટે કેટલી જાણી જાણી રાખવામાં આવે ■ । નાસી જવાને નાતો રસ્તો મળ્યો કે તેનો ઉપયોગ કરી લેનારો લોકો યોગ્ય નથી એ વાતમાં રાખીને કાપડો કરતી વખતે બાળાનો ઉપયોગ ધણી સં-જાળાને કરવામાં આવે છે; અને ગમે તેટલી સંજાળ રાખી હોય તોપણ તેમાંથી ચોરસનો કાઢાડીને કાપડો લીધા સિવાય લોકો ર-હેતા નથી. આ સર્વ વાતો પ્રત્યક્ષ જનતાં હતાં પણ વિશ્વાસનીય પૂરાવો અગાડી આવ્યા સિવાય સાર્વજનિક સંસ્થાના અપવા સરકારના કારભારમાં સંદેહ લેવાનું કંઈ કારણ નથી એમ ધણી જાણુને લાગે છે. અનુભવ સિવાય ગમે તે મનુષ્ય ઉપર વિશ્વાસ રાખવાને લીધે, અને દુસામણીનો પ્રકાર ન થવા દેવા માટે અવશ્ય હોય તેટલી કાળજી ન રાખવાને લીધે વ્યાપારી પેટીઓ અને કંપનીઓનાં હમેશાં દેવાળાં નીકળે છે અને હજારો લોકોનું નુકસાન થતું જાય છે તોપણ મોઢા જતન થતા નથી. મોઢા મોઢા શાકુકરો, કાપડો કરનારી, મહાળીના સમાસદો, મુજબકારનારનાં મહત્વનાં કામ કરનારા લોકો, ઐમના ઉપર જૂઠા જૂઠા પ્રકારના આરોપ આવતાં અને પટાછત વડીલનું આતુર્ય કંઈ પણ ન આવતાં તે પૈકી કેટલાકના ઉપર તે આરોપ શાળીત થયા હતાં હમેશાં નવી જાળ નીકળે છે અને તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખીને હજારો લોકો ફસી પડે છે.

દેશના પરાપકાર માટે જોખમ ખમનારા મનુષ્યો સાર્વજનિક કામમાં જે જે ઠેકાણે અસત્ય થવાને સંભવ હોય તે તે ઠેકાણે આંખોમાં તેલ આંજીને પહેરો ભરવો જોઈએ. સુલ્લસક વાતમાં પણ

મહા હાની રીતે પોતાના આધિકારનો ઉપયોગ કરના માટે તો તેણે
પ્રતિ ૧૫ કરોડ જોઈએ ત્રીસણુ વ્યવહારમાં સર ૧ પચાસનો માર્ગ
છોડનાનો વહેમ આવ્યાની સાથેજ મહાની શરમ ન રખતા તાબડોતોમ
તેની તનાસને માટે વાગુ જોઈએ અને આ સર્વ કરનાવી લોકો
ટીકા કરશે આચાર છાન કરશે તોપણ સર્વ સુખકાંથી સદન કરીને પો
તા ૧૧ કર્તે ય તરફ દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ

પ્રકરણ ૧૬ મું

પરોપકાર વિષે સામાન્ય વિચાર.

નિહતાત્મક અને નવૃથાત્મક પરોપકાર વિશે ઉપર અનેક પ્રકાર
લેખા ને કેટલીએ વાતો કહેવાઈ છે અને વિશેષે કરી છે એ
કના કેટલાક પ્રકરણમાં ને વાત કહેલી છે તેમનો પરોપકારમાં સમા
વેશ કરેલો જોઈને ધણા વાચનારો મોટું આશ્ચર્ય લાગશે સામાજિક
ઓ દેશના વર્તનના કંઈ વિશેષ જાગનો માર નીનિ સાથે ઓ
નીતિ ॥ અમમૂલ ને પરોપકાર તેની સાથે સંબંધ છે એવી ધણા
ની સમજ છે વળી તેમની સમજુતી વિરુદ્ધ આ પુસ્તકમાં તે ય
તંત્રના ધણાક જાગનો વિચાર પરોપકારની દૃષ્ટિએ કરેલો તેમની ન
જરે પડશે પરંતુ ને મનો અનુભવીને વિચવું રહેય. પ્રેક્ષ છે
અને જોઈ ઉ નેખ આ પુસ્તકમાં કેટલેક મમજે કરેલો છે તે તરફ
વાચનારે લક્ષ આપ્યું હોય તો પરોપકારનું વિવેચન કરતી વખતે
આ સર્વ વાતનો તેની સાથે સંબંધ જનાવો જરૂરનો થાય છે એ
મ તેમને દેખાશે ને વર્તનનો પ્રત્યક્ષ અચાર અપ્રત્યક્ષ રીતે મનુ
ષ્યના સુખ સાથે અચાર દુખ સાથે સંબંધ પહોંચે છે તે નીતિશા
સ્ત્ર નિત્યક વિચારોનો વિષય થઈ શકે ને વર્તનનો તાત્કાલિક અથ

વા કાળોતરે મુખમાં અંત યાય છે તે સદ્વર્તન, અને નેનો દુઃખ-
માં અંત યાય છે તે દુર્વર્તન. મનુષ્યના વર્તનના ત્રણ વિભાગ કર-
વામાં આવે છે અને તેને અનુસરીને નીતિશાસ્ત્રના ત્રણ ત્રણ વિભાગ
યાય છે. મનુષ્યના આચરણમાં કેટલીક વાતો જોવી છે કે તેમને
પરિણામ તે મનુષ્ય ઉપરના યાય છે અને જીવ સાથે તેમનો સં-
બંધ પદોચવાનો હોય તો ધર્મજન દૂરનો હોય છે. આવી વાતનો
વિચાર કરવો એ આત્મનીતિશાસ્ત્રનું કામ છે. જીવ કેટલીક વાતો
જોવી હોય છે કે તેમનો સંબંધ સમાજમાના જીવન મનુષ્યો સાથે
પદોચે છે અને સમાજનું અસ્તિત્વ સમ્યક કરવા માટે આ વાતમાં
મનુષ્યના સ્વાર્થનું કામ ધારણ એ જાણવામાં પડે છે. આ વાતનો
વિચાર કરવો એ ન્યાયનીતિનું કામ છે. આત્મનીતિ અને ન્યાયનીતિ
આ બેમાં જે કામનો સમાવેશ યાય છે તે વાતો જાદ કરતા જાડી રહેલી
મનુષ્યના આચરણમાંની ધર્મી ખરી વાતનો વિચાર કરવો એ પરો-
પકાર નીતિનું કામ છે. કારણ, આ જાડી રહેવા મનુષ્યના આચરણ
જીવનને ધડીએ ધડીએ મુખ અથવા દુઃખ થનું હોવું જોઈએ.

ઉપર આપેલા ત્રણ વિભાગની ખરોખર કલ્પના કરતા આવડી
જોઈએ પરોપકારનું એમ કેટલું કેટલું હોય છે એ ધ્યાનમાં આવશે, અને
આટલીવાર મુશ્કેલી ને વાતનો પરોપકારમાં સમાવેશ કરેલો છે તેના
કરતાં ત્રણ વધારે વાતોનો સમાવેશ કરવો પડે એમ દેખાશે. આ-
પણી આસપાસના મનુષ્ય સાથે વર્તન કરતાં કાણે કાણે કંઈ વાત
કરવા માટે મનને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ, અને કંઈ વાતમાં મન-
ને રોકી રાખવું જરૂર છે તેનો જાણીકારીથી વિચાર કરીએ તો
પુષ્ટિ વિસ્તાર થશે. કહે કહે મનુષ્યને જીવન સાથે આપણે કરવા-
નો પ્રસંગ આવે છે અને તે વખતે જોવાનારના સંબંધની યોજના
કરવાની જુગી, જોવાવાની ઢળ, અને અહરના વિચારનું પ્રતિજિજ્ઞા

દર્શનાત્માગી મુખ્યતા, એ ઉપરથી સાબળનાતના મનમાં પ્રસંગાનુ-
સારે મુખોત્પાદક અથવા દુ ખોત્પાદક વિકાર થતા જાય છે, અને
આ મુક્તિ વાતથી થનારક મુખ અથવા દુ ખ મુક્તિ પ્રમત્તે બીજા
ઉપર પ્રત્યક્ષ ઉપકાર અથવા અપકાર કરવા વાસ્તે કરેલી મુખ્ય મૂલિ
થી થનારા મુખો કમ્પા અથવા દુ ખો કરતા વધારે હોય છે આસ-
પામના મનુષ્યોના મનમાં અનુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ વેદના ઉત્પન્ન
કરનારો જે લોક મનુષ્યના સ્વભાવમાં અથવા વર્તનમાં જાગ્રાધ આવે
છે, તે કેટલા પરાપકાર પ્રેરિત મનોવિમલના અસ્તિત્વ ઉપર અથ-
વા અભાવ ઉપર અનવળીને નહે છે એમ નથી લોકોમાં આપણે
સારા કહેવાડાંએ એ ઇચ્છા પ્રત્યેક મનુષ્યના મનમાં હોયજ,
અને તેને લીધે અનેક પ્રમત્તે લેકેને ખુશી કરવા મનુષ્ય વર્તન
તેના હાથથી બને છે પરંતુ બીજાના મુખ દુ ખને લીધે મુખોત્પાદક
અથવા દુ ખોત્પાદક મનોવિકાર ઉત્પન્ન થઈને કેટલા પરાપકારની ઇ-
ચ્છાએ મનુષ્ય સ્વભાવમાં જે સૌજન્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે મદજ
જોગખાઈ આવવા સરખું છે. અતઃકરણની લાગણીને લીધે ઉત્પન્ન
થરેલા રાજાસિક સૌજન્યે બીજાને જે મુખ થાય છે તે રાજાના
દેતુએ બતાવવા કૃત્રિમ સૌજન્યોથી કદી પણ થનાર નથી

સદાયરણની અતિ ઉચ્ચ કંપના આખા આગળ મૂકીને અને
હમેશા કર્તવ્યશુદ્ધિ મનમાં સંખીને બીજા પ્રકારના પરાપકાર મનુષ્ય
કદી શકશે, પરંતુ ઉપર કહેવા પરાપકાર તેના હાથથી બનવાને તેના
મનમાં પોતાના બધુચો વિષે પ્રેમશુદ્ધિ હોવી જોઈએ કેટલાક
ચોડા મનુષ્યોના સ્વભાવની રચના એવી જલ્પાઈ આવે છે કે, તેમાં
રાજનતિ વિષે પ્રેમ ધજોજા ઉત્કટ હોય છે, અને તે તેના વર્તનમાં
રાજાસિક રીતે નજરે દેખાય છે આવા મનુષ્યના અગત્યમાં
પરાપકારનો આ ભાગ જીભાઈ ગયેલો હોય છે એમ કહેવાને હરકત

નથી. એ પાસે હોય એટલે સર્વને આનંદ થાય છે. તેજોમય પદાર્થમાંથી પ્રકાશની લહેરો નીકળીને તે જે પ્રમાણે ખીલત પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે તે પ્રમાણે આ મનુષ્યો પાસેથી આનંદની લહેરો નીકળીને તે આસપાસના મનુષ્યોને આનંદિત કરે છે. જેમના સ્વભાવમાં આ સુશુનો ધજોજ થોડો અંશ હોય છે, અથવા તેનો ખીલકુલજ અભાવ હોય છે એવા લોકોનો વધારો ધણોજ જડે છે. તેમણે આસપાસના મનુષ્યો સાથે કયા પ્રકારની વર્તણૂક રાખવી જોઈએ તેનું ચિન્ન હમેશા આંખ આગળ રાખવું હોય તો તેમની આલસ્યક્ષમતામાં થોડો ધજો હટ ફેરફાર થઈ શકે; તથાપિ સ્વભાવમાં ફરક પડવો ધજો કઠિન છે. કોઈ કોઈ વાર અનિષ્ટ મનોવિકાર પોતાના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનો પરિણામ પોતાની આલસ્યક્ષમતા ઉપર ન થવા દેવા માટે તેને રોડી રાખવો જરૂરનો છે. એવો વિચાર થોડો વખતે મનુષ્યના મનમાં આવી શકે અને તે દાણેજ તેનાથી પોતાની આલસ્યક્ષમતાનું વજ્રબુ બાદલી શકાશે. તેજ પ્રમાણે લીંગણી બતાવવાનો પ્રસંગ નજરે પડતાંજ તે પ્રકારના મનોવિકારને ઉત્તેજન આપીને મનુષ્યને પોતાની ચર્ચામાં અને બોલવા આલસ્યમાં જરાક ફરક કરતાં આવડશે. આ પરોપકારની દૃષ્ટિએ મનુષ્યની નિત્યની આલસ્યક્ષમ કેવી હોવી જોઈએ તે ધ્યાનમાં રાખીને પ્રત્યેક પોતાના સ્વભાવને તે પ્રકારનું વચણ લાવવાનો ચલન કરવો.

કુટુંબમાંના મનુષ્યો સાથે અથવા ઘટ મિત્ર સાથે વર્તન કરતાં જે પ્રમાણે પરોપકારના વિચારનો પરિણામ મનુષ્યના મન ઉપર થવો ઇચ્છે છે, તે પ્રમાણેજ હાથ નીચેના લોકો સાથે અથવા સામાજિક સ્થિતિના પ્રમાણથી નીચેના વર્ગના લોકો સાથે વર્તન કરતાં પણ તે પરિણામ થવો જોઈએ. એ લોકો વિષે લીંગણી બતાવીને તેમના ઉપર કરવામાં આવનારા પરોપકારનું ક્ષેત્ર પણ ધણું ફેલાએલું

છે. પૂર્વેની સમાજપદ્ધતિમાં ઉપરની પાંચરી ઉપરના લોકના નીચી
 પાંચરીના લોકો ઉપર જુવમી હક એમનો ધણા સેકા સુધી મનુષ્યોનો
 સહવાસ રહેતો હોવાને લીધે તેમનો એકબીજા સાથે વર્તન કરવાની
 પદ્ધતિમાં ઉચ્ચનીચપણાનો જાત વારંવાર જતાવનારો જે તેમનો સ્વ-
 ભાર થઈ ગયો છે તેનો ધણા અંશ હજી પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.
 સમાજમાં ઉપરની નીચે સુધી આ પ્રકાર મનુષ્ય સ્વભાવમાં એટલો
 જાળાયેલો છે કે, તેનો પ્રતિબંધ કરવો ધણા કઠણ છે જે કે
 એક પક્ષે ઉપરના વર્ગમાંના સુસ્વભાવના અને સમજણવાળા લોકોને
 નીચેના વર્ગમાંના લોકો સાથે વર્તન કરતા તેમનું કમીપણ વારંવાર
 તેમની નજરે લાવવાનો જે શાલ લોકોમાં રહે છે તેના વિશે તિર-
 સ્કાર લાગવા માડ્યો છે, અને અન્યપક્ષે નીચેના વર્ગમાંના સ્વાત-
 ન્યપ્રિય લોકોને પણ તે પ્રકારની ચીઠ આવવા લાગેલી છે, તો પણ
 મનુષ્યને રમેરો રમી રહેલા પ્રધાતને એકદમ રૂબ આપીને ઉભાય પ-
 ક્ષમાં ઉત્પન્ન થનારા અનિષ્ટ મનોવિકારનું નિર્મૂળ કરતું સંભવિત નથી.
 પૂર્વેની સમાજપદ્ધતિના બદલાઈને કારણે તત્કાલ ઉપર મનુષ્યના વ્યવ-
 હાર થવાથી નીચી પાંચરી ઉપરના લોકોનું અપમાન કરવાની ધણીજ
 રીતભાતનું જોર દિવસે દિવસે ઓછું થતું ગયું છે એ નિસંશય છે
 હાલમાં કેટલેક ઠેકાણે આ ઉચ્ચ નીચપણાનો બાપ નષ્ટ કરવા તરફ
 લોકોનું એટલું લગ્ન લાગેલું છે કે, સભ્યપણાની દૃષ્ટિમાંના આ અ-
 નિષ્ટ પ્રકાર નષ્ટ કરવાના વર્તનનો સમાવેશ થવા માડ્યો છે. મનુષ્ય
 મનુષ્યનું તેની નીચેની પાંચરીના લોકો સાથેનું વર્તન એનું દોષનું જો-
 ધએ કે, તેની સાથે બોલવા શાલવાને તેમને સંકોચ લાગે નહિ. મ-
 નુષ્યમાં ઉચ્ચનીચપણાનો જાત જેથી જુદી જવાળ તે પ્રકારનું પર-
 સ્પર સાથેનું વર્તન કરવાનો ચલ દરવો એ ખરી સભ્યતાનું લક્ષણ
 માનવાની પ્રજાને દિવસે દિવસે વધવા લાગી છે.

જેથી દેરીને કેમ નામીજવાન મનુષ્યના મુખની વૃદ્ધિ થાય એવું મનુષ્યના વ્યવહારને સ્વરૂપ આપવા માટે પરોપકારના તત્વોનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. દયાંસુધી પરસ્પરનો સમાગમ હશે ત્યાં સુધી અધિકાર, સંપત્તિ, જ્ઞાતિ, ધર્મો, ઇલાદિ બેદ મનમાં ન લાગતાં સર્વે એ બરોબરીના નાતાએ એક ઢેકાણે બેસવું અને સુખદુઃખની વાતો કરવી આવો રીવાજ પડવાથી મનુષ્યમાંથી બેદ ધણોજ ઓછો થઈને નીચેના વર્ગમાંના સોડાતું એક દુઃખનું કારણ નહ થશે.

જેમને હાલની સમાજસ્થિતિ પસંદ નથી તેમને હાલ છે તેવી સ્થિતિમાં હળવે હળવે સુધારો કરવાના જે ઉપાય આ મંથમાં સ્વયંલેખા છે તે ગમશે નહિ. અનેક પ્રયત્ને તે હોદ્દાના વિચારની દિશા બતાવેલી છે, અને તેમના અંતર્ગત ખડન મળ્યું કરેલું છે. હાલમાં ધણાખરા મનુષ્યોને જે અસંખ્ય દુઃખો ભોગવવાં પડે છે તે એકદમ નહ કરવા વિશે ઉતાવળ થવાને લીધે, અને એ દુઃખો હાલની સમાજસ્થિતિને લીધે ઉત્પન્ન થયેલાં છે એવો તેમનો પૂર્ણ નિશ્ચય થવાને લીધે, જે ઉપાયોથી હાલની સ્થિતિમાં એકદમ ફેરફાર થવો શક્ય નથી તે ઉપાયો વિશે તેમના મનમાં એકદમ પિશ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે પ્રથમ તેમનું કહેવું શું છે તે જોઈએ.

“ તમારી પરોપકારની ઇચ્છાસ્વરૂપ અપકારના પાયા ઉપર ઉભી કરેલી છે. નિઃસ્વાત્મક પરોપકારના પદેલાં જે પ્રકરણમાં અડસાચડસી વિશે અને કચર વિશે જે વિચાર પ્રદર્શિત કરેલા છે તે ઉપરથી તમારી એવી ઇચ્છા દેખાય ■ કે, હાલ પ્રમાણેજ અમલકી પળ મનુષ્યોએ સ્વાર્થ માટે લડતા રહેવું. જીજ્ઞે એક ઢેકાણે પોતાની સ્થિતિ કરતાં જેની સ્થિતિ સારી છે તેના ઉપર પળુ ઉપકાર કરવાની આવશ્યકતા દર્શાવેલી છે. પરોપકારના જે અનેક પ્રકાર વિશે તમે પોતાની પસંદગી અથવા નાપસંદગી બતાવેલી છે તેમનો વિચાર

કરતા હાન પ્રમાણે અગાડી પણ ધીમત અને મરીળ એ બેદ કાયમ રહેશે એવું માનીલીધેલું છે. વળી હાનમાજ આ પ્રકારલુભા મનુષ્યોએ પરસ્પર સાથે દુર્ગામણીને રહેવાને કયા પ્રકારનું વર્તન કરવું એ વિષે જે ઉપદેશ કરેલો છે તે ઉચ્ચનીચ વર્ગના મનુષ્યોમા તે વોજ બેદ ચાલનો રહેનાનો એવું માની લેધને કરલો છે. પરંતુ પૂર્વેથી ચાલતી આવેલી સમાજવ્યવસ્થાને લીધે ઉત્પન્ન થયેલી સમશ્લુટીથી જેમણે આપણને મુક્ત કર્યા છે તેમને ઉપર જાતાવેલા મનુષ્યોમાનો સળધે જોગે હોઇને તે જાદલવો જોઇએ એમ લાગે છે. નીતિના અને તેમા અતર્બૂત ચનારી ખરી પરાપકારની કલ્પનામા તમે માની લીધેલા વૈયમ્યને જગ્યા મળવી શક્ય નથી ખરા નીતિશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત ઉપરથી દરાવેલા વર્તનના નિયમ જો અમલમા આણ્યા હોય તો પહેલાનો દાક્ષની સમાજવ્યવસ્થામાના ઉપર કહેલા પ્રકારના સળધે એકે એક નષ્ટ કરી નાખીને તેમની જગ્યાએ આરા નવીન સળધની યોજના કરવી જોઇએ કે, તેમા સપત્તિ બેદ અથવા જાતિબેદ ઉત્પન્ન થવાને લગાર પણ રચન મળે નહિ આવા પ્રકારની વ્યવસ્થા થયા પછી તમે જે વાનોનો પરાપકારમા સમાવેશ કરેનો છે, તે પૈકી કેટલીક નિરર્થક અને કેટલીક અસાધ્ય થઇ જશે "

કેવળ તાર્કિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા ઉપરના આશ્લેષને જગ્યા છે એમ કહી શકાય જોઇએ જે સામાજિક સ્થિતિમા વર્ગ વર્ગ માના બેદ મનુષ્યના મનમા પક્ષા ઠસી ગએલા છે તે સ્થિતિમા મનુષ્યના સુખની પરમાવધિ ચરી શક્ય નથી કુદરતના શુભની સર્વમા સરખી વહેચણી થઇને મનુષ્યમા સરખાપણું ઉત્પન્ન થવાનો તે સંભવજ દેખાતો નથી વળી કદાપિ તેવી સ્થિતિ ચરી શકે હોય તો તે કેવી બાકર થશે એની કલ્પના કરતી નથી પરંતુ એવી એક સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવી શક્ય દેખાય છે કે તેમા શારીરિક અથવા

માનસિક સામર્થ્ય, અધિકાર, સંપત્તિ, ઇત્યાદિ અનેક શક્તિનો મનુષ્યો-
મધ્યે વિભાગ કરતી વખતે પ્રત્યેક શક્તિની વહેવણીમાં જે કે સ-
રખાપણું હોય નહિ તેપણુ સરસરીના પ્રમાણથી સર્વને લગભગ
સરખા મુખનો લાભ થાય. એક વાતમાં એક મનુષ્ય જીતે ઉપર
મરસાઈ કરે તો વળી બીજી એકાદ વાતમાં બીજો પહેલા ઉપર કરે.
આવી રીતે મનુષ્યમાં એક પ્રકારનું સરખાપણું ઉત્પન્ન થયું તે-
પણ બીજા પ્રકારનું વૈચિત્ર્ય કાયમ રહેશે તથા સમાજમાં ઉચ્ચનીચ
વર્ગ નષ્ટ થશે કેવળ નીતિશાસ્ત્રનો વિચાર કરતાં મનુષ્યની અને
મનુષ્ય જાતિની આવીજ કંઈ કાર્ણનિક સ્થિતિ મનમાં રાખવી પડે છે.

પરંતુ દેશકાળ વર્તમાન તરફ લક્ષ આપીને, હાલમાં જે સ્થિ-
તિમાંથી મનુષ્ય સમાજ દળવે દળવે માર્ગ કમળુ કરે છે તે સ્થિ-
તિને લાગુ પડશે એવા પ્રાશ્નગિક નીતિના વિચાર આપણને કર્તવ્ય
છે એ વાત આ મનુષ્યોના લક્ષમાં રહેતી નથી. કેવળ નીતિશાસ્ત્રના
સિદ્ધાંત નમુના પ્રમાણે હમેશા આપણી આંખ આગળ રાખવા જે-
છએ અને જેમ જેમ પરસ્થિતિ બદલાતી જાય તેમ તેમ પ્રા-
શ્નગિક નીતિનો વિચાર કરીને કરાવેલા વર્તનના નિયમમાં દળવે દ-
ળવે ફેરફાર કરતાં જતું જોઈએ. એકદમ વસ્થુસ્થિતિ બદલવી શક્ય
ન હોવાને લીધે જે સ્થિતિમાં મનુષ્યના મુખની પરમાવધિ થવી
શક્ય છે તે સ્થિતિને લાગુ પડનારા કેવળ નીતિશાસ્ત્રના નિયમ પણ
એકદમ અમલમાં આવવા અશક્ય છે.

વસ્થુ સ્થિતિમાં થોડો થોડો ફેરફાર કરીને જે સુધારો કરવામાં
આવે છે તે ટકાકે થાય છે; પરંતુ કેટલાક લોકોની આ મંદગતિ
જે તુલિ થતી નથી. પૂર્વની સ્થિતિ વચ્ચે નષ્ટ કરીને તેની જગાએ
નવીન કાર્ણનિક સ્થિતિની એકદમ રચાવના કરતી એમ તેમને લાગે
છે. આવા વિચારના લોકો એક વાત માની લેજે તે એકે, મનુષ્યનું

મન પણ એકદમ જલવાઈ શકે અને તેના દુર્ગુણ અને દુર્વિચાર નષ્ટ થઈને એક શુભા તેની જગ્યાએ સદ્ગુણ અને સદ્વિચાર એનો ઉદય થશે સમાજની વ્યવસ્થામાં એકદમ ફેરફારો કરીને ઇષ્ટ પરિણામ બનાવવાની હોવાના કેટલાક લોકોની ઇચ્છા, પૂર્વના લોકોની કલ્પવૃક્ષ આયસ કામધેનુ એમની પ્રાપ્તિ કરી લઈને ઇષ્ટ મનોરથ પૂર્ણ કરી લેવાની ઇચ્છા પ્રમાણે, અયસ પારશમણીની પ્રાપ્તિ કરી લેઈને તેની દ્વારે લોખંડનું જોઈએ તેટલું સોનું બનાવવાની ઇચ્છા પ્રગણેજ છે

એશિયાખંડની પૂર્વ તરફની અણીયા તે અમેરિકા ખંડની પશ્ચિમ તરફની અણી સુધી, અને ઉત્તર ધ્રુવથી દક્ષિણ ધ્રુવ સુધી મનુષ્યોએ રાહી રાખેલો જે નિસ્તિર્ણુ જ પ્રદેશ છે તેમાં જ્યાં ત્યાં હમેશા અન્યાયના અને જુલમના પ્રકાર બને જાય છે એક દેશે બીજા દેશને હારવો, અને એક મનુષ્યે બીજા મનુષ્યનો મનમાં આવે તેમ શાવદો લેવો આ પ્રકાર સર્વત્ર જોવા વધતા પ્રગણમાં જણાય છે આ જગતમાં મનુષ્યોએ એક બીજા સાથે બધું પ્રેમે આવડુ જોઈએ એ જેનું પ્રધાનતત્ત્વ છે તે સમાજવ્યવસ્થાને કોઈ પણ દેશને આપણ મળે એમ લાગતું નથી જે રચાયને લીધે દેશ દેશમાં લડાઈઓ આવતી રહે છે અને એક બીજાનું વેર લેના માટે મનુષ્યના મનમાં અતિ ઉત્કટ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે જે સ્વભાવો લીધે થોડું અપમાન થવાની સાથે અપમાન કરનારાની સાથે હૃદય શુદ્ધ કરવાને મનુષ્ય તૈયાર થાય છે અને પોતાનો જીવ આપવાને અને બીજાનો જીવ લેવાને આગળ પાછળ જોતો નથી, તે સ્વભાવના મનુષ્યોથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે આલનામે કાલ્પનિક સમાજ બનાવી શકાય એમ નથી અનેક પ્રકારના ખેલની બધક લડાઈઓ જોવાને જે લોકોના રોગને રોગા ભેગા થાય છે, અો કોઈ પડ્યો અથવા કોઈને હન થઈ એટલે તેના

દુઃખે ગમત્ર માની લે છે, અને ખેડનારાના એ પદમાં 'કંઈ' ટટી થયો તો ન્યાય કરનારા ત્રાહીત મનુષ્યે તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે ન્યાય આપ્યો નહિ તો તેના ઉપર પચવની જુદી કરવાને પશુ જે જારી ગણતા નથી, અને જેમનો જદોજરત કરવાને પોલીસના સિંપાઇઓને વચ્ચે પડતું પડે છે, તે લોકોને હાથે સમાજના ઢિંગ માટે સંપત્તી યત્ન થયો અને પરસ્પરના દુકનો પૂર્ણ વિચાર થઈને આચરણ જનરું એ અશક્ય છે. રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક વાતોમાં મતભેદ થયો કે તરત જે લોકો એક જીવનનો પ્રાણ લેવાને પશુ આધુપાધુ જોતા નથી અને ભિન્ન મતના લોકોનું સ્થર અને જાયઝી હોકરા તથા વિત્તનો અપહાર કરવાનું તેમના મનમાં કંઈ લાગતું નથી; લોકોને ખીક જતાવવા માટે જે આગ લાગાડીને અથવા દારૂએ એકદમ ધરતાર ઉસડી દહને નિરપરાધીનો જાલી (મક્ક) લે છે; અને એવા શુન્દામાં પદાર્થ જઈને સિદ્ધા બોગવવાનો વખત આવ્યો એટલે પાડું ખીજને દૂધણુ આપે છે: તે મનુષ્યોને માટે કેટલું પશુ દૌરદમ ખરચ કરીને નવીન વ્યવસ્થા જતાવી તોંપણુ યોગ્ય ફિલસૂફા તે તેની દુર્દશા કરી મૂકશે. વસ્તુ સ્થિતિ તરફ દુર્લક્ષ કરીને મનોરજ્યમાં મરક થઈ જનારા લોકો સિવાય કોઈને પશુ હાલનાં મનુષ્યો પ્રશ્નની સ્થિતિ કરનાં સારી સમાજ સ્થિતિને યોગ્ય છે એમ લાગનાર નથી. જે મનુષ્યો સાધનની યોગ્યતા-તાનો વિચાર ન કરતાં પોતાના શ્રમ માટે જેટલો વધારે મોજદલો મજા તેટલો મેગવવા માટે યત્ન કરે છે. તેમની સ્વાર્થજુદિ એકદમ નષ્ટ થઈને પદ્યર્થજુદિનો તેમના ઉપર એકદમ અમલ બેમશે, અને પોતાના આચરણથી ખીજના સુખમાં વ્યત્ત થશે કે શું તેનો વિચાર કરીને તે પોતાનું વર્તન કરવા માડશે, એવી કલ્પના કરવી એટલે મનુષ્ય સ્વભાવ વિષે પોતાનું પૂર્ણ અચાન પ્રકટ કરવું થાય.

ઉપર જે મનુષ્ય મનમાંથી વર્ણન આપેલું છે તે વિશેષે ક-
રીને આશાની અને તોફાની લોકોને લાગુ પડનાર છે સુશિક્ષિત આ-
વિચારી કહેવનનારા લોકોની સ્થિતિ જોતા પણ તેમની સ્વાર્થની બુદ્ધિ
એકદમ નષ્ટ થઈ તેો ઠેકાણે પરાર્થ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થવી કેટલી આ-
સંભવિત છે તે દેખાઈ આવશે જુગાર રમવો, સટો કરવો, સોરગીમાં
પૈસો રોકવો ઇત્યદિ પ્રકાર સમાજમાંના ઉપરનો પાવરીના લોકો ત-
રથી પણ અને જાન છે વળી આ સર્વ પ્રકારના બીજા કહીએ તો
બીજાના તુકમાનથી પોતાનો ફાયદો કરી લેવો એજ મનુષ્યો કાલે
નહીન સમાજ વ્યવસ્થા શરૂ થઈ કે તરત બીજાનો ફાયદો થતા
માટે પોને તુકમાન વેકરા તૈયાર થનારા મનુષ્ય સ્વભાવમાં દેરફાર
થવા શિવાય વ્યવસ્થામાં દેરફાર કરીને, જે સાતપણુ અમનીયતા
તેના દગ મેળવી શકવો એવી આ લોકોને આશા છે

મનુષ્ય સ્વભાવના સળધે જે પ્રકારની સમજુતી લોકોમાં જડી
આવે છે કેટલાકો લાગે છે કે મનુષ્ય સ્વભાવમાં બીનકુનજ ફેર-
ફાર થવા સરખો નથી અને બીજા કેટલાકો લાગે છે કે યોગ્ય વ્ય-
વસ્થામાં તેમાં જોઈએ તેટલો ફેરફાર કરી શકાયે આ બન્ને સમજુતી
બુલચાળી છે મનુષ્ય સ્વભાવમાં જોઈએ તેટલો ફેરફાર થઈ શકશે
પરંતુ તેો સુમનાસુમ લાગતા જોઈએ નિ નિમળા દેશમાંના સ્વભા-
વમાં જે થોડો થોડો ફરક દેખાઈ આવે છે તે થરાને પણ કેટલાક
સતકની જરૂર પડે છે આ ઉપરથી મનુષ્યની સ્વાર્થબુદ્ધિ નષ્ટ થ-
ઈ તેો જગ્યાએ પરાર્થબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થવાને પ્રસંગ લાગે
જોઈએ એવી કલ્પના કરી શકાયે સમાજની સમજુતી જમાવો આ-
લના શુભ થાય છે અને તેની વિરુદ્ધ ચાલ્યા દોષ સો દુષ્ઠ થાય છે,
આવી સમજુતી હોવાને લીધે સાધારણ મનુષ્યની પ્રતીત દેશમાં સ-
માજની સમજુતી પ્રમાણે અચળ કરવા તરફ હોય છે એ માટે

સમાજની સમજૂતીમાં થોડો થોડો ફેરફાર કરવાનો યત્ન કરીને મનુષ્યની આ સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિને સીધે તેના મન ઉપર જે હળવે હળવે સંસ્કાર થતો જાય તે સિવાય ઇશ્વર ફેરફાર જની આવવાનો ખીન્ને માર્ગ નથી.

એ કહેવાની કંઈ જરૂર નહતી, પરંતુ ઉત્તમ અને મધ્યમ સ્થિતિ-માના સોડોને જે શિક્ષણ મળે છે અને જે કનિષ્ઠ સ્થિતિમાના સોડોને પણ સપ્તાહથી આપવા વિશે ચારે તરફ પ્રયત્ન ચાલેલો છે, તેને સીધે ખુલ્લેખુલ્લી રીતે દેખાતી સદ્ધિમાનાં સામાન્ય તત્વોની પણ મનુષ્યને બૂલ પડવા માંડી છે, એ મારે ઉપરનો ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર પડી છે. આ તત્વો પૈકી એક એવું છે કે, આમુક એક સામાજિક અથવા દેશની વાત કરવાની એવું મનુષ્યના મનમાં આવ્યા સિવાય તે તેની ખાસેથી બનવાની નથી; મનુષ્યનો માનસિક વ્યાપાર તેના જીવતરનો એક ભાગ થાય અને તે જીવતરના સામાન્ય નિયમને અનુસરીને થાય છે, વળી સદ્ધિમાના સર્વ જીવોના જીવનના જે નિયમો છે તેમાંજ માનવી જીવતરના નિયમનો અંતરભાવ થાય છે. રાજકીય, સામાજિક અને બીજી વાતના સંબંધે સમાજમાં એકદમ ફેરફાર કરવા ઇચ્છનાર સોડો જે એ તત્વ ધ્યાનમાં રાખશે તો તેમને, સમાજની મંદ ગતિ વિશે સત્તાપ થવાનું કાંઈ કારણ રહેનાર નથી. તેમના લક્ષમાં આવશે કે, મનુષ્યની ઉત્પત્તિથી તે આજ સુધી મનુષ્યના જીવન સંબંધી જે જે વાતો થયેલી ■ તે સર્વ આસપાસની સ્થિતિમાં ફેરફાર થવાને સીધે પ્રાણીને પોતાના આચરણમાં અને સ્વભાવમાં જે ફેરફાર કરવો પડે છે તેને સીધે બનેલી છે; અને આમજ પણ એજ કમ શરૂ રહેશે. જેમ જેમ પરિસ્થિતિ બદલાતી જાય તેમ તેમ પ્રાણી માત્રોએ તે સ્થિતિની યોગ્યતા પોતાના અંગે અણુવાને તત્ત્વર રહેવું, આ પ્રવૃત્તિને સીધે જીવ સદ્ધિ-

મોના સર્વ બનાવો બનતા જાય ■ અગ્નિમા ભગ્નતા રહીને હાગ-
હુટ કરીને વિનાશ કરનારા મનુષ્ય સુધરતા જાંઘને એક ઠેકાણે રહેતા
લાગતા અને ઉદ્યોગ ધધો કરીને પોતાનો અગ્નિચાર્ય સંધાવતા લાગ્યા
આ સર્વ ફેરફાર ઉપરના કારણને લીધેજ જની આવેલો છે એ ક્રિયા
આનતા મનુષ્યના નિચાર, મનોવિકાર અને ટેવ એમા પણ ફેરફાર
થતો જાય છે વળી એ સમ લાગ્યા વખત સુધી મનુષ્ય જાતિએ
પ્રુકાગ દુ ખ વેઠયા (સહન કર્યા) શિવાય જની આવતું નથી પૂ-
ર્વે ની ટેવ પડી ગયેલી વાત કરવાની ન મગસને લીધે અને છેક
અપરિચિત એવી વાત કરવાની હોવાને લીધે યનાઝ દુ ખ ભોગ્યા
શિવાય છૂટકો નથી આ સ્વાભાવિક ક્રમને હરખત કરીને અપકિતનું
અથવા વર્ગનું સરક્ષણ કરતા માટે કૃત્રિમ પ્રયત્ન કરતા એ દુ ખ
જોણું ધવાનો સભર તો નથીજ, પણ ઉવડું વધારે દુ ખ થશે ના છું
અગે યોગ્યતા આવ્યા શિવાય એકદમ અમાડીની રિથિતિને ટેકા આ-
પી શકાતો નથી, એવું દેખાઈ આવ્યા પછી ફરીને આરભથી શરૂ
આત કરવી પડશે અગે મર્મ દુ ખો સહન કરતા પડશે .

આ સર્વ વિચાર મનમા આણ્યા એટલે પરોપમારને લીધે ઉ-
ત્પન્ન થનારા કર્તવ્યમા તે તે અધિના પ્રમાણથી ફેરફાર કરવાની
આવશ્યકતા દેખાઈ આવશે મનુષ્યની અતિ ઉત્તર સ્થિતિમાના કર્ત-
વ્યોની આવશ્યકતા મનુષ્ય જેમ જેમ તે સ્થિતિની પાસે જાગે તેમ તેમ
વધારે લાગશે તે કર્તવ્યો જને એટલા કરીને શિવાય આમપાસની
સ્થિતિ તમ્મ સક્ષ આપીને પરોપમારની દૃષ્ટિએ ઉત્પન્ન થનારા કર્તવ્યો
મનુષ્યને વળી દબારો વર્ષ સુધી કરતા પડશે વસ્તુ સ્થિતિનો વિચાર
ન કરતા ફેરફાર કરવાના સ્થિતિમા અરક થઈ જના ન લોભના સમાજમાના
ધટકારનાનો સુધારો ન કરતા એકદમ સમાજનો સુધારો કરવા માટે
નો પ્રયત્ન નિષ્ફળ થવા પછી તેમની આખો ઉવડો છે, અને આજ

સુધી ને સંદિગ્ધ મુધારો થતો આવ્યો છે તેજ સંદિગ્ધનું અવલગન અગાડીતો મુધારો કરવા માટે કરવું જરૂર છે એ વાત તેમના લક્ષમાં આવે છે. પૃથ્વી ઉપરના ઘણા ખરા દેશોમાંનું મનુષ્યભક્ષકપણું નષ્ટ થયું છે અને તે નષ્ટ કરવું એ ભૂતબ્રુહ્મ સમજાવમાં આવે છે. પ-રંતુ જૂઠા જૂઠા સમાજમાંનું સમાજભક્ષકપણું હજી ગયું નથી, એક સમાજે બીજા સમાજનો કોળીઓ કરવો અને તેને માટે અભિ-માન બતાવવું એવી હાલ પણ સ્થિતિ છે. એ સ્થિતિ ને વખતે નષ્ટ થશે તે વખતે મનુષ્યની પશુવૃત્તિ નષ્ટ થઈને તેને અગે મનુષ્ય-વૃત્તિ ઉત્પન્ન થતી જશે. જ્યાં સુધી જૂઠા જૂઠા સમાજ પરસ્પરસાથે શત્રુત્વથી અને અન્યાયથી આવે છે ત્યાં સુધી સમાજમાંના મનુષ્યો મધ્યે કહેવા જેવો મુધારો થવો શક્ય નથી. સમાજમાંના મનુષ્યનો પરસ્પર-સાથે સંબંધ ઠરાવનારી અતર્નીતિ, અને તે સમાજનો બીજા સમા-જ સાથેનો સંબંધ ઠરાવનારી બદિર્નીતિ, આ બન્નેનો પરસ્પર સાથે ધણી સંબંધ છે. આ બન્નેમાં વિશેષ ને વખતે નષ્ટ થશે, તે વ-ખતે ને સ્થિતિની અરુપદ હલપના મનોરાજ્યમાં ગદાઈ ગયેલા ભોડોના મનમાં આવે છે તે સ્થિતિ તરફ મનુષ્યનાં પગલાં વિશેષ પ્રતિબંધ ન થતાં ઘણાજ વેગે જવા લાગશે.

૧. મધ્યંતરી પરોપકારનું એક મુખ્ય કામ કહીએ તો એ કે સંક્રમણ સ્થિતિમાંનાં દુઃખો કમી કરવાં એ થાય. જહલાલી જનારી સ્થિતિની યોગ્યતા અંગે આજુબા વાસ્તે જે દુઃખો સહન કરવાં પડે છે તે તો છૂટવાનાં નથીજ, પરંતુ તે સિવાય સંક્રમણ સ્થિતિને લીધેજ ઉત્પન્ન થયેલા બીજાં દુઃખો ઠાડી નાંખવા સરખાં હોય છે, તે કમી કરવા માટે પ-રોપકારનો ઉપયોગ કર્યાથી સમાજને પુષ્કળ ફાયદો થવા સરખો છે. ને પરોપકારે એકાદ બકિતનું દુઃખ કમી કરવામાં આવે તે પરોપ-કારમાં તેનાં બીજાં પરિણામ ખોટાં હોય તોપણ તે દલાપુરનું સારા-

પણ છે એ કમુવ કરવું જોઈએ, જે પરોપકારે વ્યક્તિના અગાડીના હિતને યાદ પણ પ્રકારનો વ્યત્યય ન આવતા જોઈથી મદદ કરવી શક્ય હશે તેટલીજ કરનામા આવે તો તે પરોપકાર તેના કરતા પણ વધારે સારો પરંતુ વ્યક્તિના તાત્કાલિક અને અગાડીના સુખ તરફ નજર રાખીને ન થોભતા, અગાડીની પેઢીના અને એકદર સમાજના હિત તરફ લક્ષ આપીને કરેલો જે પરોપકાર તે સર્વમા ઉત્તમ થાય જે મનુષ્યને પોતાના ઉપરની જવાબદારી પૂર્ણ રીતે ઓગખાઈ આવેલી હોય તેનાજ હાથથી એટલો દૂરનો નિયાર થશે કે પગલાના કે જે પોતાને કે જ થયું તોપણ આવો મનુષ્ય સદન કરશે, પણ જે પ્રકારની મદદ આજ કમી થનારા કે ખર્તુ અનેક-ગણું કે જ અગાડીની પેઢીના લોકોને ભોગવવું પડતો સભવ હોય તે પ્રકારની મદદ કરનાર નથી કેટલાક લોકોને તાત્કાલિક સુખ આપના માટે તેમને મદદ કરીને અગાડીના લોકો માટે કે ખર્તો સમૃદ્ધ કરીને રાખવો એવું મનુષ્યને કદી પણ ગમનાર નથી પરોપકારની આતિ ઉત્તમ કલ્પના પ્રમાણે જેને આલનાવું હશે તેણે જરૂર પડે ત્યારે સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવાને તૈયાર રહીને અનેક પ્રસંગે આકુચિત દૃષ્ટિના પરોપકારથી થનારા સુખને પણ હોડવાને તૈયાર થવું જોઈએ

સક્રમણ અવસ્થામાં કરનામા આનનારા પરોપકારને માટે મનુષ્યને જે સ્વાર્થ ત્યાગ કરવો પડે છે તે મનુષ્ય જેવો જેવો ઉત્તમ અવસ્થા તરફ જતો જશે તેવો તેવો કમી થશે અને છેવટે તેની જડુ જરૂર જ હોનાર નથી હાનની સ્થિતિમાં પરોપકારનું મુખ્ય કામ કદીએ તો કે ખર્તોના કે ખર્તો કમી કરવા એ થાય હજી હજારો વર્ષ પરોપકારને એ જ મુખ્ય કામ કરવા પડશે, પરંતુ અગાડી એ કામ ઓછું થતું જઈને આસપાસના મનુષ્યના સુખની જરૂર કરવી એ પરોપકારનું મુખ્ય કામ થઈ બેસશે ખીલના કે જે કે ખર્તો થનાથી જોગ તેનું

દુઃખ કમી થાય છે તેમ ખીજના મુખે મુખી થવાથી તેનું મુખ વધે છે. આ જાને મનોવિકાર પરોપકારને કારણિજન છે. જેમ જેમ મનુષ્યોનાં દુઃખ કમી થતાં જશે તેમ તેમ સમ દુઃખીપણાને ક્ષીણે ઉપમ થનાર મનોવિકારનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત થઈને પરંપરના મુખના વિભાગી થવાથી સર્વના સુખની શક્તિ થતી જશે.

જે સ્થિતિમાં સરસરી પ્રમાણે મનુષ્યના આયુષ્યમાં મુખ કરતાં દુઃખનો અંશ ધણો હોય છે તે સ્થિતિમાં દયાનો મનોવિકાર ધણો પ્રબળ થયો તો જગતમાં દુઃખની શક્તિ ધઈને મનુષ્ય જાતિનું આકલ્યાણ થશે. સારે નસીબે જે મનુષ્યો સારી સ્થિતિમાં હશે તે જો ધણું કામળ મનનાં હોય અને તેમના હૃદયમાં તેમના બહુઓની વિપતિનું આભેદુજ પ્રતિબિંબ ઉઠે તો તેમનું જીવનર કલ્યાય થશે. આરબ સોકોએ નિમો સોકોને પકડીને શુલામ કરી તેમને આપેલાં દુઃખો, સવારથી સંધ્યાકાળ સુધી આગકાના મારની નીચે શુલામો પાસેથી ક્ષીધેલું કામ, સાતા ઇડિયન સોકોને નિર્મૂળ કરવા માટે અમેરિકામાં વસાહત કરનારા યૂરોપિયન સોકોએ કરેલાં માણસાઇ વગરનાં કામ, દુકાળમાં બૂખે તરફડીને મરનારા અને લગ્નમાં જખમી થઇ તરફડનાર સોકોની વિપતિ, ઇત્યાદિ વાતો તે તે કાળના મુખી સોકોના હૃદયમાં જે સન્નિદિવસ આભેદુજ ખડી રહેલી હોય તો તેમનું જીવનર આસલ થયું હોત. આંખે ન દેખાય એવી વાત એક કોરે મૂઢીએ તોપણ પ્રત્યેક મનુષ્યની નજર આગળ જનનાર વિપતિના વિચારો તેને એક સરખા કરડવા લાગ્યા તો જગતમાં રહેતું નહિ એવું તેને થઇ જશે. પેટ માટે જાર જાર કલ્કાક કામ કરવું પડે, એટલું કરતાં પણ કેટલાકને અર્ધા બૂખ્યા રહેવાનો વારો આવે, પરનાર ન હોવાથી કાંડ નીચે રહેવાનો પ્રસંગ આવે, ટલાડના દિવસમાં પણ આગે જોવાતાં કપડાં ન મળે, તેવી સ્થિતિમાં ઊડરાનો

ત્રાસ પડી હોય, ઇત્યાદિ પ્રકાર કોઈ પણ ઠેકાણે નજરે પડતા સરખા છે એ સર્વ નિપત્તિ ભોગવ્યા સિવાય દુઃખે નથી એ વિચાર તો ધણોજ દુષ્કારક છે મનુષ્ય સ્વભાવમા જોયતો દેરદાર થતી વખતે મનુષ્યને જે આગતુક દુખો સહન કર્યા પડે છે તે કમી કર્યા તરફ જો કે હાલના મનુષ્યોના દસાણુપણાનો થોડોક ઉપયોગ થવા સારો છે, તોપણ હવે કહેવા અપરિહાર્યનિપત્તિના વિચારને લીધે દસાણુ તત્વના મનોવિમરની થી જોઈએ તેટલી વૃદ્ધિ થતી નથી એ નિપત્તિ જેમ જેમ કમી થતી જશે તેમ તેમ મનુષ્યોને પરસ્પર રિશે અધિમધિક લાગણી લાગવા માડશે, અને જે વખતે તે ધણીખરી નટ થશે તે વખતે મનુષ્યની બહુપ્રીતિ પૂર્ણાવસ્થાએ જઈ પહોંચશે

જ્યારે દૂરદૃષ્ટિના વિચારે અથવા પ્રજોત્પાદન શક્તિ ઓછી ઓછી થવાને લીધે લોક સંખ્યા કમી થશે, અને યુદ્ધને ઉપરોગી સામાન પદાર્થમઅદાવમમા ફક્ત દૃષ્ટિએ પડશે, ત્યારે એક ખીજના સુખ દુખના બાગીદાર થવાને મનુષ્યની ઇચ્છા એટલી પ્રમદા થશે કે આજ તેના સંબંધી કલ્પના પણ થઈ શકવાની નથી કારણકે મનુષ્ય સ્વભાવજુ ઉત્ક્રમણ આનની વખતે જેમના યોગે મનુષ્યના સુખમા વધારો થવાનો સંભાવ હશે એવી મનોવૃત્તિને હમેશા ઉત્તેજન મળતું જશે મનુષ્યની ભાવા અને મુખ્યમયોમા વિચારનું પ્રતિભિન્ન ઉડવાની કમી એ જેમ જેમ સુધરતા જશે તેમ તેમ મનુષ્યો પર સ્વભાવ મન સમજી શકશે તથા એક મનુષ્યના સુખોત્પાદક મનો ધર્મનો પરિણામ અન્ય ઉપર થઈને એકદર સુખની વૃદ્ધિ થશે

આ રીતે મનુષ્ય અધિકાધિક ઉપરની ખાચરી ઉપર આવતો જશે તેમ તેમ પરસ્પરનું દુષ્કાર કમી કરવાના પરોપકારના કામ ઓછા થઈ એક ખીજના સુખ વૃદ્ધિ કરવાના કામ વધશે

ધણીં જલ્પને ઉપરનું અનુમાન નિરર્થક લાગે છે. આ લોકોના બે વર્ગ છે. એક વર્ગમાંના લોકોને ઉત્ક્રમણ વાદ ખરો લાગે છે, અને અસાધ્ય લામવા સરખી વાનો ઉત્ક્રાંતિને લીધે જની આવેલી છે એ તે ક્યુત્ર કરે છે. પરંતુ ઉત્ક્રાંતિને લીધે મનુષ્ય સ્વભાવમાં ઉપર દર્શાવેલા ફેર-ફારો થશે એવું માત્ર તેમને લાગતું નથી. જીન વર્ગમાં ધણા લોકો-નો સમુદાય છે. એ વર્ગમાંના લોકોને મનુષ્યનું અગાડી શું થશે એ વિષે વિચાર કરવાનું સુજતું નથી. જે વાતોથી આ લોકનું અને પર-લોકનું તેમને પોતાને સુખ મળવાનો સંભવ ન હોય તે માટે તેઓ આત્મંત ઉદાસીન હોય છે.

પરંતુ આ જાને વર્ગમાંના લોકોના વિચાર સાથે જેમના વિચાર મળતા આવતા નથી એવા કેટલાક યોગ્ય લોકો જુદી આવે છે. ઉ-ત્ક્રાંતિને લીધે મનુષ્યસ્વભાવને અધિકાધિક ઉન્નત સ્વરૂપ આવતું જશે એવી તેમની સમજુત છે એટલુંજ નહિ, પણ તે વિષે સપ્ત ભેગો એ અવિચારનું ધોતક છે એમ તેમને લાગે છે મયા વખતમાં જે કારણથી વિવિધ પ્રકારનાં કાર્યો જની આવ્યા તેજ કારણથી અવિષ્ય કાળમાં પણ તેવાંજ પરિણામ જની આવવાં જોઈએ એવો તેમનો મત છે. હાલની સમાજને અથવા હાલની મનુષ્ય જાતિને તે ઉન્નત સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થશે એવું તેમનું કહેવું નથી; અને યુગના યુગ નાના પ્રકારના ખોટા ખરા ફેરફાર થઈને આજરે મનુષ્યસમાજ અતિ ઉ-ન્નત સ્થિતિએ જઈ પડેલો એવી તેમની પૂર્ણ ખાતરી છે. આવા વિચારના લોકોની સખ્યા દિવસે દિવસે વધે છે અને તેમના મનમાં આ ઉત્ક્રાંતિને મદદ કરવી એવી ધ્રુવજ કલ્પના થતી જાય છે કેટ-લાક લોકોને પોતાના દેશના કલ્યાણ વિશે અને તેમાંની ઉપયુક્ત સં-સ્થા ૧૧ને ધણી કાળજી લાગે છે; જીન દેશ વિશે અને લોકો વિશે કાળજી રાખનાર પણ કેટલાક લોકો જુદી આવે છે. દિવસે દિવસે

મનુષ્યના વિચાર અધિકાધિક ઉન્નત થતા જાણે મનુષ્યજાતિનું આગમન પગલું પડવા વિશે કાળજી રાખનાર લોકો ઉત્પન્ન થવા લાગશે.

આ પછી પરોપકારી ગૃહસ્થોનું સર્વ લક્ષ્ય મનુષ્યને અગાડીની નિયતિને યોગ્ય કરવા તરફ લાગશે, અને મનુષ્યને તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી આપવાનાં કામ પોતાનો અતિ અદ્ય પલ્લુ ઉપયોગ થયે એવી ઉત્કટ ઇચ્છા તેમને થશે. કેવળ પરોપકારનાં કામ કરવામાં મનુષ્યનું મન ધડાઇ જતું શક્ય છે એમ અનુભવ ઉપરથી દેખાઇ આવે છે. દિવસે દિવસે આવા માણુમોની સંખ્યા વધતી જવાનો સમ્ભવ છે પરોપકારી ગૃહસ્થ વિચાર સદ્દિના અતિ હ્રવા પ્રદેશમાં જાણે ત્યાંથી યુગાતરે પ્રાપ્ત થનારી સ્થિતિ તરફ અવયોકન કરવા લાગ્યા, અને મનુષ્યને તે સ્થિતિ તરફ લેઇ જવાને પોતાના હાથથી યોડી ધણી મદદ થઇ છે એવા વિચાર તેમના મનમાં આવ્યા એટલે તેમને પોતાના જન્મનું સાર્થક થયું એમ ક્ષાત્રીને અનન્કંચુથી સમધાન થશે.

સમાપ્ત.